

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
LXIV/1

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ
MATICA SERBICA
CLASSIS LITTERARUM
ARCHIVUM PHILOLOGICUM ET LINGUISTICUM

Покренут 1957. године
До XXVI књиге (1983) излазио под називом *Зборник за филолоџију и лингвистику*

Главни уредници:
Др Миливој Павловић (1957–1960), др Рудолф Коларић (1961–1962),
академик Павле Ивић (1963–2000), академик Александар Младеновић (2001–2009),
академик Јасмина Грковић-Мејџор (2010–)

LXIV/1

Уредништво:
Др МИЛИВОЈ АЛАНОВИЋ, Др НАДА АРСЕНИЈЕВИЋ, Др ЖАРКО БОШЊАКОВИЋ,
Др ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР, Др ДРАГА ЗЕЦ, Др МАРИНА КУРЕШЕВИЋ, Др ГЕРХАРД НЕВЕКЛОВСКИ,
Др МОТОКИ НОМАЋИ, Др СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ, Др ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ, Др МАТО ПИЖУРИЦА,
Др ВЛАДИСЛАВА РУЖИЋ, Др СВЕТЛАНА М. ТОЛСТОЈ, Др ЗУЗАНА ТОПОЛИЊСКА, Др БЈОРН ХАНСЕН

Collegium redactorum:
Dr MILIVOJ ALANOVIĆ, Dr NADA ARSENIJEVIĆ, Dr ŽARKO BOŠNJAKOVIĆ, Dr JASMINA GRKOVIĆ-MAJOR,
Dr BJÖRN HANSEN, Dr MARINA KUREŠEVIĆ, Dr GERHARD NEWEKLOWSKY, Dr MOTOKI NOMACHI,
Dr SLOBODAN PAVLOVIĆ, Dr DRAGOLJUB PETROVIĆ, Dr MATO PIŽURICA, Dr VLADISLAVA RUŽIĆ,
Dr SVETLANA M. TOLSTOJ, Dr ZUZANNA TOPOLIŃSKA, Dr DRAGA ZEC

Главни и одговорни уредник:
Академик ЈАСМИНА ГРКОВИЋ-МЕЈЏОР

ISSN-0352-5724 | UDK 80/81(082)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

LXIV/1

НОВИ САД
2021

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Ор с а т Л и г о р и о: Опаске уз историју лат. <i>oleum</i> (из балканског латинитета XIV)	7
Р а д м и л о М а р о ј е в и ћ: Вербализација текста <i>Шћејана Малој</i> (реконструкција састављеног писања)	25
Н а д а А р с е н и ј е в и ћ: Граматикализација семантичких обележја глагола визуелне перцепције у српском језику	47
Ж а р к о Б о ш њ а к о в и ћ: Функције и значења номинатива у говору села Бинач и Клокот у Горњој Морави	67
С в е т л а н а Т и р к о в и ћ: Незаменичка употреба енклитичког облика датива рефлексивне заменице <i>си</i> у тимочким говорима: синтаксички обрасци	97
М и л њ а н а Ч о п а: Језичка анксиозност код говорника косовско-ресавског дијалекта у контакту са стандардним идиомом	115
Р а д о с л а в а Т р н а в а ц: Класификација вредносног система новинског дискурса о епидемији коронавируса у руском језику	131
А н а Х а л а с П о п о в и ћ: Метафоре у семантици придева из домена чврстоће у енглеском и српском	147
Ю л и я Ш а п и ч: О скрытом в глубине: <i>глубина</i> как элемент понятийной метафоры (русско-сербская параллель)	171

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

Ј а с м и н а Г р к о в и ћ - М е ј о р: Јованка Радић, Виктор Д. Савић (ур.). <i>Наслеђе и стиварање</i> ✦ <i>Свети Ђурило</i> ✦ <i>Свети Сава: 869–1219–2019</i>	183
Е д и т а А н д р и ћ: Dušanka Zvekić-Dušanović. <i>Epistemička modalnost u srpskom i mađarskom jeziku</i>	188
М и л и в о ј А л а н о в и ћ: Јелена Редли. <i>Адвербијална и агноминална квалификаивност у стандардном српском језику</i>	195
М а р и ј а н а Ђ у к и ћ: Стана Ристић, Ивана Лазич Коњик. <i>Коїнийивни йравац у срїској еїнолінївїсїици – йочеци развоја и акїуелни йроблеми</i>	199
Т а т ј а н а Т р а ј к о в и ћ: Радивоје Младеновић. <i>Говор северношарїланинске жуїе Сиринић</i>	205
Упутство за припрему рукописа за штампу	211
Contents	217

UDC 81'373.6

UDC 811.124'373.6

https://doi.org/10.18485/ms_zmsfil.2021.64.1.1

Изворни научни рад

Орсат Лигорио

ОПАСКЕ УЗ ИСТОРИЈУ ЛАТ. *OLEUM*
(ИЗ БАЛКАНСКОГ ЛАТИНИТЕТА XIV)*

У овом раду обрађују се три питања из историје лат. *oleum*: 1. да ли је од лат. *oleum* 'маслиново уље, уље' могуће извести оне наслијеђене облике у романским језицима који се обично схватају као незакономјерни, тј. порт. *óleo* 'уље', шп. *óleo* 'уље', ит. *olio* 'уље', кат. *oli* 'уље', окц. *oli* 'уље', стфр. *oile* 'уље', фр. *huile* 'уље'; 2. да ли је могуће, под претпоставком да је стсл. њлн 'уље' зајмљено од лат. *oleum*, да је ђ (за који се углавном нуде различита *ad hoc* рјешења) уствари правилан рефлекс; 3. да ли је могуће, под претпоставком да је сх. љље зајмљено од лат. *oleum*, овај облик од његовог предлошка извести на правилан и закономјеран начин? Тежиште рада је на трећем питању.

Кључне ријечи: етимологија, грчки, латински, романски, далматоромански, старословенски, словенски, српскохрватски.

This paper discusses three issues which feature in the etymology of Latin *oleum* 'olive oil, oil'. 1. Can aberrant or so-called learned forms in Romance languages (Portuguese, Spanish *óleo* 'oil', Italian *olio* 'oil', Catalan, Occitan *oli* 'oil', Old French *oile* 'oil', French *huile* 'oil') in fact be derived from Latin *oleum* regularly? 2. Assuming Old Church Slavonic њлн 'oil' was borrowed from Latin *oleum*, can ђ (which is typically subject to a variety of *ad hoc* explanations) in fact be a regular reflex? 3. Assuming Serbo-Croatian љље 'oil' was borrowed from Latin *oleum*, can it be derived regularly and in accordance with the hitherto known sound laws? Particular emphasis is placed on the third question.

Key words: etymology, Greek, Latin, Romance, Dalmatian Romance, Old Church Slavonic, Slavic, Serbo-Croatian.

1. Увод. Етимологија сх. љље на први поглед дјелује јасно и непроблематично: **сх. љље потиче од лат. *oleum* 'маслиново уље, уље'**, али, када се једном почне то становиште претресати, онда убрзо постаје све теже и теже да се оно образложи у оквиру гласовних законитости и других појава које су доказано биле на дјелу у српскохрватским латинизмима. У овом раду ја сам себи стога за главно питање поставио то да ли је могуће *правилно* извести сх. љље од лат. *oleum* и, ако јесте, како *тачно* то има бити?

* Овај рад финансирао је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према уговору бр. 451-03-9/2021-14 који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ. Током писања често сам се обраћао на гг. Н. Вулетића, М. Гринберга, А. Миленковића и С. Хабијанца који су ми помогли да разбистрим многа нејасна мјеста. На свему им срдачна хвала!

2. ГРАЂА

2.1. **Из грчког језика:** грч. ἔλαιον п. ‘уље’, мик. *e-ra-wo* /elaiṓon/ п. ‘уље’, кип. ἔλαιον п. ‘уље’ (FRISK 1960–72: 480; CHANTRAINE 1968–80: 331; BEEKES 2010: 400sq.).

2.2. **Из латинског језика:** лат. *oleum* п. ‘уље’ (TLL IX 2 545–553; WALDE – HOFMANN 1938–54³: II 205sq.; ERNOUT – MEILLET 1959⁴: 460).

2.3. **Из романских језика:** а. порт. *óleo* м. ‘уље’ (MACHADO 1977: IV 247), шп. *óleo* м. ‘уље’ (DECH IV 280sq.), кат. *oli* м. ‘уље’ (DELC VI 51), окц. *oli* м. ‘уље’, стфр. *oile* f. ‘уље’, фр. *huile* f. ‘уље’ (FEW VII 341–345); б. ит. *olio* м. ‘уље’, сттоск. *oglio* м. ‘уље’, млет. *ò(g)io* м. ‘уље’ (DEI 2639sq., DELI² 1067), сард. *odzu* м. ‘уље’, рум. *uléi* п. ‘уље’ (CIORANESCU 1966: 871sq.), итд.

2.4. **Из германских језика:** а. гот. *alēw* п. ‘уље’ (UHLENBECK 1900²: 10; LENMANN 1986: 26sq.); б. стенг. *ele* м. ‘уље’, нтумб. *æle* м. ‘уље’ (HOLTHAUSEN 1963²: 244), сренг. *oile* ‘уље’, енг. *oil* ‘уље’, стфриз. *olie* ‘уље’, хол. *olie* с. ‘уље’ (DE VRIES 1992³: 481), стсакс. *oli* ‘уље’, срнњ. *olie* ‘уље’, ствњ. *oli / ole / olei* ‘уље’, њем. *Öl* п. ‘уље’ (KLUGE – SEEBOLD 1989²²: 516); в. позно стнорд. *olea / olia* f. ‘уље’ (DE VRIES 1977²: 418), шв. *olja* с. ‘уље’, норв. *olje* с. ‘уље’ (FALK – TORP 1910–11: 790), итд.

2.5. **Из словенских језика:** а. стсл. *ѡлѣн / ѡлѣн / ѡлен* м. ‘уље’ (LPSGL 1155; EWSS 102; SEW I 264; ESJS V 280), *ѡлѣн / ѡлен* м. ‘уље’ (LPSGL 502; ESJS X 583); б. струс. *ѡлѣн* м. ‘уље’, рус. *олѣй* м. ‘уље’, блр. *алѣй* м. ‘уље’, укр. *о́лія* f. ‘уље’ (VASMER 1953–58: II 263 / ФАСМЕР 1986–87: III 134); в. чеш. *olej* м. ‘уље’ (МАСНЕК 1957²: 413), слк. *olej* м. ‘уље’ (KRÁLIK 2015: 401), глуж. *wolij* м. ‘уље’, длуж. *wolej* м. ‘уље’ (SCHUSTER-ŠEWС 1978–89: 1650), пољ. *olej* м. ‘уље’ (BORYŚ 2005: 390); г. слн. *ólje* п. ‘уље’, слн. дијал. *ól* (ESSJ II 247; SNOJ 2015³ s.v.), стерп. *ѡлео* п. ‘(црквено) уље’ (Даничић 1863–64: III 518), сх. *ѡље* п. (Вук 1818: 862; ERHSJ III 543; Росси 1990: 256sq.; ГЛУНАК 1993: 653), сх. дијал. *òlāj* м. ‘ланено уље’ (Војводина, Вук 1818: 506), сх. дијал. *јелеј* м. ‘(црквено) уље’ (православни, VASMER 1944: 69), буг. *о́лио* п. ‘уље’ (БЕР IV 858), буг. *елѣй* м. ‘(црквено) уље’ (*op.cit.* I 489), итд. Додатно из српскохрватских приморских, највише управо чакавских говора (по избору): *ѡље* п. Прчањ, Дубровник (REŠETAR 1900: 65), *ѡје* п. Брусје (DULČIĆ – DULČIĆ 1985: 704), *ули* п. Марулић (MOGUŠ 2001: 307), *ѡлѣ* п. Вргада (JURIŠIĆ 1973: 224), *ѡлї* п. Омишаљ на Крку (MAHULJA 2006: 346), *ѡле* п. Бели на Цресу (VELČIĆ 2003: 501).

2.6. **Из других језика** (по избору): а. јерм. *ewl* ‘уље’, дијал. *el* ‘уље’ (OLSEN 1999: 954, MARTIROSYAN 2010: 271); б. алб. *vaj* м. ‘уље’, гег. *voj* м. ‘уље’ (EWA 1981: 462; OREL 1998: 492); в. стир. *ole* ‘уље’, ир. *ola* f. ‘уље’, велш. *olew* м. ‘уље’, брет. *oleo* ‘(црквено) уље’ (PEDERSEN 1909–13: I 194); г. мађ. *olaj* ‘уље’ (BENKŐ 1993: 1058).

3. ПРЕГЛЕД. Литература о историји лат. *oleum* ‘уље’ дугачка је и веома богата; у њој се тако стигао досле скупити голем број информација од којих се данас неке сматрају неспорним (в. од. 3.1 и 3.2 доле), неке спорним (в. од. 3.3 доле), а неке упитним (в. од. 3.4 доле).

3.1. По мојој процјени **неспорно је**:

а. да је, како мисли нпр. и ВЕЕКЕС 2010: 400sq., грч. ἔλαιον ‘уље’ (Хом. *Ил.*) (= мик. *e-ra-wo* /e:laijon/, кип. ἔλαιον) зајмљено од неке непознате ријечи из предгрчког супстрата (који је и сам непознат изузев по траговима које је управо у облику позајмљеница оставио по различитим индоевропским језицима древног Медитерана, прије свега у грчком);

б. да је, како мисле нпр. и WALDE – Hofmann 1938–54³: II 205sq., грч. ἔλαιον ‘уље’ зајмљено у латински као **eleiujom*, и то тако што је αι дало *ei* услијед правилног слабљена вокала и дифтонга у непочетним слоговима, као нпр. и у пит. **en-kaid-* > стлат. *en-ceid-eretis* (= лат. *incīderētis*) ‘усјећи’ (на *Senatus consultum de Bacchanalibus*) (в. нпр. WEISS 2009: 119 и уп. DE VAAN 2008: 79sq., 300);

в. да је, како мисле нпр. и ERNOUT – MEILLET 1959⁴: 460, лат. **eleiujom* ‘уље’ затим дало *oleum* ‘уље’, и то тако што је **el* испред непредњег вокала правилно дало *ol*, као нпр. и у пит. **uelō* > лат. *volō* ‘хтјети’ (в. нпр. WEISS 2009: 139 и уп. DE VAAN 2008: 687), и што је **-eiujom-* правилно дало *-eu-*, као нпр. и у пит. асс. **deijom* > лат. *deum* ‘бог’ (в. WEISS 2009: 101 и уп. DE VAAN 2008: 167sq.);

г. да је, како мисли нпр. и PEDERSEN 1909–13: I 194, лат. *oleum* ‘уље’ зајмљено у келтски као стир. *ole* ‘уље’, ир. *ola* ‘уље’, велш. *olew* ‘уље’, брет. *oleo* ‘(црквено) уље’, с тим да у случају британских облика, тј. велш. *olew* и брет. *oleo*, ваља рачунати са лат. дијал. **olevum* мјесто лат. *oleum*, као нпр. и у велш. *pydew* < лат. *puteus* > лат. дијал. **putevus* ‘џуч, зденац’ (в. *op.cit.* I 253);¹

д. да би лат. *oleum* ‘уље’ дало вулг. лат. *oliu(m)* ‘уље’, и то тако што би лат. *e* у хијату правилно ослабило у вулг. лат. *i* (в. нпр. VAANANEN 1981³: 45) и што би лат. *m* на крају у вулгарном латинитету почело да се губи (в. *op. cit.* 66), као нпр. у лат. *caseum* > вулг. лат. *casiu(m)* ‘сир’ (на графиту из Помпеја);

ђ. да је, како мисле нпр. и HOLTSHAUSEN 1963²: 244; DE VRIES 1992³: 481 и KLUGE (– SEEBOLD) 1989²²: 516, вулг. лат. *oliu(m)* ‘уље’ зајмљено у германски као стенг. *ele* ‘уље’, нтумб. *æle* ‘уље’, стфриз. *olie* ‘уље’, хол. *olie* ‘уље’, стсакс. *oli* ‘уље’, срнњ. *olie* ‘уље’, ствњ. *oli / ole / olei* ‘уље’, њем. *Öl* ‘уље’, и то, како се чини, од облика генитива сингулара, вулг. лат. *oliī*, с тим да је услијед *i*-прегласа *o* правилно у староенглеском постало *e* или *æ* а у њемачком *ö* (в. нпр. FULK 2018: 61–67);

е. да је, како мисле нпр. и FALK – TORP 1910–11: 790, вулг. (или ср.) лат. *oliu(m)* ‘уље’ зајмљено у позни старонордијски као *olea / olia* ‘уље’ (f. sg.), и то, како се чини, од облика номинатива плурала, вулг. (или ср.) лат. *olia*, тако што је неутрум плурала услијед метаплазма броја и рода у германско-романском контакту погрешно идентификован са фемининумом сингулара, као нпр. и у лат. *pala(n)tia* (n. pl.) → ствњ. *pfalanza* (f. sg.) ‘џолача, палата’ (в. нпр. KLUGE (– SEEBOLD) 1989²²: 539);

ж. да би лат. *oleum* ‘уље’ путем вулг. лат. *oliu(m)* дало пром. **olju*, и то тако што би се у склопу замјене вокалског квантитета квалитетом лат. *ō* правилно одмијенило са пром. **o* (в. нпр. ALKIRE – ROSEN 2010: 15sq.), што би се

¹ У британском латинитету стоји *-evus* мјесто *-eus*. Та појава јавила се вјероватно услијед уплива британских језика пошто у фонетици тих језика по правилу бива да **e(h)u* да *eu*; в. више у JACKSON 1994: 86–94; ADAMS 2007: 577–624 и SCHRIJVER 1995: 384.

лат. *e* у хијату правилно редуковало у пром. **i* (в. *op. cit.* 64) и што би се лат. *m* (које је на крају ријечи почело да се губи још у вулгарном латинитету) у прароманском у потпуности изгубило (в. *op. cit.* 36), као нпр. и у лат. *folium* > пром. **fōliu* ‘лист’ (REW⁵ 3415);

з. да је, како хоће нпр. и REW⁵ 6054, вулг. лат. **ōliu* наслијеђено у романски као стоск. *òglio* ‘уље’, млет. *ò(g)io* ‘уље’, сард. *odzu* ‘уље’, и то тако што је пром. **li* правилно дало стоск. *gli*, млет. *(g)i*, сард. *dz* (в. нпр. Rohlfs 1966: 396sq.), као нпр. и у пром. **fōliu*, пл. **fōliā* > ит. (тоск.) *fòglio* / *fòglia* ‘лист’, млет. *fò(g)ia* ‘лист’, сард. *fodza* ‘лист’ (REW⁵ loc. cit.);

и. да је, како хоће нпр. и EWA 1981: 462, пром. **ōliu* зајмљено у албански као тоск. *vaj* ‘уље’, гег. *voj*, и то тако што је пром. **q* на почетку ријечи зајмљено као тоск. *va*, гег. *vo*, као нпр. и у лат. *orphanum* > пром. **orfanu* → тоск. *varfēr*, гег. *vorfēn* ‘сиромашан’ (в. нпр. Landi 1989: 61 и уп. REW⁵ 6150), и што је пром. **li* постало алб. *j*, као нпр. и у лат. *familia* > пром. **familīa* → алб. *fēmijë* ‘породица’ (в. нпр. Landi 1989: 61 и уп. REW⁵ 3180).

3.2. Такође је неспорно:

а. да је, како хоће нпр. и FEW VII 344, сренг. *oile* ‘уље’ (> енг. *oil* ‘уље’) зајмљено од стфр. *oile*, што в. тач. 3.4 а доле;

б. да је, како мисле нпр. и МАСНЕК 1957²: 413, KRÁLIK 2015: 401 и SCHUSTER-ŠEWIC 1978–89: 1650 (*pace* BORYŠ 2005: 390), чеш. *olej* ‘уље’, слк. *olej* ‘уље’, глуж. *wolij* ‘уље’, длуж. *wolej* ‘уље’, пољ. *olej* ‘уље’ зајмљено од ствњ. *olei*, што в. тач. 3.1 ђ горе;

в. да је, како мисле нпр. и FALK – TORP 1910–11: 790, шв. *olja* ‘уље’, норв. *olje* ‘уље’ зајмљено од срњ. *olie*, што в. тач. 3.1 ђ горе;

г. да је, како мисли нпр. и ВЕНКО 1993: 1058, мађ. *olaj* ‘уље’ зајмљено из западносл. *olej*, што в. тач. 3.2 б горе, тако што је *o–e* дјејством хармоније вокала правилно дало *o–a*;

д. да је, како хоће нпр. и ESSJ II 247 (*pace* ERHSJ III 543), сх. *òlāj* ‘ланено уље’ (Војводина) зајмљено од мађ. *olaj*, што в. тач. 3.2 г горе;

ђ. да је, како хоће нпр. и ESJS V 280, стсл. *ѡѡн* / *ѡѡн* / *ѡѡн* ‘уље’, стсрп. *ѡѡ* ‘(црквено) уље’ зајмљено од (ср.)грч. *ἔλαιον* [‘eleon], што в. тач. 3.1 а горе;

е. да је сх. *јелеј* ‘(црквено) уље’ (православни), буг. *елѣѣ* ‘(црквено) уље’ зајмљено од стсл. *ѡѡн* / *ѡѡн* / *ѡѡн* ‘уље’, што в. тач. 3.2 ђ горе;

ж. да је, како мисли нпр. и CIORANESCU 1966: 871sq., рум. *ulēi* ‘уље’ зајмљено од стсл. *ѡѡн* / *ѡѡн* ‘уље’, што в. тач. 3.4 б доле, тако што стсл. *ѡ* испред *e*, *i* правилно даје рум. *e*, као нпр. и у стсл. *свѣштѡнѡкъ* → рум. (*s*)*fēšnic* ‘свијећњак’ (в. нпр. DENSUSIANU 1901: 279), а стсл. *ѡ* у протоничкој позицији правилно даје рум. *u*, као нпр. и у стсл. *пѡздѡрѡкъ* → рум. *puzdērie* ‘мноштво’ (в. *op. cit.* 273);

з. да је, како хоће нпр. и БЕР IV 858, буг. *òlio* ‘уље’ зајмљено од ит. *olio*, што в. тач. 3.4 а доле.

3.3. Спорно је:

а. да ли је јерм. *ewl* ‘уље’ (*Библ.*), дијал. *el* ‘уље’ зајмљено из истог извора као и грч. *ἔλαι(φ)ον* (MARTIROSYAN 2010: 271; BEEKES 2010: 400sq.), што в. тач. 3.1 а горе, или је пак наслијеђено из ие. прајезика, било од пие. **seib*/*soib-l-o-* (од коријена **seib-* ‘лити’, в. MATZINGER 2006) или од пие. **selp-o-* (од коријена **selp-* ‘мастан’, в. KORTLANDT 2008), што бива јер није јасно да ли се

јерм. *ewl* заиста да поредити са грч. ἔλαι(φ)ον и тако свести на исти праоблик или не (мада и упркос тому, колико се мени чини, преовладава мишљење да се ради о ријечи која је у јерменском зајмљена а не наслијеђена);

б. да ли је гот. *alēw* ‘уље’ (*Библ.*) зајмљено непосредно од лат. *oleum*, што в. тач. 3.1 в горе, или пак путем каквог посредног облика, било келтског (MUCH 1893: 34; SOLMSEN 1895; UNTERMANN 1955: 394–399), илирског (KRETSCHMER 1948: 25), или ретског (POLOMÉ 1985: 309–311), мада посљедњи радови на ту тему говоре у прилог непосредног заимања, тј. да је гот. *alēw* од лат. *oleum* (PAGLIARULO 2019), што би могло бити под условом да *alēw* наставља *oleum* > **olevum* (као и у британском латинитету, в. тач. 3.1 г горе) при чему би лат. *o* било одомаћено као гот. *a*, што је непроблематично, а лат. *e* као гот. *ē*, што јесте проблематично али се да поредити са гал. *celiconon* > гот. *kēlikn* ‘кула’.

3.4. Упитно је:

а. да је, како би хтио нпр. REW⁵ 6054 или FEW VII 344sq.,² порт. *óleo* ‘уље’, шп. *óleo* ‘уље’, ит. *òlio* ‘уље’, кат. *oli* ‘уље’, окц. *oli* ‘уље’, стфр. *oile* ‘уље’, фр. *huile* ‘уље’ тзв. учен облик (фр. *forme savante*, ит. *forma dotta*, шп. *forma culta*) који се – пошто је маслиново уље кроз историју европске културе на цијени било не само као прерађевина од велике тржишне вриједности него и као твар од нарочитог вјерског значаја – обично тумачи утицајем тросложног цркв. лат. *oleum* на двосложно пром. **qliu* (што је учинило да и тај облик буде тросложан, тј. **qliu*) а то бива, како се такође обично сматра, тим више што би се закономјерни исход лат. *oleum* у западнороманским језицима поклопио са исходом лат. *oc(u)lus* ‘око’ (> порт. *olho* ‘око’, шп. *ojo* ‘око’, кат. *ull* ‘око’, окц. *uelh* ‘око’, фр. *œil* ‘око’);

б. да је, како би хтио нпр. ESJS X 583,³ стсл. оџн / оџн ‘уље’ зајмљено од лат. *oleum*, а да је, како би хтио нпр. BRÜCKNER 1913: 307 или VASMER

² REW⁵ 6054, о свим горепоменутим ром. облицима: „Die meisten Formen [...] weisen auf dreisilbiges *oleum*; z. T. handelt es sich deutlich um Buchformen, die den Klöstern entstammen”.

FEW VII 344sq., о свим горепоменутим ром. облицима: „Der grund zu der von den sonst bekannten normen abweichenden entw[iclungen] liegt wohl darin, dass *oleum* ein in der religiösen sphäre häufig gebrauchtes wort ist, besonders dank dem in jeder kirche ohne unterbruch brennenden öllicht, dem heiligen öl, das in der liturgie in den sakramenten der taufe, der priesterweihe, der firmung, der letzten ölung, der verwendung zu heilzwecken usw. dient. [...] In zahlreichen damit verbunden kultischen formeln hörte das volk immer wieder das wort in seiner lateinischen form”.

MACHADO 1977: IV 247, о порт. *óleo* ‘уље’: „Do lat. *oleu-* por via culta, provávelmente eclesiástica”.

DECH IV 280sq., о шп. *óleo* (и другим горепоменутим ром. облицима): „Todos los romances [...] presentan en este vocablo formas semicultas o, mejor, de evolución retrasada, debidas al esfuerzo que hizo el lat. vg. tardío por pronunciar *o-li-u* en tres sílabas”.

DELC VI 51, о кат. *oli* (и другим горепоменутим ром. облицима): „[D]el llatí *oleum* [...]; en català, com també en algunes altres llengües romàniques, el mot presenta un tractament mig-savi o més ben dit una evolució retardada”. Укључујући и додатно објашњење на стр. 52: „Diversos factors degueren influir en aquest comportament fonètic: d’una banda, una tendència a evitar l’homonímia amb *ull*; d’altra, la influència del llenguatge culte; l’ús del mot pels eclesiàstics (*oli* de l’anties, sants *olis*) i sobretot pels apotecaris i pels metges que receptaven o preparaven diverses menes d’olis contra malalties”.

DEI 2639sq., о ит. *òlio*: „[Dal l]atino *oleum* che dovè essere letto nell’alto medioevo trisillabo”.

DELI² 1067, о ит. *òlio*: „[Dal l]atino *oleu(m)* [...] con un adattamento da alcuni considerato insolito”.

³ ESJS X 583, о стсл. оџн: „Přejetí z lat. *oleum*”.

1953–58: II 263,⁴ струс. оџн ‘уље’, рус. оле́й ‘уље’, блр. алёй ‘уље’, укр. олія ‘уље’ зајмљено или од лат. *oleum* или од ствњ. *olei*, при чему би јат био секундарног поријекла, и то од уплива сл. **lějo* ‘лијем’ на **olejī* ‘уље’ (као нпр. у изразу **lějo olejī* >> **lějo olějī*);

в. да је, како би хтио нпр. ERHSJ III 543 или Росци 1990: 256sq.,⁵ сх. уље зајмљено од лат. *oleum* ‘уље’, и то како се чини, од облика номинатива плурали, лат. *olea* (= вулг. лат. *olia*, пром. **olīa*), тако што је неутрум плурали услијед метаплазма падежа и броја у словенско-романском контакту погрешно идентификован са сл. генитивом сингулара, сх. љџа, одакле је путем регресивне деривације онда образован номинатив сингулара, сх. љџе;

г. да је, како би хтио нпр. ERHSJ III 543 или Росци 1990: 256sq. (*pace* ESSJ II 247 и SNOJ 2015³ s.v.),⁶ слн. оље ‘уље’ зајмљено или од лат. *oleum* или од ствњ. *olei* – али вјероватније управо од ствњ. *olei*.

4. ОПАСКЕ УЗ ИСТОРИЈУ ЛАТ. *OLEUM*

4.1. Опаска 1

(Што се тиче тога да порт. *óleo*, шп. *óleo*, ит. *olio*, кат. *oli*, окц. *oli*, стфр. *oile*, фр. *huile* потиче од облика **olīu* који је наводно „учен”; в. тач. 3.4 а горе.)

Лат. *oleum* ‘уље’ мијења се као и остале *o*-основе у класичном латиничетету:

[1] nom.	<i>oleum olea</i>
gen.	<i>oleī oleōrum</i>
dat.	<i>oleō oleīs</i>
acc.	<i>oleum olea</i>
voc.	<i>oleum olea</i>
abl.	<i>oleō oleīs</i>

Но, неометено дјejство гласовних промјена не би довело до парадигме [1]; довело би до парадигме [2]:

⁴ BRÜCKNER 1913: 307 о рус. оле́й: „So ist russ. olěj ‘Öl’ (schon Ostromir usw.) nicht lautlich aus jelej = ἔλαιον hervorgegangen, sondern wahrscheinlicher eine direkte Balkanentlehnung aus *oleum*”.

VASMER 1953–58: II 263, о рус. оле́й, блр. алёй, укр. олія: „Lautliche und wortgeographische Erwägungen sprechen für Entlehnung aus dem Westen. Als Quelle kommt in erster Linie lat. *oleum* in Betracht, sonst evtl. ahd. *olei*. [...] Die Endung -ějъ viell. durch Anlehnung an *lějo*, *liti* ‘gießen’” (Исто ФАСМЕР 1986–87: III 134.)

⁵ ERHSJ III 543sq. о сх. љџе: „[Sh. *ulje* potječe o]d lat. *oleum* < grč. ἔλαι(φ)ον preko nom. pl. *olea* > tal. *oglio*, prema fr. *huile*, koji je bio identificiran s gen. *ulja*, odatle nom. *ulje*”.

Исто Росци 1990: 256sq.: „[Sb.-cr. *ulje*] proviene, secondo lo Skok, direttamente dal lat. pl. *olea* > sl. *ulja*, forma sentita dagli Slavi come genitivo e su cui si è rifatto il nom. *ulje*”.

Такође, ГЛУНАК 1993: 653: „[Hrv. *ulje*] je vjerojatno iz balkanskoromanskog odraza lat. *oleum*”. (МАРЕТИЋ 1963³: 87 се по питању поријекла сх. љџе двоумио између лат. *oleum* и ит. *olio*.) (СКОК 1934: 435 за разлику ERHSJ III 543sq. предлаже да је лат. *oleum* > ром. **oljo* зајмљено као сх. љџе захваљујући дјejству сл. прегласа (в. нпр. HOLZER 2011: 43sq.): „Dieses -o befolgt in einem Falle auch die allegemeine Regel der slav. ersten Palatalisation: *oleum* > *ulje*”. Но, то објашњење ускоро је потом и сам напустио увидјевши ваљда да другог таквог случаја међу сх. романизмима и латинизмима нема.)

⁶ ERHSJ III 543sq.: „Za slov. *olje* dolazi u obzir kao vrelo i stvnj. *olei*”.

Росци 1990: 256sq.: „Per sln. *olje* è quasi certa l’intermediazione dell’ a.a.t. *oli / olei*”.

ESSJ II 247: „[I]zposojeno deloma iz lat. *oleum*, vulg. lat. *olium* ali grč. ἔλαι(φ)ον”.

SNOJ 2015³ s.v.: „[I]zposojeno iz neke rom. besede, ki se je razvila iz lat. *oleum*, mlajše *olium*”.

[2] nom.	* <i>eleiŋom</i>	>	<i>oleum</i>	* <i>eleiŋa</i>	>	<i>olīva</i>
gen.	* <i>eleiŋī</i>	>	<i>ol(ī(v))ī</i>	* <i>eleiŋōsom</i>	>	<i>oleōrum</i>
dat.	* <i>eleiŋō</i>	>	<i>oleō</i>	* <i>eleiŋīs</i>	>	<i>ol(ī(v))īs</i>
acc.	* <i>eleiŋom</i>	>	<i>oleum</i>	* <i>eleiŋa</i>	>	<i>olīva</i>
voc.	* <i>eleiŋom</i>	>	<i>oleum</i>	* <i>eleiŋa</i>	>	<i>olīva</i>
abl.	* <i>eleiŋōd</i>	>	<i>oleō</i>	* <i>eleiŋīs</i>	>	<i>ol(ī(v))īs</i>

гдје основа није у свим падежима уједначена него се у једној групи падежа пред завршетком налази *ole-* а у другој *olīv-*.

Упореди стару промјену лат. *deus* ‘бог’:

[3] nom.	* <i>deiŋos</i>	>	<i>deus</i>	* <i>deiŋī</i>	>	<i>d(ī(v))ī</i>
gen.	* <i>deiŋī</i>	>	<i>d(ī(v))ī</i>	* <i>deiŋōsom</i>	>	<i>deōrum</i>
dat.	* <i>deiŋō</i>	>	<i>deō</i>	* <i>deiŋīs</i>	>	<i>d(ī(v))īs</i>
acc.	* <i>deiŋom</i>	>	<i>deum</i>	* <i>deiŋōs</i>	>	<i>deōs</i>
voc.	* <i>deiŋe</i>	>	<i>dīve</i>	* <i>deiŋī</i>	>	<i>d(ī(v))ī</i>
abl.	* <i>deiŋōd</i>	>	<i>deō</i>	* <i>deiŋīs</i>	>	<i>d(ī(v))īs</i>

гдје основа такође није у свим падежима уједначена него се у једној групи падежа пред завршетком налази *de-* а у другој *dīv-*; в. DE VAAN 2008: 167sq.

(Уочи да лат. **deiŋos*, као и **eleiŋom*, има слијед *-*eiŋV-* који је по сриједи; уп. нпр. стинд. *devāh* ‘дева, бог’, ав. *daēuiō* ‘даева, злодух’, литв. *dīēvas* ‘бог’.)

Неометено дјејство гласовних промјена доводи управо до парадигме [2] (и [3]) пошто у латинском по правилу бива да *-*eiŋo-* > *-*ēŋo-* > *-*ēo-* > *-ei-* и да *-*eiŋō-* > *-ēŋō-* > *-ēō-* > *-eō-*, а да **-eiŋa* > *-*ēŋa* > *-īva* и да **-eiŋī-* > *-*ēŋī-* > *-(ī(v))ī-*; в. нпр. WEISS 2009: 101, 143, 154. Парадигма [1] да се, према томе, само једним дијелом приписати дјејству гласовних промјена, али не и другим, пошто оно не може објаснити постање облика gen. sg. *oleī*, nom. acc. voc. pl. *olea* и dat. / abl. pl. *oleīs* (гдје против правила бива да **-eiŋī-* > *-eī-* и да **-eiŋa* > *-ea*).

Постање ових, незаконмјерних облика се приписује обично дјејству аналогije:

[4] nom.	<i>oleum</i>		<i>olīva</i>	>>	<i>olea</i>
gen.	<i>ol(ī(v))ī</i>	>>	<i>oleī</i>		<i>oleōrum</i>
dat.	<i>oleō</i>		<i>ol(ī(v))īs</i>	>>	<i>oleīs</i>
acc.	<i>oleum</i>		<i>olīva</i>	>>	<i>olea</i>
voc.	<i>oleum</i>		<i>olīva</i>	>>	<i>olea</i>
abl.	<i>oleō</i>		<i>ol(ī(v))īs</i>	>>	<i>oleīs</i>

услијед које би се *olīv-* уједначило са *ole-* тако да у свим падежима пред завршетком буде *ole-*; в. SZEMERÉNYI 1989: 122.

Пореди се новија промјена лат. *deus* ‘бог’:

[5] nom.	<i>deus</i>		<i>d(ī(v))ī</i>	>>	<i>deī</i>
gen.	<i>d(ī(v))ī</i>	>>	<i>deī</i>		<i>deōrum</i>
dat.	<i>deō</i>		<i>d(ī(v))īs</i>	>>	<i>deīs</i>
acc.	<i>deum</i>		<i>deōs</i>		
voc.	<i>dīve</i>	>>	<i>dee</i> (<i>/deus</i>)		<i>d(ī(v))ī</i>
abl.	<i>deō</i>		<i>d(ī(v))īs</i>	>>	<i>deīs</i>

гдје се *dīv-* уједначило са *de-* тако да је у свим падежима пред завршетком *de-*; в. DE VAAN 2008: 167sq.

Штавише, и у једном и у другом случају уједначавање функционише у правцу и једне и друге основе па тако бива да уједначавањем од парадигме [2] постане и парадигма [4] и прадигма [6] (в. испод) а од парадигме [3] и парадгима [5] и парадгима [7] (в. испод).

Упореди:

[6] nom.	<i>oleum</i>	>>	<i>olīvum</i>	<i>olīva</i>	
gen.	<i>ol(ī(v))ī</i>			<i>oleōrum</i>	>> <i>olīvōrum</i>
dat.	<i>oleō</i>	>>	<i>olīvō</i>	<i>ol(ī(v))īs</i>	
acc.	<i>oleum</i>	>>	<i>olīvum</i>	<i>olīva</i>	
voc.	<i>oleum</i>	>>	<i>olīvum</i>	<i>olīva</i>	
abl.	<i>oleō</i>	>>	<i>olīvō</i>	<i>ol(ī(v))īs</i>	

гдје се није *olīv-* уједначило са *ole-* него се управо *ole-* уједначило са *olīv-* тако да је у свим падежима пред завршетком *olīv-*.

Пореди се:

[7] nom.	<i>deus</i>	>>	<i>dīvus</i>	<i>d(ī(v))ī</i>	
gen.	<i>d(ī(v))ī</i>			<i>deōrum</i>	>> <i>dīvōrum</i>
dat.	<i>deō</i>	>>	<i>dīvō</i>	<i>d(ī(v))īs</i>	
acc.	<i>deum</i>	>>	<i>dīvum</i>	<i>deōs</i>	>> <i>dīvōs</i>
voc.	<i>dīve</i>			<i>d(ī(v))ī</i>	
abl.	<i>deō</i>	>>	<i>dīvō</i>	<i>d(ī(v))īs</i>	

гдје се, опет, није *dīv-* уједначило са *de-* него се управо *de-* уједначило са *dīv-* тако да је у свим падежима пред завршетком *dīv-*.

(У класичном латинитету постоји и *olīvum* и *dīvus* поред *oleum* и *deus*, али се облици *olīvum* и *dīvus* налазе рјеђе него *oleum* и *deus*; в. TLL V 1 1649sq., IX 2 567.)

Што се тиче лат. *oleum* и *olīvum*, романски језици имају континуанте који потичу од облика парадигме [1]. Дјејством гласовних промјена та парадигма у вулгарном латинитету дала би:

[8] nom.	<i>oliu(m)</i>	<i>olia</i>
gen.	<i>oliī(olī, в. доле)</i>	<i>oliōru(m)</i>
dat.	<i>oliō</i>	<i>oliīs</i>
acc.	<i>oliu(m)</i>	<i>olia</i>
voc.	<i>oliu(m)</i>	<i>olia</i>
abl.	<i>oliō</i>	<i>oliīs</i>

а то бива због тога што је у вулгарном латинитету лат. *e* у хијату правилно слабило у *i* а лат. *m* на крају почињало је да се губи; в. тач. 3.1 д горе.

У прароманском парадигма [8] услијед гласовних и обликовних промјена дала би:

[9] nom.	<i>*olīu</i>	<i>*olīa</i>
gen.	(<i>*olīi(/olī, в. доле)</i>)	<i>*olīoru</i>)
dat.	(<i>*olīo</i>	<i>*olīis</i>)
acc.	<i>*olīu</i>	<i>*olīa</i>
voc.	(<i>*olīu</i>	<i>*olī</i>)
abl.	(<i>*olīo</i>	<i>*olīis</i>)

а то бива, што се гласова тиче, због тога што је у прароманском вулг. лат. *ō* у склопу замјене вокалског квантитета квалитетом правилно одмијењено са **o*, што се вулг. лат. *i* у хијату правилно редуковало у **ī* и што се лат. *m* на крају ријечи у потпуности изгубило, а, што се облика тиче, због тога што су се у прароманском почели губити коси падежи вулг. лат. парадигме; в. тач. 3.1 ж горе.

Као што је речено у тач. 3.1 з горе, од облика *nom. / acc. sg. *oliu* да се правилно извести стгоск. *òglio*, млет. *ò(g)io*, сард. *odzu* док се порт. *óleo*, шп. *óleo*, кат. *oli*, окц. *oli*, стфр. *oile*, фр. *huile*, ит. *olio* не да правилно извести ни од једног облика парадигме [9]. Закономјеран исход био би порт. *olho*, шп. *ojo*, кат. *ull*, окц. *uelh*, фр. *œil*, ит. *òglio*, а то би се једним дијелом поклопило са исходом лат. *oc(u)lus* ‘око’ пошто у западнором. језицима по правилу бива да се у интервокалској позицији слије вулг. лат. *cl* и *li*; уп. порт. *olho* ‘око’, шп. *ojo* ‘око’, кат. *ull* ‘око’, окц. *uelh* ‘око’, фр. *œil* ‘око’, ит. *òcchio* ‘око’.

Незакономјерни облици приписују се стога или хомонимијском сукобу са ријечи за ‘око’ или – услијед значаја које уље има у хришћанској вјери – утицају тросложног цркв. лат. *oleum* на двосложно пром. **oliu* (што је наводно учинило да и тај облик буде тросложен, тј. **oliu*); в. тач. 3.4 а горе. И једно и друго је могуће, али је и *ad hoc*.

У вези с тим, хтио сам да опазим да би се кат. *oli* и окц. *oli* уредно дало извести од лат. *oleum*, тј. вулг. лат. *oliu(m)* под претпоставком да је оно наслијеђено од облика контрахованог генитива сингулара, тј. *olī* > *olī̄*; уп. нпр. *filiī* > *filī* од лат. *filius* ‘син’. Нипошто није типичан случај да ријеч у романским језицима буде наслијеђена од облика вулгарнолатинског контрахованог генитива сингулара, али није ни нечувен јер, по свему судећи, то исто билежи и лат. *hordeum*, тј. вулг. лат. (*h*)*ordiu(m)* ‘јечам’ (REW⁵ 4180); наимае, од *gen. sg. (h)ordī* > (*h*)*ordī̄* да се извести кат. *ordi* ‘јечам’ и окц. *ordi* ‘јечам’.

(Од вулг. лат. *gen. sg. olī* или *olī̄* вјероватно потичу и позајмљенице у герм. језицима; в. тач. 3.1 ђ горе. Не чуди што је, како се чини, облик генитива сингулара и наслѣдован и заиман јер се и у случају лат. *hordeum* и у случају лат. *oleum* ради о производима који се обично купују на мјеру па су се у свакодневном говору, како мисли и HERZOG 1904: 104, морали нарочито често јављати у партитивном генитиву, као нпр. у изразима типа (*sc. tres modii hordei* > (*h*)*ordī̄* > (*h*)*ordī̄* или (*sc. sextārius olei* > *olī̄* > *olī̄*).

У прароманском вулг. лат. *gen. sg. olī* дао би **oli* (одакле правилно кат. *oli* и окц. *oli*), а то би у парадигми [9] био једини облик са другачијом основом и, као такав, могао је довести до дјејства аналогичје:

[10] <i>nom.</i>	* <i>oliu</i>	>>	* <i>oliu</i>	* <i>olīa</i>	>>	* <i>olīa</i>
<i>gen.</i>	(* <i>oli</i>			* <i>olīoru</i>	>>	* <i>olīoru</i>)
<i>dat.</i>	(* <i>olīo</i>	>>	* <i>olio</i>	* <i>olīis</i>	>>	* <i>olīis</i>)
<i>acc.</i>	* <i>olīu</i>	>>	* <i>oliu</i>	* <i>olīa</i>	>>	* <i>olīa</i>
<i>voc.</i>	(* <i>olīu</i>	>>	* <i>oliu</i>	* <i>olī</i>	>>	* <i>olīa</i>)
<i>abl.</i>	(* <i>olīo</i>	>>	* <i>olio</i>	* <i>olīis</i>	>>	* <i>olīis</i>)

услијед које би се **olī-* уједначило са **oli* тако да у свим падежима пред завршетком буде *oli-*; пореди се нпр. аналогичја у [6] и [7] гдје такође бива да се парадигма уједначи према облику генитива сингулара.

Ако је тако, онда би се од облика аналошког пром. ном. / асс. sg. **qliu* и пром. ном. pl. **qlia*, дало – без излишних претпоставки о сукобу хомонима и утицају црквених облика на пучке – извести и остале „незакономјерне” облике у романским језицима, тј. порт. *óleo*, шп. *óleo*, ит. *olio* (од пром. ном. / асс. sg. **qliu*) и стфр. *oile*, фр. *huile* (од пром. ном. / асс. pl. **qlia*).

4.2. Опаска 2

(Што се тиче тога да је стсл. оџн / оџн зајмљено од лат. *oleum*, да је струс. оџн, рус. *олѣй*, блр. *алѣй*, укр. *олія* зајмљено од лат. *oleum* или ствњ. *olei*, а да је јат и у једним и у другим облицима резултат наводног уплива сл. **lějǫ* ‘лијем’.)

Што се тиче старословенских и источнословенских облика, могуће је на први поглед закључити три ствари: прво, да је из културноисторијских разлога вјероватније да је струс. оџн, рус. *олѣй*, блр. *алѣй*, укр. *олія* зајмљено од стсл. оџн него од лат. *oleum* или од ствњ. *olei*; друго, да је из културноисторијских разлога такође вјероватније да је стсл. оџн / оџн зајмљено од лат. *oleum* него од ствњ. *olei*; и треће, да нема никаквих позитивних доказа, што се јата у стсл. оџн тиче, да је овај глас настао услјед уплива сл. **lějǫ* ‘лијем’. (То је, јасно, само пуко нагађање.)

Остаје стога да се разјасни то како је при заимању лат. *oleum* дало стсл. оџн / -џн (и, нарочито, љ у стсл. оџн).

У вези с тим имам да опазим да стсл. позајмљенице од грчких ријечи које завршавају на -αιος [-eos], -αιον [-eon] и -ευς обично имају завршетак -џн / -џн као и стсл. оџн / оџн, уп. нпр. грч. φαρισαῖος → стсл. фарисџн / фарисџн ‘фарисеј’ (LPSGL 1085), грч. ἔλαιον → стсл. кџн / џн / кџн ‘уље’ (op. cit. 1155), грч. ἱερεὺς → стсл. нџн / нџн ‘свештеник’ (op. cit. 277), итд.

Ако је тако, онда стсл. -џн / -џн може бити од лат. *-eum* по истом правилу по којем је и стсл. -џн / -џн од грч. -αιος [-eos], -αιον [-eon], -ευς; према томе, стсл. оџн / оџн да се од лат. *oleum* извести правилно и без потребе за излишним претпоставкама као што је уплив сл. **lějǫ* (или унакрштање са грч. ἔλαιον, што се у литератури такође налази).

Друго је питање оно систематско, тј. како је уопште настао јат у именицама које у старословенском имају -џн од лат. *-eum* и грч. -αιος, -αιον, -ευς. У српскохрватским позајмљеницама из грчког и латинског постоји слична појава која се зове „псеудо-јат”; в. Лигорио 2015 (и нарочито стр. 65). Вјерујем да би се могло показати да је и у овим случајевима по сриједи „псеудо-јат”, али то остављам за неки будући рад јер у овом више нема мјеста.

Било како било, културноисторијски разлози јасно говоре у прилог томе да су стари Словени назив за маслиново уље зајмили много прије Ћирила и Методија.

4.3. Опаска 3

(Додатак уз опаску 2.)

У Марулићевој *Југиџи* постоји хапакс *ули* који се налази стиху 1117, тј. [sc. *Judita*] *pripravi obeda: kruh, uli, pargu, sir*; в. Могуш 2001: 307. Пошто у *Југиџи* иначе стоји *drivje* за *дрвље*, *zdravje* за *здравље* и слично, ERHSJ III 543 тврди да *uli* стога не може да стоји за *уље* (јер би се према *drivje*, *zdravje* и сл. очекивало *ије*) него да мора бити подударно са стсл. оџн (с тим да је *и* постало унакрштењем првобитног чак. **oli* = стсл. оџн са сх. *уље*, одакле онда

uli), али много је вјероватније, ја мислим, да је по сриједи просто позајмљенца од сх. дијал. *ули* што се налази по различитим сјеверночакавским говори-ма и постаје, као и сх. *уље*, правилно од лат. *oleum*; в. тач. бд у од. 4.3 доле.

4.4. Опаска 4

(Што се тиче тога да је сх. *уље* зајмљено од лат. *oleum* тако што је ном. пл. *olea* наводно забуњен за сл. ген. sg. *уља*, одакле је онда изведен ном. sg. *уље*; в. тач. 3.4 в горе.)

По правилу бива да се номинатив плурала лат. *o*-основа средњег рода забуни за номинатив сингулара сх. *a*-основа а не за генитив сингулара сх. *o*-основа; в. нпр. LIGORIO 2014: 57. Таквих случајева међу сх. латинизмима и романизмима има врло много; уп. нпр. лат. ном. пл. *cirra* → сх. дијал. f. sg. *кѣра* ‘реса’, лат. ном. пл. *palatia* → сх. дијал. f. sg. *уолача* ‘палата’, лат. ном. пл. *scrinia* → сх. дијал. f. sg. *скрѣња* ‘ковчег’, итд.

Осим тога треба уочити и *у* у сх. *уље*. Заимање од лат. *olea* не би објаснило ни дужину тог вокала јер по правилу бива да се лат. *VleV* и *VliV*, тј. праром. **VļiV*, зајми као сх. *Vљ(V)*; в. нпр. LIGORIO 2013: 359. Таквих случајева такође има врло много; уп. нпр. лат. ном. пл. *novālia* → сх. дијал. f. sg. *Новѡља*, лат. ном. пл. *niscālia* → сх. дијал. f. sg. *Ноѡља*, лат. ном. пл. *rōsālia* → сх. f. pl *русаље* (= *русѡље*) ‘Духови’, итд.

Није оправдано, према томе, претпоставити да би се и метаплазам и вокалски квантитет повео неким другим, посебним обрасцем само у случају лат. *olea*.

Но, сх. *уље* ипак се да правилно извести од лат. *oleum*, а то бива управо посредством пром. **ǫliu*; в. тач. 4.1 горе.

Под претпоставком да се заимање десило након промјене сл. **ǣu*, **ǣu* у сл. **ō* а прије промјене сл. **ō* у сл. **ū* (в. нпр. HOLZER 2011: 35, 54), пром. **ǫliu* правилно би дало сх. *уље* на сљедећи начин:

1. пром. **ǫliu* > далм. ром. **ǫliu*, тако што се у далматороманском вокал под нагласком у отвореном слогу правилно дужи (в. HOLZER 2011: 27), као нпр. и у (лат. *Pōla* >) пром. **Pōla* > далм. ром. **Pōla*;

2. далм. ром. **ǫliu* → сл. **ǫlije*, тако што се ром. **ō* правилно одомаћи-ло као сл. **ō* (в. HOLZER 2011: 35), као нпр. и у далм. ром. **Pōla* → сл. **Pōlju*, што се далм. ром. нагласак правилно одомаћио као сл. акут (*op.cit.* 36) и што се далм. ром. **-iu* одомаћио као сл. **-ije* (> **-ije*, в. нпр. VAILLANT 1974: 392–404);⁷

3. сл. **ǫlije* > сл. **ǫlije*, тако што **ō* правилно даје **ū* (в. нпр. HOLZER 2011: 54), као нпр. и у сл. **Pōlju* > *Pūlji* (одакле касније сх. *Пуљ*);

4. сл. **ǫlije* > сл. **ǫlije*, тако што **i* правилно даје **i* (в. HOLZER 2011: 59);

5. сл. **ǫlije* > сл. **ǫlije*, тако што се стари акут правилно укида а вокал под акутом правилно се крати (в. HOLZER 2011: 74).

Од сл. **ǫlije* затим правилно постаје и сх. *уље* и дијал. *уље*, *уљѣ*, *ује*, *ули*, итд.

6а. Сл. **ǫlije* > сх. *уље*, тако што се **i* правилно губи (в. HOLZER 2011: 77), што се по губитку **i* први слог компензацијски правилно дужи (в. нпр. LESKIEN 1914: 201) и што се **lj* другим јотовањем правилно сажима у **l* (в. HOLZER 2011: 85), па тако имамо *ǫlje* > *ūlje* > *ūle* = *уље*, за што код Вука поред *уље* уп. нпр. и *зѣље* (Вук 1818: 229).

⁷ Овај суфикс у нашим старијим романизмима налази се још и у *Жирје* што се обично изводи из лат. *gyrus* ‘круг’ (ERHSJ I 13), али, судећи према *уље* < *oleum*, можда ће ипак прије бити од лат. **gyreus* ‘кружан’.

6б. Сл. **ǔljje* > сх. дијал. *ǔље* (Прчањ, Дубровник), тако што се **ǔ* правилно губи и што се **lj* другим јотовањем правилно сажима у **l'*, као у тач. ба горе, али – за разлику од тога – у овом случају нема компензацијског дужења, па тако имамо *ǔlje* > *ǔle* = *ǔље*, за што у Прчању и Дубровнику поред *ǔље* уп. нпр. и *зѣље* (REŠETAR 1900: 65).

6в. Сл. **ǔljje* > сх. дијал. *ǔљѣ* (Вргада), тако што се **ǔ* правилно губи, тако што се по губитку **ǔ* други слог компензацијски правилно дужи (в. нпр. КАРОВИЋ 2015: 588sqg.) и тако што се **u* пред сонантом правилно дужи (при чему настаје неоакут, в. *op.cit.* 554 sqg.), па тако имамо *ǔljē* > *ǔljē* (> *ǔl'ē?*) = *ǔљѣ*, за што на Вргади поред *ǔљѣ* уп. нпр. и *зѣљѣ* (JURIŠIĆ 1973: 243).

6г. Сл. **ǔljje* даје сх. дијал. *ǔје* (Брусје), тако што се што се **ǔ* правилно губи и тако што се *u* пред сонантом правилно дужи (при чему настаје дуги силазни), као у тач. бг горе, али – за разлику од тога – у овом случају нема компензацијског дужења дочим се **lj* другим јотовањем правилно сажима у **l'* одакле онда постаје *j*, па тако имамо *ǔlje* > *ǔlje* > *ǔje* = *ǔје*, за што у Брусју поред *ǔје* уп. нпр. и *зѣје* (DULČIĆ-DULČIĆ: 735).

6д. Сл. **ǔljje* даје сх. дијал. *ǔљѝ* (Омишаљ), тако што се **ǔ* правилно губи и тако што се по губитку **ǔ* други слог компензацијски правилно дужи, као у тач. бв горе, али, – за разлику од тога – нема дужења пред сонантом дочим се *-jē* путем *-jī* сажима у *-ū*, па тако имамо *ǔljē* > *ǔljī* > *ǔlī* = *ǔљѝ*, за што у Омишљу поред *ǔљѝ* уп. нпр. и *зелѝ* (MAHULJA 2006: 392, са другачијим акцентом).

(Све промјене у тач. 1 до 6 јављају се у хронолошки тачном реду; в. HOLZER 2011.)

Облици са компензацијским дужењем (в. тач. ба, бв, бд горе) показују да је далм. ром. **-iu* одомаћено управо као сл. **-ije* а не као **-je* јер се из пра-облика попут **ǔlje* > **ǔlje* > **ǔlje* не би дало извести ни *ū* у сх. *ǔље* ни *ē* у сх. дијал. *ǔљѣ* ни (*j*)*ē* > (*j*)*ū* > *ū* у сх. дијал. *ǔљѝ*.

Сх. дијал. *ǔље*, gen. sg. *ǔља* из Белог на Цресу остаје ми нејасно, али, што год да је по сриједи, вјероватно ће бити иста појава као и у слн. дијал. *ǔl*, gen. sg. *ǔла*. Што се тога тиче, слн. *ǔlje* веома личи на сх. *ǔље*, али, колико ја успијевам да разбистрим, не да се извести од пром. **ǔliu* на исти начин као и сх. *ǔље* јер би исход у том случају ваљда морао да гласи *ǔlje*.

Но, сличност је свакако превелика да би била случајна; питам се, према томе, да ли може бити да је слн. *ǔlje* зајмљено са истог извора као и сх. *ǔље* и на исти начин као и сх. *ǔље* (тј. помоћу сл. **-ije*) али у неко друго доба? можда када се већ било оформило слн. *ǔ* помоћу којег је онда вокал романског предлошка могао бити апроксимиран?

5. Закључак. Сх. *ǔље* да се *ǔ* правилно извести од лат. *oleum*, а то по мом мишљењу бива под три кључне претпоставке: прво, да је лат. *oleum* зајмљено посредством пром. **ǔliu* (које се налази иза облика поменутих у од. 4.1 горе); друго, да је пром. **ǔliu* постало далм. ром. **ǔliu* (што у далматороманском бива услјед правилног дужења наглашених вокала у отвореном слогу које се налази и у многим другим далматизмима); и треће, да је далм. ром. **ǔliu* зајмљено као сл. **ǔl-ije* (> **ǔl-ije*) (при чему *-iu* није просто зајмљено него је управо одмијењено, и то суфиском *-ije* (> *-ije*), чије присуство у сх. *ǔље* уосталом може да се реконструише и на темељу различитих квантитативних појава које се налазе у сх. *ǔље* и дијал. *ǔље*, *ǔљѣ*, *ǔје*, *ǔљѝ*).

6. ДОДАТАК: ЕТИМОЛОШКО ОКРУЖЕЊЕ СХ. *ЎЉЕ*

- супстр. ? ‘уље’
 → јерм. *ewl* ‘уље’?? [3.3 а]
 → мик. *e-ra-wo* /*elaion*/ ‘уље’, грч. *ἔλαιον* ‘уље’, кип. *ἔλαιφον* ‘уље’ [3.1 а]
 → лат. **eleiçom* ‘уље’ [3.1 б]
 > лат. *oleum* ‘уље’ [3.1 в]
 → стсл. *оѡѡн* / *оѡен* ‘уље’ [4.2]
 → струс. *оѡѡн* ‘уље’, рус. *олѣй* ‘уље’, укр. *оѡія* ‘уље’? [4.4]
 → рум. *ulѣi* ‘уље’ [3.2 ж]
 > вулг. лат. *oliu(m)* ‘уље’ [3.1 д]
 > пром. **oļiu* ‘уље’ [3.1 ж]
 > сттоск. *òglio* ‘уље’, млет. *ò(g)io* ‘уље’, сард. *odzu* ‘уље’ [3.1 з]
 → алб. *vaj* ‘уље’, гег. *voj* ‘уље’ [3.1 и]
 > лат. дијал. **olevum* ‘уље’ [3.1 г, 3.3 б]
 → велш. *olew* ‘уље’, брет. *oleo* ‘(црквено) уље’ [3.1 г]
 → гот. *alēw* ‘уље’?? [3.3 б]
 → стсл. *ѡѡн* / *ѡѡн* / *ѡѡен* ‘уље’, стсрп. *ѡѡо* ‘(црк.) уље’ [3.2 ђ]
 → сх. дијал. *јелеј* ‘(црк.) уље’, буг. *елѣй* ‘(црквено) уље’ [3.2 е]
- лат. gen. sg. **eleiçī* ‘уље’ [4.1]
 >> лат. gen. sg. *oleī* ‘уље’ [4.1]
 >> вулг. лат. gen. sg. *oliī* / *olī* ‘уље’ [4.1]
 > пром. gen. sg. **oļii* / *oļi* ‘уље’ [4.1]
 > кат. *oli* ‘уље’, окц. *oli* ‘уље’ [3.4 а, 4.1]
 ⇒ пром. ном. / асс. sg. **oļiu* ‘уље’ [4.1]
 > порт. *óleo* ‘уље’, шп. *óleo* ‘уље’, ит. *olio* ‘уље’ [3.4 а, 4.1]
 → буг. *òлио* ‘уље’ [3.2 ж]
 → сл. **ōl-ije* ‘уље’ [4.3]
 > сх. *ўље*, дијал. *ўље*, *ўљѣ*, *ўје*, *ўлї*, итд. [4.3]
 → слн. *ōl-je* ‘уље’? [4.3]
 ⇒ пром. ном. / асс. pl. *oļia* ‘уље’ [4.1]
 > стфр. *oile* ‘уље’, фр. *huile* ‘уље’ [3.4 а, 4.1]
 → сренг. *oile* ‘уље’, енг. *oil* ‘уље’ [3.2 а]
- стенг. *ele* ‘уље’, нтумб. *æle* ‘уље’, стфриз. *olie* ‘уље’, стфриз. *olie* ‘уље’, хол. *olie* ‘уље’, стсакс. *oli* ‘уље’, срнњ. *olie* ‘уље’, ствњ. *oli* / *ole* / *olei* ‘уље’, њем. *Ōl* ‘уље’ [3.1 ђ]
 → шв. *olja* ‘уље’, норв. *olje* ‘уље’ [3.2 в]
 → чеш. *olej* ‘уље’, слк. *olej* ‘уље’, глуж. *wolij* ‘уље’, длуж. *wolej* ‘уље’, пољ. *olej* ‘уље’ [3.2 б]
 → мађ. *olaj* ‘уље’ [3.2 г]
 → сх. дијал. *òlāj* ‘ланено уље’ [3.2 д]
- лат. ном. / асс. pl. **eleiça* ‘уље’ [3.1 б]
 >> лат. ном. / асс. pl. *olea* ‘уље’ [4.1]
 >> вулг. (и ср.) лат. ном. / асс. pl. *olia* ‘уље’ [4.1]
 > праром. **oļia* ‘уље’ [3.1 ж]
 → позно стнорд. *olea* / *olia* ‘уље’ [3.1 е]

(Облици који су ближе обрађени у овом раду одштампани су **масним** словима.)

СКРАЋЕНИЦЕ

*	(реконструисан облик)	<<	<i>неправилно њосѡаје ог</i>
?	(упитно)	→	<i>зајмљено као</i>
>	<i>правилно гаје</i>	←	<i>зајмљено ог</i>
<	<i>правилно њосѡаје ог</i>	⇒	<i>изводи, траги</i>
>>	<i>неправилно гаје</i>	⇐	<i>изведено, изѡрађено ог</i>
ав.	авестијски	ром.	романски
алб.	албански	рум.	румунски
блр.	бјелоруски	рус.	руски
брет.	бретонски	сард.	сардинијски
буг.	бугарски	сл.	словенски
велш.	велшки	слк.	словачки
вулг. лат.	вулгарнолатински	слн.	словеначки
гег.	гегијски	сренг.	средњоенглески
глуж.	горњолужички	ср. лат.	средњолатински
гот.	готски	срнњ.	средњонискоњемачки
далм. ром.	далматоромански	ствњ.	старовисокоњемачки
дијал.	дијалекатски	стенг.	староенглески
длуж.	доњолужички	стинд.	староиндијски
енг.	енглески	стлат.	старолатински
ит.	италијански	стнорд.	старонордијски
јерм.	јерменски	струс.	староруски
кат.	каталонски	стсакс.	старосаксонски
кип.	кипарски	стсл.	старословенски
лат.	латински	стерп.	старосерпски
литв.	литвански	сттоск.	старотоскански
мађ.	мађарски	стфр.	старофранцуски
мик.	микенски	стфриз.	старофризијски
млет.	млетачки	супстр.	супстратски
норв.	норвешки	сх.	српскохрватски
нтумб.	нортумбријски	тоск.	тоскијски
њем.	њемачки	укр.	украјински
окц.	окцитански	фр.	француски
пие.	праиндоевропски	хол.	холандски
пит.	праиталски	цркв. лат.	црквенолатински
пољ.	пољски	чак.	чакавски
порт.	португалски	чеш.	чешки
пром.	праромански	шв.	шведски
псл.	прасловенски	шп.	шпански

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- БЕР: *Български етимологичен речник*, I–VIII. Софија: Българска академија на науките – Институт за български език, 1971–2018.
- ВУК 1818: Караџић, Вук Ст. *Српски рјечник истиљкован њемачким и латинским ријечима*. Беч: bei den P. P. Armeniern, 1818.
- ДАНИЧИЋ, Ђуро. *Рјечник из књижевних сјџарина српских*, I–III. Београд: Државна штампарија, 1863–64.
- ЛИГОРИО, Орсат. Такозвани псеудојат у далматској романштини и балканском латинитету. *Јужнословенски филолоџ* LXXI/3–4 (2015): 43–72.
- ФАСМЕР, Макс. *Этимологический словарь русского языка*, I–IV. Москва: Прогресс, 1986–87. (Перевод с немецкого и дополнения члена корреспондента АН СССР О. Н. Трубачева.)
- *
- ADAMS, James N. *The Regional Diversification of Latin, 200BC–AD600*. Cambridge: University Press, 2007.
- ALKIRE, Ti, Carol ROSEN. *Romance Languages: A Historical Introduction*. Cambridge: University Press, 2010.
- БЕЕКЕС, Robert S. P. *Etymological Dictionary of Greek*, I–II. Leiden – Boston: Brill, 2010. (With the Assistance of L. van Beek.)
- BENKÓ, Loránd. *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1993.
- BORYŚ, Wiesław. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2005.
- BRÜCKNER, Alexander. Verkannte Lauterscheinungen. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen* 45/4 (1913): 290–325.
- CHANTRAINE, Pierre. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque : Histoire des mots*. Paris: Klincksieck, 1968–80.
- CIORANESCU, Alejandro. *Diccionario etimológico rumano*. Madrid–Tenerife: Gredos, 1966.
- DECH: Joan Corominas. *Diccionario etimológico castellano e hispánico*. Madrid: Gredos, 1980–91. (Con la colaboración de José A. Pascual.)
- DEI: Carlo Battisti, Giovanni Alessio. *Dizionario etimologico italiano*, I–V. Firenze: G. Barbera, 1954.
- DEL: Joan Coromines. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial–La Caixa, 1980–91. (Amb la col·laboració de Joseph Gulsoy i Max Cahner, i l'auxili tècnic de Carles Duarte i Àngel Satué.)
- DELI²: Manlio Cortelazzo, Paolo Zolli. *Il nuovo etimologico: DELI – Dizionario etimologico della lingua italiana*. Bologna: Zanichelli, 1999².
- DENSUSIANU, Ovide. *Histoire de la langue roumaine : Les origines*. Paris: E. Leroux, 1901.
- DULČIĆ, Jure, Pere DULČIĆ. Rječnik bruškog govora. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 7/2 (1985): 373–746.
- ERHSJ: Petar Skok. *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, I–IV. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–74.
- ERNOU, Alfred, Antoine MEILLET. *Dictionnaire étymologique de la langue latine*. Paris: Klincksieck, 1959⁴.
- ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského*, I–XIX. Praha: Academia – Tribun EU, 1989–2018.
- ESSJ: France Bezlaj. *Etimološki slovar slovenskega jezika*, I–V. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti – Inštitut za slovenski jezik, 1977–2005.
- EWA: Gustav Meyer. *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, I–II. Strassburg: J. Trübner: 1891.
- EWSS: Franz Miklosich. *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*. Wien: W. Braumüller, 1886.
- FALK, Hjalmar Seierstedt, Alf TORP. *Norwegisch–dänisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg: C. Winter, 1910–1911.
- FEW: Walther von Wartburg. *Französisches Etymologisches Wörterbuch*. <<https://apps.atilf.fr/lecteurFEW/index.php/site/index>> 20–30. 03. 2021.
- FRISK, Hjalmar. *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, I–III. Heidelberg: C. Winter, 1960–1972.
- FULK, Robert D. *A Comparative Grammar of the Early Germanic Languages*. Amsterdam – Philadelphia: J. Benjamins, 2018.
- GLUHAK, Alemko. *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb: A. Cesarec, 1993.

- HERZOG, Eugen. *Streitfragen der romanischen Philologie: Die Lautgesetzfrage zur französischen Lautgeschichte*. Halle: M. Niemeyer, 1904.
- HOLTHAUSEN, Ferdinand. *Altenglisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: C. Winter, 1963².
- HOLZER, Georg. *Glasovni razvoj hrvatskog jezika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2011.
- JACKSON, Kenneth. *Language and History in Early Britain: A Chronological Survey of the Brittonic Languages 1st to 12th c. A.D.* Dublin: Four Courts, 1994. (Reprint.)
- JURIŠIĆ, Blaž. *Rječnik govora otoka Vrgade*, II. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1973.
- KAPOVIĆ, Mate. *Povijest hrvatske akcentuacije : Fonetika*. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.
- KLUGE, Friedrich. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin – New York: W. de Gruyter, 1989²². (Unter Mithilfe von Max Bürgisser und Bernd Gregor, völlig neu bearbeitet von Elmar SEEBOLD.)
- KORTLANDT, Frederik H. H. Armenian ewl ‘oil’. *Aramazd* 3/1 (2008): 40–41.
- KRÁLIK, Ľubor. *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. Bratislava: Veda, 2015.
- KRETSCHMER, Paul. Die frühesten sprachlichen Spuren von Germanen. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 69 (1948): 1–25.
- LANDI, Addolorata. *Gli elementi latini nella lingua albanese*. Napoli: Edizioni scientifiche italiane, 1989.
- LEHMANN, Winfred P. *A Gothic Etymological Dictionary*. Leiden: Brill, 1986.
- LESKIEŃ, August. *Grammatik der serbo-kroatischen Sprache: Lautlehre, Stammbildung, Formenlehre*, I. Heidelberg: C. Winter, 1914.
- LIGORIO, Orsat. Nešto o akcentu dalmato-romanskih relikata. *Croatica et Slavica Iadertina* 9/2 (2013): 353–363.
- LIGORIO, Orsat. *Problem leksičke stratifikacije u adrijatistici*. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2014. (Doktorski rad.)
- LPSGL: Franz Miklosich. *Lexicon Palaeoslovenico–Graeco–Latinum*. Vindobonae: Gu. Braumueller, 1962–65.
- MACHADO, José Pedro. *Dicionário etimológico de língua portuguesa*, I–V. Lisboa: Horizonte, 1977³.
- MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Československá akademie věd, 1957².
- MAHULJA, Ivan. *Rječnik omišaljskog govora*. Rijeka – Omišalj: Riječki nakladni zavod – Općina Omišalj, 2006.
- MARETIĆ, Tomislav. *Gramatika hrvatskog ili srpskog književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska, 1963³.
- MARTIROSYAN, Hrach. *Etymological Dictionary of the Armenian Inherited Lexicon*. Leiden – Boston: Brill, 2010.
- MATZINGER, Joachim. Altarmenisch ewl/iwl ‘Öl’. *In the Orient where the gracious light...* [Fs. Pisowicz], 71–72. (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2006.)
- MOGUŠ, Milan. *Rječnik Marulićeve Judite: U spomen 500. obljetnici završetka pisanja Marulićeve Judite i 480. obljetnici njezina tiskanja*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2001.
- MUCH, Rudolf. Die Südmark der Germanen. *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 17 (1893): 1–136.
- OLSEN, Birgit Anette. *The Noun in Biblical Armenian: Origin and Word-formation, with Special Emphasis on the Indo-European Heritage*. Berlin: de Gruyter, 1999.
- OREL, Vladimir. *Albanian Etymological Dictionary*. Leiden – Boston – Köln: Brill, 1988.
- PAGLIARULO, Giuseppe. On the Etymology of Gothic alew. *Journal of Germanic Linguistics* 31/2 (2019): 201–212.
- PEDERSEN, Holger. *Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen*, I–II. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1909–1911.
- POLOMÉ, Edgar C. Two Etymological Notes. *Sprachwissenschaftliche Forschungen: Festschrift für Johann Knobloch*, 309–323. (Innsbruck: Innsbrucker Ges. zur Pflege d. Geisteswissenschaft, 1985.)
- REŠETAR, Milan. Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten. Wien: A. Hölder, 1900. (Südslavische Dialektstudien I.)
- REW⁵: Wilhelm Meyer-Lübke. *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: C. Winter, 1972⁵.
- ROCCHI, Luciano. *Latinismi e romanismi antichi nelle lingue slave meridionali*. Udine: Campanotto, 1990.

- ROHLFS, Gerhard. *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti: Fonetica*. Torino: Einaudi, 1966. (Traduzione di Salvatore Persichino.)
- SCHRIJVER, Peter. *Studies in British Celtic Historical Phonology*. Amsterdam – Atlanta, GA: Rodopi, 1995.
- SCHUSTER-ŠEW, Heinz. *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*, I–XXIII. Bautzen: Domowina-Verlag, 1978–89.
- SEW: Erich Berneker. *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg: C. Winter, 1908–13.
- SKOK, Petar. Zum Balkanlatein IV. *Zeitschrift für romanische Philologie* 54 (1934): 175–215, 424–499.
- SNOJ, Marko. *Slovenski etimološki slovar*³ (= 2015³). <<https://fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar>> 20–30. 03. 2021.
- SOLMSEN, Friedrich. *Gotisch alew. Indogermanische Forschungen* 5 (1985): 344–345.
- SZEMERÉNYI, Oswald. *An den Quellen des lateinischen Wortschatzes*. Innsbruck: Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, 1989.
- UHLENBECK, Christianus Cornelius. *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch der gotischen Sprache*. Amsterdam: J. Müller, 1900².
- UNTERMANN, Jürgen. Über die historischen Voraussetzungen für die Entlehnung von got. *alew. Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* 76 (1955): 390–399.
- TLL: *Thesaurus linguae Latinae*. <<http://www.thesaurus.badw-muenchen.de/tll-digital/tll-open-access.html>> 20–30. 03. 2021.
- DE VAAN, M. *Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages*. Leiden: Brill, 2008.
- VAILLANT, André. *Grammaire comparée des langues slaves : La formation des noms*, IV. Paris: Klincksieck, 1974.
- VASMER, Max. *Die griechischen Lehnwörter im Serbo-Kroatischen*. Berlin: Akademie der Wissenschaften, 1944.
- VASMER, Max. *Russisches etymologisches Wörterbuch*, I–III. Heidelberg: C. Winter, 1953–58. (B. и Фасмер 1986–87 гопе.)
- VÄÄNÄNEN, Veikko. *Introduction au latin vulgaire*. Paris: Klincksieck, 1981³.
- VELČIĆ, Nikola. *Besedar bejske tramuntane*. Mali Lošinj – Beli – Rijeka: Katedra čakavskog sabora Cres-Lošinj – Tramuntana – Adamić, 2003.
- DE VRIES, Jan. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Leiden: Brill, 1977².
- DE VRIES, Jan. *Nederlands etymologisch woordenboek*. Leiden – New York – Köln: Brill, 1992³.
- WALDE, Alois, Johann Baptist HOFMANN. *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: C. Winter, 1938–54.
- WEISS, Michael. *Outline of the Historical and Comparative Grammar of Latin*. Ann Arbor – New York: Beech Stave, 2009.

Orsat Ligorio

REMARKS ON THE ETYMOLOGY OF LATIN *OLEUM* (ON BALKAN LATIN XIV)

S u m m a r y

The paper discusses three issues which feature in the etymology of Latin *oleum* ‘olive oil, oil’.

1. Can aberrant or so-called learned forms in Romance languages (Portuguese, Spanish *óleo* ‘oil’, Italian *olio* ‘oil’, Catalan, Occitan *oli* ‘oil’, Old French *oile* ‘oil’, French *huile* ‘oil’) in fact be derived from Latin *oleum* regularly? The paper argues that all aberrant forms are based on a Proto-Romance form such as **olīu* (instead of the expected **olju*) which can be explained without recourse to unnecessary assumptions, viz. as arising from the intraparadigmatic analogy based on the contracted form of genitive singular, **oli*.

2. Assuming Old Church Slavonic ѿѣн ‘oil’ was borrowed from Latin *oleum*, can ѣ (which is typically subject to a variety of ad hoc explanations) in fact be a regular reflex? The paper argues that *-eum* in *oleum* was subject to the same development as Greek *-αιος* [-eos], *-αιον* [-eon] and *-εος* which, when borrowed, typically yield Old Church Slavonic *-ѣн* and that, therefore, ѣ in ѿѣн should not be deemed as irregular or requiring extraordinary explanations.

3. Assuming Serbo-Croatian *ûlje* ‘oil’ was borrowed from Latin *oleum*, can it be derived regularly and in accordance with the hitherto known sound laws? The paper argues that it can, given three assumptions: 3a. that Latin *oleum* was borrowed via Proto-Romance **ǫliu* (which prefigures the forms mentioned in pt. 1 above), 3b. that Proto-Romance **ǫliu* developed into Dalmatian Romance **ǫliu* (which is a regular development, found in many other Dalmatian borrowings), and 3c. that Dalmatian Romance **ǫliu* was borrowed as Slavic **ǫl-ije* (> **ûl-ije*) (whereby *-iu* was replaced by *-ije* (> *-ije*), a productive suffix, rather than being simply borrowed as such.) Slavic *-ije* in Serbo-Croatian *ûlje* can also be reconstructed based on the different quantitative phenomena seen in dialectal forms such as *ûlje*, *ûljē*, *ûje*, *ûlī*.

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за класичне науке
Чика Љубина 18-20, 11000 Београд, Србија
orsat.ligorio@gmail.com

(Примљено: 5. априла 2021;
прихваћено: 12. маја 2021)

Радмило Маројевић

ВЕРБАЛИЗАЦИЈА ТЕКСТА *ШЋЕПАНА МАЛОГ* (РЕКОНСТРУКЦИЈА САСТАВЉЕНОГ ПИСАЊА)*

У раду се разматрају примјери погрешног рашчлањивања ријечи насталих лексикализацијом синтагматских веза, тј. синтаксичком творбом, и њихов однос према синтагматским везама које нису лексикализоване, у првом издању Његошевог спјева *Шћеџан Малој*. У раду се примјењује поредбена анализа с *Горским вијенцем*, *Лучом микрокозма* и медитацијом у прози из пјесникове *Биљежнице*.

Кључне ријечи: Петар II Петровић Његош, спјев *Шћеџан Мали*, спјев *Горски вијенац*, спјев *Луча микрокозма*.

This paper examines examples of incorrect division of words which are the result of the lexicalization of syntagmatic relations, i.e. syntactic formation, and their relation with syntagmatic relations which are not lexicalized, in the first edition of Njegoš's epic poem *Stephen the Little*. A comparative analysis is made with *The Mountain Wreath*, *The Ray of the Microcosm*, and a meditation in prose from the poet's *Notebook*.

Key words: Petar II Petrović-Njegoš, epic poem *Stephen the Little*, epic poem *The Mountain Wreath*, epic poem *The Ray of the Microcosm*.

0. Приступ. – Рашчлањивање текста на ријечи као самосталне лексичке, лексичко-граматичке и граматичке јединице један је од примарних текстолошких задатака. Писање растављено (види Маројевић 2021a), састављено (које је предмет овог рада), полусастављено, тј. с дивизом, те растављено у акценатском а састављено у критичком и основном издању – заснива се на теоријској концепцији о вербализацији текста (подјели текста на ријечи). У неким издањима поједини сегменти текста се рашчлањују на двије ријечи, а потребно их је интерпретирати као једну лексичку, лексичко-граматичку или граматичку јединицу. Састављено се пишу сегменти текста за које је утврђено да представљају самосталне ријечи (некадашње двије ријечи су срасле, лексикализовала се њихова веза).

0.1. Издвојићемо примјер за чије је састављено писање било потребно познавати културно-историјске прилике. Ријеч је о описном патрониму /ген./ (Раша) *Иликова*. Рашо Иликов је остао, у издањима *Шћеџана Малој*, 84 године без првог слога у посесиву али не од очевог него од дједовог имена, који има функцију описног патронима (уз обавезну употребу личног имена): *Иликова кулу Раша / хоће Турчин да обара*. [ШМ 2366 (112)]. Растављено писање примијењено је у првом издању: *И ликова кулу Раша* (Стољковић 1851: 112). У три наредна издања поправљена је само ортографија (писање

* Рађено у оквиру научног пројекта „Пјесничка дјела Петра II Петровића-Његоша у оригиналу и руским преводима” Института за славистику и филологију Паневропског универзитета Апеирон у Бањој Луци.

великог слова): И Ликова кулу Раша (Јовановићи 1881: 93; Костић 1902: 132 (друге пагинације) (2426. стих); РЕШЕТАР 1926: 273 (707. стих III чина)). Драгутин Костић је састављено писање васпоставио у предговору, који је штампан накнадно ситнијим слогом и има посебну пагинацију: „[...] треба овако поправити: [...] у ст. 2426: *Иликова* (в. тачку 9. у одељку овога предговора, па према њој поправи и напомену)” (Костић 1902: 65 (прве пагинације)). Не знајући за Костићеву исправку, текстолошки проблем је ријешио Данило Вушовић и у самом издању: *Иликова кулу Раша* (Вушовић 1935: 225 (III 707)), и с образложењем у Поговору: „[...] а стих *'И ликова кулу Раша,'* где је очигледно да је грешком у првом издању раздвојен слог прве речи тога стиха – исправљен је у: *Иликова кулу Раша* (*Илик – особно име*)” (Вушовић 1935: 656). Природа антропонима и његова творбена база изискивали су посебно објашњење: Рашо је стварно био син попа Мирчете Иликова, чији други потомци носе презиме *Појовић*, док су потомци Рашови – *Раџовићи* (види подробије у Маројевић 2019: 131–133).

0.2. Састављено се пишу предлошко-падежне везе које су се потпуно адвербијализовале или су потпуно прешле у предлоге те веза предлога и компаратива прилога која је потпуно прешла у предлог, али су ти аспекти теме предмет наредног рада из ове серије (види Маројевић 2021б).

0.3. Састављено се пишу ријечи с префиксоидима |по|, |при|, |пре| и (алтернативно) |нај|, затим ријечи с постфиксима |зи|, |колик| и |год| те рјечца *не* која се трансформисала у префикс |не| али су ти аспекти теме обрађују у другом раду (види Маројевић 2021в).

0.4. У овом пак раду образлаже се, у поглављу „Лексикализација” [види тт. 1–5], састављено писање (и синтаксича творба као творбени поступак) четири типа ријечи, и то: а) комбинације двају императивних облика с јединственим акцентом и јединствеим (модалним) значењем *гајбуди* и оптативне рјечце *даако*; б) модалних ријечи *јамнѝм* у значењу ‘изгледа да’ и *кага* у значењу ‘изгледа (да)’; в) сраслица у категорији замјеница (ген.) *којечѝса* и бројева *двајуйи* и *шријуйи*; г) прилога (и везника) *рашиша* и прилога *йорашшиша*; и д) сложених рјечци *гану*, *ама* и *ага*.

Однос разматраних ријечи насталих лексикализацијом према синтагматским везама које се нису лексикализовале па се пишу растављено освјетљава се у поглављу „Исходи” [види тт. 6–11].

1. ЛЕКСИКАЛИЗАЦИЈА. Сраслице *гајбуди* и *даако*. – Двије специфичне оптативне ријечи у Његошевом пјесничком језику изискују тумачење – не само с аспекта вербализације текста.

1.1. У два Његошева спјева, у *Шћејану Малом* и *Горском вијенцу*, посвједочен је оптативни облик с јединственим акцентом *гајбуди* и јединственим (модалним) значењем, настао као комбинација двају императивних облика: компонента *гај* је некадашњи императив другог лица једнине (ако пођемо од елипсе вокатива *Боже*) или трећег лица једнине (ако пођемо од елипсе номинатива *Бој*), а компонента *буди* је несумњиво некадашњи императив трећег лица једнине (у значењу ‘нека буде’). Контексти у којима је употреје-

бљен облик *гајбуди* у ова два спјева дјелимично се разликују, што је условило и извјесне специфичности у значењу.

(1) Оптативни облик *гајбуди* посвједочен је у 1979. стиху *Шћејана Малої*:

Што хоћете земаљски главари,
што се [с] стърцем једнијем брукате?
Дáјбуди ви ја не требам ништа.

[ШМ 1977–1979].

Императивни облици *гај* и *буди* срасли су формирајући једну ријеч са заједничким значењем ‘па ваљда’, али у овом случају ми, за разлику од првог издања: **дај буди** (с. 94), реконструирамо састављено писање.

Текстолошки проблем, у корист састављеног писања, ријешен је већ у другом издању: Дајбуди ви ја не требам ништа. (Јовановићи 1881: 79; исто у Костић 1902: 110 (2014) итд.).

(2) Аналогни облик посвједочен је и у 1659. стиху *Горскої вијенца*:

ево срѣћѣ за све Црнòгòрце –
дáјбуди ћу повест доста праха
дà с’ ймајү чим бити с Турцима.

[ГВ 1658–1660].

(3) На оптативни облик *гајбуди* обратио је пажњу Данило Вушовић па, сматрајући „да оптативни облик *буди*, као и у дијалекту, узима каткад у зависним реченицама значење свезе (макар, кад, пошто)” (Вушовић 1930^а: 165; уп. Вушовић 1930^б: 73), наводи међу примјерима и овај, из 1659. стиха *Горскої вијенца*.

Ближе је значењу облика тумачење у рјечнику („Додатак. Тумачење неколико ријечи у овој књизи”) уз издање Учитељског друштва „Натошевић”: „д а ј б у д и, бар, барем” (Натошевић 1910: прва непагинирана страна на уметнутој четвртини табака).

У *Речнику Њејошева језика* наводи се одредница: **дáјбуди** речца (СТЕВАНОВИЋ и др. 1983 I: 144); примјером из *Горскої вијенца* илуструје се значење **1. бар, барем**, а примјером из *Шћејана Малої* – значење **2. ваљда, надам се**.

(4) Ми смо ипак дали предност тумачењу по коме је облик *гајбуди* модална ријеч у значењу ‘акобогда, изгледа, сигурно, надам се да (ћу повест доста праха)’, а не везник *макар* или *йошию*. Наравно, ријеч пишемо састављено јер се ради о једној лексичкој јединици са синхроног становишта (види МАРОЈЕВИЋ 2005: 877).

У примјеру из *Шћејана Малої* остварује се значење ‘па ваљда, сигурно, надам се да (вам ја не требам ништа)’.

По своме поријеклу облик *буди* > *бүд* јесте некадашње 3. лице једине императива у оптативном значењу ‘нека буде (он)’. Без компоненте *гај* а у комбинацији с постпозитивном рјечцом *ли* он има значење ‘ако’, а без рјечце *ли* – значење ‘макар’ (о томе види МАРОЈЕВИЋ 2021а: 18–20).

Прозодијска интерпретација рјечце *гајбуди* у *Речнику Њејошева језика* није оправдана. У синтагматској вези (*гај-буди*), прије него што се она потпуно лексикализовала, на првој компоненти је био ослабљен, побочни акценат, а на другој главни. У даљем развоју прва компонента је изгубила акценат

(дјабуди), па се на неакцентовану дужину, у говорима херцеговачког типа, пренио акценат с друге компоненте (дјабуди). Прозодијски лик који реконструује лексикографи Стевановићева тима могао се појавити у говорима с непренесеном, старосрпском акцентуацијом по угледу на пренесену акцентуацију херцеговачког типа.

1.2. У српском језику, у говорима који чине најужу основицу књижевног језика, развио се нови оптаив: компонента *дако* + презент или кондиционал / потенцијал свршених глагола. У завршној фази развоја ове конструкције облик *дако* има дугосилазни акценат, а секундарни псеудоантропоним *Дако* („Дако је најгори човјек”) – дугоузлазни акценат. Нови оптаив има значење жеље да се нешто деси и наде да ће се нешто десити. Прва компонента ове занимљиве граматичке иновације имала је сљедећи развој: 1° аналитичка фаза [дә а̀ко]; 2° синтетичка фаза [дäако]; 3° фаза с дифтоншким степеном контракције [дä^ако]; 4° фаза с вокалским степеном контракције [дäко].

(1) Нови оптаив – компонента *даако* + презент свршеног глагола – посвједочен је у једном стиху *Луче микрокозма*, али је оптаивна рјечца с дифтоншким степеном сажимања вокала:

„[...] дäко [дä^ако] дођу к себи изгубници!” –
[ЛМ 1190 (III 320)].

Облик [дä^ако] по поријеклу јесте диверб, али је синтаксичком творбом (срастањем) добијена јединствена граматичка јединица, и њу пишемо састављено не само ортографски, у критичком издању, него и прозодијско-версолошки, у акценатском издању: *да^ако дођу || к себи | изгубници!* (курзивом означавамо неметрички акценат). У првом издању стоји: „[...] Да’ко дођу к себи изгубници!” (с. 45). Није искључено да је Његош био написао **даако**, па је Сарајлија као текстолог, да би исказао изосилабизам (једнак број слогова у стиху) по Вуковом моделу, друго **а** замијенио апострофом.

(2) Нови оптаив – компонента *даако* + презент свршеног глагола – посвједочен је у два стиха *Горској вијенци*, али прва компонента оптаива има тросложну структуру: Да ако се низъ нѣг’ помолите! (Медаковић 1847: 12); Да ако ми лакше души буде. (Медаковић 1847: 89), а у *Лучи*, видјели смо, двосложну.

Поставља се питање: како треба наведене облике ортографски и ортоепски интерпретирати? Ми примјењујемо састављено писање и у *Лучи* [види горе т. (1)], и у *Вијенци*:

даако се [дäакосе] низ њег помолите
[ГВ 326];

даако ми [дäакоми] лакше души буде
[ГВ 2171].

(3) Нови оптаив – компонента *даако* + потенцијал свршеног глагола – посвједочен је у *Шејану Малом*, али у прози. Ми га и у овом случају пишемо састављено: *шаљу ѿри ѿсланика Турцима у околи на Чѣво дако би како хийрином враишли Турке наѿраї* [ШМ -845]. У првом издању примјењено је растављено писање: да ако би како хитрином вратили турке натраг (Столкивић 1851: 45). У каснијим издањима, све до наших, остављена је иста

вербализација текста, само што је етноним писан с великим почетним словом: да ако би како хитрином вратили Турке натраг (Јовановић 1880: 39; исто курзивом у Костић 1902: 51 итд).

И у издањима *Горскої вијенца*, осим у нашим, прва компонента оптатива пише се у облику двије ријечи, без прозодијске интерпретације: *да ако*, а у издањима *Луче микрокозма* – као једна ријеч, с дугосилазним акцентом: *дако*. Ми мислимо да је у *Горском вијенцу* и *Шћепану Малом* одражена друга фаза у развоју конструкције (види доље фазу 2°), те да облик *даако* треба писати заједно и интерпретирати као једну граматичку јединицу, док облик у *Лучи* представља трећу фазу (види доље фазу 3°), те треба реконструисати дифтонг с краткосилазним акцентом на првој компоненти (на контракцију *дако* → *да^ако* у првом издању указује апостроф: *Да'ко*).

Наша ортографска и прозодијска интерпретација Његошевог текста у прози и стиху полази од становишта да су у Његошевом идиолекту могле постојати (и опстојати) само двије сусједне фазе у развоју оптативне конструкције – синтетичка фаза с хетеросилабичким дифтонгом [äa] (види доље фазу 2°) и синтетичка фаза с таутосилабичким дифтонгом [ä^a] (види доље фазу 3°), а не почетна и завршна фаза, како је произлазило из досадашње едиционе праксе.

Једна иста граматичка јединица, оптативна рјечца, у *Речнику Њеџошева језика* наводи се двапут: једном као аналитичка ријеч, без икаквих прозодијских знака, *да ако* (СТЕВАНОВИЋ и др. 1983 I: 142), интерпретирана као „намерни везн. (у стиховима)”, али се она илуструје не само 326. с т и х о м *Горскої вијенца* него и прозним примјером из *Шћепана Малої*, други пут – као синтетичка ријеч *дако* (дако) (СТЕВАНОВИЋ и др. 1983 I: 144–145), интерпретирана овога пута као „речца дијал[ектизам]”, при чему се снабдијева дугосилазним акцентом, а у загради се ставља као алтернатива дугоузлазни акценат.

Колико је таква интерпретација тачна (и примјерена за Његошев идиолект и пјеснички језик)?

1° Аналитичка фаза [дä äко], на коју би указивала акцентованост оба везника, данас се, изгледа, више не чува.

2° Синтетичку фазу [дäако] потврђују не само стихови *Горскої вијенца* и прозна дидаскалија у *Шћепану Малом* него и језичка ситуација у јужном дијелу данашње централне Херцеговине, одражена у ауторском тексту Момчила Голијанина (без обзира на то да ли је облик тако написао аутор или га је тако ортографски уобличио лектор односно уредник): „Идем ја у моју Херцеговину[.] Даако су моји Херцеговци сачували ћирилицу” (Голијанин 2019: 6).

3° Фазу с дифтоншким степеном контракције [дä^ако] налазимо у сјевероисточним херцеговачким говорима. Неке колеге србисти из источне Херцеговине (Наташа Лучић, родом из Пиве, и Милош Ковачевић, родом од Калиновика) указали су ми да они оптативно *дако* изговарају с дугоузлазним акцентом. Пажљиво послушкујући њихов изговор, закључио сам да они заправо изговарају дифтонг, дакле [дä^ако], па се дифтоншки изговор с краткосилазним акцентом на првој компоненти дифтонга акустички прима као дугоузлазни акценат. Овом акустичком варком објашњавамо лексикографску грешку – алтернативни акценат *дако за оптативну рјечцу у *Речнику Њеџошева језика*.

4° Фазу с вокалским степеном контракције [д^ако] потврђују говори источне Херцеговине у непосредном сусједству староцрногорских говора (никшићки крај). Нашу прозодијску интерпретацију – оптатив *д^ако* : псеудоантропоним *Д^ако* потврђује и говор с непренесеном акцентуацијом – оптатив *д^ако* : псеудоантропоним *Д^ак^о* (Ћупићи 1997: 72).

(4) На основу свега наведеног, д^а се закључити да друга прозодијска варијанта у *Речнику Њеџошева језика* *д^ако није никако тачна, а прва је тачна за савремени језик, али не и за Његошев. Од двије различите оцјене припадности врстама ријечи тачна је само једна – рјечца. Тросложни прозодијски лик није настао „растежањем” (стиха ради), него је стиха ради дошло до сажимања у стиховима *Луче микрокозма* и *О^лледала србској*. Трећи примјер у одредници **д^ако** из Његошевог је писма Илији Гарашанину од 5/17. јула 1850. године (Његош Писма 1955 III: 437–438), за које Мираш Кићовић, публикујући га, само каже: „Штампа се први пут према тексту који се налазио у архиви Илије Гарашанина” (Његош Писма 1955 III: 607). Писмо није језички аутентично, садржи необјашњиве екавизме и друге појединости које не могу бити Његошеве, па не знамо да ли је Његош био стварно написао у њему ***дако**: дако се мало поокрепим (уп. Његош Изабрана писма 1975: 189) или ипак **да ако**. Боље би било да су лексикографи узели примјер из претходног писма, Јеремији Гагићу: Многи ме томе и совјетоваше да се у родни климат повратим, да ако се штогод опоравим (уп. Његош Изабрана писма 1975: 188). Јевто Миловић је за ово писмо користио оригинал на Цетињу, и у њему пише **да ако**, док Мираш Кићовић примјер наводи у редигованом облику: дако се штогод опоравим (Његош Писма 1955 III: 436).

Једини досад адекватни лексикографски опис ове граматичке ријечи има у нашем *Рјечнику Луче микрокозма*: „**д^аако** (1) *о^ий^ай^ив^на рјечца* д^а^ако д^ођ^у || к себи | љзгубњици! [190]” (Маројевић 2016: 723).

2. Сраслице *ја^мн^им* и *ка^га*. – Иако су различитог поријекла, ове двије модалне ријечи имају исто значење уз малу разлику у синтаксичкој спојивости.

2.1. Састављено писање примјењујемо, за разлику од претходних издања, у модалној ријечи (по учењу о врстама ријечи то је прилог) *ја^мн^им*, посвједченој у *Горском вијенцу*, медитативној прози и *Ш^ћејану Малом*, у значењу ‘изгледа да’.

(1) У чланку *О језику Пејџра II. Пејџровића Њеџоца* Никола Симић пише: „Каткад се краткоће ради испушта *га*” (Симић 1901: 361), па наводи стихове 947. и 1653. *Горској вијенца*, који у нашем основном издању гласе: ([...] *ја^мн^им* га је доиста дозвоа!) [ГВ 947]; *Ја^мн^им* те је дочека лијепо? [ГВ 1653].

Данило Вушовић је запазио да је израз *ја^мн^им* у *Горском вијенцу* и у народним говорима „под једним акцентом, тј. изговара се као једна реч”, да је облик *мним* „остао усамљен у својој презентској промени” те да се о њему више не може говорити као о облику „са глаголском функцијом: он заједно са заменицом *ја* данас претставља прилошки израз, најчешће са извесним дубитативним значењем: *веровај^но*, *ваљ^да*, *из^лега* и сл. [...]; али се могу чути и примери са афирмативним значењем: *свакако*, *заиста* и сл.” (Вушовић

1937: 457–458). Прихватајући Вушовићево тумачење овог занимљивог случаја адвербијализације реченице, ми смо га кориговали само у неким појединостима. Прво, у неким црногорским говорима облик *мним* није усамљен: у говору Загарача употребљава се и друго лице једнине: Што мнѣш (Ћупићи 1997: 232, s. v. мњаѡѡт). Друго, приликом лексикализације (преласка у модалну ријеч) израз јесте под једним акцентом, изговара се као једна фонетска ријеч, али се уопштава акценат глаголског а не замјеничког облика: *ја̄ мнѣм* (у говорима с непренесеном акцентуацијом) > *ја̄ мнѣм* (у говорима с пренесеном акцентуацијом). С обзиром на потпуну лексикализацију израза, у критичким издањима треба примјењивати састављено писање (с прозодјском интерпретацијом у загради).

Нашу вербализацију текста потврђује пјесников рукопис (за први примјер), у којем је написано састављено: **јамнимъ** [ВГ: л. 10 об.]. Састављено писање запазио је Миодраг С. Лалевић, али тек у својој другој расправи, у одјељку „Састављено и одвојено писање речи”: „Његош даље пише [...] јамним” (Лалевић 1958: 66). У првој расправи овај сегмент рукописа он је био погрешно прочитао: „Ја мним” (Лалевић 1952: 217), као и Милан Решетар прије њега: **ја мнимъ** (Решетар 1926: 352), и Јевто М. Миловић послје њега: **Ја мним** (Миловић 1982: 129).

(2) Састављено писање, тј. реконструкцију прилога *ја̄мнѣм*, примијенили смо у 16. медитацији у прози (цитирамо је према нашем критичком издању):

Је ли вјековите облачне гомиле,
зарђале својим мртвим ћутањем,
трудно било први [п̄рвѣ] дан проникнути?
Јамним [ја̄мнѣм] како први [п̄рвѣ] пут остараломе уму
који не да к себе просвјештенија [МП 16].

(3) У *Шћеѡану Малом* прилог *ја̄мнѣм* има пет потврда. Навешћемо их према тексту нашег основног издања, у ширем контексту:

»[...] свако знаде (ја̄мнѣм ѣ ви знате)
да се Петар Трећи престадио
јошт тѣсућу ѣ сѣдмѣ стотине
и шездесет ѣ другѣ године
у звијѣту од живота свога
од тридесет ѣ шѣст пуних лѣта̄
и стотину тридесет ѣ пѣт дана̄,
па ми дође висока̄ наредба
да вам ову објавим истину.«
[ШМ 345–353];

Давно бисмо тебе поздравили,
ал не смјесмо (срамота је крити):
пред твојом се силом земља тресе
а камо ли [ми] шака горштакā –
ја̄мнѣм нам се ругати нећете.
[ШМ 860–864];

на свијѣту јошт ове см’јѣшинѣ
нит је било, ни[т] ће ја̄мнѣм бити;
да кажујем по тѣсућу путā,

нико ово не би вјеровано –
 ово никад пристџати неће
 што се ради с овијем чџвјеком
 за причање нџ за вјеровање!
 [ШМ 2380–2386];

Јáмнџм, оче, мало што и мислиш,
 нџ смирено, филозофски чекаш
 што ће теби дан коџи довести?
 [ШМ 2551–2553];

Јáмнџм сџ му све такве кривице.
 Чисто држим да нá прáвди страда –
 блáго њџму и његовој дџши!
 [ШМ 3291–3293].

(4) Растављено писање примијенио је, послџје првих двају издања без нумерације стихова, Драгутин Костић у свом издању, а то је прво издање које је брижљиво припремано (с нумерацијом у континуитету): Свако знаде, ја мним, и ви знате, (Костић 1902: 25 (348)); Ја мним нам се ругати нећете. (Костић 1902: 53 (898)); Нит’ је било, ни ће, ја мним, бити, (Костић 1902: 134 (2454)); Ја мним, оче, мало што и мислиш, (Костић 1902: 144 (2625)); Ја мним су му све такве кривице, (Костић 1902: 178 (3365)). Костића су слиједили каснији приређивачи.

2.2. Састављено писање примјењујемо, за разлику од претходних издања, у модалној ријечи (по учењу о врстама ријечи то је прилог) *kága* у значењу ‘изгледа (да)’, која је посвједочена у *Горском вијенцу* и *Шћејану Малом*.

(1) Занимљива је текстолошка интерпретација 2068. стиха *Горскої вијенца* у досадашњим издањима. У првом издању он гласи: Ты се Вуче, ка’ да самномъ ругашъ? (Медаковић 1847: 84). Милан Решетар је у издању *Горскої вијенца* апостроф замијенио знаком дугосилазног акцента, оставивши и знак питања: Ти се, Вуче, кá да са мном ругаш? (РЕШЕТАР 1890: 191). У наведеном ортографском и интерпункцијском лику стих се појављује и у бројним каснијим издањима. У *Целокујним делима*, међутим, Решетар је знак питања замијенио тачком: Ти се, Вуче, кá да са мном ругаш. (РЕШЕТАР 1926: 76), што је прихватио и Данило Вушовић (Вушовић 1935, Вушовић 1936). У издању које је приредио Ђуза Радовић умјесто упитника односно тачке стоји узвичник: Ти се, Вуче, кá да са мном ругаш! (РАДОВИЋ 1974: 113). То значи да се у свим издањима која смо прегледали обиљежава дугосилазни акценат, а компоненте *kâ ga* пишу растављено.

Ни прозодијска, ни интерпункцијска (у већини издања), ни ортографска интерпретација стиха не може се прихватити. Прво, стихом се не искажује питање него обична констатација, па знак питања треба замијенити тачком или неким другим интерпункцијским знаком (у нашем издању: са двије тачке). Друго, компоненте *ka* и *ga* су срасле у једну лексичку јединицу. Треће, модална ријеч *kága* у значењу ‘изгледа’ има дугоузлазни акценат. Стих у нашем основном издању *Горскої вијенца* гласи: Ти се Вуче кáда са мном ругаш: [ГВ 2068].

(2) Прилог *kága* у *Шећану Малом* има пет потврда (наводимо их према тексту основног издања, у ширем контексту). У три примјера она, без дилеме, има значење ‘изгледа’:

А ево си, опрости ми Боже,
ка́да с Богом правду започео.
[ШМ 540–541];

Ја се стидим његове срамоте
и грднијех ла́жā и плетѣња,
а он за то гла́вѣ не обраћа,
него су му ка́да хѡра дошла
да изнова о погрди ради.
[ШМ 1887–1891];

Ти се мўла ка́да по́кавурї:
како хвалиш једне невјернике
и злочинце од свакоје рукѣ
којїно се нашом крвљу хране?
[ШМ 3580–3583].

(3) Треба разликовати модалну ријеч *kága* у значењу ‘изгледа’, у којој су компоненте *ka* и *ga* срасле у једну лексичку јединицу, од примјера у којима су напоредо употријебљени везници *ka* и *ga* у живој граматичкој функцији, па их треба писати растављено, а компоненту *kā* изговарати с дугосилазним акцентом [види т. 8.1]. У два примјера, међутим, у истој реплици и у контексту исте реченице, прилог *kága* има значење ‘изгледа (да)’, тј. може се схватити и у смислу ‘као да’:

Опрости ми Боже свемогући:
ка́да нї тї гла́ву не обрћеш
што се чини по земљи несрећњој –
ка́да ти је то најмања мисā
кад неправду сатријети нећеш.
[ШМ 547–551].

Метод утврђивања значења у примјерима контекстуалне двозначности разматрамо у поглављу „Исходи” [види т. 8.4].

(4) Растављено писање прилога *kága* примијенио је Драгутин Костић, а његово је издање прво које је брижљиво припремано: *Ка́* да с Богом правду започео. (Костић 1902: 35 (544)); *Ка́* да ни ти главу не обрћеш, (Костић 1902: 35 (551)); *Ка́* да ти је то најмања мисā, (Костић 1902: 53 (553)); Него су му *ка́* да хора дошла, (Костић 1902: 107 (1925)); Ти се мула *ка́* да покавурѣ, (Костић 1902: 192 (3654)). Исту текстологију, растављено писање с акцентом на првој компоненти: *ка́* да, примјењују Милан Решетар и Данило Вушовић (Решетар 1926: 205 (х 3), 255, 318; Вушовић 1935: 169 (х 3), 210, 261), али и Михаило Стевановић у првом издању (Стевановић 1952: 35 (х 3), 180), сем четврте потврде: него су му *ка́* да хора дошла (Стевановић 1952: 99 (III 206)). И Јевто Миловић оставља растављено писање (Миловић 1965: 41 (I 544), 42 (I 551, 553), 226 (V 172)) укључујући и четврту потврду: него су му *ка́* да хора дошла (Миловић 1965: 122 (III 206)), што значи да је он слиједио предратне приређиваче, а не

Стевановића. Истовјетно рјешење налазимо и у издањима Владана Недића (Недић 1964, Недић 1969).

Састављено писање, с дугосилазним акцентом на првом слогу, налазимо у издању Александра Младеновића, у прве четири потврде: *када* (Младеновић 2007: 49, 50 (x 2), 123), у петој је – растављено: Ти се мула *ка* да покаври, (Младеновић 2007: 211 (3653)). Текстолошка рјешења приређивач је преузео од Михаила Стевановића, који у другом издању састављено писање примјењује у прва четири примјера: *када* с богом правду започео. (Стевановић 1967: 37 (I 544)); *када* ни ти главу не обрћеш: (Стевановић 1967: 37 (I 551)); *када* ти је то најмања миса, (Стевановић 1967: 37 (I 553)); него су му *када* хора дошла (Стевановић 1967: 102 (III 206)), а у петом – растављено: Ти се мула *ка* да покаври. (Стевановић 1967: 182 (V 172)).

Различито писање у послеријатним издањима, осим Недићевих и Миловићевог, нема оправдања (оно само показује да су Стевановић или његови коректори били у дилеми).

Треба напоменути да се у *Речнику Њеџошева језика* наводи ријеч *када* и интерпретира као прилог у значењу ‘канда, као да, изгледа (да)’, уз четири потврде из *Шћејана Малої* (Стевановић и др. 1983 I: 328–329). Зашто само четири? Зато што је пета у издању *Целокујних дела* из 1975. године, којим су се лексикографи служили, остала растављено написана.

Не знамо откуда лексикографима дугосилазни акценат, осим ако га просто нису преузели из издања, а у њима је он коришћен и као знак за сажимање. Дугоузлазни акценат не само да потврђују источнохерцеговачки говори (данас у Црној Гори) него је он у складу с историјским развојем: *као га* > *ка га* (контракција вокала у поредбеном везнику) > *кага* (преношење акцента на претходни дуги вокал). Нема, рецимо и то, никакве разлике у граматичкој природи и значењу модалне ријечи *кага* у *Горском вијенцу* и *Шћејану Малом*, само што је у издањима овог посљедњег дјела имала – мало више среће (види подробније у Маројевић 2005: 874–876).

У критичким издањима примјењујемо састављено писање прилога *кага* с прозодијском интерпретацијом у квадратној загради, на примјер:

Ти се Вуче *када* [када] са мном ругаш: [ГВ 2068];

када [када] с Богом правду започео. [ШМ 541].

3. СРАСЛИЦЕ *којечеса* и *гвајџуи*, *џријџуи*. – Састављено се пишу сраслице са замјеницама: (ген.) *којечеса* [види даље т. (1)] и с бројевима *гвајџуи*, *џријџуи* [види даље т. (2)], а растављено – веза бројева *два* и *џри* с обликом *џуиша* [види т. 9]. Прономинално-нумерална сложеница *са̀мосџми* није настала срастањем, тј. синтаксичком творбом, него композицијом као типом морфемске творбе, па смо је издвојили у поглављу „Исходи” [види т. 10].

(1) Састављено се пише сраслица (ген.) *којечеса*: јошт им треба много *којечеса* [ШМ 2465, **које часа** (с. 117 првог издања)]. Текстолошки проблем је ријешен, у смислу састављеног писања, већ у другом издању: Јошт им треба много *којечеса* – (Јовановићи 1881: 98), али није у смислу утврђивања полазног облика ријечи (руски: исходная форма слова) и прозодије.

Облик **којечѐса** у *Речнику Њеџошева језика* тумачи се као „дијал. *џен. од именичке заменице којџиџа*”, а онда се, у сљедећој одредници, описује „полазни облик” **којџшта**, којечѐга, којечег и дијал. којечѐса (Стевановић и др. 1983 II: 253). Номинатив замјенице гласио је ***којџшто**, али он није у Његошевом језику и потврђен, а *којџиџа* је такође генитив, новији (аналошки), као и *којечѐса*, који није дијалектизам него архаизам; друга два генитива у пјесниковом језику нису потврђена. Оно што се наводи као друго значење замјенице није замјеница него именица, у значењу ‘којекакве бесмислице’, на примјер: Хјад’ ђтолџен, што којџшта дробиш! [ГВ 2579].

(2) Састављено се пишу, и изговарају с јединственим акцентом, сраслице састављене од броја *два* односно *џири* и именице *џуџи* у примјерима у којима је именица изгубила деклинацију: Босанска се двапут сила / на Трњине сломи село – [ШМ 2251 (99), **два пут** (с. 106)]; Нека Осман [с] злџбџм дџшџ, / нека га је трипут више – [ШМ 818 (4), **трипут** (с. 42)]; трипут веће пораст небесима – [ШМ 1173, **Три пут** (с. 60)]. Неуједначено писање остало је и у другом издању: два пут (Јовановићи 1881: 89); трипут, Три пут (Јовановићи 1880: 37, 51). Текстолошки проблем је ријешен, у смислу састављеног писања, у издању Драгутина Костића: Босанска се двапут сила / на Трњине сломи село, (Костић 1902: 125 (2302)); Нека га је трипут више, (Костић 1902: 48 (825)); Трипут веће пораст’ небесима (Костић 1902: 69 (1206)).

4. СРАСЛИЦЕ *раџиџа* и *џораџиџа*. – Састављено пишемо прилог (и везник) *раџиџа* и прилог *џораџиџа*. Примјере ћемо навести с указивањем на то како су те ријечи написане у првом, Стојковићевом издању.

(1) Ријеч *раџиџа* може бити прилог, у значењу ‘зашто’, и везник – у значењу ‘јер, зато што’ и у значењу ‘ради чега’.

Налазимо је у четири стиха заредом (у њима има значење ‘јер, зато што’):

рашта јесу непокорне ћуди,
рашта љубе кá дџшу свободу,
рашта јој се увијек клањају. [...]
Рашта јој се увијек клањају?!

[ШМ 1479–1482, **Рад’ шта** (с. 73 /x4/)],

а у различитом значењу и у бројним другим примјерима: Рашта тåкџ, драги господаре, [ШМ 133, **Рад’ шта** (с. 14)]; рашта цару да је забрањено, [ШМ 145, **Рад’ шта** (с. 14)]; и рашта те с престола дигоше. [ШМ 224, **рад’ шта** (с. 18)]; имао сам рашта пострадади [ШМ 459, **рад’ шта** (с. 27)]; рашта има некакијех књиџ [ШМ 635, **Рад’ шта** (с. 24)]; што сте дошли и рашта сте дошли – [ШМ 881, **рад’ шта** (с. 47)]; рашта к мени спремили нијесу [ШМ 955, **Рад шта** (с. 50)]; Рашта довест ни’ рџмицџ неће? [ШМ 983, **Рад’ шта** (с. 51)]; Рашта не би на договор дошли [ШМ 1000, **Рад шта** (с. 52)]; Дџ ми кáжи рашта доћи неће: [ШМ 1005, **рад’ шта** (с. 52)]; Рашта они не би смјели доћи [ШМ 1024, **Рад’ шта** (с. 53)]; Рашта ћемо разбијати глåву [ШМ 1320, **Рад’ шта** (с. 66)]; Рашта се је ова сила слегла [ШМ 1348, **Рад’ шта** (с. 67)]; што си доша и рашта си доша. [ШМ 2294, **рад’ шта** (с. 109)]; толицџна, рашта га пратите? [ШМ 2957, **рад’ шта** (с. 138)]; рашта ли сте ви пружио руке [ШМ 2974, **Рад’ шта** (с. 138)]; Рашта прџто – рåд нџсрећџ наше [ШМ 2976, **Рад’ шта** (с. 139)]; Рашта

zà nās добро бити неће? [ШМ 3176, **Рад’ шта** (с. 148)]; рашта дречи по његовој ћуди. [ШМ 3281, **Рад’ шта** (с. 152)]; рашта Шћепан тујжй у тамници? [ШМ 3329, **Рашта** (с. 155)]. – Као што видимо, састављено писање уз одражено упрошћавање сугласничке групе примијењено је само у последњем примјеру, а то значи да приређивач своју редакцију није спровео до краја.

Прилог *йорáщйѡа* у значењу ‘зашто’ налазимо у шест стихова: нò порáшта сá собòм преврну – [ШМ 1145, **порад’ шта** (с. 58)]; порáшта сū они тако црни? [ШМ 1465, **Порад’ шта** (с. 72)]; Порáшта сū једни Црнòбòрци, [ШМ 1511, **По рад’ шта** (с. 74)]; порáшта си ти к мени дошао. [ШМ 2292, **Порад’ шта** (с. 109)]; Порáшта је патрйјáрх всèљèнскй [ШМ 2972, **По рад’ шта** (с. 138)]; Нò порáшта, честити прйнципе? [ШМ 3332, **по рашта** (с. 155)]. – Као што видимо, састављено писање друге и треће компоненте прилога уз одражено упрошћавање сугласничке групе примијењено је само у последњем примјеру, а то значи да приређивач ни у овом случају своју редакцију није спровео до краја.

(2) Погледаћемо како прве, редиговане, и последње, нередиговане примјере пишу приређивачи каснијих издања.

У другом издању, браће Јовановића, нису с последњим примјерима: Рашта Шћепан тужи у тамници? (Јовановићи 1881: 129); Но по рашта, честити принципе? (Јовановићи 1881: 129) уједначавани претходни, на примјер: Рад’ шта тако, драги господаре, (Јовановићи 1880: 15); Но порада’ шта са собом преврну, (Јовановићи 1880: 50).

У трећем издању Драгутин Костић је текстолошко питање ријешио, адекватно – уједначивши примјере у корист састављеног писања, тј. претходне, на примјер: Рашта тако, драги господаре, (Костић 1902: 16 (135)); Но порашта са собом преврну, (Костић 1902: 67 (1178)) с последњим примјерима: Рашта Шћепан тужи у тамници? (Костић 1902: 180 (3403)); Но порашта, честити принципе? (Костић 1902: 180 (3406)).

Милан Решетар се враћа корак уназад – пише састављено и без апострофа, али не упрошћава сугласничку групу, на примјер: Радшта тако, драги господаре, (РЕШЕТАР 1926: 191 (I 137)); но порадашта са собом преврну, (РЕШЕТАР 1926: 228 (II 301)). Последње примјере није уједначавао с претходнима оставивши их без *g*: рашта Шћепан тужи у тамници? (РЕШЕТАР 1926: 310 (IV 835)); Но порашта, честити принципе? (РЕШЕТАР 1926: 310 (IV 838)). Решетареве текстологије придржава се Данило Вушовић (Вушовић 1935: 158 (I 135), 188 (II 301), 254 (IV 835, 838)).

Текстолошки проблем коначно је ријешен са Стевановићевим издањем, у којем се облици пишу као у издању Драгутина Костића, као једна ријеч, на примјер: Рашта тако, драги господаре, (СТЕВАНОВИЋ 1952: 18 (I 135)); но порашта са собом преврну, (СТЕВАНОВИЋ 1952: 64 (II 301)). Додуше, није све примјере уједначио: порада шта су они тако црни? (СТЕВАНОВИЋ 1952: 78 (II 621)).

(3) Да прилог и везник *ráщйѡа* треба писати састављено потврђује прво издање *Горској вијенца*. Првих пет потврда је из оног дијела за који је сачуван рукопис: имао се рашта и родити! [ГВ 609]; рашта га је Бог вишега дао – [ГВ 1208]; Рашта ти је срце понијела? [...] / Има рашта, ругаш ли се збиља: / рашта дрúгè нема на свијету! [ГВ 1268–1270]. У рукопису у прва два наведена примјера написано је: **рашта** [ВГ: л. 8 об., 14 об.]. У трећем примјеру у

рукопису стоји: **зашто**, у четвртном примјеру дефинитивна верзија првог полустиха гласи: **има зашто**, претходна је гласила: **како зашто**. И слједећи стих је почињао: **зашто друге**, па су ове ријечи прецртане. Али је зато ријечима: **рашта си** [ВГ: л. 15 об.], које су прецртане, отпочињао 1276. стих. Све то говори да је Његош писао **рашта** (и изговарао *rášťa*).

(4) Састављено писање одражено је у лексикографским изворима. У једнотомном *Рјечнику* [уз пјесничка дјела П. П. Његоша] представљена је само ријч „**рашта** (**рашта**) (тј. рад шта)“ (СТЕВАНОВИЋ–БОШКОВИЋ 1954/1957: 182). – Алтернативни акценат (у загради) среће се само у староцрногорским говорима, али он није изворни него аналошки (копира се мјесто акцента у говорима с пренесеном акцентуацијом), а то значи да није адекватан за прозодију Његошевих дјела. – У двотомном *Речнику Њеџошева језика* остављен је само овај други, неадекватни акценат: „**рашта** прил. **1.** [...]. **2.** везн.“ (СТЕВАНОВИЋ и др. 1983 II: 226–227). Обрађена је и ријеч „**пдрашта** прил.“ (СТЕВАНОВИЋ и др. 1983 II: 92) с погрешном прозодијском интерпретацијом (она се није могла појавити ни аналошки у дијалекту).

5. СРАСЛИЦЕ *дану*, *ама* и *ага*. – Састављено писање примјењујемо у партикулама *дану* [види даље т. (1)], *ама* [види даље т. (2)] и *ага* [види даље т. (3)].

(1) Састављено се пише сложена рјечца *дану*: Дану, збиља, немој ништа мрдат, [ШМ 1621, **Да ну** (с. 80)]; Дану причај господин-сердаре [ШМ 2429, **Дану** (с. 116)]; Дану причај, да чујемо штò је. [ШМ 3241, **Да ну** (с. 151)]. Као што видимо, у првом издању рјечца је написана једном састављено, а двапут растављено. Исто, неуједначено писање карактерише и друго издање (Јовановићи 1881: 67, 96, 125). Текстолошки проблем ријешено је Драгутин Костић, састављено пишући рјечцу у сва три стиха: Дану (Костић 1902: 93, 137, 176).

(2) Рјечца *ама* је дијалектизам настао тако што је рјечци *а* прикључена рјечца *ма* која је оријентализам (у књижевном језику рјечци *ама* одговара рјечца *али*). Има побочни акценат, па са слједећом ријечју с главним акцентом формира сложена фонетску ријеч:

безимењак ама Србин [ãма^србин] прави – [ШМ 568];
Ама Турци [ãма^турци] преко његазише! [ШМ 1491];
Ама што је војска [ãма^штòје^војска] румелинска [румел^нскã],
[ШМ 2084].

У првом издању примијењено је састављено писање само у првом примјеру: **ама** (с. 31), а растављено у другом: А ма турци преко његазише. (Столковић 1851: 73) и трећем примјеру: А ма што је војска Румелинска, (Столковић 1851: 100). У другом издању уједначена је ортографија у корист састављеног писања (узредно је исправљено и писање великог слова): Ама Турци преко његазише. (Јовановићи 1880: 62); Ама што је војска румелинска, (Јовановићи 1881: 84). Тако је текстолошки проблем и ријешен.

(3) И рјечца *ага* је дијалектизам, а настала је тако што је рјечци *а* прикључена атонирана рјечца *га* (у књижевном језику рјечци *ага* и одговара рјечца *а*). Понаша се као проклитика која са замјеницом и њеном енклитиком формира једну, просту фонетску ријеч:

Ада што би [адаштѡби] рекли да то буде? [ШМ 1297];
Ада што је [адаштѡје] свијет до трпија? [ШМ 3441].

У првом издању компоненте рјечце пишу се растављено: А да што би рекли да то буде? (Стољковић 1851: 65); А да што је свијет до трпија? (Стољковић 1851: 160). Растављено писање остало је и у свим каснијим издањима, укључујући и сва три Стевановићева (четврто и наредна и иначе су фото-типска), све до нашег основног.

У једнотомном *Рјечнику* [уз пјесничка дјела П. П. Његоша] Радосав Бошковић наводи, без акцента, ријеч „ада рјечца за истицање” (Стевановић – Бошковић 1954/1957: 7) илуструјући је с три примјера, сва три из *Горској вијенца*. Не знамо зашто његов коаутор, Михаило Стевановић, није у другом издању исправио примјере из *Шћейана Малој*. У двотомном *Речнику Њеѡшева језика*, који је урадио Стевановић са сарадницима, наводи се ријеч „ада речца, често упитна, за наѡлашавање, за ѡклањање ѡсебне ѡажње и инѡшересовања за оно на *ѡѡа се њом уѡуђује*” (Стевановић и др. 1983 I: 4), а поред четири примјера из *Горској вијенца*, илуструје се само још са једним примјером, из *Оѡлеѡала србској*.

6. Исходи. Однос *ѡѡѡбуѡи*: *ѡѡѡѡ*. – Ако ове оптативне ријечи преведемо у неутрални прозни дискурс и сведемо их на минимални контекст, закључићемо сљедеће.

Оптативна ријеч *ѡѡѡбуѡи* може бити употријебљена с глаголом у оба вида, и у презенту несвршеног вида: *ѡѡѡбуѡи* вам нѡ требѡм, и у футуру свршеног вида: *ѡѡѡбуѡи* ћу одвести. У семантичкој интерпретацији која би повезала оба контекста може се употријебити нека модална ријеч с везником *ѡѡ*, на примјер: ‘рачунам *ѡѡ* (вам нѡ требѡм)’, ‘рачунам *ѡѡ* (ћу одвести)’. Анализирана ријеч, међутим, није предикатив (послије ње саме не може бити васпостављен везник *ѡѡ*), али ни уметнута ријеч адвербијалног карактера (послије ње се не може, ни алтернативно, реконструисати пауза која би се означила запетом). Закључак би био: *ѡѡѡбуѡи* је ипак оптативна рјечца. Да ли се овај закључак коси с оцјеном да је то модална ријеч? Не коси се: своју модалност ова сралица приликом граматикализације (овдје преласка у рјечцу) преноси на предикат (и на читаву конструкцију) не мијењајући значење ни предиката ни других чланова реченице.

За ријеч *ѡѡѡѡ* јасно је да она није везник (долази на почетку синтаксичког периода не повезујући ни реченице ни истоврсне чланове реченице) него рјечца. Употребљава се искључиво с глаголима свршеног вида у презенту: *ѡѡѡѡ* дођу, *ѡѡѡѡ* се помолите, или у кондиционалу/потенцијалу: *ѡѡѡѡ* би вратио. Ако је глагол двовидски (*ѡѡѡѡ/ѡѡѡѡ*), реализује се његова семантичка вриједност перфективности: *ѡѡѡѡ* лакше (души) ѡѡѡѡ – ‘*ѡѡѡѡ* олакша (души)’. Ако овом дијалекатском архаизму признамо статус (новог) оптатива, онда ћемо рећи да он нема категорију времена (једно вријеме не чини категорију) нити категорију вида (један вид не чини категорију), али има категорију начина (разликује индикатив и кондиционал/потенцијал, тј. повезује та два начина). А зашто кажемо да је то н о в и о п т а т и в ако сеже у епоху пред формирање категорије глаголског вида? Па зато што је с т а р и о п т а т и в из праиндоевропског периода развоја: он се у прасловенском

језику посматраном са словенског становишта трансформисао у императив чувајући (у трећем лицу једнине) трагове оптативног значења.

7. Однос *jámni̯m* : *kága*. – Не може се рећи да су ове модалне ријечи (прави) синоними, ни по ужем значењу, ни по синтаксичкој спојивости, а ни по начину постанка, али припадају истој врсти ријечи (прилозима).

Прилог *jámni̯m* семантизујемо с двије ријечи – ‘изгледа да’, тј. безличним глаголским обликом *izlĕgā* и везником *gā*; везник се, додуше, може елидирати. Настао је адвербијализацијом као подврстом транспозиције, али адвербијализацијом (преласком у прилог) читаве реченице. С обзиром на то да је у творбеној бази, синтагми *jā mni̯m*, била лична замјеница првог лица једнине, у семантичкој структури прилога чува се нијанса *мени* ‘изгледа да’.

Прилог *kága* семантизујемо само једном ријечју, безличним глаголским обликом *izlĕgā*, јер се компонента |да| већ налази у његовој морфемској структури (везник *gā* у семантичкој интерпретацији додајемо само алтернативно, кад се прилог налази у односу хомонимије (заправо хомографије) с двокомпонентним везником *kā* /< *kāō*/ *gā*). И овај је прилог настао адвербијализацијом као подврстом транспозиције, али адвербијализацијом двокомпонентног везника, па се овај риједак начин творбе може сматрати (и називати) **де г р а м а т и к а л и з а ц и ј о м**. С обзиром на то да у творбеној бази није била обиљежена категорија лица (и броја), у семантичкој структури прилога *kága* не чува се нијанса *мени ‘изгледа’, него *уошци̯и̯е*, *сви̯ма* ‘изгледа’.

8. Однос *kā gā* : *kága*. – Напоредо употријебљене везнике *kā* и *gā* у живој граматичкој функцији треба писати растављено, а компоненту *kā* изговарати с дугосилазним акцентом, који је овдје архаичнији (мада се она изговара и с дугоузлазним акцентом). Компонента *ga* у првој изговорној варијанти скоро је неутралисала свој побочни акценат, али га ми у Његошевим издањима обиљежавамо (у другој изговорној варијанти преноси га на претходни дуги слог).

8.1. У *Шћеџану Малом* посвједочено је десет примјера напоредо употријебљених везника *ka* и *ga* који нису изазивали дилему (и један који је погрешно интерпретиран [види т. 8.2]):

у цркви се одријех пòјўћи,
пà из цркви̯ онај час у колу –
пјàвãм-йгрãм кà дà сам најмлађи,
[ШМ 1735–1737];

Црнòгòрци кà сў равнодушни:
нà њима се мало што пòзнаје,
нò спокојно пуше и говоре,
кà дà посла нијесу велика
ни очима нигђе вйдијели
а тò ли га рукама свршили.
[ШМ 1747–1752];

Док си овдје, треба забацити
свѣколике св’јетскѣ посласице
кà дà си се изнова родио.
[ШМ 2534–2536];

То је било, него сà сном прође:
погибоше цари и банови
кâ дâ ù њих удри муња живâ,
погибоше Срби на свè стране,
погибоше душом њ тијелом.
[ШМ 2680–2684];

Лов смо добар, прòто, уловили,
али му се тàкò веселимо
кâ дâ ће нâс све опржит муња.
[ШМ 2958–2960];

свâкò му се живѝ òвеселѝ,
кâ дâ ново нâс огрија сунце –
[ШМ 2984–2985].

У два контекста налазимо по два примјера напоредне употребе везника *кâ* и *гâ* у значењу ‘као да’:

ѝстò ми се срце обрадова
кâ дâ Душан велики устаде –
кâ дâ Србе позва на освету.
[ШМ 484–486];

Анàдол је – кâ велико гувно,
Румѝлија спрâма Анàдола –
кâ дâ ставиш на гувно тепсију,
а Босна је спрâма Румѝлијѝ –
кâ дâ ставиш сâхân на тепсију;
[ШМ 3997–4001].

8.2. Треба разликовати, с друге стране, напоредну употребу везника *кâ* и *гâ* од упитног замјеничког прилога *кâгâ*? По правилу, контекст диференцира разматране конструкције, али има један примјер у коме је, у свим издањима осим наших, погрешно идентификован облик:

Неки кажу да су га пòзнâли
ђе се с пушком испред двòра шета –
кâ дâ цари с пушкама шетају!

[ШМ 371–373].

Неадекватно, састављено писање налазимо у свим претходним издањима. Стих је наведен као упитна реченица с упитним замјеничким прилогом већ у првом издању: Када Цари с пушкама шетају? (Стољковић 1851: 23), а затим и у другом (Јовановићи 1881: 22 (али с малим словом у облику *цари*)). И Драгутин Костић, који је студиозно припремао своје издање, наведени стих погрешно схвата као упитну реченицу с упитним замјеничким прилогом: Када цари с пушкама шетају? (Костић 1902: 26 (376)). Иначе он напоредну употребу везника *ка* и *га* обиљежава тзв. генитивним знаком на првој компоненти, на примјер: Пјевам, играм кâ да сам најмлађи, (Костић 1902: 99 (1772)). Милан Решетар знаку питања додаје знак чуђења: Када цари с пушкама шетају?! (РЕШЕТАР 1926: 199 (I 379) (грешком коректора, стих почиње великим умјесто малим словом)). Питају се и чуде и сви каснији прире-

ђивачи (Вушовић 1935: 164), с малим словом на почетку стиха којим не почиње реченица у (Стевановић 1952: 28 (I 376), Недић 1964: 25, Миловић 1965: 33), с великим словом на почетку стиха којим приређивач отпочиње нову реченицу у (Младеновић 2007: 41 (376)).

Растављено писање смо успоставили ми у основном издању Његошевих спјегова (Маролевић 2018: 303 (код нас је то 373. стих)).

8.3. С треће стране, треба разликовати напоредну употребу везника *kā* и *gā* од везника *kāgā* у зависној адвербијалној временској реченици, али ту разлику јасно сигнализира контекст.

8.4. С четврте стране, треба разликовати напоредну употребу везника *kā* и *gā* у живој граматичкој функцији, па их треба писати растављено а компоненту *kā* изговарати с дугосилазним акцентом, од примјера у којима су компоненте *ka* и *ga* срасле у једну лексичку јединицу, модалну ријеч *kāga*, у којој се изговара дугоузлазни акценат [види примјере у т. 2.2.(2)].

Да бисмо разликовали модалну ријеч *kāga* од напоредне употребе везника *kā* и *gā* у живој граматичкој функцији користимо метод семантичке замјене. Тако, у контекстима гдје се граfiја првог издања **ка да** може, у прозном дискурсу, замијенити синонимом 'изгледа', реконструише се модална ријеч с дугоузлазним акцентом на првом слогу (*kāga*), а гдје се она може, у прозном дискурсу, замијенити варијантом 'као да', реконструише се двокомпонентни везник *kā gā* с побочним акцентима. Вокалски степен сажимања прве компоненте силабички је условљен; у прози је у све четири потврде несажети облик: *Шћеџан љега њисма кãð ðã ùмије чииџаџи*, [ШМ -647]; *Шћеџан ðџварã њисмо, љега ља кãð ðã ља чииџã*, и [ð]g радостџи љлаче [ШМ -2293]; *Свãк љега Шћеџана с љубоџиџсџивом кãð ðã ља ðџџиџ њикаð њџесу вџð[и]џели*. [ШМ -2352]; БЕГЛЕР-БЕГ [ДРУГИ] / (*зијевајуџи кãð ðã се џидџи*) [ШМ -3712], али једном и у стиху – кад су то силабички услови допустили:

Наздравље ти! Вјешто је ѝскãпџ,
кãð ðã си и приџе почиња.

[ШМ 2537–2538].

Тамо гдје је могућа и једна и друга замјена: *када* ни *тџ главу* не обрћеш [ШМ 548]; *када* ти је то најмања *миџã* [ШМ 550] (види шири контекст у т. 2.2.(3)), текст се реконструише алтернативно, али се даје предност састављеном писању и значењу 'изгледа' према другим параметрима, контекстуалним и стилским.

Семантичка замјена 'изгледа', у прозном дискурсу, у 548. стиху може бити издвојена запетом, што није случај ни у једном од примјера у којима се једнозначно реконструише двокомпонентни везник *kā gā* као сажета варијанта везника *kãð gã*. Таква замјена, наравно: у прозном дискурсу, могућа је и у 550. стиху, али уз измијењени ред ријечи: изгледа, то ти је најмања мисао.

Поред тога, у обраћању Богу стилски је адекватна само семантичка интерпретација 'изгледа'.

9. Прономинално-нумерална сложеница *сãмосџгми*. – Овај придјев, образован од замјенице *сам* и редног броја *сеџми* помоћу интерфикса |о| као

творбеног форманта пише се састављено: Мртав паша сѧмосѧдмѧ / од витешке рѧкѧ паде, [ШМ 2421 (131), **само седми** (с. 115)]. Текстолошки проблем је ријешен већ у другом издању у смислу састављеног писања: Мртав паша самоседми од витешке руке паде, (Јовановићи 1881: 96), али није у погледу прозоодије.

У Речнику *Њеѧошева језика* анализираним примјером илуструје се значење „*који је заједно са још шестѧ друѧих*” придјева **самѧсѧдмѧ** (СТЕВАНОВИЋ и др. 1983 II: 253). Прецизнија би била семантизација да је речено ‘он и још шест других (мушких лица)’. Нормативистика не признаје силазни акценат у средини ријечи, па га, насупрот језичкој стварности, преноси на претходни слог, и не признаје да сложенице оваквог типа имају још један, побочни акценат, на првој компоненти.

У дилеми да ли се твореница *сѧмосѧдмѧ* творбено рашчлањује на „*сѧмо + сѧдмѧ*”, па би она припадала сраслицама (синтаксичкој творби), или на „*сѧм + |о| + сѧдмѧ*”, те је прикључујемо сложеницама (чистој композицији), одлучујућа је семантичка интерпретација: он *сам* је *седми*, а није *само седми. То што је ријеч укључена у одговарајући акценатски тип па се њен побочни акценат подудара с акцентом прилога *сѧмо*, није од значаја: ријеч је о системском прозодијском уједначавању двоакценатских ријечи (упореди сложеницу с нултим интерфиксом /само женски род/ *сѧмдруѧѧ* у значењу ‘трудна, у другом стању’).

10. Однос *дваѧуѧѧ, ѧѧриѧуѧѧ* : *два ѧуѧѧ, ѧѧри ѧуѧѧ*. – Растављено се пише веза бројева *два* и *ѧѧри* с обликом *ѧуѧѧ* – генитивом јединине (сингулара) по школској граматици, стварно номинативом или акузативом неколицине (паукала), и то не само онда кад компоненте имају самосталне акценте: у два пѧта толико мунѧрѧ, [ШМ 3662, **два пута** (с. 168)] него и онда кад се факултативно остварује један акценат (прва компонента се атонира, па се на њу преноси акценат с друге компоненте): три пута ће друга виша доћи [ШМ 1177, **Три пута** (с. 60)]. У прозном примјеру: *Пѧ ѧѧрѧчиѧѧњу ѧѧрѧмаѧѧѧ учине Црнѧѧѧѧѧ ѧ ѧѧри ѧуѧѧ весеље ѧз ѧуѧѧкѧ*^[x]. [ШМ -2613, у **три пута** (с. 124)] чувају се оба акцента, али се први факултативно преноси на предлог. Компонента *ѧуѧѧ* пише се растављено и у примјеру: Бивало је ѧ тѧ два-три пута – [ШМ 1492, **два три пута** (с. 73)], али се полусраслица састављена од бројева *два* и *ѧѧри* у значењу неодређености пише полусастављено, тј. с дивизом.

11. Однос *ага* : *а гѧ*. – Рјечцу *ага* треба разликовати од везе рјечце *а* и везника *гѧ*, потврђене у 3610. стиху *Шѧѧѧѧѧ Малоѧ*:

А дѧ смо их нѧ мѧр оставили
(малѧни сѧ они у свијѧту!),
име би им давно погинуло
у свијѧту ѧ у народима.

[ШМ 3609–3612],

коју пишемо растављено. Атона (без акцента) рјечца *а* врши истовремено и функцију адверсативног (супротног) везника на нивоу текста.

12. ЗАКЉУЧАК. – Сабраћемо резултате примјене метода реконструкције синтаксичке творбе и монолексемне интерпретације некадашњих двокомпонентних синтагматских веза ограничивши се само на спјев *Шћејан Мали*. У серији радова у коју се укључује овај чланак користи се термин „ортографема” у значењу ‘ортографска презентација граматичких хомонима (хомографа и хомофона)’.

Ако се изузме опис начина постанка и творбеног поступка, којим су обухваћене све анализиране јединице, резултате бисмо могли приказати кроз четири концентрична круга.

(1) Најшири круг чине јединице у којима се први пут образлаже реконструкција састављеног писања те прецизира њихово значење и граматичка природа; такав је прилог *јáмнїм* у 345, 864, 2381, 2551. и 3291. стиху *Шћејана Малої* (посвједочен и у другим Његошевим дјелима) и рјечца *ага* у 1297. и 3441. стиху (растављено писана само у *Шћејану Малом*).

(2) Ужи круг чини јединица која је неадекватно (растављено) писана у издањима, а неуједначено (и као синтетичка и као аналитичка ријеч) с неадекватном прозодијом представљена у лексикографским изворима, каква је оптаивна рјечца *дѣако* у прози испред 845. стиха.

(3) Још ужи круг чине јединице у којима састављено писање није реконструисано у свим примјерима и није адекватна прозодија у *Речнику Њејошева језика*; такав је прилог *кага* у 541, 549, 550, 1890. и 3580. стиху спјева.

(4) Најужи круг чине јединице које су мање-више тачно семантизоване и састављено писане и у најновијим издањима и у лексикографским изворима, али је требало исправити њихову прозодију – таква је оптаивна рјечца *дјѣбуги* у 1979. стиху, прилог (и везник) *рашїѣа* те прилог *їорáшїѣа* у бројним стиховима, или је требало исправити њихов полазни облик – такав је у 2465. стиху генитив *којечѣса* замјенице *којештò, чији номинатив није потврђен па га пишемо са звјездицом.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- А [=Александар Карађорђевић] 1931: Петар Петровић Његош. *Виенацъ ѿорскїй*. [Аутограф рукописне верзије *Горскої вијѣнца* Петра Петровића Његоша из 1846. године]. Тисак и уметничка опрема књиге Ј. Бласника Насл. – Љубљана, [1931]. [С рељефом обновљене Његошеве капеле на корици].
- ВГ: *Виенацъ ѿорскїй* [види факсимил аутографа у: А [=Александар Карађорђевић] 1931; Миловић 1982; Павићевић 1985: 5–41].
- Вушовић 1930а: Д. В. Вушовић. Прилози проучавању Његошева језика. *Јужнословенски филолоџ IX* (1930): 93–196.
- Вушовић 1930б: Д. В. Вушовић. *Прилози проучавању Њејошева језика*. Београд: Библиотека Јужнословенског филолога, 1930.
- Вушовић 1935: *Цјелокујна цјѣла* Петра Петровића Његоша. У редакцији Данила Вушовића. Београд: Народна култура, 1935.
- Вушовић 1936: *Цјелокујна цјѣла* Петра II Петровића Његоша. У редакцији Данила Вушовића. Друго издање. Београд: Народна култура, 1936.
- Вушовић 1937: Д. Вушовић. Један случај адвербизирања реченице. *Зборник линџвистичких и филолошких расїрава*: А. Белићу о четрдесетогодишњици његова научног рада посвећују његови пријатељи и ученици. [На корици: Зборник у част А. Белића. На рикни: Белићев зборник 1937]. Београд, 1937, 457–459.

- ГВ: *Горски вијенац* [у: Маројевић 2005: 35–218 (критичко издање); Маројевић 2018: 161–265 (основно издање); акценатско издање (у рукопису); прво издање: Медаковић 1847].
- ГОЛИЈАНИН 2019: Момчило Голијанин. *У друшћиву њисаца*. Подгорица–Београд–Никшић, 2019, 5–7: Вуков(а) вапај(ница).
- ЈОВАНОВИЋИ 1880: *Лажни цар Шћејан Мали*: Историјско збитије XVIII. вијека. Сачинио Петар Петровић Његош владика црногорски. Ново издање. Панчево: Накладом Књижаре браће Јовановића, [1880], 1–64. (Народна библиотека браће Јовановића. Свеска 5).
- ЈОВАНОВИЋИ 1881: [Само на корици:] *Лажни цар Шћејан Мали*. [Панчево, 1881], 65–152. (Народна библиотека браће Јовановића. Свеска 7).
- КОСТИЋ 1902: *Лажни цар Шћејан Мали*: Историческо збитије осамнаестог вијека. Од Петра Петровића Његоша. [Предговор написао Јаша М. Продановић. Приредио Драгутин Костић]. Београд–Загреб: Штампарија Мила Маравића, 1902. (Српска књижевна задруга, 63). [Првом пагинацијом штампани су, накнадно, предговор и биљешка о издању потписана са С. К. 3].
- ЛАЛЕВИЋ 1952: М. С. Лалевић. Напомене уз рукопис Горског вијенца. *Pitanja savremenog književnog jezika*, Sarajevo, decembar 1952, IV, књ. II, sv. 2, 199–224.
- ЛАЛЕВИЋ, М. С. О неким особеностима Његошевог језика и правописа по рукопису Горског вијенца. *Сиварање XIII/1* (1958): 60–69.
- ЛМ: *Луча микрокозма* [у: Маројевић 2016: 19–101 (репринт првог издања), 105–224 (критичко издање), 903–1020 (акценатско издање); Маројевић 2018: 67–149 (основно издање)].
- МАРОЈЕВИЋ 2005: Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица: ЦИД, 2005.
- МАРОЈЕВИЋ 2016: Петар II Петровић-Његош. *Луча микрокозма*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица: ЦИД – Цетиње: Narodni muzej Srne Gore, 2016.
- МАРОЈЕВИЋ 2017: Петар II Петровић-Његош. *Биљешница*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица: ЦИД, 2017.
- МАРОЈЕВИЋ 2018: Петар II Петровић-Његош. *Луча микрокозма. Горски вијенац. Шћејан Мали*. Основно издање. Ортографија и ортоепија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Никшић: Будимљанско-никшићка епархија – Београд: Друштво за неговање Његошевог дела, 2018.
- МАРОЈЕВИЋ 2019: Радмило Н. Маројевић. Текстологија ономастичких жанрова у Његошевом спјеву Шћејан Мали. *Историјски записи ХСП/1–2* (2019): 123–166.
- МАРОЈЕВИЋ 2020: Петар II Петровић-Његош. *Шћејан Мали*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица: ЦИД – Цетиње: Народни музеј Црне Горе, 2020.
- МАРОЈЕВИЋ 2021а: Радмило Н. Маројевић. Вербализација текста *Шћејана Малој*: (Реконструкција растављеног писања). *Сјудије српске и словенске*, Серија I: *Српски језик* 25 (2021): 5–41.
- МАРОЈЕВИЋ 2021б: Радмило Маројевић. Адвербијализација предлошко-падежних веза (на грађи Његошевог Шћејана Малој). *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику LXIV/2* (2021).
- МАРОЈЕВИЋ 2021в: Радмило Маројевић. Специфичне морфеме и иновације у структури врста ријечи (на грађи Његошевог Шћејана Малој). *Зборник радова Филозофској факултетној Универзитетној у Пришћини* (Косовска Митровица) LI/1 (2021): 265–283.
- МЕДАКОВИЋ 1847: *Горскій виенац*[.] Историческо собитіе при свршетку XVII вѣка. Сочиненіе П[етра] П[етровића] Н[ѣгоша.] владыке черног[р]скога. [Приредио Милорад Медаковић]. У Бечу: словима ч[астнихъ] о[тца] мехитариста, 1847.
- МИЛОВИЋ 1965: Петар II Петровић Његош. *Лажни цар Шћејан Мали*. [Приредио за штампу и прилоге написао Јевто М. Миловић]. Титоград: Графички завод, 1965. (Библиотека „Луча“, 15).
- МИЛОВИЋ, Јевто М. *Рукопис „Горској вијенца“ Пејтра II Пејровића Његоша*. Титоград: Црногорска академија наука и умјетности, 1982.
- МЛАДЕНОВИЋ 2007: Петар II Петровић Његош. *Лажни цар Шћејан Мали*. Приредио Александар Младеновић. Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, 2007. (Сабрана дјела Петра II Петровића Његоша. Критичко издање. Књига трећа).
- МП: *Медийације у ѡрози* [у: Маројевић 2017: 323–346 (критичко издање)].
- НАТОШЕВИЋ 1910: *Горски Вијенац*. Историјски догађај при свршетку XVII вијека. Сачинио Петар Петровић-Његош. У Новом Саду: Издање Књижаре и штампарије учитељског д. д. „Натошевић“, 1910.

- Недић 1964: Петар Петровић Његош. *Лажни цар Шћејан Мали. Писма*. [Избор Војислав Ђурић. Редакција Владан Недић]. Нови Сад: Матица српска – Београд: Српска књижевна задруга, [1964]. (Српска књижевност у сто књига. Књ. 22. Петар Петровић Његош, II).
- Недић 1969: Петар Петровић Његош. *Лажни цар Шћејан Мали. Писма*. [Избор Војислав Ђурић. Редакција Владан Недић]. Нови Сад: Матица српска – Београд: Српска књижевна задруга, [1969]. (Српска књижевност у сто књига. Књ. 19. Петар Петровић Његош, II).
- Његош *Изабрана писма* 1975: Петар II Петровић-Његош. *Изабрана писма*. [Избор писама извршили и за штампу приредили Н. Банашевић, В. Латковић, Ј. Миловић. Белешку написали Н. Банашевић и В. Латковић. Објашњења написао Јевто Миловић]. Београд, 1975. (Целокупна дела Петра II Петровића Његоша. IV изд. Књига шеста). [Фототипија III изд. (Београд, 1974)].
- Његош *Писма* 1955 III: Петар Петровић Његош. *Писма III: 1843–1851*. [За штампу приредио, биљешке и објашњења написао Мираш Кићовић]. Београд, 1955. (Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књига девета).
- Павићевић 1985: Петар II Петровић-Његош. *Горски вијенац*. Уредник Бранко Павићевић. Титоград: Црногорска академија наука и умјетности, „Побједа” – Цетиње: „Обод” – Београд: „Вељко Влаховић”, 1985. [Издање садржи факсимил рукописа (5–41) и репринт првог издања (43–169)].
- Радовић 1947: Владимир Поповић. *Њеџош и наше вријеме*. П. Петровић Његош. *Горски вијенац*. 1847–1947. Ђуза Радовић. Редакција и Коментар. Загреб, 1947.
- Радовић 1974: Petar Petrović Njegoš. *Gorski vijenac*. [Redakcija, predgovor, komentar i rečnik Đuza Radović. Beograd, 1974].
- Решетар 1926: [Целокупна дела Петра Петровића Његоша. Књига прва. Већа дела]. *Горски вијенац*. *Луча микрокозма*. *Шћејан Мали*. У редакцији Милана Решетара, Београд: Државна штампарија, 1926.
- Симић 1901: Никола Симић. О језику Петра II. Петровића Његоша. *Зора* (Мостар) VI/10 (октобра 1901): 358–362.
- Стевановић 1952: Петар Петровић Његош. *Шћејан Мали*. [Текст приредили за штампу Михаило Стевановић и Радован Лалић. Биљешке и објашњења написао Михаило Стевановић]. Београд: Просвета, 1952. (Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књига четврта).
- Стевановић 1967: Петар Петровић Његош. *Шћејан Мали / Текст приредио, белешке и објашњења написао Михаило Стевановић. Проза и његови преводи / Текст приредио, белешке и објашњења написао Радован Лалић*. Београд, 1967. (Целокупна дела Петра Петровића Његоша. [II изд.] Књига четврта).
- Стевановић–Бошковић 1954/1957: *Рјечник* [уз пјесничка дјела П. П. Његоша]. [Рјечник саставили Михаило Стевановић и Радосав Бошковић]. Београд: Просвета, 1954. (Цјелокупна дјела П. П. Његоша. Књига шеста). [Додатни тираж: 1957].
- Стевановић и др. 1983 I: *Речник језика Пејџра II Пејџровића Њеџоша*. [На корици: *Речник Њеџошева језика*]. Израдили Михаило Стевановић и сарадници Милица Вујанић, Милан Одавић и Милосав Тешић. Уредник Михаило Стевановић. Књ. I. Београд: Српска књижевна задруга и др., 1983.
- Стевановић и др. 1983 II: *Речник језика Пејџра II Пејџровића Њеџоша*. [На корици: *Речник Њеџошева језика*]. Израдили Михаило Стевановић и сарадници Милица Вујанић, Милан Одавић и Милосав Тешић. Уредник Михаило Стевановић. Књ. II. Београд: Српска књижевна задруга и др., 1983.
- Стојковић 1851: *Лажни цар Шћејан Мали*: Историческо Збитије Осамнајестого вијека. Пјесмотворје Његове Свијетлости Петра Петровића Његоша, Владике и Господара Црнегоре. [На 9. страни:] *Шћејан Мали*. Повјестно збитије, у пет дјествијах. [На насловној страни:] Издао 1851. године Андрија Стојковић у Трсту. [На корици:] У Југославији. [На полеђини насловне стране испод мота:] Печатња браће Жупана у Загребу 1851.
- Ђупић 1997: Драго Ђупић – Жељко Ђупић. *Речник говора Зајарача*. Београд, 1997. (Српски дијалектолошки зборник. Књ. XLIV).
- ШМ: *Шћејан Мали* [у: Маројевић 2020: 19–225 (репринт првог издања), 227–486 (критичко издање), 1011–1153 (акцентатско издање); Маројевић 2018: 289–449 (основно издање)].

Радмило Мароевич

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ ТЕКСТА В ПОЭМЕ
«ЩЕПАН МАЛЫЙ» ПЕТРА НЕГОША
(РЕКОНСТРУКЦИЯ СЛИТНОГО НАПИСАНИЯ)

Резюме

В серии статей под этим названием критически обосновывается подготовленное автором научное издание поэмы «Щепан Малый» сербского поэта эпохи романтизма Петра II Петровича-Негоша на уровне текста (в аспекте словообразовательном и лексикологическом).

В настоящей статье серии рассматриваются спорные вопросы реконструкции слитного написания первичных словосочетаний, в то время как в других статьях серии будет рассмотрено раздельное и дефисное написание, а также интерпретация дивербов в разных типах изданий.

В работе рассмотрены примеры неверного выделения слов, возникших в результате лексикализации сочетаний слов, т. е. синтаксического словообразования, и их соотношения с нелексикализованными словосочетаниями, в первом издании поэмы Негоша «Щепан Малый».

В статье, помимо текстологических задач, выдвигаются теоретические вопросы разработки и лексикографического описания рассматриваемых типов слов, причем вводится термин «орфографема» в значении «орфографическая презентация грамматических омонимов (омографов и омофонов)».

Исследование, которое преследует не только практические текстологические цели, строится на основе теории о вербализации текста, а также на учении о частях речи в сербском языке. Заключительные этюды статьи посвящены дополнительным методам в текстологической теории и практике.

В работе применяется интертекстуальный сопоставительный подход: примеры, засвидетельствованные в поэме «Щепан Малый», сравниваются с контекстами поэм Негоша «Горный венец» и «Луч микрокосма», а также с контекстом медитации в прозе из «Записной книжки» поэта.

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија
radmilo@mail.ru

(Примљено: 17. новембра 2021;
прихваћено: 12. маја 2021)

Нада Арсенијевић

ГРАМАТИКАЛИЗАЦИЈА СЕМАНТИЧКИХ ОБЕЛЕЖЈА ГЛАГОЛА ВИЗУЕЛНЕ ПЕРЦЕПЦИЈЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

У раду су анализирана семантичка обележја српских глагола визуелне перцепције и начин њихове граматиализације. Установљено је да неки од ових глагола могу бити моновалентни, а да се двовалентни и вишевалентни према својим рекцијским способностима могу класификовати у три групе: транзитивне, интранзитивне и двородне.

Кључне речи: синтакса и семантика српског језика, визуелна перцепција, валенција, рекција.

In this paper an analysis is carried out of the semantic features of Serbian verbs of visual perception and the ways they are grammaticalized. It is established that some of these verbs can be monovalent, and that bivalent and multivalent ones can be classified into three groups according to their rectional qualities: transitive, intransitive, and ambitransitive.

Key words: Serbian language syntax and semantics, visual perception, valency, rection.

1. Овом приликом враћамо се на тему којом смо се већ бавили (Арсенијевић 1992), а била је и предмет многих истраживања код нас и у свету. Стално интересовање за перцепцију сасвим је разумљиво, јер проучавање овог феномена, од античких времена до данас, доприноси бољем схватању човекове концепције света. Иако се за перцепцију често каже да је елементаран облик искусства, то не треба поистовећивати са једноставним и примитивним, већ напротив, са фундаменталним, тј. основним обликом (RADMAN 1988: 27). Чулним опажајима биле су због тога заокупљене пре свега филозофија, психологија и физиологија. Довољно је да поменемо само нека од њихових запажања као, на пример, да су чула наш извор целокупне спознаје и да резултати изучавања грађе и функционисања људског организма показују да постоји повезаност чулне и менталне спознаје, а да је свесно опажање својствено само умом обдареним створењима.¹

Свој допринос у проучавању перцепције дала је и лингвистика² чија истраживања показују да постоји значајна разлика између слике света одра-

* Овај рад представља део истраживања у оквиру пројекта *Стандардни српски језик: синтаксика, семантика и прамајичка исцртавања* бр. 178004, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја републике Србије.

¹ Што се тиче проучавања перцепције и њеног сагледавања, како са теоријског таког и са прагматичког аспекта, веома је информативна студија Драгане Поповић (2016) *Прецизни перцепције у руском и српском језику*.

² Од 70-их година у светској лингвистичкој литератури почиње интензивније интересовање за перцепцију, што је српској лингвистичкој јавности веома студиозно приказано у раду Жељка Марковића (2006), који нам је приближио и представио неке од различитих теоријско-методолошких приступа примењених при семантичком опису перцептивних глагола.

жене у језику и оне која је научно установљена (Апресјан 1995). Таква су, на пример, запажања о броју и сазнајним могућностима чула. Непосредно, на основу језика може се добити информација и о њиховој хијерархизацији, у којој вид заузима посебно место. То потврђује и чињеница да око 80% информација из свог окружења човек добија путем визуелне перцепције³.

И овом приликом у центру пажње биће група глагола семантички повезана једним сензорним модалитетом, заснованим управо на перцепцији чулом вида. У домаћој лингвистичкој литератури већ је писано о њиховим лексичко-семантичким карактеристикама на дијахроном (Грковић-Мелџор 2013) и синхронном плану (Марковић 2006; 2007; 2012; Ристић 2011; Црњак 1999–2000), као и у контрастивном односу српског са неким другим језиком (Булатовић 1999; Филиповић 2004; Марковић – Ђукановић 2013; Марковић 2014; Марковић 2019; Поповић 2016).

Колико је нама познато, семантичка и синтаксичко-семантичка обележја била су примарни предмет истраживања српских глагола визуелне перцепције у неколико радова (Марковић 2012; Петровић 1991; 1992; 1994; Петровић – Суботић 2002), од којих бисмо издвојили два која су нам овом приликом посебно значајна. На корпусу речничких примера глагола *лгеаџи* Владислава Петровић (1992) системантизује семантичка обележја овог глагола, а индикаторе различитих значењских компоненти ауторка налази у синтаксичком окружењу. Други рад се бави семантичким улогама које имају аргументи глагола визуелне перцепције. Ослањајући се на светску и домаћу рецентну литературу, аутор, Жељко Марковић (2012), издваја и описује 4 такве улоге: улогу перципијента, објекта перцепције, органа опажања и спацијалног детерминатора.

Будући да резултати датих анализа отварају пут и дају смернице другим истраживачима, ми смо одлучили да својим семантичко-синтаксичким приступом обухватимо све или барем већину глагола визуелне перцепције у српском језику, а да њихова обележја сагледамо и прикажемо с обзиром на валенцијске⁴ и рекцијске⁵ способности. Инспирирани пре свега значајним резултатима претходно поменутих анализа, али и подстакнути постојећом дилемом која се може наслутити у неуједначености детерминативног прецизирања, углавном глагола *лгеаџи* као типичног представника ове семантичке групе, покушаћемо да пронађемо и разложен одговор на питање коју врсту синтаксичког односа успостављају са својим окружењем предикати заступљени лексичким јединицама семантичког примитива 'видети'. На пример, интересује нас да ли су функционално идентични случајеви *Поле-*

³ Бавећи се когнитивним примитивима, Јасмина Грковић-Мејџор (2013: 239) говори о дистинкцији светлост : тама и том приликом нас обавештава о истраживањима дечијег говора која показују да су у раном категорисању визуелне карактеристике најизраженије.

⁴ Кацнелсон (1984), који у лингвистици први помиње *валенцијосћ*, дефинише овај појам као способност речи да ступа у синтаксичке везе с другим елементима. Да се питањима конструкционе могућности речи, тј. синтаксичкој валентности, треба посветити више пажње, у западноевропској лингвистици скреће пажњу француски лингвиста Тенијер (TÉSNIERE 1965).

⁵ Овде ће појам рекције имати, у лингвистици шире прихваћено, значење „валентности у ужем смислу”, тј. обележаваће однос у којем синтаксички надређена реч (регенс) регира или захтева одређени падежни облик подређеног члана (ректума) (SIMEON 1969).

да *Марка* и *Поледа у Марка*, такође, да ли се хијерахија спацијалног детерминатора разликује у примерима: *Гледао је пролазнике преко оџраге* и *Гледао је преко оџраге*. Ишли бисмо и корак даље, тако што ћемо се позабавити тражењем релевантних фактора од којих зависи граматиализација појмова у синтаксичко-семантичком односу с овим глаголима. Између осталог, покушаћемо да установимо од чега зависи избор предлошког решења као у примерима: *Гледа у таблу/на таблу*, односно да ли је предлог сигнал извесне семантичке дистинкције.

2. Овом приликом примарни концепт у систематизацији синтаксичко-семантичких обележја глагола визуелне перцепције биће заснован на њиховом односу који остварују као предикати са свим аргументима укљученим у реализацију сензорног процеса статичке или динамичке природе. У полској лингвистичкој литератури (GRZESIAK 1983: 14, 33) указано је на дистинкцију између несвесног регистровања онога што је у видном пољу и свесног усмеравања чула вида и менталне обраде виђеног. У кроатистичкој литератури (ČILAŠ MIKULIĆ 2014: 80) наилазимо на тројну поделу ових глагола према учешћу когнитивног процеса у обради физичког регистровања утисака – на оне физичке перцепције (нпр. *гледајџи*, *јосмајрајџи*, *сијазииџи*), менталне перцепције (нпр. *увидејџи*, *сагледајџи*, *размајрајџи*) и оне који су и физичке и менталне (нпр. *уочијџи*, *зајазииџи*, *јримејџи*), с тим да се неки полисемантични глаголи, а међу њима *видејџи* и *гледајџи*, појављују и у првој и у трећој групи.

2.1. Наш корпус обухвата осим типичних и најчешћих глагола *видејџи* и *гледајџи* и остале перцептивне глаголе у српском језику: *бленујџи*, *блесайџи*, *буљџи*, *виријџи*, *догледајџи*, *забленујџи се*, *заблесайџи се*, *забуљџи се*, *завиријџи*, *зазрејџи*, *зајазииџи*, *зајџи*, *зверайџи*, *зијайџи*, *зиркајџи*, *зирнујџи*, *зуријџи*, *извиривајџи*, *мојријџи*, *нагледајџи се*, *обазирајџи се*, *огледајџи*, *огледајџи се*, *ојазииџи*, *ојажайџи*, *осврџайџи се*, *осврнујџи се*, *осмојријџи*, *осмајрајџи*, *иџи*, *јидгледајџи*, *јојгледајџи*, *јосмајрајџи*, *јосмојријџи*, *јромајрајџи*, *јрејгледајџи*, *јрејгледајџи*, *јримејџи*, *јримејџи*, *јровиривајџи*, *јројгледајџи*, *јромајрајџи*, *јромојријџи*, *разјгледајџи*, *смојријџи*, *сијазииџи*, *чкиљџи*, *ујгледајџи*, *уочавајџи*, *уочијџи*.

Примање (и декодирање) визуелних утисака представља њихову најважнију и повезујућу компоненту, која ће и бити полазиште овог истраживања, док ће усмеравање духовне пажње, интересовања и успостављање других врста веза, насталих метафоризацијом основне семантике,⁶ бити предмет неке будуће анализе.

Поједини глаголи ове семантичке групе, подложни субкатегоризацији, осим примарне имају и друге заједничке компоненте (Филиповић 2004), као на пример, брзину примања визуелног утиска – ‘кратко’: *јојгледајџи*, *осмојријџи*, *ујгледајџи*, затим ‘кратко’ и ‘у тајности’: *јровиријџи*, *завиријџи*, *зиркајџи*,

⁶ На ову чињеницу скреће пажњу и Јасмина Грковић-Мејџор (2013: 369) речима: „... у језицима света је уобичајена полисемија лексичког експонента ‘видети’ и метафоризованих значења ‘знати’, ‘мислити’ и ‘разумети’ (GODDARD 2001: 38), когнитивно посматрано, блиских појмова.”

зирнући; ‘дуго’ и ‘интензивно’ (а појединим случајевима и помало отсутно): *бленући*, *блесати*, *зверати*, *зијати*; ‘дуго’ и ‘пажљиво’: *моћрићи*, *осмајраћи*, *јосмајраћи*, *јреїлédаћи*, *јромајраћи*, *разїлédаћи*, *смајрићи*, *учаваћи*; као и компоненту коју карактерише специфичан облик и покретање рецептора – ‘брзо’ и ‘кратко’: *жмиркаћи*, *чкиљићи*; ‘дуго’ и ‘нетремице’: *буљићи*, *зурићи*, *јиљићи*.

3. Неверременска реализација посматраних глагола предуслов је за њихову моновалентност. У квалификацији субјекатског аргумента углавном учествују глаголи *видети*, *лédати* и *јроїлédати*. На то је скренула пажњу и Владислава Петровић (1992: 162) констатацијом да је субјекатско – предикатски однос **Ја їлédам* неинформативан. Вид је човеку дат рођењем и по правилу се аниматном субјекту не приписују способности примања визуелних утисака, осим ако није у питању генерички исказ којим се износе општепознате научне чињенице, као што је природњеност ове способности одређеној врсти: *Сисари виде* (GRZESIAK 1983: 21).

Међутим, у нетипичним околностима појединим субјектима омогуће-но је приписивање и диспозитивног значења. Један од узрока за маркацију појединаца управо перцептивним глаголима јесте нефункционалност чула вида (рецептора) или одударање од просечне сензорне способности, што се синтаксички решава, на пример, негацијом или прилошком детерминацијом глагола *видети*: *Он не види*; *Он слабо види*, као и реализацијом глагола *видети* и *јроїлédати* у контексту који наговештава да је постојао извесни поремећај у визуелном опажању: *После скидања диоїїтрије, он види све боље и боље*; *Последњих їодина драстично ми се смањило вид, а сад сам јоново јроїлédао*.

Диспозиција се приписује и појединцима при промени оптималних услова за перцепцију, који се имплицирају или експлицирају у непосредном контексту ових глагола као предиката: *Она їлédа, а не види*; *Он слабо види на даљину*; *Он види у мраку*; *Љаїано је сїусїїла ламїу да би омоїућила заслеїљеном младићу да јроїлédа* (СрпКопр).

Специфичан пример је и *Он їлédа а она жмури* (Петровић 1992: 162), где се довођењем глагола *лédати* у везу са антонимом *жмурићи* скреће пажња на положај ока типичан за визуелну перцепцију, према дисфункционалном положају овог рецептора.

4. Већ раније је у стручној литератури⁷ констатовано да су у процес визуелне перцепције обавезно укључени објекат перцепције (извор подражаја, тј. визуелни ефекат) и перципијент са својим чулом (рецептором), па се они могу сматрати и основним аргументима садржаним у семантици перцептивних глагола. Попуњеност леве и десне стране ових предиката и формално потврђује њихову двовалентност, а лексичко-морфолошке карактеристике њима подређених појмова указују на рекцијски потенцијал ових

⁷ Посебно је информативан рад Жељка Марковића (2006) који даје детаљан приказ светске литературе у којој су примењени различити приступи проучавању семантике перцептивних глагола.

глагола. Према обличким решењима (рекцијских) допунских конституена-та, који, у недостатку морфолошког сигнала транзитивности, служе као индикатори овог граматичког обележја, можемо закључити да у посматра-ној семантичкој групи има и прелазних и непрелазних лексема, а оне поли-семантичне маркиране су у зависности од актуелног значења, које се не мора увек поклапати у том погледу с примарном семемом (ГОРТАН-ПРЕМК 1997: 43), на пример: *Десјојі іа іоілега блаіо* (ДЋ, 75) ~ *Сви іоілегаще у њіа и он сїаге* (ДЋ, 9).

Познато је да су параметри „високе транзитивности” карактеристични за каузативне глаголе, чија семантика укључује не само прототипични па-цијенс већ и прототипични агенс⁸. С друге стране, дијахрона истраживања показују (Грковић-Мелџор 2007: 425) да глаголи менталних стања, које одли-кује „ниска транзитивност”, немају прототипични агенс, па се уз њих спо-рије учвршћује и акузатив директног објекта. С обзиром на то да се перцеп-тивност конципира двојако, и као радња са активним вршиоцем, али и као стање субјекта – експеријенсера, код перцептивних глагола се запажа да је „вољност” семантичка компонента која је била предуслов за њихово постепено повезивање с директним објектом у акузативу.

Класификација перцептивних глагола према транзитивном обележју заснована је на концептуалној основи. Сваки визуелни процес могао би се сликовито представити као виртуална путања с исходишном и циљном тач-ком, тј. као замишљена линија између перципијента и објекта перцепције, о којем се стварају утисци и који, у зависности од ангажмана оног првог, бива мање или више детаљно проанализиран. Примери показују да допунама индикован фокус, овако схематски представљеног процеса, није увек исти. Уколико је актуализована путања, тј. усмеравање погледа према објекту посматрања, глагол је семантизован као интранзитиван, док се код транзи-тивног фаворизује сензорно-ментална обрада објекта. Дакле, у оба случаја објекат перцепције представља циљ, који је или завршница упирања погле-да или појам обухваћен посматрањем и стварањем утисака о њему.

4.1. Транзитивни перцептивни глаголи. У највећем броју случајева тран-зитивност перцептивних глагола формализована је акузативним обликом допуне и одређеним условима ограниченом појавом генитива (Стевановић 1979: 201), и повезана с двама обавезним обележјима као индикаторима објект-ности⁹ – директном и потпуном обухватношћу/необухватношћу допунског појма: *Зайази іа іредседник*; *Дейейіа ни видео није*, као и директном и абла-тивном контактаношћу с њим: *И ііако она никада сина да се наілега* (АРСЕ-НИЈЕВИЋ 2016).

И поред физичке, физиолошке и менталне обраде, којој су подвргнути објекти перцептивних глагола, чулна спознаја, стварање и декодирање ути-сака су процеси у којима изостају интервенције као што су креирање, транс-формисање, елиминисање, транспоновање објеката, које иначе спроводе

⁸ За прототипични агенс Милка Ивић (2002: 51) каже да је то „ентитет који је у покрету, а који у односу на именовану радњу функционише као њен проузроковач и контролор”.

⁹ Појам *објектності* односи се на лексичко-семантичку категорију, чија је синтаксичка манифестација позната као *іранзіївності* (Крысько 1997: 11).

субјекти глагола акције. Суштинска разлика је и терминолошки енциклопедична, па се у руској лингвистичкој литератури објекат посматране семантичке групе глагола назива *йерцейтвом* (ВСЕВОЛОВА 2000: 144), што је и код нас прихваћено приликом истраживања и типологије агенса (АЛАНОВИЋ 2004: 219) и анализе транзитивних глагола и падежа објекатског значења (АРСЕНИЈЕВИЋ 2012: 20).

4.1.1. Групу перцептивних глагола који су маркирани искључиво као *йрави* транзитивни¹⁰ чине следеће лексеме: *видети, догледајти, зазрети, зајазити, назирати, огледајти, осмотријти, осмајрати, ојазити, ојажати, јосмајрати, јроматрати, јриметијти, разгледајти, смотријти, сјазити, угледајти, уочавати, уочијти*. Синтаксички објекти експликацирани у синтагмама с њима представљају појмове потпуно обухваћене, како сензорно-визуелним, тј. физичким и физиолошким процесом, тако и спознајним:

Младића није нимало изненађивало што *види анђела* ту; Као оно лав који при првом свом скоку промаши своју жртву да *је* више *не догледа*; Трудно *ће* је и *зазрети*; Павле је дакле *могао да зајази њене леје, јраве цеванице*; *Назирао је зид* на који је хтео, [...], да се урликом баца. (МЦ, 86); Добро *осмотри адвоката Ђукановића*; Имам срећу што *све колекције огледам* унапред; Његова кошуља је бледоплава кад *је смотрим*; Отишао је до врата и *осмотрио целу собу*; *Осмајрају* и извиђају *јоложаје и расјореј јединица* (СрпКорп). *Ојазимо нације кнеза Кегића* (МН, 123); Кад наша војска уђе у град и *ојази јиринач*, почеше сваки јагмити (МН, 148); *Посмајрају одмерене јокреје свешћеника* (МЦ, 23); Французи *их јриметише* (МЦ, 95); Озбиљним погледом *јроматрао је краљ своју кћерку*; Он кад *нас* добро *разгледа*, повика (МН, 74); Не може на ћилиму да *сјази* више ни *своје јайуче* (МЦ, 67); Али кад отвори врата, *угледа две сјојене канцеларије*; Путник је *уочио њетоважу* на руци возача (www.alo.rs); На опекама степеница и подним плочицама *уочавамо излизане ивице* од сталног коришћења (viminacium.org.rs > arheoloski-park).

Лингвистичку анализу објеката посматрања, тј. перцептива, започињемо у основи филозофском констатацијом да и поред пажљивог гледања неки предмет нећемо добро видети уколико нам његова употреба и сврха нису јасни.¹¹

Перцептивни глаголи не спадају у типичне агентивне глаголе, али се њихови субјекти, чак и када су ненамерни примаоци визуелног утиска, својом свешћу о перципираном садржају на извештан начин приближавају агентивним субјектима. Другачије речено, динамичност¹² се може развити преласком

¹⁰ Ослањамо се на Стевановићеву (1981: 325) поделу транзитивних глагола на праве прелазне, неправне прелазне и непрелазне, а о разради детаља у вези са таквом класификацијом може се обавестити у Арсенијевић 2016.

¹¹ Здравко Радман (РАДМАН 1988: 14) то веома сликовито објашњава и на следећи начин: „... подражај и перцептуални доживљај не стоје у односу „један на један”, тј. перцепција се не да протумачити пресликавањем, око не функционира попут фото-апарата, оно је, заправо, врло несавршена камера. Видјети не значи само отворити очи. Оно што се крије у том, на изглед, једноставну чину зацјело је један од најсложенијих душевних процеса.”

¹² Са мање или више пажње изучаваоци перцептивних глагола посвећивали су се опозицији статичког и динамичког тумачења случајева у којима су реализовани ови глаголи. Домаћој стручној јавности је на располагању, у том смислу веома информативан, рад Жељка

из стања неопажња у стање опажања, тако да интенционалност постаје значајна семантичка компонента целог догађаја (Марковић 2007: 485). Због тога типичну форму синтаксичког објекта имају и глаголи у основи неагентивне семантике, као што је нпр. глагол *видети*: *Ја видим **ће** **вајре*** (МН, 41).

Као што показују илустровани примери, аниматност перцептива није маркирана, а извесне специфичности се тичу њихове бројности и процесуалности. Када је визуелни ефекат заступљен мноштвом идентичних јединки, оне могу бити обухваћене једнократно: *Кад војска **димове** **ојаз**, а они **ноћом** **сви** **ојрча** **своје** **фамилије** **уклањају** **с** **јују*** (МН, 125), или је за визуелни процес карактеристична дистрибутивност, с обзиром на спацијалну или спацијално-термпоралну раздвојеност јединки, које као мноштво чине објекат посматрања: *И оде са **чамцијама**, **га** **јре** **лега** **обале*** (СрпКорп); *Посмајра **ше** **леј** **јуца*** (МЦ, 31).

Перцептиви који су и сами обележени динамичношћу остварују симултани однос с визуелним процесом. Поред обухватности оваквих објеката, глаголом може бити маркирано и окончање перцепције: *Имао сам **јри** **лику** **да** **од** **ледам** **цео** **јеган** **Фес*** (СрпКорп). Као индикатор процесуалности перцептива појављује се сентенцијална допуна управног глагола или пролептички објекат, као посебно фокусирани детаљ у видном пољу перципијента: *Посмајра **како** **деца** **излазе** **из** **школе**; Посмајра **децу** **како** **излазе** **из** **школе***.¹³

4.1.2. У већини наведених примера транзитивне глаголе визуелне перцепције допуњује прави објекат у акузативу, док је генитивни објекат граматички условљен негацијом, чиме је предодређено и његово обележје [обухватност –]:

*Ја не видим **никакве** **куће***; Решила је да усвоји и младу служавчицу, која не види **сунца**; Да никад више не види ни **своје** **куће** **ни** **касабе**; Не види му **лица** (СрпКорп).

4.1.3. Међу семантичким транзитивима налази се и сативни глагол *налегају* се. Његова допуна има функцију неправог објекта јер засићеност перципијента, коју обележава овај *нейрави* прелазни глагол, поизлази из контактнoг односа с перцептором, чији генитивни облик без предлога формализује непосредност и аблативност ове глаголско-именичке релације (Арсенијевић 2016):

Није могао да **је** **се** **на** **лега**; [...] да **се** из гомиле издвоји, усами, и на миру **на** **лега** **неба**, **сунца**, **биља** **и** **земље**; Често зауставим аутомобил да изађем и да **се** **на** **ледам** и напијем **ће** **лејоше** (СрпКорп).

4.1.4. С обзиром на то да радња с инкорпорираним објектом чини „органску целину” (Белић 1998: 128), тј. семантичко јединство и у когнитивном и у перцептивном смислу, његова експликација није увек неопходна. Неретко

Марковића (2007). Будући да је овом приликом примарно истраживање неких других параметара, ова обележја ће само индиректно бити укључена.

¹³ У овом раду за илустрацију смо одбрали примере у којима је објекат заступљен именицом, именичком конструкцијом или синтагмом, због тога што се, у односу на дручија формална решења објекатског конституента, разликују само у степену комуникативног динамизма (Ивић 1983: 135), а у одабраном решењу се најбоље одражава транзитивно обележје као семантичко-синтаксичка категорија (Милошевић 1972: 30–33).

се глаголи појављују у својој апсолутивној употреби (ИВАНОВИЋ 2005), а већа вероватноћа је да ће се без објекта реализовати лексеме апстрактнијег значења (SAMARDŽIJA 1988: 42). Отуда не изненађује ни чињеница да се ова појава запажа и код перцептивних глагола¹⁴:

С друге стране, увек има отворене очи, да *види*, *сагледа*, *запази*.

Лексикосемантички и други фактори који утичу на факултативност реализације објекта већ су познати и помињани у лингвистичкој литератури (РУЖИЋ 2005: 503–506; 2006; SILIĆ – PRANJKOVIĆ 2005: 301–302). Таква „интранзитивизација” транзитивних глагола, на пример, приликом фокусирања неког другог параметра њене реализације, или просто када је предсказивост објекта поуздана, представља „... само ситуациону, али не и граматичку интранзитивност” (ГРИЦКАТ 2004: 225). Овакви глаголи не репрезентују интранзитивност значење већ интранзитивну употребу.

Елидирање синтаксичког објекта из површинске структуре реченице не утиче на статус осталих конституената, па прилошке одредбе, којима је заступљен фокусирани детаљ, задржавају функционални ранг као и на дубинском плану. Другим речима, нема суштинске разлике међу примерима: *Посмајтра глецу кроз ошворен њрозор* и *Посмајтра* [нешто] *кроз ошворен њро-сшор*. Следећи примери показују једну од могућности испуштања објекта због фокусираности на неки други детаљ:

Попе се на гору и *осмајтри око ње*; *Осмајтрамо дан и ноћ*; *Погледа* још једном *преко реке* (МЦ, 79).

4.1.5. Околности које прате перцепцију, као што су локализација перципијента, спацијална детерминација визуелне путање, локализација перцептора, начин спорвођења перцепције и сл., имају вредност на комуникативном плану, али се не могу сматрати обавезним аргументима. Као прво, нису уграђени у семантику транзитивних перцептивних глагола; друго, такви детаљи нису карактеристични само за визуелну перцепцију већ и за неке друге процесе и радње; и треће, функционална разлика у односу на објекатску допуну огледа се у њиховој факултативности, док за објекат увек важи обавезност присуства, макар имплицитног. Ако све ово имамо на уму, можемо констатовати да се у овом случају ради о прилошким одредбама.

За илустрацију су одабрани примери у којима је *дирекћно* или *индирекћно локализован ѡрццијенћ*:

На кревету је ѡрегледао албум са сликама; Често *испред куће ѡосмајтра возила* што пристижу путем.

Знатно чешће је *локализован ѡрццијенћив*:

Ако ви ни при тим речима *не ѡримейшће бућоне* у њеним ушима [...] (БН, 15); *Сѡазивци на другој обали француске ѡредсшраже* [...] (МЦ, 79); *Примейш, под прозором, ѡри калућера* (МЦ, 112); Она *пред завесом сѡази и ѡрбух* (МЦ, 47); Већ издалека *ѡримейш, дуж неког устајаног потока, босшане и високу кудељу, ѡа куће, краве и ѡиву* (МЦ, 94); *Запази само вршлој сукања*,

¹⁴ Некима од оваквих примера у литератури се приписује посебно стилско обележје приликом портретизације ликова (МАРКОВИЋ – ЂУКАНОВИЋ 2013: 124).

око њених ногу; Међу званицама улега *Мару са мужем*; Ено га – рече Јован кад улега *дрво* покрај пута (СрпКорп).

Чешће од локализације самог перципијента *дејтерминисана је замишљена линија којом се креће његов поглед* с потенцираном почетном тачком, па цела структура има *аблајтивно обележје*, а често и податак о *усмерености наголе*:

Са узвисине *осмајрамо сјага кошућа*; Желите ли да се олегајте *отпозади* (СрпКорп); [...] тако да је *из далека, из кола*, откуда *ја* је Комесар, са својим кирасирима, *посмајрао* (МЦ, 21).

Пружање погледа може да има и карактеристике *йерлајивној крећања*: [...] да *ја* одмах потом *видим преко кућа* (СрпКорп).

Неретко се саопштава и о другим околностима које прате перцепцију, на пример:

Пре него што ће и огледало ставити у кофер, *неколико минута се олегао*; *Интензивно* осматрају и *извиђају положење и распоред јединица*; *Озбиљним погледом* *промајрао је краљ своју кћерку*; *Кроз сузе види йриликe које устјају од йрйезе* (СрпКорп).

Понекад и више оваквих детерминатора прати исти визуелни процес:

Са високог дрвеног трема, *сјази у даљини реку и Сунце* (МЦ, 112).

4.2. ИНТРАНЗИТИВНИ ПЕРЦЕПТИВНИ ГЛАГОЛИ

4.2.1. Обавезано одсуство објекта у семантичком потенцијалу интранзитивних глагола праћено комплементарном синтаксичком ситуацијом, сврстава их у маркирану категорију у односу на транзитиве (Милошевић 1973: 33), чији семантички објекат може али и не мора бити синтаксички експлицитан. Међу перцептивним глаголима који испуњавају првенствено формални услов – немогућност повезивања с допунским аргументом у акузативу или генитиву без предлога, налазе се: *бленући, блесати, буљити, вирићи, забленући се, заблесати се, забуљити се, завирићи, заљегати се, заљегати се, зијати, зиркаћи, зурићи, жмиркаћи, йиљити, чкиљити*. Све њих повезује иста примарна семантика, као и сложени реакцијски облик за идентификацију објекта перцепције:

Гледај пред ноге и не блени у *йрозоре* (ДЂ, 37); Купци *блесају у своје йелефоне* док ходају кроз продавнице и тржне центре (komuniciranje.rs); Дуго је *буљила у излој и људе* који улазе и излазе (СрпКорп); Пажљиво *вири у цркву*; Ђида мала, *вири у кључоницу*; *Био се забленуо у францески фрак секунд – секретара*; Синоћ или боље речено рано јутрос *сам се заблесао у филм* са интересантним називом; Дечак *се забуљео у деколије Сање Долежал* (www.blic.rs > zabava > vesti > hit-n); Свуд ти људи немарно *завирише у моју дйилому* и свуд ми рекоше (БН, 121); *Заљегав се у шарене очи* (ДЂ, 6); Устаје, тражи цигарету, пали је, шибицу баца на под, одлази до чесме, пије воду, *заљегав се у цвеће* на столу; Анђела ми већ опипава пулс, стручно ми *се заљегав у зенице* (СрпКорп); Само *сам зијала у друћу децу* (МК, 149); Ђорђе *зури у Агама*; *Жмиркао је у нас* кроз слојеве шљокица на трепавицама; Официри који су с њим били у соби, *йиљили су у њеја*; Било је више људи, а не само оператер, док *чкиљи у мали екран* (www.sk.rs > clanak).

Поред заједничких граматичких и прагматичких карактеристика, којима су ови перцептиви повезани с перцептивима транзитивних глагола, постоји и формално размимоилажење – њихова другачија морфологизација. Та једина разлика уједно је и сигнал семантичке диференцијације управних глаголских лексема, међутим, остаје отворено питање да ли су ови глаголи опоненти према категорији глаголског рода. То што у наведеним примерима перцептив нема форму беспредлошког акузатива није довољно информативно, јер је општепознато да на промену транзитивне семантике не утиче екпликација (нпр. *Ходао је целу ноћ*), или импликација овог падежног облика (*Чииа, размишља и одлучује*). Отуда ни појава акузативне предлошке конструкције, у илустрованим примерима, није једини ослонац за тврдњу да су овде у питању интранзитивни глаголи, поготово што исти формални облик имају и објекатске допуне неправих прелазних глагола (*Заљубио се у њу*).

Уколико би у овом случају акузатив с предлогом у био неправи објекат, а то зависи од лексичке семантике глагола, он би имао одређена, позната обележја – *индиректносћ учешћа* и *ујрављеносћ радње према њему* (Арсенијевић 2012: 18). Перцептиви глагола као што су *буљити*, *ишљити*, *зуриити* и сл. обележавају непосредно учешће у визуелном процесу, тако да их приписано обележје [директност +] елиминише из позиције семантичког али и синтаксичког објекта. Такође, довољан је и увид у значење ових глагола, који у већини случајева обележавају 'упирање погледа', често ненамерно и одсутно, да се схвати како њихови десни актанти имају сасвим другачији статус од објекатског. Овде је метафоризација кретања између перципијента и перцептива много очигледнија, тако да објекат перцепције представља обично адлативно обележен просторни сегмент, који заступа спацијалну допуну. Другим речима, и транзитивне и интранзитивне глаголе визуелне перцепције карактерише допунски однос са објектом посматрања, који је код првих, сходно њиховој семантици, објекатска, а код других адвербијална допуна.

Семантика перципијента у оваквом визуелном процесу који се одвија готово несвесно, помало и одсутно, што је понекад и посебно изражено, и различитог је трајања, одговара природи експеријенсера. Граматичку потврду за то да је у питању више стање субјекта, него активност, налазимо и у повратном облику појединих глаголских лексема (*забленути се*, *заблесати се*, *забуљити се*, *заљегати се*, *заљегати се*), где је перцептор извор визуелног ефекта, а перципијент доживљавач или чак својеврстан медијум.

С друге стране, ову врсту перцепције можемо схватити и као метафоризовано кретање од перципијента – као исходишта, до објекта перцепције – као циља, па су и односи у овој врсти визуализације комплекснији односима у спацијалном семантичком пољу. Акузативним конструкцијама с предлогом у, као типичним дводимензионалним или тродимензионалним локализаторима са ангажованим унутрашњим делом, придружује се мањи број примера у којима је предлошко решење регулисано положајем перципијента, који најчешће са узвишења усмерава поглед надолу и финализује га с горње стране перцептора као локализатора, што је типично за акузативну конструкцију с предлогом *на*:

Набор се спусти на своје легало и *заљега се* далеко преко дворишта: *на љланину* (СрпКорп); Зијамо тако доле *на љуџ* испод нас (МК, 161); Велико сиво око неба наднело се над село, над звонару, *вири на Толу* (ДЂ, 48).

4.2.2. И када је циљ непрецизирани део простора (блене у *мрак*, у *даљину*, у *џачку*), он формално функционише као комплемент управног глагола, док присутни прилошки детерминатори доприносе информацији на комуникативном плану, где се њихова факултативност потврђује у већем делу примера, осим када се ради о обавезном детерминатору једног од идентичних спацијалних сегмента, као што показује последњи случај, где посматрана прилошка конструкција има атрибутску функцију:

Девојка се замислила и *блене кроз прозор у мрак*; А не да *блене* изгубљеним погледом негде у *даљину* кроз *дућанска врата*; По цео дан Мара *вири кроз плот свога дворишта у оближњи љарк*; Веруовић с тугом на лицу *зури у џачку испред себе* (СрпКорп).

У зависности од намере говорника и фокуса његове пажње, он саговорника може лишити једног дела овакве информације, па се уместо реченице: Девојка се замислила и *блене кроз прозор у мрак*, може чути и: Девојка се замислила и *блене у мрак*, као и: Девојка се замислила и *блене кроз прозор*. У неким примерима доминантан је податак о начину спровођења визуелног процеса, па је реализована управо само акузативна конструкција с предлогом *кроз*:

Погнут у плећима док *зури кроз дурбин*; Да којим случајем *завириџе кроз увеличавајуће стакло микроскопа* (СрпКорп).

Уколико пажњу привлачи неки други детаљ или га је лакше идентификовати у односу на непрецизирани циљ, овај примарно сензорно-визуелни процес својом завршницом се локализује само на граматичком плану, јер је прагматички циљ неодређен, имплицитан, а адлативна просторна конструкција је само његов експонент у површинској сентенцијалној структури (нпр. *зури под ђебе* [← *зури у неку џачку љог ђебеџом*]):

А кад је *завирила под грубо сукнено ђебе* које је добила на дар од неке сељанке; Спушта књигу у крило те *зури преда се*; *Зури себи под ноге* (СрпКорп).

Понекад непрецизирану финализацију погледа може да замени информација о усмерењу према приближно одређеном циљу:

Поспано *зурим у његовом правцу*; *Зурим пут екрана*; Опет се *према прозору заљегао* (СрпКорп); Искусним оком *жмиркао према сунцем обасјаним пољима* (www.zetna.org); Сакривала иза капије и, тек када онај прође, онда да *вири за њим* (СрпКорп).

Доминација физичке стране визуализације код ових глагола повлачи за собом и већи број примера у којима се откривају управо детаљи којима су појединачни конкретни перцептивни процеси маркирани. Примери који следе показују да је за глагол (*завириџи*) релевантна заклоњеност посматрача, а за *зиркаџи* брзо премештање погледа с једног места на друго, па се уз глаголе релазују одговарајуће перлативне прилошке конструкције са значењем

заклона (*йукојина, йрозор, завеса, ограда* и сл.) или прилози којима се семантизује редупликација кретања (*лево-десно, унаоколо, на све стране*):

Вири тако Мара кроз пукотину плота; Застаје од куће до куће, *вири кроз капијице, или преко ограда, или кроз прозоре; Завирујем* иза. Скеле, цакови, бурад; У кухињи сам затекао оца како *вири иза завесе* Бујка *вири иза своје чупаве косе* (СрпКорп); *Вири кроз прозор*; Кад јој слушкиње *завириваху кроз тихо одшкринута врата* и, видевши је да спава (МЦ, 100); Рекли су и пустили те, па *зиркају иза завесе* (МК, 3); Пешачим тако кроз тај београдски Блублирихил и *зиркам лево-десно* (МК, 69); Видело да су још клинке: мислим, видело се то по начину на који су *зиркале унаоколо* и криле смешак у прсте (МК, 7); Још нешто: никада вас не гледају у очи, већ непрестано *зиркају лево-десно* (МК, 12); Почнем да *зиркам наоколо* (МК, 43); Једну мачку, мислим, покрај мене, која је непрестано држала свог момка као за руку, а *зијала на све стране* чекајући да се нешто догоди (МК, 92).

4.2.3. Такође, апсолутивна употреба није страна ни овој групи глагола перцепције, а разлози су различити – контекстуална импликација циља, карактеризација стања субјекта, специфичност физичког момента итд., што потврђују ови примери:

Лаки се надвио над рупу, *блене*; А сељаче из Мале Иванче, реч енглеског не знам, стало па *блене*; Чак и амамџика ушла. И онако обучена, са плетивом о врату, *заљегала се*; Ах тамо бих од силних боја занесен *заљегам се* и заборавио све; *Заљегам се* онда, не трепћем, не дишем, и мислим о синовима; Гледалац *зури* и *ужива* или *трпи*; Уствари, само *чкиљи* јер му дим иде у очи (СрпКорп).

4.3. Двородни перцептивни глаголи. Преплитање транзитивног и интранзитивног значења потврђују не само савремена (Арсенијевић 2013) већ и историјска проучавања српског језика (Грковић-Мелџор 2013). Међу „двородним” глаголима налазе се и неки перцептивни: *љегайџи, заљегайџи, мојриџи, ољегайџи (се), йољегайџи*. С обзиром на то да је транзитивност иманентна одређеној глаголској лексеми, до њене промене не долази све док глагол кореспондира с одређеним типом семантичког садржаја (Милошевић 1973: 30). Тек променом лексичког значења мења се и ово семантичко обележје. Поводом тога Ирена Грицкат (2004: 214–215) напомиње да није у питању трансформација, тј. прелазак интранзитивног у транзитивни глагол и обрнуто, већ његово обогаћивање и напоредо егзистирање оба подтипа.

4.3.1. Функционисање наведених перцептивних глагола као транзитивних ни по чему не одудара у односу на оне чији је глаголски род маркиран као транзитиван, што значи да се природа као и граматичка форма њихових перцептива потпуно уклапа у образац објекатског комплементног односа, што се види и у следећим примерима:

Осећала сам да и она *мене* *љега*; Заједно *љегамо врхове шумовиџих брејова*; Повремено на телевизији *љегамо йреносе модних ревија*; Још једном *заљегамо нову цркву* у српско-византијском стилу; Аћим *ја заљега*; Петар је *наштавио да заљега кола и коње*; Ходочасници и даље *заљегају собе и дворане Бањској* хотела; Често и дуго *мојри своје шело*; Престрашеним зеницама којим сестра нетремице *мојри* и *најмањи мој йокреј*; Он *је* отуд љутито

мојри (СрпКорп); Ђерзлез је само ћутао, сагибао се, *ојлегао койиша*; Деспот *ја њојлега* благо (МЦ, 85); Људи поскакаше да још једном *њојлегају своје* (МЦ, 8); Она диже уплакане очи и *њојлега ме* са пуно поуздања (БН, 105).

4.3.2. У једну од специфичности ових глагола спада њихова двострука комплементизација:

Гледа ја право *у очи*; *Гледа ме у фацу*; *Гледа ја* право *у лице* (СрпКорп).

Праматички посматрано, целина неког перцептора бива обухваћена визуелним фокусирањем једног његовог дела, док на граматичком плану обједињеност истом структуром беспредлошког и предлошког акузатива оповргава сумњу на њихову синонимичност (Ивић 1972: 32), што би се евентуално могло приписати овим облицима у коресподентном односу: *Хари њлега Веселинова велика леђа* ~ *Хари њлега у Веселинова велика леђа*. У прилог томе да су овде у питању два различита значења, објекатско према локализаторском, иде и чињеница, на коју је раније већ указано (Марковић 2019: 822), да је беспредлошки акузатив немогуће заменити предлошким у примерима типа: *Гледа њолейтање авиона* ~ **Гледа у њолейтање авиона*. Будући да је полетања авиона процес који се целим својим током може обухватити визуелном перцепцијом, представља сасвим регуларан објекат, док с друге стране, процес као такав не може локализовати перцепијентов поглед, па нема ни одговарајућу језичку нотацију локализаторског значења.

Повезивање с двома допунама, акузативном и локативном, карактеристично је и за глагол *ојлегајши (се)*, када је њиме обележено 'посматрање неког дела тела на глаткој површини воде и сл.' (РСАНУ 16, 589, *ојлегајши*, I. 1. b.):

Купала се нага и *ојледала* потом *своје лице у бисјрој води* (ДН, 22).

Сигнал полисемантичности овог глагола јесте и његова двојака морфолошка реализација. Осим транзитивне семеме, са значењем обухватања погледом, која је прикључена осталим таквим лексемама двородних перцептивних глагола, и овде илустрованог примера дворекцијског комплементарног односа – објекатског и адвербијалног, визуелно значење има и повратни облик, *ојлегајши се*. И за њега би се могло рећи да повезује транзитивну и интранзитивну семантику, јер га одликује објектност, по чему је близак првима, и формални изостанак синтаксичког објекта, што га повезује с другима, па га зато овде и посматрамо. С обзиром на то да је јединство субјекатског и објекатског појма граматикализовано морфемом *се*, овако семантизован глагол допуњује се само локативном конструкцијом:

Потом *су се ојледали у њовећем, двометарском ојлегалу*; *Ојледала се у виру и у дубоком школском бунару*; Они што *су се ојледали у прозорским окнима*; Ујутру *се* владарка Соња *ојледала у брзом и бисјром њланинском њојоку*; У Дунаву *се ојледала* једна звезда (СрпКорп); [...] *ојлегао се* мио и саосећајан у њиховим њојамнелим беоњачама (ДН, 93).

Ови примери још једном потврђују да је локатив експонент појма који локализује нечији поглед, а истовремено је он формално и објекат перцепције. Захваљујући његовој способности рефлексije, врши се редупликација перцептора – поглед у глатку површину омогућава перцепцију и одраза у њој.

У делу примера јасно је сигнализирани и положај посматрача у односу на рефлектујућу површину:

Имају никловано, сјајно сечиво, можете комотно *на њему* да се о*л*ега*и*ће; О*л*егају се *над водом* (СрпКорп).

4.3.3. Другачија, интранзитивна основна семантика истих глагола визуелне перцепције повлачи за собом промене и у погледу граматичког облика допунског конституента. Примере локализовања погледа у сфери објекта, тј. маркирања слике перцептива који се налази у видном пољу, илуструју следећи примери:

Сада *л*егамо у *ову кућерину*; Ухвати Набор друга да *л*ега у *своју невесту*; *З*а*л*ега у *ниске ѝрозориће*; Није им на памет пало да *з*а*л*егају у *Православни свештеник јеромонаха*; А и даље свако држи заврнути рукав и *з*а*л*ега у *мајушни убог* (СрпКорп); Сви *и*о*л*ега*ц*е у *њџа*, и он стаде (ДЋ, 9); Тада бискуп скиде са њега своје хладне очи и најежен *и*о*л*ега у *ноћ* (МЦ, 27); *П*о*л*ега у *клубчаг* која су се глатко одмотавала (СрпКорп).

Једним крајичком *л*ега *на дошљака* а другим и даље *на мајку*; *Г*лега *на захукљали разбој*; *М*о*и*ри *на Јовчу*; По цео дан *моири на кућалишћџе*; *М*о*и*ри *на децу из комшилука*; Па збуњено и болећиво *и*о*л*ега *на деџе*, потом *на жену*; *П*о*л*ега *на хучну реки, на околна брда* (СрпКорп).

Различита предлошка структура допунских конституената у овим примерима указује на неједнаку концептуализацију објеката перцепције. Опозиција предлога у и *на*, иначе заснована на обележавању унутрашњости дводимензионалних и тродимензионалних простора према обележавању спољашњости и то горњом страном код тродимензионалних појмова, позната и као однос *садржаности* према односу *ношења* (Кликовац 2007), у овом случају има дистинктивну улогу не само међу перцепторима који би одговарали таквим типичним локализаторима (*П*о*л*ега у *собу* ~ *П*о*л*ега *на сџо*) већ и међу прагматички идентичним објектима посматрања (*П*о*л*ега у *џаблу* ~ *П*о*л*ега *на џаблу*), што илуструју и ови примери:

Он *и*о*л*ега у *свој сџџ* ~ Затим *и*о*л*ега *на свој џејни сџџ*; *Т*рже се, али *не и*о*л*ега у *враџа* јер зна зашто су треснула ~ *Г*ордана *и*о*л*ега *на враџа* с леве стране и приђе онима с десне и уметну кључ у браву (СрпКорп).

У таквим случајевима акузативна конструкција с предлогом у представља само фокусирани објекат, код којег се поглед финализује у оквиру оком видљивих граница (*Г*лега у *џаблу, џа у враџа*), с његове вањске стране (*Г*лега *час у џорбу, час у завежљај ѝоред ње*), али може се односити и на унутрашњост тродимензионалних појмова (*Г*лега у *џорбу да види џџа у њој има*).

За разлику од таквог објекта посматрања, који се концептуализује као јединствен, целовит локализатор, перцептор заступљен акузативом с предлогом *на* за нијансу је другачији. Дистрибутивност, карактеристична за ову предлошку структуру (Арсенијевић 2008: 156–158), у посматраним примерима, може се протумачити као детаљније перципирање појединачних сегментата дате целине или садржаја чији је он носитељ, што подразумева и мало другачију визуелно-менталну обраду од претходног случаја. То могу

бити, на пример, различити детаљи текста написаног на табли (*Гледа на шаблу*), појединачни елементи списка (*Погледа на сјисак*), провера тренутног временског интервала (*Гледа на часовник*), учовање одређених детаља видљиве стране, када су на пример врата у питању, или провера визуелних или аудитивних околности везаних за њих (*Погледа на врати*).

Ову констатацију потврђује и чињеница да се глагол *заљегати*, који примарно означава 'бацати поглед, завиривати' (РМС 2, 91, *заљегати*) допуњује само конструкцијом с предлогом у (*Са уживањем заљегашу у рукојворине овој чувеној мајстор*), док се глагол *мојриши* са значењем 'пажљиво гледати, пратити погледом' (РМС 3: 429, *мојриши*) допуњује искључиво конструкцијом с предлогом на (*Из чамца на куйаче будним оком мојри 50 сјасилаца*). Разлика при употреби ових предлога може бити заснована и на маркацији међусобног положаја перципијента и перцептора, тако да се усмерење погледа надоле нотира предлогом на, док његов коресподент – акузатив с предлогом у, није маркиран у том погледу:

Завршим разговор и збуњено *гледам у тэлефон* ~ *Сјустито је поглед на тэлефон*; Усред јела *поглед му паде на тэлефон* (СрпКорп).

4.3.4. Детерминаторима реализованим у структури с овим управним глаголима просторно се одређује један од учесника визуелног процеса. На пример, индиректно се открива положај перципијента, прецизније речено, аблативном конструкцијом се означава исходишна позиција усмеравања његовог погледа, а објекат посматрања се, у илустрованим примерима, директно или индиректно лоцира у простору, или се одговарајућом предлошком конструкцијом саопштава о начину спровођења визуелног процеса:

Гледа ме затим *са постеље*; *Да све то гледамо* с неког оближњег дрвета; *Из чамца на куйаче* будним оком *мојри 50* спасилаца; Али *одозго*, с падина *громадне Румије*, *мојри ја* брижно старачко око (СрпКорп).

Заљегашу воду у кофи; Затим, *погледавши кровове над собом* [...] (МЦ, 96); Затим, пресвлачећи се, *погледа иза колибе јушеве* (МЦ, 93); Главни је да се нетремице *гледа у мрљу на таваници*; Он *гледа нарочито у језеро иза мене*; Затим опет *наставила да гледа испред себе у сјазу* по којој смо газили. Он се већ уздигао и очајно *погледа на јарују под собом*; Пролазећи ходником он мрачно и скоро са мржњом *погледа на нејасне конјуре цркава у дворишту* (СрпКорп); *Гледа ме* кроз сузе; [...] погледавши *ја*, кроз лорњон, једним оком (МЦ, 65).

Уколико посматрач није у стању да прецизира објекат свог посматрања (*Гледа [нешито]*), постоји могућност да финализацију погледа просторно детерминише индиректно – у односу на неки лако препознатљив појам (*Гледа [нешито] око себе*). Тако се и ови двородни глаголи визуелне перцепције удружу с различитим предлошким конструкцијама специјалног значења:

Посебно не по цену стварања таквих разлика да се сутра *гледамо* само *преко тарабе*; Дечак *гледа око себе* очима без дна; *Гледамо по канцеларијама*; Пажљиво *заљегашу испод каросерије*; Када млада у Србији, Херцеговини и Црној Гори стигне младожењиној кући, она *заљегашу под кућну стреху*; *Заљегашу кроз врата*; не осврће се, већ право иде јер зна да за њим *мојри* она; Ево четврту годину Карађорђе Петровић, *мојри низ Рзавску котлину према Вишеграду* (СрпКорп); Давил се *огледао по полупразној соби*; Тргнувши се, опипао је пушку,

о̀легао се око себе са осећањем човека који је нешто пропустио; *По̀легао је* каткад у *вис* (МЦ, 53); *По̀лега* и *по обзорју* (МЦ, 91).

Инкорпорираност могућих објеката посматрања у семантици перцептивних глагола и импликација одговарајућих перцептора омогућава и овој глаголској субкатегорији да се реализује самостално, без рекцијских допуна и њихових површинских експонената:

Берзелез сједи и *лега*, топи се и шири руке; *Гледамо* и ћутимо; Пролазници *за̀легају*, завирују, стидљиво уђу; Врте се, *за̀легају*, запиткују, пазаре неку ситницу; А жене се мувају около, *за̀легају*, одобравају; Манус је на кљуну, *мо̀ири*; Народ *мо̀ири*, распреда и суди (СрпКорп).”

5. Резултати анализе глагола визуалне перцепције показују да ови глаголи имају различите валенцијске и рекцијске способности. Моновалентност је везана за њихову квалификативну употребу, док су временски употребљене лексеме обавезно двовалентне или вишевалентне. Аспект ове семантичке групе глагола није маркиран, тако да су неки од њих прелазни, неки непрелазни, а једну групу полисемантичних глагола карактерише двородност. Семантичка прелазност подразумева потпуно обухватање (или искључивање) перцептора у сензорно-менталној обради у којој он има улогу објекатске допуне, синтаксички заступљене беспредлошким акузативом или генитивом. Непрелазност је семантизована као виртуална локализација погледа у сфери објекта посматрања који је заступљен предлошким акузативом (и локативом) у функцији адвербијалне допуне. Импликација допунских конституената контекстуално је условљена, тако да се ови глаголи понекад реализују у апсолутивној употреби, или је фокус пажње са перцептива преусмерен на неки други детаљ који прати перцепцију и који, с обзиром на факултативност реализације, има функцију прилошке одредбе.

Оно што је новина у односу на досадашња сазнања о овим глаголима тиче се пре свега перцептива заступљених предлошким конструкцијама који су тумачени обично као неправи објекти или им је приписиван синонимичан однос са беспредлошким коресподентима. Такође, овде је указано на разлику између спацијалних структура допунског карактера и оних којима су обележене околности перцепције, како би се скренула пажња на чињеницу да се не могу све прилошке конструкције сматрати обавезним аргументима, већ само оне које обележавају објекат посматрања. То уједно значи и да постоје два обавезна аргумента ових глагола – перципијент и перцептив, при чему је перцептив или објекатска или адвербијална допуна.

ИЗВОРИ

- МК: Капор, Момо. *Белешке једне Ане*. Антологија српске књижевности, 2011. <www.ask.rs>
 ДН: Ненадић, Добрило. *Доротије*. Антологија српске књижевности, 2009. <www.ask.rs>
 МН: Ненадовић, Матеја. *Мемоари*. Антологија српске књижевности, 2009. <www.ask.rs>
 БН: Нушић, Бранислав. *Аутибиографија*. Антологија српске књижевности, 2009. <www.ask.rs>
 ВО: Огњеновић, Вида. *Кањош Маџедоновић*, Београд: Алтера, 2011.
 ДЂ: Ћосића, Добрице. *Корени*. 1954.

СрпКорп: Корпус савременог српског језика на Математичком факултету Универзитета у Београду <<http://korpus.matf.bg.ac.rs.html>> 25.04.2020.

Остали електронски извори: www.alo.rs; viminacium.org.rs > arheoloski-park; www.blic.rs > zabava > vesti > hit-n; www.sk.rs > clanak

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Алановић, Миљивој. Прилог типологији агенса. *Прилози проучавању језика* 35 (2004): 193–205.
- Апресјан, Ју. Д. Образ човека по даним језика: попытка системног описанија. *Вопросы языкознания* № 1 (1995): 37–67.
- АРСЕНИЈЕВИЋ, Нада. Прилог семантичко-синтаксичкој анализи основних глагола аудитивне перцепције. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* XXXV/2 (1992): 185–191.
- АРСЕНИЈЕВИЋ, Нада. Прилог проучавању семантике конструкција с предлозима у и на. *Семантичка проучавања српског језика*. Милорад Радовановић, Предраг Пипер (ур.). Београд: САНУ, 2008, 151–161.
- АРСЕНИЈЕВИЋ, Нада. *Падежи првог објекта у стандардном српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2012.
- АРСЕНИЈЕВИЋ, Нада. Транзитивно – интранзитивна концепција неких глагола у српском језику. *Валентносни речи и израза: синтаксички, семантички и прагматички аспекти*. Владислава Петровић, Слободан Павловић (ур.). Нови Сад: Филозофски факултет, 2013, 163–176.
- АРСЕНИЈЕВИЋ, Нада. Реинтерпретација система објекатских падежа: о предлошком генитиву. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* LIX/2 (2016): 49–71.
- Белић, Александар. *Општа лингвистика*. Изабрана дела Александра Белића. Први том. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*. Београд: Институт за српски језик – САНУ, 1997.
- ГРИЦКАТ, Ирена. Из проблематике глаголског рода и глаголског вида: непрелазност и прелазност. *Ситуације из историје српскохрватског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004, 215–248.
- ГРКОВИЋ-МЕЉОР, Јасмина. Развој синтаксичке транзитивности. *Зборник Мајнице српске за славистику* 71–72 (2007): 417–435.
- ГРКОВИЋ-МЕЉОР, Јасмина. *Историјска лингвистика*. Когнитивно-типолошке студије. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013.
- ФИЛИПОВИЋ, Соња. Семантика глагола гледања у енглеском и српском језику. *Прилози проучавању језика* 35 (2004): 217–231.
- ИВАНОВИЋ, Милена. Структура поља прелазности у украјинском и српском језику. *Зборник Мајнице српске за славистику* 68 (2005): 179–187.
- ИВИЋ, Милка. О објекатској допуни глагола комуникативних и интелектуалних радњи. *Зборник за језик и књижевност* I (1972): 27–32.
- КАЦНЕЛСОН, Соломон Давидович. О граматичкој категорији. *Вестник Ленинградског универзитета* № 2 (1984): 114–134.
- КЛИКОВАЦ, Душка. Предлошка значења у настави српског језика као страног: случај предлога у и на. *Српски као страни језик у теорији и пракси*. Београд: Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, 2007, 113–128.
- КРЫСЬКО, Вадим Борисович. *Исторически синтаксис русског језика. Објект и преходност*. Москва: Индик, 1997.
- МАРКОВИЋ, Жељко. О различитим приступима семантичком опису глагола визуелне перцепције. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* XXXI (2006): 191–206.
- МАРКОВИЋ, Жељко. Ситуациони типови глагола *видети* и *гледајти*. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* L (2007): 481–489.
- МАРКОВИЋ, Жељко. Аргументи глагола визуелне перцепције. *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* LV/2 (2012): 71–84.
- МАРКОВИЋ, Жељко, Маја Ђукановић. Транзитивна и интранзитивна концепција српског и словеначког глагола *гледајти*. *Валентносни речи и израза, морфосинтаксички, семантички и прагматички аспекти*. Владислава Ружић, Миљивој Алановић, Гордана Штасни (ур.). Филозофски факултет, Нови Сад, 2013, 121–135.

- МАРКОВИЋ, Жељко. Итеративни глаголи визуелне перцепције у српском и словеначком језику. *Milivoj Alanović, Jasmina Dražić, Gordana Štasni, Gordana Štrbac* (ur.). *Leksika, gramatika, diskurs*. Filozofski fakultet, Novi Sad, 2014, 315–327.
- МАРКОВИЋ, Жељко. Српски и словеначки глагол *ledgeiti* с предлошко-падежном допуном у/в + акузатив. *Српски језик XXIV* (2019): 819–832.
- МИЛОШЕВИЋ, Ксенија. Интранзитивност, рефлексивна конструкција реченице и пасивна дијатеза. *Књижевни језик* П/1–2 (1973): 29–39.
- ПЕТРОВИЋ, Владислава. О негацији уз неке перцептивне српскохрватске глаголе. *Зборник Мајице српске за филолозију и лингвистику XXXIV/1* (1991): 83–87.
- ПЕТРОВИЋ, Владислава. Глагол *ledgeiti* као синтаксичка и семантичка јединица. *Зборник Мајице српске за филолозију и лингвистику XXXV/2* (1992): 161–169.
- ПЕТРОВИЋ, Владислава. О двофункционалним реченицама уз објекат глагола перцепције. *Годишњак Филозофској факултету у Новом Саду XXIII* (1994): 53–59.
- ПЕТРОВИЋ, Владислава, Љиљана Суботић. Атрибуција објекта уз глаголе перцепције (дијахронно-синхронни план). *Научни саставак слависти у Вукове дане* 30/1 (2002): 53–59.
- ПОПОВИЋ, Драгана. *Предикацијска перцепција у руском и српском језику*, 2016. <<http://nardus.mfn.gov.rs/handle/123456789/8178>> 15.03.2020.
- РИСТИЋ, Стана. Глаголи визуелне перцепције у српском језику. *Књижевни стандардни језик и језик књижевности*, књ. 1. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2011, 33–41.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–III. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1967–1969; IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1969–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. 1–16, Београд: САНУ–Институт за српски језик, 1959–.
- РУЖИЋ, Владислава. Проста реченица као синтаксичка целина. Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтаксика савременог српског језика. Просја реченица*. У редакцији академика Милке Ивић. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005, 477–517.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. *Савремени српскохрватски језик II. (Грамађички системи и књижевнојезичка норма)*. Београд: Научна књига, 1979.
- ЦРЊАК, Ивана. Прилог изради семантичко-синтаксичког речника глагола гледања, опажања и слушања. *Прилози проучавању језика* 30–32 (1999–2001): 317–318.
- *
- BULATOVIĆ, Vesna. *Vizuelna percepcija u engleskom i srpskom jeziku*. Podgorica: Univerzitet Crne Gore, 1999.
- GODDARD, Clif. Lexico-Semantic Universals: A Critical Overview. *Linguistic Typology* 5 (2001): 1–65.
- GRZESIAK, Romuald. *Semantyka i składnia czasowników percepcji zmysłowej*. PAN: Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź. 14–32 (1983): 33–45. <<https://rcin.org.pl/dlibra/show-content/publication/edition/2605?id=2605>> 17.06.2020.
- IVIĆ, Milka. Iskazivanje direktnog objekta u (standardnom) srpskohrvatskom. *Lingvistički ogledi*. Biblioteka XX vek. Beograd: Prosveta, 1983, 115–139.
- IVIĆ, Milka. *Red reči*. Biblioteka XX vek. Beograd: Prosveta, 2002, 18–26.
- SILIĆ, Josip, Ivo PRANJKOVIĆ. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga, 2005, 183–390.
- RADMAN, Zdravko. *Simbol, stvarnost i stvaralaštvo*. Ogled o percepciji. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 1988.
- SAMARDŽIJA, Marko. Razdioba glagola po valentnosti. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 23 (1988): 35–46.
- SIMEON, Rikard. *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*. Zagreb: Matica Hrvatska, 1969.
- TĚSNIERE, Lucien. *Éléments de syntaxe structurale*. Paris: Klincksieck, 1965. <https://www.persee.fr/doc/lfr_0023-8368_1969_num_1_1_5395> 22.06.2020.
- ČILAŠ MIKULIĆ, Marica. Vidiska svojstva glagola fizičke percepcije *vidjeti* i *gledati* u hrvatskome језику. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski језик i језikoslovlje* 40/1 (2014): 77–91.

Nada Arsenijević

THE GRAMMATICALIZATION OF SEMANTIC FEATURES
IN VERBS OF VISUAL PERCEPTION IN THE SERBIAN LANGUAGE

S u m m a r y

An analysis is made in this paper of Serbian verbs of visual perception which are classified into several groups according to their valencies and rections. Qualifying verbs are monovalent (*On ne vidi; Posle operacije je progledao*), while in temporal use they are polyvalent and unmarked in terms of aspect, so they can be categorized as transitive, intransitive, and ambitransitive. Their basic arguments are the *percipient* and the *percept*, which either represents an object completely (un)encompassed by this visual process, in the function of a syntactic object (*On posmatra more, Ona deteta ni videla nije*), or the final point of localized vision in the function of an adverbial complement represented by prepositional accusative (*On blene u zid; Ona motri na decu*). Alternations of the prepositions *u* and *na* in this accusative construction are a grammatical signal of a semantic distinction of visualizations marked by wholeness (*Gleda u tablu*) and those marked by a distributional quality, which is characterized by paying attention to individual details (*Gleda na tablu*). If the focus of attention is directed toward some other detail which accompanies perception, the percept is implicit and the adverbial construction appears in a determining role (*Gleda [nešto] preko ograde, Posmatra [nešto] dan i noć*). Under special contextual conditions, an absolute usage of perception verbs is recorded (*Prolaznici zagledaju, zaviruju, stidljivo uđu*).

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад
nada.arsenijevic@ff.uns.ac.rs

(Примљено: 6. марта 2021;
прихваћено: 12. маја 2021)

Жарко Бошњаковић

ФУНКЦИЈЕ И ЗНАЧЕЊА НОМИНАТИВА У ГОВОРУ СЕЛА БИНАЧ И КЛОКОТ У ГОРЊОЈ МОРАВИ

У раду се анализира место номинатива у падежном систему, његова структура, функције и значења у говору двају села (Бинач и Клокот) у Горњој Морави. Конкретно, разматрана је употреба номинатива: 2.1. у функцији субјекта (субјекатски номинатив), 2.2. у функцији предикатива (предикатски номинатив), 2.3. у функцији осталих падежних значења и 2.4. у парцелатима. С обзиром на то да је падеж првенствено синтаксичка категорија, не чуди чињеница да је дошло до обличког синкретизма падежа, те да се основни облик именице, номинатив, може факултативно појавити у функцији осталих падежа у стандарду или општег у овом говору: *флаша ладна вода* Кл, *Мора свака субота* да њдем у Гилане обавезно Би, *А кој ти вол'и браћо, брате!* Би.

Кључне речи: српски језик, дијалектологија, балканологија, призренско-јужноморавски дијалекат, говор Горње Мораве (села Бинач и Клокот), синтакса, употреба номинатива.

This paper analyzes the place of the nominative in the case system, its structure, functions and meanings in the speech of some villages (Binač and Klokot) of Gornja Morava. In particular, the use of nominative was considered: 2.1. in the function of subject (the subject nominative), 2.2. in the function of predicate (a predicate nominative), 2.3. in the function of other case meanings and 2.4. in parcels. Given that case is primarily a syntactic category, it is not surprising that a formal syncretism of the cases has occurred, and that the basic form of nouns, the nominative case, can optionally appear in the function of other cases in the standard language or the general case in this speech: *flāša lādna vōda* Kl, *Mōra svāka subōta* da њдем u Gīlane obavézno Bi, *A kōj ti vōl'i brāt, brate!* Bi.

Key words: Serbian language, dialectology, Prizren-South Moravian dialect, Gornja Morava dialect (villages Binač and Klokot), syntax, use of nominatives.

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ. У раду се анализира место номинатива у падежном систему, његов структурни лик, функције и значења у говору двају села Горње Мораве, Бинач (Би) и Клокот (Кл), у витинској општини Косовскопоморавског округа. При анализи водићемо рачуна о употреби номинатива у стандарду и говору Горње Пчиње, Параћинског Поморавља и Левча. За карактеристике номинатива у стандарду користићемо се студијом Иване Антонић *Синтакса и семантика њагежа* (Антонић 2005: 119–300), посебно делом који се односи на номинатив (123–127). Податке о његовим особинама у народним говорима узимаћемо из синтаксичких студија посвећених употреби падежа у говору Горње Пчиње (Јуришић 2014), Левча (Симић 1980) и Параћинског Поморавља (Милорадовић 2003). За ове студије одлучили смо се зато што се баве само синтаксичким проблемима, те не морамо по монографским описима и дијалекатским текстовима да трагамо за цртама које нас интересују, мада је и то некада веома потребно. Затим, у нашој традиционалној дијалектологији мало је студија посвећених синтаксичким проблемима. Неке од њих баве се говорима са синтетичком деклинацијом, друге се баве најближим говорима, косовско-ресавским, у којима је почео процес аналитизације,

тј. јављање акузатива у функцији општег падежа, али се оне не баве употребом номинатива. Дакле, наведене студије су нам корисне због чињенице да се баве и употребом номинатива, и то у говору Горње Пчиње, области која је веома блиска нашим пунктовима, али и у говорима косовско-ресавског дијалекта, који се може сматрати прелазним када је у питању смена архаичне синтетичке у новију аналитичку деклинацију. Ове две последње студије су корисне јер се на основу њих могу реконструисати етапе продора аналитичких облика, што је на другом корпусу показано у раду Андреја Собољева (СОБОЉЕВ 1991).

1.1. КАРАКТЕРИСТИКЕ НОМИНАТИВА У СТАНДАРДУ. Номинатив, генитив и акузатив спадају у групу централних падежа пошто први има функцију субјекта у реченици, а друга два директног објекта¹. Номинатив се јавља и као

¹ Постоје и друге класификације падежа (Тополињска 2002). У једној од њих, централни падежи су номинатив, датив и акузатив. У тој класификацији се пошло од аутора текста који најпре бира њен главни конституент, тј. предикат који успоставља релације с осталим реченичним члановима, а говорник бира њихове површинске формализаторе. Дакле, у овој теорији веома је битно да ли су ентитети који се везују за предикат (људска) бића или предмети, те се на основу тога одређују и прототипична правила. Ако је учесник неке релације људско биће, она именска група (синтагма или фраза) којом се оно именује у огромној већини стоји у номинативу (*Пејтар* пише писмо. *Пејтар* пева). Ако то људско биће не контролише релацију, онда се именска фраза којом се оно именује налази у дативном односу (Не треба *ми*; *Њему* се спава). Ако у релацији учествују два људска бића, онда најчешће фразе којима се она именују стоје у номинативном и дативном односу, при чему је активни учесник у номинативу, а онај према коме је усмерена акција у дативу. Тако би номинатив био падеж првог људског бића, а датив другог.

Када су у питању не-бића, акузатив би био падеж првог материјалног предмета, а инструментал другог, при чему директни објекат у реченици (Мајка храни *гејне*) има улогу прототипичног неживљеног предмета. Локативом се именују и статичке и динамичке релације, обележене неким од предлога, при чему лексичко значење самог предиката одлучује о томе да ли је у питању локациона или директивна конструкција. Досад смо посматрали падеже који зависе од предиката, а беспредлошки генитив је падеж који зависи од друге именске речи у синтагми, док се неки примери зависни од предиката (*лицийи слободe*) могу тумачити као показатељи семантички мотивисане варијанте акузативног односа. Предлошки генитив би био варијанта локативног односа.

Ми ћемо овом приликом видети шта антропоцентричан приступ падежима каже о номинативу и предикативу. На примеру нашег говора можемо констатовати да је он сачувао обличку самосталност само у једнини именица женског (*мајка* – мајку) и мушког рода на *-а* (*Илија* – Илију) и именица мушког рода којима се именују бића (*Стојан* – Стојана, *Њајко* – татка), док је у осталим случајевима дошло до синкретизма облика. Међутим, као и за друге падеже, у којима је присутан аналитизам, наставци су ирелевантни пошто се падежи сматрају ситаксичким категоријама. Предикат налаже да се први актант јави у основном облику, без предлога или других обавезних детерминатора, а он утиче на лице, број и род главног конституента реченице. Ако дође до синкретизма облика, разлика између номинатива и акузатива се одређује на основу лексичке семантике предиката и на основу линеаризације реченичних чланова у словенским језицима (SVO). Међутим, говорник може различито да хијерархизује учеснике релације и да се не јави устаљена структура просте реченице.

По овој теорији не постоји општи падеж, већ само синкретички облик именице који ступа у различите падежне односе. Ми ћемо се у самој анализи, како је то уобичајена пракса у нашој дијалектологији, ипак користити тим термином, али и неким елементима ове теорије.

Овде желимо да напоменемо да постоје и други начини за изражавање обличке самосталности номинатива. Тако нпр. у бугарском језику именице мушког рода у функцији субјекта употребљавају се са дужим чланом, а у осталим функцијама са краћим: *Шофьоръѝ* кара кола. *Лекаръѝ* лекува.: Чакам *шофьора*. Говоря *с лекаря* (Гинина и др. 1965: 48).

лексички део именског предиката. Њиме се не може исказати било које друго конкретно значење, за разлику од стања у неким народним говорима. У српском стандарду он је слободан падежни облик будући да се употребљава без обавезних детерминатора и предлога, што није случај у неким говорима, нарочито када је у питању употреба предлога. Дакле, многе теорије које вреде за један словенски језик (руски) нису у потпуности прихватљиве у другом (српски) или правила заснована на корпусу стандардног језика могу знатно да се разликују од онога што је обично у неком говору или дијалекту. Значи, у дијалектолошким радовима не треба полазити од стандарда и утврђивати сличности или само разлике, већ сагледати цео систем употребе овог падежа у испитиваном говору. Свакако да су неопхода и поређења са стањем у околним говорима, па и у стандарду, нарочито ако долази до интерференције два система.

1.2. КАРАКТЕРИСТИКЕ НОМИНАТИВА У НЕКИМ НАРОДНИМ ГОВОРИМА. О карактеристикама номинатива, као што смо рекли, говорићемо на основу горе споменуте три синтаксичке студије. Њихово разматрање почећемо хронолошким редом како бисмо видели да ли се ширио инвентар проблема у вези с употребом номинатива, али и да ли су се сем дескрипције примењивале и друге методе у анализи.

У својој *Синтакси левачког говора* Радоје Симић обрађује и номинатив (Симић 1980: 19–26). Аутор даје релативно богату грађу, али је изостала опширнија анализа примера. Анализиран корпус могли бисмо поделити у две целине: ону у којој је употреба номинатива условљена граматичким системом, тј. предикатом, и ону у којој се он користи у наративном дискурсу, обично у беспредикатским конструкцијама. Најпре ћемо указати на конструкције са различитим типовима предиката. Аутор на почетку предикативну функцију само илуструје примерима не дајући њихову анализу. Ту су примери са копулом (Ја сам *Банџанин*) и са семикопулативним² глаголима (напр. *вио се Грк*; и *сад^т се зову Грци*). Затим следи беспредикатска употреба номинатива, која је исто тако углавном документована примерима с изостављеном копулом (А *нама овако [је]³ чџир*, [→овако је пут] *пџт*, па *гџр [је]* *џпет њџва*) и другим парцелатима (Нџма е *жџна*, *дџђе дџда*. *Дџда џдџав*; *Нџшџџа*, *сарџнџли њџга*; *Мџџ*, *брџ!*), од којих су неки са наглашеном експресивном нотом (Па *нџје шџјо*, *кака маџџина*, *него на прџсте!*), а други су различити типови реформулација исказа (Дџбијемо *слику од^т кџће*: *Жџка*, *браџџџанац* *ми*, *жџџна* *ми* и *сџсџџџра*; *Кукџџџџа* *тџ* – *ми* *сви* *кџкамо*; *сланџџна* *колик-џџеш*).

Аутор се потом враћа на предикатске конструкције, и то на оне са глаголима егзистенцијалног значења (*биџџи* и *имаџџи*). Највећи број примера се

Предикатив има само адскриптивну функцију, тј. њиме се нешто приписује субјекту. Он је лексичка допуна копуле или семикопулативног глагола. У нашем корпусу он се увек слаже у роду, броју и падежу са номинативом. Он се овом функцијом издаваја из других падежних односа, а у језицима са чланом никада не може бити одређен њиме, као што се ни у српском не може рећи *Он је *леџи* (Тополињска 2002: 10 и 8).

² Терминологија коју користимо у представљању ове студије углавном није коришћена у њој.

³ Ове интервенције и трансформације не налазе се у наведеној студији, већ их је дао аутор овог рада.

односи управо на њих. Из грађе се види да је више примера са глаголом *имаѿи*, него са *биѿи* у функцији предиката, што је у складу са ареалом егзистенцијалних конструкција с овим глаголима. Аутор углавном прати конкуренцију падежних облика, тј. употребу номинатива или генитива у субјекатској позицији. Са глаголом *биѿи* у афирмативном облику чешћи је номинатив (*Лєвчѿни су бѿли дѿста*), а са негативним, генитив (*Оно да нѿје казѿна*, да нѿје *цѿлє*, једно, друго, дѿ ћемо д ѿјемо).

Код конструкција са глаголом *имаѿи* више фактора утиче на избор једног од падежа. Када именице не подлежу квантификацији, а њима се именује постојање уопште (*иѿрѿка ѿма свѿки дѿн*) или конкретно на неком месту (*пма л тѿ *ѿзга**), тада се користи само номинатив. Тако је и када је именица праћена одредбама *јєган* (*ѿма *ѿдан ѿдѿок**) и *неки* (*ѿма *нєка ливѿга**). Ако су у питању именичке заменице, тада се срећу оба падежа (*имѿло тѿ нєѿѿи*; Ел ѿма *нєки* да продѿѿ / *Кѿѿа ѿма тѿ*).

Када именице подлежу квантификацији, јављају се оба падежа (ако ѿма *вѿда*, ѿно истѿче дѿл / *имѿло свѿѿа*), при чему је у множини чешћи номинатив (*Имѿли *Цѿѿани нєки**). Конструкције са личним заменицама, по природи ствари, не могу имати егзистенцијално значење, већ искључиво локационо (*пма л ѿа*), а с именицом долази до удвајања логичког субјекта (*пма л ѿа Рагѿѿко*).

У негираним конструкцијама са глаголом *имаѿи* јавља се номинатив када се именица употреби у једнини уместо у множини и када не може да дође до квантификације (*нєма нѿгде ѿѿнѿ у зѿбрѿну*), а у осталим се случајевима јављају оба падежа (*нєма смѿна да дѿђе / нєма крѿја*), при чему је чешћи номинатив, као и када је именица у множини (*нису имѿли сѿѿгови / Нєма Тѿрака нѿгде*). Нормално, када се именице могу квантификовати, нешто чешће се користи генитив (*лѿба нѿгде нєма*). Именице са детерминаторима срећу се у оба падежа (за мѿне *ниѿкака ѿрѿѿрека* нѿје имѿла / *ниѿеднѿѿа човѿка* нѿје имѿло кѿ^ј нѿе заплѿкао), а именичке заменице чешће у номинативу (да нєма *нєки* на тѿван / нѿе имѿло *ниѿѿѿа*). И уз негирани глагол лична заменица је у генитиву, а може се јавити и именица у номинативу: *нєма ѿа нѿгде (Раѿѿко)*. Уз глагол *несѿѿѿи* чешћа је употреба генитива (*хрѿнє свѿ вѿше нестѿе / чѿм нестѿѿне снѿѿ*). Уз презнетативе именица је обично у номинативу (*ѿво кѿѿни*), а између речце и ѿе може се јавити енклитички облик у дативу (*ѿно ти цѿла зѿмѿа*) или у генитиву (*ѿво *є Милѿва**). Када се уз презентатив користи само енклитички облик, он је у генитиву (*ѿво ѿа тѿ*).

На крају аутор закључује да је употреба номинатива у левачком говору нешто шира него у књижевном језику, и то у конструкцијама са генитивом у позицији логичког субјекта реченице (Симиѿ 1980: 26).

Друга по реду студија *пѿѿѿреба ѿпадежних облика у ѿвору Параѿинскоѿ Поморавѿа*, ауторке Софије Милорадовиѿ исто се бави и употребом номинатива (Милорадовиѿ 2003: 37–49). У уводном делу, поред устаљених ставова о номинативу да он обележава именицу у свом основном и независном положају у реченици, наводи се и прототипска семантичка карактеристика номинатива као адвербијалног падежа. Наиме, он је падеж првог учесника (људског бића) у говорном догађају.

Стање у испитиваном говору се слаже с оним у стандардном када је у питању субјекатска и предикатска функција. Међутим, као и у говору Левча, он шири поље употребе и на остале падежне конструкције, а нарочито оне са генитивом. Ауторка констатује да неће наводити примере са номинативом у функцији субјекта, а оне у улози предикатива потврђује малим бројем примера (свекрва била *удовица*; мѐн срамџта да ме ђна ви́че *сна́ща*).

У егзистенцијалним конструкцијама са глаголом *имаѝи* и *биѝи* у значењу 'постојати', у афирмативној и негативној форми користи се номинатив јединине и множине. Генитив се само по изузетку јавља у конструкцијама са глаголом *имаѝи*, и то код именица које су подложне квантификацији, али и које нису (та̀мо ѝма *на̀рџда*, *свѝѝа*). Речено је да се номинатив из личних конструкција пренео у безличне и да се њима реферише о потојању неког ентитета у утилитарне сврхе, при чему се некада осети и јача нијанса саме егзистенције или партитивности. Након ових корисних напомена следи навођење грађе са глаголом *имаѝи* и *биѝи* у потврдном облику, а потом у негативном. Указује се на личне и безличне конструкције у различитим глаголским облицима и на функцију логичког субјекта номинатива у конструкцијама где би био обичан генитив у стандарду. Указано је и на конструкције са дво-струком негацијом (ни́каки *си́ра̀нац* нѐма; ни́где *жи́ва ду́ща*; ни́где ни *ма̀јка* ни *џи́ац*), с презнтским кондиционалом (да ми ни́је *овѝ ѝнук*) и на оне у устаљеном изразу (нѐма *ва̀жда*).

Номинатив, поред генитива, забележен је и у партитивним конструкцијама (*тепси́ја са̀рма* бѝла; *дѝва ѝктора зѝмља* бѝла та̀мо, *пѝно дѝца* бѝло).

Номинатив у функцији темпоралног генитива није тако чест и има експресивну ноту (*це́ла ѝџина* се дѝте повѝја).

Овај падеж се среће и са заменицом *ѝѝа* 'колико је некога/нечега' (*ѝѝа* је *ра̀дници* дџшло).

Уз демонстративне партикуле не јавља се субјекатски генитив, већ само номинатив (џто *кѝѝа*; џто *ти ѝѝрка* тѝ; тѝ *су дѝца* та̀м; џво *га Љубѝѝа*). У овој последњој конструкцији различито се гледа на улогу енклитичког облика личне заменице. Неки сматрају да је она ту интензификатор, а ауторка да она „појавом општег падежа није редундантна, већ да је она ту делексикализован елемент са одређеном граматичком функцијом, тј. она преузима на себе синтаксичку функцију генитивног наставка, надомешћује га (Милорадовић 2003: 46). Забележене су и конструкције са редупликацијом типа (*војни́к га* нѐма и ка̀мо ти *га дру́ѝар*). Слажемо се с ауторком да се именичком речју, како она каже, „идентификује” енклитика личне заменице или се рематизује тема уведена енклитиком.

Хипокористици типа *Раде*, *Драѝи*, у функцији директног објекта могу задржати облик номинатива (д-ѝдеш да позовѝш *јѝднога Ра̀де* – можда према *Н геѝѝе* – *Г геѝѝѝа* – *А геѝѝе*).

На крају анализе грађе, наведени су примери који су интересантнији са стилистичког него са синтаксичког аспекта: џно *на̀рог!* па *мџмци*, па *дево̀јке*, па *ѝѝсма*, па *ѝѝра̀нке*.

У закључку, након сумирања резултата, ауторка износи разлоге за експанзивно ширење номинатива на рачун генитива. На првом месту то је „растаканье” деклинационог система у говорима околине Параѝина. Затим,

номинатив је као основни облик именице био најпогоднији да замени генитив јер се у тој позицији није могао наћи општи падеж који је обележен у Ајд. именица ж. и м. р. на *-a*. С обзиром на то да су у анализираним примерима именице биле у субјекатској функцији, логично је да се падеж логичког субјекта, генитив, замени падежом граматичког субјекта, номинативом. И последњи разлог ауторка види у чињеници да номинатив као падеж „првог човека” у комуникативној хијерархији конкурише генитиву као падежу „другог човека”. За разлику од стања у говору Левча, у којем се номинатив шире употребљава него у књижевном језику у позицији логичког субјекта, тј. генитива, говор Параћинског Поморавља готово искључиво користи номинатив у егзистенцијалним и партитивним исказима с глаголима *биџи* и *имаџи* у потврдном и одричном облику (Милорадовић 2003: 49)

Тежиште анализе употребе номинатива у трећој студији *Синџакса ња-дежа* у говору Горње Пчиње је управо на оним конструкцијама које се не појављују у стандарду. Такође, грађа се пореди и са једним косовско-ресавским говором, говором Параћинског Поморавља, у којем је процес анализације дефлекције веома узнатредао. Номинатив поред функције субјекта и именског дела предиката, може да има и друге службе и значења. Тако се у говору Горње Пчиње он јавља у следећим конструкцијама (Јуришић 2014: 378–386):

(а) уз семикопулативни глагол: *зѣље* га викамо / *сваћо* ме вика поради ћерку; *Блајоја* му имеше; (б) уз гл. с егзистенцијалним значењем: *валџири* у туж воденицу има; кад је имало *валџири*; и нема *сџас*; мука је билó, при чему су предикати с *имаџи* фраквентнији од оних са *биџи*; (в) уз квантификаторе: *месо* си остана, пун *таџир*; *деца* има пуно; (г) уз речцу *као*: он си спџје *као* вол; али и: *као* џебе има плави очи; (д) уз презентативе: еве ми *сџај*; ете-џ прс; ете га *комџија*; (ђ) уз енклитичке облике заменица у акузативу: Нема џу *Блајица*; кам ти џу *краваџа*; (е) у синтагми *сџрах* *ме*: стра га, не смџја; мене ме стра; а ја ме стра; (ж) у беспредикатским реченицама: беше самнало, *гџн*; а кобила – вода, како да је бањана и (з) редуплициран субјекат: *сангџк*, он заклопен; они, *деца*, малџчки.

У закључку се само побројавају главније конструкције у којима се, уместо неког другог падежа у стандарду (генитива), јавља номинатив.

Овом приликом морамо, због резултата међујезичке интерференције, споменути и монографију Луке Вујовића *Мрковићки дијалекаџи* у којој се констатује да се, под утицајем албанског⁴, у говору уз номинатив може јавити

⁴ За разлику од већине индоевропских језика, албански има могућност да се уз номинатив јаве предлози *nga* и *te(k)*. Писац докторске дисертације, *Значење предложа у албанском и српском језику*, Мерица Кријежи, наводи мишљења албанских лингвиста да су семантичко-синтаксичке конструкције номинатива са предлозима проистекле из чињенице да наведени предлози имају функцију копулативних речи (AGALIU и др. 2005: 383), док други тврде да је ту заправо реч о везницима који су постали предлози захваљујући елиптичним конструкцијама (ЏЕЛИКУ 2006: 221). Из наведених примера и њихових трансформа видимо да се њима уводи релативна месна реченица са копулом или семикопулативним глаголом: *shkova te pusi 'otišla sam do bunara', vij nga lumi, 'dolazim sa reke' < [→shkova tek është pusi 'otišao sam (tamo) gde je / gde se nalazi bunar']*, [→dolazim (odatle) gde je reka] (КРИЈЕЖИ 2012: 38–39). Иначе, семантика ових конструкција, нарочито са првим предлогом је веома богата. Сматра се да је предлог *nga* један од предлога са највише значења (КРИЈЕЖИ 2012: 38–60).

предлог *īe* (од упитног прилога за место *kъdĕ*). Таква конструкција одговара генитиву са предлогом *ког* (Ту *īe-μā^oмија* = Ту *ког џамије*) или дативу с предлогом *κ* (Поћосмо *īe-μā^oмија* на Куње. = Поћосмо *ка џамији* на Куњу) у стандардном језику (Вуловић 1969:269–270). У нашем корпусу ту је уобичајен општи падеж са предлогом *куг(e)* (од прилога *κoρdĕ*): *куг μ'άμιју* има кúћу; па ѝдим *куг онóια* *Сáву* опанч'ара Би; ...па на кúма му нóсу тáмо *куѝ цркву* да ј^нéде Кл.

Говор села Бинач и Клокот припада призренско-јужноморавском дијалекту⁵, што значи да је инвентар падежних облика у њима веома редукован, тј. сведен је на номинатив, вокатив и општи падеж. Међутим, могу се срести и други остаци синтетичких облика (*Μίλ'εΐϋ* ће му кажем ја к ће дође Би, А мѝ смо га ѝнога *сѝрѝцу* брата имаѝи Кл; фáла *Βóϋϋ*; *живóϋτα* ми), чији се инвентар разликује од говора до говора у овом дијалекту.

1.3. О МЕТОДАМА РАДА. У раду ћемо користити дескриптивни, компаративни и контарстивни метод, што значи да ћемо захваљујући релативно богатој грађи описати употребу номинатива у наведеним пунктовима, затим упоредити са стањем у П-ЈМ говорима и неким К-Р, а потом контрастирати са стањем у стандарду. Када будемо у могућности, позваћемо се и на стање у грчком и албанском језику. На крају анализе, методом синтезе, доћи ћемо до општијих закључака. Овакав приступ је уобичајен у нашој дијалектолошкој литератури (Жугић 2010: 23). Да бисмо открили семантичку или дубинску структуру реченице, користићемо се и трансформационим методом. Да би се лакше разумела порука реченице, трансформ ће бити дат на стандардном језику. Рекли смо већ да ћемо у анализи користити и неке термине антропоцентричне теорије у тумачењу падежа.

1.4. О КОРПУСУ. Колега Станислав Станковић је 1998. године у селу Клокот снимио говор брачног пара Маринковић, Живке (1932) и Новице (1932). Године 2003. боравио је у Биначу и поново у Клокоту и том приликом у првом селу снимио говор троје информатора из породице Милкић: Сокола (1928), Јелице (1934) и Милорада (1935), а у другом казивање Живке Маринковић (1932). У разговору су учествовали, тј. постављали питања и: Миодраг Милкић, тридесетогодишњак, Дејан Москић, студент из Врбовца и мр Сања Златановић, истраживач сарадник у Етнографском институт САНУ. Њихова питања су дата у угластим заградама [...?], док су трансформи исто дати у

Још један балкански изолат, грчки језик, има могућност да се уз номинатив појави неки од предлога *από* 'од' или *για* 'за' (в. и нап. 9). Ти предлози стоје испред придева (*μικρός* 'мали, млад', *ωραίος* 'леп'), неких заменица (*μόνος μου* 'сам') и именица (*γιατρός* 'лекар', *δάσκαλος* 'учитељ', *υπουργός* 'министар'). Они су лексичка допуна семикопулативних глагола, а на синтаксичком плану имају функцију одредби за време (Μπήρες *από μικρός / από μικρό στα βάσινα*. 'Ушао си од малена у невоље'), начин (Αποφάσισε *από μόνος του* να φύγει από το σπίτι. 'Одлучио је сам (сам од себе) да оде од куће'), циљ због којег се нешто дешава (Πάει *για γιατρός*. 'Иде за доктора', *Σπουδάζει για δάσκαλος*. 'Студира за учитеља'). Њима се приписује субјекту: подесност, даровитост или нека особина (Δεν κάνει *για δάσκαλος*. 'Није за учитеља' [→Не поседује компетентност, дар, особину да би био добар учитељ]), сличност са неким (Δεν μοιάζει *για υπουργός*. 'Не личи на министра'), лажна особина или стање (Περνάει *για ωραίος*. 'Сматра себе лепим / Мисли да је леп') (Бабињотис 2002: 234–235 и 413).

⁵ Главније црте говора в. код Станковић 2010а: 523–525; 2010б: 140–141; 2010в: 162–163.

угластим заградама, али са стрелицом испред трансформисаног исказа [→...]. Сви испитивачи су носици испитиваног или веома сличног идиома, те су и њихова питања била предмет наше анализе.⁶

Колега Станковић је транскрибовао текстове и с уводним напоменама о говору припремио у различитим периодима (2003, 2008 и 2009), али су публиковани тек 2010 (Станковић 2010а; 2010б; 2010в). Аутор овога рада је извршио тоталну ексцерпцију грађе за опис говора Горње Мораве, али и за сагледавање балканистичких црта у њему и говорима Скопске Црне Горе, што је један од озбиљних задатака који стоји пред Станиславом Станковићем и Жарком Бошњаковићем. У тој монографији сваки ће се аутор бавити посебном темом: синтаксом падежа Жарко Бошњаковић, а синтаксом глагола Станислав Станковић. Тако овај рад представља само почетак рада на наведеној теми.

2. ФУНКЦИЈЕ И ЗНАЧЕЊА НОМИНАТИВА. Као што смо напоменули, предмет наше анализе је употреба номинатива у два села Горње Мораве (Бинач и Клокот). Више је различитих функција и значења која номинатив има и у стандарду и у говору. Ми ћемо навести она која се јављају у нашем корпусу и која ће бити предмет наше анализе. Номинатив може бити у функцији: (1) субјекта (субјекатски номинатив), (2) предикатива (предикатски номинатив), (3) у функцији осталих падежних значења, као и (4) чланова парцелата.

2.1. НОМИНАТИВ У ФУНКЦИЈИ СУБЈЕКТА. У стандарду постоји више различитих модела у којима је номинатив у функцији граматичког субјекта (Антонић 2005: 124–125). У нашој грађи нису потврђени сви типови, нарочито они из домена различитих стилова стандардног језика. У овом одељку обрадићемо: (1) положај левог предикатског актанта, (2) номинатив у пасивним реченицама, (3) номинатив у редукованим поредбеним реченицама и (4) номинатив у субјекатским додацима.

2.1.1. Положај левог предикатског актанта. У свим језицима, па и у испитиваним говорима, номинатив је у функцији граматичког субјекта, те се именује и као субјекатски номинатив. Он је први или леви аргумент предиката у уобичајеном реду речи у реченици (Антонић 2005: 124–125). У нашој грађи он на површинском нивоу реченице не заузима увек ту позицију. Тако је он у примерима под (1) на првом месту а у осталим примерима углавном иза предиката, при чему имамо неемфатичке исказе (2), емфатичке (3), затим у конструкцијама са глаголом (*не*) *треба*,⁷ где имамо прво логички, а потом и граматички субјекат (4). Са сложеним предикатима забележени су примери номинатива иза фазног глагола, али и испред њега (5). У реформулацијама исказа види се да нема ограничења за положај граматичког субјекта (6). Дакле, он је на дубинском плану први или леви предикатски актанта, а на површинском он има слободну дистрибуцију, о чему одлучује у тренутку комуникације сам говорник.

⁶ Овом приликом свима захваљујемо на великом доприносу науци, али и очувању нашег идентитета на том делу српске покрајине.

⁷ Глаголе ћемо наводити у 3. л. јд. презента пошто је у испитиваном говору инфинитив замењен конструкцијом да + презент.

У нашем корпусу срећу се и примери са поновљеним субјектом, нарочито када је он прво именован заменицом, која садржи само граматичке информације, али не и семантичке (7), али и у обрнутом случају, када нам је субјекат у свему познат, он се ипак поновио личном заменицом (8). У питању се јаља поновљен облик личне заменице у функцији субјекта (9), што сам чуо и у Доњем Срему (Бољевци) од сина чији је отац то често користио у емфазии: Штã *ий* мйслиш *ий*?!).

(1) ... *онај воденич'ар* гу исцепáо Би. Пóсле *иййко* порáсо... Би. ...*сийаровр'эмачка дивóјка* ће заплаче от субóту. Кл. *Нёмци* кат су дóшли Би; *ја* пл'ивам Кл. *Он* је изгазио гу слáму Би. *Они* за Вел'игдан ће дођу Кл. *Кýј* ће тó да плáти Кл. ...*нико* нй ми казáо Кл. *свáки* своју слáву ймамо Би; А *овија троуца* избéгали Кл; *Нáш живóй* мýч'ан је бйја т'ь'д Би. А *бйволице* пл'иву Кл. *К'о-кóщка* се испипка Би; *Ово вр'еме* је лóшо Кл; *Ч'езе* бйло тáд Кл. *Тóчак* се изломйó тáмо на Би. *йушка* пýче Би. *свáка кýћа* своју слáву ймамо Би. ... *рáбош* се прáве од дрво Би; ... и пóсле *вóда врýћа* йде тáмо у корйто Би; *Жйто* се продáе сас рáбош Би; *Србија* препáла Кл. *Бýйарска* јóш је бйла óвде Би.

(2) Кад ми се жениó *óйац* ... Би. ... ће дóђе *чйча* и *свéкар* да гу веру... Кл. ... па нéка ги чýва *Гóсийог* Кл. Пáда *кйща* Би.

(3) (Муж је отишао у Немачку да ради и оставио јој петоро деце)... а пёт дéца, штó ће ги рáдим *ја*? Кл.

(4) С'ь'г *ми треба жена* ... Би. Не мóгу, ко ми ўмре жéна, пóсле сам се оладйја, ни *ми треба воденица*, ни *нйва*, ни *нищйто* не *ми* треба. Нёмаш жéну, ни *ий* трéба ни *кýћа* ни врáга Би.

(5) ... па *поч'ёл* и *жéне* да се кáру Би. ... *поч'еше они* да му поздрáвљају... Кл. али и: *ја* *почé* да плáчим Кл.

(6) А *дивóјка* не знáе тó, тó не знáе *дивóјка*, сáмо óтац и свéкар... Кл.

(7) А свéкър кад дóђе, он на стол'йцу ј'éде. Флáшa лáдна вóда и тó што йма, *он* на стол'йцу ј'éде *свéкър* Кл. *Он* је бйја сакáт у рýку, *иййко*, *мóј óйац* Би. ... А с'ь'г тýри га у шпóрет, затвóри га, и йде тáмо – овáмо, кад дóђе, *он* се запáлиó *щйóрей*, изгорéла му кóрка одозгóр Би.

(8) А *јeнá маљéа мóја* сéстра почéла *она* да плáче Кл. *Милán*, *он* је *Врaђáнац* Би.

(9) *Тý* га пáмтиш *ий*? Би.

2.1.2. *Номинайив* у *йасивним реченицама*. Номинатив бележимо и у пасивним реченицама, при чему су много чешће оне са заменичким пасивом него са партиципским. У примерима са заменичким пасивом (*се*) граматички субјекат се обично налази на почетку реченице (10), али и иза предиката (11). Он је на семантичком плану пацијенс, трпилац радње. У таквим реченицама агенс се обично не именује⁸.

У заменичком пасиву граматички субјекат се јавио са наставком акузатива множине, што није уобичајено за овај говор будући да он на морфолошком нивоу не прави разлику између номинатива и акузатива множине.

⁸ У грчком језику пасив је морфолошка категорије пошто глаголи у пасиву имају посебне наставке (φωτίζω : φωτίζομαι). Међутим, употребом предиката у пасивном облику мења се цела структура реченице. Тако директни објекат из активне реченице постаје граматички субјекат у пасивној, а агенс се исказује предлогом *од* и именицом у акузативу. Такву реченицу на српски преводимо партиципским пасивом: **Ο ήλιος** φωτίζει τη γη. – Η γη φωτίζεται **από τον ήλιο**. 'Сунце обасјава земљу. – Земља је обасјана од сунца.'

Код именице наставак *-е* се јавио, највероватније, аналошки према атрибуту *оне* пошто се у множини придевских речи не разликује род (12).

У грађи се нашао и пример (13) у којем информатор активни прелазни глагол (*није знала*) претвара у пасивни (*није се знало*), а акузатив заузима место граматичког субјекта. У другом делу реченице имамо пасивну реченицу са егзистенцијалним глаголом у безличној форми и субјектом у номинативу (*џајрика имало се*).

Овде ћемо указати и на пут настанка безличних, односно пасивних реченица (14). Прво у сложеном предикату помоћни глагол не конгруира у броју са радним глаголским придевом (*није знали*), што је један корак до безличног предиката (*није знало*).

(10) *Тб се* ликвидира, одма први слóј иде на камáру тáмо, *грúти слóј се* узима, *зémња се* тóра на трáсу Би, И ч'екамо, *џл'ескавице се* прáву, мýзика, печ'ење... Кл.

(11) ...нисмо смéли да идимо да пúнимо вóду на цивíлни бунáри, ће ни затру́ју, јел ги *се* одузима *зémња* Би.

(12) ...па пóсле изáђу, па *се* исéч'у *онé кóнце*... Би.

(13) Постýло се, рíбе, пасу́љ, није знáла мáјка т'ъ^{ад} [→*Мајка* (субјекат) тад није знала да прави *колаче* (објекат)], ни *се* знáло *колáч'и* да се прáве, дýшо, *џајрика* имáло *се* Кл.

(14) Т'ъ^{ад} *није знáли* колáч'и да прáву жéне нáше, мáјке, *није (се) знáло*... Кл. [→Тада наше жене, мајке, нису знале да праве колаче, није (се) знало]

(15) *Цéка* е бíја регру́тован у санитэцка слúжба као јá Би.

2.1.3. *Номинатив у редукованим њоредбеним реченицама.* Номинатив се јавља у поредбеним конструкцијама са речцом *као* (*ко, коко, кько, кь^ако*), при чему је она део сложеног везника *као џишо* у развијеној поредбеној реченици. У следећим примерима (16) субјекат главне и развијене поредбене реченице доводе се у везу на основу истог начина реализације радње, те се тако у развијеној поредбеној реченици са везником *као џишо* јавља исти предикат као у првој реченици. Међутим, у неким говорима када се у поредбеним конструкцијама јавља лична заменица, она може да буде у акузативу: една *како џебе* девојчица [→једна девојчица *као џиш*] (Јуришић 2014: 383–384). Ми нисмо забележили такве конструкције, него само оне у којима је особа са којом се пореди именована заменицом у номинативу (17). Једнакост се може додатно истаћи и лексичким средствима (исто) (18).

У следећем примеру (19) говорник из првог дела исказа понавља субјекат (*сви*) и посредством речце *као* доводи га у вези са субјектом развијене поредбене реченице (*џраци*), док други део исказа има уобичајену структуру (субјекат + предикат + као+ субјекат)

Често говорник у главној реченици изостави предикат, али га да у развијеној поредбеној (20).

До сада смо имали примере у којима су се субјекат главне и развијене поредбене реченице доводили у везу на основу реализације радње изражене истоветним предикатом. Међутим, постоје примери у којима се два субјекта доводе у везу на основу њихових својстава: лошег карактера (21), лошег квалитета (22) истог изгледа и начина облачења (23), истог узраста, при чему се у трансформу могу јавити одредбе *џада* и *џолика* (24).

- (16) ...и кат сам се од^нелија, ја сам изаша на л^недину *као Насредин-оџа* Би. [→Изашао *као шито* је изашао *Насреди-оџа*.] ...ниси замућџа *ко мој г^неџа* Би. [→ ти ниси замутио *као шито* је *мој геџа* замутио].
- (17) оће га копа *к^нко ја* Би. [→неће га копати *као шито* га *ја* копам]
- (18) јед^н бџа слаб *ко ја исто*, а јед^н бџа пун ... дебео, *као он* Би. [→један био слаб исто *као шито* сам *ја*, а један био пун, дебео *као шито* је он].
- (19) ...т^нд смо спали сви у јед^н кревет дрвени, сви *као џраци*, сви смо спали ... *као свиње* Би. [→ спавали *као шито* спавају *џрасици/свиње*]
- (20) ... *ко сваки шито има* обич^{ај}, тако и ми Би. [→Тако и ми (имамо обичај) *као шито* свако има.]
- (21) [И они (Летничани) лоши *ко Шийџари*, а?] [→И они су лоши *као шито* су лоши *Шийџари*?]
- (22) ...кауч тврд *ко ова даска* Би. [→кауч је тврд *као шито* је тврда ова даска.]
- (23) ...Они (Летничани) носил^и и репч^иићи, кошуље *к^нко ми* (Срби) дуг^ачке ... они *к^нко Срби* били Би. [→Они су носили репчиће и кошуље дугачке *као шито* смо *ми* (Срби) носили такве репчиће и такве кошуље ... они су били *као шито* су *Срби* били]
- (24) ...ја с^нм бџа, богами, *ко Наташа*, толико... Би. [→ ја сам тада (толика) била *као шито* је Наташа сада / ја сам била (таква) *као шито* је Наташа.]
- (25) Цека е бџа регрутован у санитџцка сл^ужба *као ја* Би. [→Цека је био регрутован у санитарску службу *као шито* сам *и ја* био регрутоман у ту службу.]

2.1.4. *Номинатив у субјекатским годацима*. У функцији субјекатског додатка може се наћи: атрибут, атрибутив, апозиција и апозитив. У нашем корпусу забележили смо примере с апозицијом (26) и апозитивом (27).

- (26) *Моја баба, џаџикова мајка*, с^недџа унутра Би. *Он* је бџа сакат у р^уку, *џаџико, мој оџац* Би.
- (27) Ёте га *Труба, миџика*, та^нвако се брисао са р^уку Кл.

2.2. Номинатив у функцији предикатива. Предикатски номинатив се јавља уз копулу (глагол *јесам/биџи*) као лексичко језгро именског предиката и уз семикопулативне и декомпоноване предикате као њихове семантичке допуне. Предикатив се слаже са субјектом у роду, броју и падежу, осим када је реч о генеричкој употреби неког појма (Петео је *џиџица*). Како је већ раније речено он има адскриптивну функцију, тј. њиме се нешто приписује субјекту.

2.2.1. *Номинатив са коџулом*. У оквиру ове групе примера обрадићемо предикатив као лексичко језгро предиката: (а) на површинском нивоу, (б) развијене поредбене реченице, (в) развијене варијанте околионалне реченице типа (*Срамоџа!*) и (г) развијене реченице уместо предикатског инструмента (*девојком*).

2.2.1.1. *Номинатив као лексичко језгро џредикаџа на џовршинском нивоу*. Уз копулу, која може бити у различитим временима, номинатив се јавља као лексичко језгро именског предиката. Већина примера има уобичајен ред речи (субјекат + копула + предикатив) (28), нису ретки примери да је предикатив испред копуле, без обзира на положај субјекта, који може бити изостављен (29) или у иницијалној позицији (30), а могу се срести и примери у којима изостаје копула (31).

(28) Он бија *комаданѝ* батаљона Кл. Јед'ан стрѝц ми бија *заробнѝк* у Немач'ко Кл. Јоле бија *домаћѝн* Би. Милан, он је *Враћаѝнац* Би.

(29) *Музичар* је био Би. [→(Он) је био музичар.]

(30) ...а свекрва *враћѝ* била Кл. иди дома, то *койање* није Би.

(31) Тој *бугалак* Би. [→ То је *бугалацѝина*.] Где е саг овај што држи бѝлу тѝхнику, тој *наша њѝва* Би. [→То је *наша њѝва*.]

2.2.1.2. *Номинаѝив као лексичко језѝро ѝредикаѝа развијене ѝоредбене реченице*. Номинатив се јавља у поредбеним конструкцијама са речцом као (*ко, коко*), при чему је она део сложеног везника *као да* у развијеној поредбеној реченици (32).

Неки примери (33) могли би се тумачити на два начина, те би се они налазили на граници између субјекатског и предикатског номинатива. Наиме, у првом случају могли бисмо га тумачити [→понашала сам се *као шѝо се ѝонашају мушкарци* (јашала биволице)], а у другом, што је по синтаксичкој структури исправније, као [→*као да сам мушко/један од мушких*].

(32) Нев'ѝста с'аг у л'имузѝну се вози *као минѝстар* Би. [→ Вози се *као да је минѝстар*.] ...ама смо бѝл'и *коко с'ѝѝре* Би. [→Биле смо *као да смо сѝѝре*] Млого смо живували сас њума, *ко сѝѝре* Би. [→ *као да смо сѝѝре*] И дошо јед'ан *ко Циѝан* Кл. [→*као да је Циѝан*.]

(33) ...јашала сам бѝволице, сам била *ко мушке* Кл.

2.2.1.3. *Номинаѝив као лексичко језѝро ѝредикаѝа развијене варијанѝе okazjiналне реченице ѝиѝа Срамоѝа!*. Номинатив се може јавити у функцији реченичног еквивалента, при чему је он репрезентант лексичког језгра именског дела предиката развијене реченице. Оказионалне реченице, реченице без предиката на површинском нивоу могу да чине следеће лексеме: *срамоѝа* (34), *исѝина* (35), *сироѝиња* (36), *мука* (37). Из примера видимо да се оне везују за одређене исказе, али су самостални и издвојени делови реченице (36 и 37), а нарочито (35).

(34) [А одговара ли ти млада ел стара жена?] –Па не млада, *срам'ѝѝа* да ѝзим младу! Би. [→То је *срамоѝа* да...]

(35) Немаш жену, ни ти треба ни кућа ни врага. *Исѝина*. Би. [→То је истина]

(36) Ко ће живим, нема никакву школу, нема никакви занат, пет деца, *сироѝиња* Кл. [→били смо (*ѝѝѝка*) *сироѝиња*.]

(37) Овде кат сам седѝа, *ѝѝѝка мука*, два камења мељау брашно... Би. [→То је била *ѝѝѝка мука*.]

2.2.1.4. *Номинаѝив као лексичко језѝро развијене реченице умѝѝо ѝредикаѝскоѝ инструменѝала* типа *девојком је...* Предикатски инструментал који се јавља у стандардном језику, у говору је замењен предикатским номинативом. У књижевним делима представља стилску одлику самог писца. И предикатски инструментал и предикатски номинатив су лексичко језгро именског предиката. Тим облицима се обично исказује у којем је узрасту, професији или чину субјекат. Уместо предикатског инструментала данас се користи конструкција као + номинатив (Антонић 2005: 239–240). У народним говорима може се срести предикатски инструментал (Срем: *девојком* родила дѝте), а у говорима са аналитизмом користи се конструкција (као + номинатив). Ова конструкција обично представља трансформ временске реченице

(*кад, док*) на дубинском нивоу (38). Међутим, те конструкције се користе и у самим временским реченицама, те се речца *ко* може и изоставити (39).

Због везника *што*, трансформација ове реченице је мало сложенија пошто имамо субјекат *што* за који се везује односна реченица и предикатив *девојка* у именском делу предиката развијене временске реченице. Жељом да се не поврати то што је информаторка проживела сугерише се на тежак живот док је била девојка (40).

(38) Свети Ђорђија ми смо славил' и *ко дивојка* Кл. [→*док сам била девојка*] ... ал' и *ко дивојка*, муч'но сам порасла Кл. [→*док сам била девојка*]

(39) Бол'е је било, душо, у стари век него л'и с'а'г. *Кат смо бил'и ко деца* ми, боље... [→ Кат смо ми били деца, боље...]

(40) Све је добро, душо, било, али *ко дивојка* што сам била, немој више да се поврати то Кл. [→ Све је добро, душо, било, али *што сам проживела док сам била девојка*, немој више да се поврати то.]

2.2.2. *Номинатив са семикопулативним глаголима*. Номинатив представља семантичку допуну семикопулативних глагола. У нашој грађи су забележене допуне у номинативу уз следеће семикопулативне глаголе: *настиаџи* (41), *(на)џравиџи се*; (42–43) *радиџи* (44–45) и *доџи* (46), при чему се некада може и изоставити предикат, као у примеру (41). Затим уз неке се употребљава речца *као* (*ко*), као у примерима (44), а у емфазисе се она може и изоставити (45–46). Овде ћемо обрадити и глагол *викам се* 'звати се' и *вика* 'звати, именовати нешто или неког' (47–52)⁹.

Уз глагол *вика се* (*зваиџи се*) номинатив је у функцији предикативне допуне а формализован је властитом именицом (и презименом) (47). Већина казивања наших информатора управо започиње њиховим навођењем имена и презимена, места и године рођења.

Неповратни глагол *вика* у значењу 'звати или именовати некога или нешто' такође захтева номинатив као предикативну допуну. Он се често

⁹ Овом приликом желели бисмо да укажемо на употребу номинатива уз семикопулативне глаголе у грчком будући да нема поклапања у различитим случајевима. Употреба предикатива са копулом је идентична стању у српском (О Γιάννης είναι γιατρός. 'Јанис је лекар'). Међутим, знатне разлике настају када се у грчком уз номинатив у функцији предикатива јави неки предлог (в. и нап. 4): (Тον ξέρω από μικρός (номинатив) / από μικρό (акузатив). 'Познајем га од малена / од детињства', Αυτό το βιβλίο χρησιμεύει για οδηγός / σαν οδηγός. 'Ова књига се користи као водич', Περνάει για ωραίο. 'Мисли да је леп') или пак он изостане (Ο Γιάννης σπουδάζει γιατρός. 'Јанис студира за докџора') (HOLTON – MACKRIDGE 2000: 255–256). Други аутор даје примере у адноминативним конструкцијама, у којима се номинатив са прелогом на српски преводи генитивом: από δήμαρχος (έγινε) κλητήρας 'од председника општине до порттира/курира / постао је курир/портир' и γυρεύει θέση για επιστάτης 'тражи место (за) надзорника'. У првом примеру други номинатив (κλητήρας) је допуна семикопулативном глаголу на дубинском плану (TRIANDFILIDIS 1995: 236).

Као и у српском и у грчком се уз глаголе *ονομάζομαι* 'носим одређено име, именујем се, зовем се' и *λέγομαι* 'зовем се' јавља номинатив са властитом именицом и презименом (Πώς ονομάζεστε; –Βασίλης Δημητριάδης. Ονομάζομαι Γιάννης Ανδρέου. 'Како се зовете? –Василис Димитријади. Зовем се Јанис Андреу') или заједничка именица (Ο αριθμός κάτω από την κλασρaticкћ γρaticкћ ονομάζεται παρωναστής. 'Број испод разломачке црте зове се *именилац*') (Бабинотис 2002: 1260). Из примера видимо да се номинативни облици у функцији лексичког језгра предиката не јављају са одређеним чланом, што је једна од одлика предикатива у језицима са чланом.

користи у упитницима за сакупљање лексичке грађе и при том испитивач, видимо из наше грађе, поставља питања без употребе заменица у функцији директног објекта (48), с енклитичким облицима заменица (49) и са удвојеним директним објектом личних заменица (50). Падеж, род и број заменице у функцији директног објекта зависи од појма чије име желимо да сазнамо, а које је испитивач редовно користио у својим питањима. Оваква питања су сугестивна и не дају реалну слику инвентара и значења лексема, али су послужила за синтаксичку анализу. Наши примери показују да се у одговору јавља само назив траженог појма у номинативу са поновљеним предикатом (51) или без њега (48–51). У одговору се обично јавља и субјекатски номинатив. Једном се њиме и везником *и* потврђује да се неки појам исто именује (49), а у другом случају, да се не користе исте лексеме (51).

Пример (52) је вишеструко занимљив. Прво, имамо главну и развијену предбену реченицу (*ко цїїо*). Затим, у првој реченици имамо употребљен удвојен облик личне заменице (*їи – њи*) као граматичко средство којим се указује на множину и директни објекат именовања. Затим уместо семантичког језгра предиката, који се самостално јавља, као што је то случај у другој реченици, имамо допунску реченицу са испуштеним везником, што није необично у живом говору.

(41) Кад д'ушла р'ека један п'ут в'ел'ика Мор'ава, па поч'ел'и ж'ене да се к'ару, овој в'ика м'оје, овој в'ика м'оје – *їеїа'ње, вика'ње* по р'еку Би. [→ *настаде їеїа'ње, вика'ње*]

(42) А *не се напраїм н'ем* ... кад ми д'аа Б'ог у'ста да г'ов'орим Би.

(43) ...се *прав'їја ја* па *ја* Би.

(44) ...п'осле кат се ослобод'ило, кад д'ошо је (ку'ћи), он *рад'їо ко суд'їја* у Г'їла-не Кл. ...п'осле *ко маїич'ар* д'оша *да рад'е* Кл.

(45) (Други информатор исправља првог: *Рад'їја ко маїич'ар*.) –Н'е, н'е, у Г'їла-не *суд'їја рад'їја* Кл.

(46) (Зашто су досељени Летничани?) Него *су д'ошли руд'ари* кат су отв'орили р'удници овде, они су руд'ари б'или т'амо и д'ошли овде да рад'ив и ост'али т'у Би. [→ него су дошли *као рудари*, 'доћи у својству рудара'].

(47) Ј'а се в'икам *Ј'елица М'їлких* Би. Ј'а се в'икам *Ж'ївко Мар'їнковић* Кл.

(48) [А м'есто куд'е га т'опите, к'ако се в'ика? *Той'їла?*] –*Той'їла* Би.

(49) ...и в'ї *г'и* в'икате *цр'еїу'ље?* –*Цр'еїу'ље* и м'ї Би. [А *кон'ой'ље*, и в'ї *г'и* в'икате *кон'ой'ље?*] –*Кон'ой'ље*. И м'ї *кон'ой'ље* Би.

(50) [А нисте *г'и* викали *њ'и Шойци*, пре?] –Н'е, н'е, *Црної'орци* Би.

(51) Ё, м'ї *її'рске* в'икамо. В'ї *ї'рснице*, м'ї *її'рске* Би.

(52) Они *г'и* в'їку *њ'ї* (да) они су *Цїїа'њи*, *ко* м'ї *цїїо* в'икамо *с'рїски Цїїа'њи* Би. [→Они *г'и* в'їку *њ'и да су они Цїїани*]

2.3. Номинатив у функцији осталих падежних значења. Номинатив може имати функције и значења неких других падежа који би се јавили у стандарду или новоштокавским говорима (генитива, акузатива, инструментала, локатива): (а) уз глаголе с егзистенцијалним значењем (*има, јесам*), (б) у партиципним конструкцијама, (в) у функцији општег падежа, (г) уз презентативе (*еве, еїе/їе, ене*) и (д) у конструкцијама типа *сїрах ме је*.

2.3.1. *Номинаїив уз їлаїоле еїзисїенцијалної значења*. У нашој грађи напоредо се користи и глагол *има*, знатно чешће, и глагол *јесам*. Они се појављују

углавном у презенту, перфекту и потенцијалу, у афирмативној и негативној форми. За њих је резервисано само 3. л. јд. или мн. пошто се осталим лицима, али и трећим изражавају друга значења (а *јмам ју́жву о́де* Би, *Н^немам ци́аре* Би, *ја немам зу́би да јэм и́е ко́рке*; *ни́смо има́ли, би́волице, ко́њи* Кл; *јма још ^{Је^{нб}} и́аи́рче он'ъ^а* полицајац Би, *маши́ну* имао Би, *куд нас њи́ву* имале Би, *то́ши* смо имали Кл, Би). У неким примерима (60 и 69) јасно се види како променом лица глагол губи транзитивност и допуну у аукзативу и како се у 3. л. обезличава тражећи допуну у номинативу. Грађа је показала да су чешћи примери са конгруентним предикатом. Управо из ових реченица номинатив је пренесен и у реченице са безличним предикатом. Говорници употребом егзистенцијалних глагола, у личном или безличном облику, шаљу информацију саговорнику да ентитет именован номинативом једнине или множине: стварно постоји, користи се у практичне сврхе или је део неке целине (Милорадовић 2003: 38–39). У даљој анализи указаћемо: (а) који се глаголи чешће користе у функцији предиката (*има/јесам*), (б) у којим глаголским облицима, (в) да ли су лични или безлични, (г) у чему конгруирају са субјектом, (д) да ли су у афирмативној или негативној форми, (ђ) који су синоними глаголима *има/јесам* и (е) које су нијансе значења егзистенцијалних конструкција.

У раду се нећемо бавити ареалом егзистенцијалних конструкција. За П-Т дијалекатску област, на основу скромних података, он је оцртан у грубим цртама (Јуришић 2014: 378). Надамо се да ће и наш рад бити скроман допринос овој слици.

2.3.1.1. *Номинатив са њредикативом има*. Као што смо рекли, глагол *има* чешће се користи у функцији предиката егзистенцијалних реченица него глагол *јесам* (5 : 1), што је и очекивано с обзиром на положај испитиваног говора. У нашем корпусу предикат се најчешће јавља у перфекту, затим у презенту и само једном у потенцијалу, што је и очекивано јер су информатори обично говорили о ономо што је некада било. Већи је број примера са конгруентним него са неконгруентним предикатом (4 : 1). Глаголски облик утиче на степен конгруенције. Када је у предикату перфекат, тада се он слаже са номинативом у роду и броју. Тако су примери (53–55) са субјектом у м. р. а примери (56–59) са субјектом у ж. р., док је у примеру (60) субјекат у с. р. Када је у питању презент, тада се субјекат и предикат слажу само у броју (61–65). Безличне конструкције су забележене у примерима (66–70).

Скоро је идентичан број примера са предикатом у афирмативном и негативном облику, што зависи од тога да ли је неки ентитет постојао или није у периоду о којем нас информисе информатор, в. нпр. (57–59)

Глагол *има* може да алтернира са глаголом *јоси́оји*, што лепо показује интеракција испитивача¹⁰ с информатором. Испитивач након првог питања са предикатом *јоси́ојала*, када не добија од информатора никакав одговор, поставља друго са предикатом *имала* и коначно добија жељену информацију, у којој је прво безлични облик, а потом конгруентни предикат (68), што није ретка појава у говору (69). Он често реформулише информаторове исказе

¹⁰ Његова питања су дата у угластим заградама.

заменујући предикате са глаголом *има* у оне са *ἵοσῑοји* (70). Такође, испитивач у истој реченици користи и предикат *има* и предикат *јесам* (71).

Сада треба видети који се све глаголи појављују као синоними предикату *има* у трансформима. У неким од њих највише одговара глагол *било* (54, 55, 56, 58, 60, 66, 68, 70, 72), глагол *ἵοσῑοји* (65), и један и други (53, 57, 59, 64, 67, 69, 71) или неки други глагол: *налази се* (61), *важи* (62), *не йада* киша (63). Дакле, у највећем броју примера прави синоними су *има* и *било*, затим *има* и *ἵοσῑοји/јесам* и *има* и *ἵοσῑοји*. По један пример отпада на ретке случајеве синонимије у граничним случајевима егзистенцијалности. Напомињемо да је свака класификација, у принципу, условна и да постоје и друге могућности у трансформацији егзистенцијалних конструкција.

У трансформима је остао само номинатив (55, 56, 57, 61, 62, 63, 65, 69), само генитив једнине (54, 60), генитив једнине и генитив множине (68), генитив множине (66), номинатив и генитив једнине (64, 70, 71, 72) и номинатив и генитив множине (53, 58, 59, 67). Приликом трансформације реченица са предикатом *има/нема* уочено је да уз глагол *ἵοσῑοји* иде номинатив¹¹, а уз *није било* субјекатски генитив. У егзистенцијалним конструкцијама је у множини, што заједно са безличним предикатом даје општост овим структурама. У једном примеру (68) глаголску именицу уз неизречени субјекат у генитиву можемо трансформисати у зависну реченицу.

У једном примеру (65) уз егзистенцијални глагол у негираној форми јавила су се два номинативна облика, која се јасније уочавају из трансформације наведеног исказа.

Што се тиче семантичких нијасни егзистенцијалних конструкција, треба рећи да није увек лако повући оштру границу између утилитарности и егзистенцијалности. Када су у питању неки објекти: *млин* (53), *џамија* (57), *школа* (69), ту се преплићу оба значења. Када су у питању неки предмети, људски производи, као што су: *гаска* (56), *шерџа* (59), *наоружање* (60), *асџал* (67), тада је израженија значењска нијанса утилитарности, док је егзистенцијалност примеренија за конструкције у којима су субјекти номинирани: заједничким именицама за бића (*младе сестре* 58, *неки човек* 61), властитим именицама (*Шийџари* 55, *Црноџорци* 72) или заменицама (*нико* 54, *ниџџа* 64).

(53) ...тад није имао млин Би. [→тад није постојао млин / тад није било млинова]

(54) [А Каб`џаш док није бија насељен са Шопци, све Шипџари били ил наши људи?] –Не, брџ, ни имаџа нико Би. [→не, није било никоџа]

(55) Не, за време турско имали Шийџари, имали, како не... Би. [→...били су Шийџари...]

(56) ...ту имала јена гаска Би. [→ ту је била једна гаска]

(57) [Значи, пре Први свеџки рат имала џамија, туј^{а?}] – Да, да, имала џамија као кџћа, мало Би. [→постојала је/била је џамија]

¹¹ Сличну ситуацију налазимо и у грчком језику, у којем се у егзистенцијалним конструкцијама јавља глагол *υπάρχω* у 3. л. презента (*υπάρχει*), имперфекта (*υπήρχε*) или аориста (*υπήρξε*) и нечланована именица у номинативу: *υπάρχει θεός* 'постоји Бог', *δεν υπάρχουν γοργόνες* 'не постоје горгоне – пола риба, пола девојка', *δεν υπήρχε ψυχή στον δρόμο* 'није било (живе) душе на путу', *πού υπήρχε περίπτερο στη γειτονιά*; 'где се налази киоск у комшилуку?'; *υπήρξε υπουργός της προηγούμενης κυβέρνησης* 'био је министар/у својству министра претходне владе'. Иначе, некада је он значео почињем, крећем из почетка: *υπ(ο) + ἄρχω* (Бабинџотис 2002: 1831).

- (58) [А сесџре млаге имале (у амбуланту)?] – Н^е, н^е, н^{ису} имале, т^о м^{ала} абуланта, м^{ала}, м^{ала} Би. [→нису биле (млаге сесџре)/није било (младих сесџара)]
- (59) ...тад није имала џерџа (него котао) Кл. [→тад није постојала џерџа/тад није било џерџи]
- (60) [Сте имали наоружање добро тад у војску?] – А, бр^е, имало наоружање с^{амо} м^и, м^и н^{исмо} пешадија, смо имали л^џко наоружање Би. [→било је наоружања]
- (61) ...оне (Албанци) претр^несли (да виде да ли) да има још неки ч^овек т^у, да л^и има, да л^и н^{ема} Би. [→да ли се налази још неки човек ту]
- (62) Каже, има л^и џурска беса, каже, да пуштите ун^уче, каже Би. [→важи ли џурска беса]
- (63) Кад нема киџа, и град нека омокре з^{ем}њу Би. [→када не пада киџа...]
- (64) Ниџиџо послатко н^ема (од хлеба испод црепуље) Би. [→Ниџиџа слађе не постоји/ ничеџ слађеџ није било]
- (65) ...нема џо р^{аз}лика између ун^уч^нки Кл. [→Не постоји џо да се прави р^{аз}лика између унучића]
- (66) Н^е, бр^е, ж^{ен}ске није имало, т^о св^е в^ојна рад^ила Би. [→ж^{ен}ских није било],
- (67) ...т^џд асџал није имало, с^ов^{ра} (имало) [→тад није било асџала /тад није постојао асџал, софра је била] Кл.
- (68) М^и и^грамо, ал^и т^џд није имало с^вађа коко с^џг д^неца измиђу с^ебе, н^икако Кл. [→није било с^вађе/с^вађа / није било (џоџа) да се деца свађају између себе као сад].
- (69) [А постојала џк^ола у твоје време?] –А? [Шк^ола? Шк^ола је л^и имала?] –Како н^ије имало?! Па имала, како н^ије Би. [→Како није била / није постојала (џк^ола)?! Па била је / постојала је (џк^ола), како н^ије!]
- (70) [А си им^ао з^араду, м^{ис}им, от кл^{аш}ње, ов^ако?] –Како н^ее, како н^ее, имало, м^ала з^арада овде Би. [→... било је з^араде, била је з^арада]
- (71) И ов^ај, д^неда, жал^ија ун^уче јер без т^ога С^виле т^а к^ућа не би имало џл^еме опште, с^џг не би имали опште н^ико од н^аше [Н^е би постојао н^ико.], м^{ис}лим од в^аше м^ожда би имало, од М^{ил}кића фамили^{ју} још, али од н^ашу к^ућу, од н^ашу породицу не би имало н^ико [Н^е би постојао, да!], би ост^ало п^усто св^е! Би. [→не би постојало џл^еме ... не би било н^икоџа ... не би било н^икоџа]
- (72) [А у Бузови^к к^џд биле Ц^рноџорци, Шипт^ари није им^аја н^ико?] Би, [→ А у Бузовику кад су били Ц^рноџорци, од Шипт^ара није био н^ико / није било н^икоџа?].

2.3.1.2. *Номинаџив са џредикаџиом јесам*. Као и што је очекивано, на југу наше језичке територије егзистенцијалне конструкције су уобичајеније са глаголом *има*, те отуда не изненађује мањи број примера са глаголом *јесам*.¹²

¹² И у грчком језику и глагол εἶναι ‘е’ и глагол ἔχει ‘има’ једним од својих периферних значења синонимни су са примарно егзистенцијалим глаголом ὑπάρχει ‘бити, постојати, налазити се, живети’. При том се први глагол поклапа са глаголом ὑπάρχει ‘постојати’ својим четвртим по реду значењем (од наведених осам), а други тек двадесет и осмим од тридесет и једног: Εἶναι κάποιος που δεν κατάλαβε; ‘Постоји ли неко / има ли неко да није разумео?’ Εἶναι κανείς εδῶ; ‘Има ли неког овде?’ // Ἦταν μια φορά έναν καιρό ένας πρίγκιπας. ‘Био једном један принц.’, Ἐχει θέση εκεί και για μένα; ‘Има ли место тамо и за мене?’ (Бабињотис 2002: 558, 703). За једну од црта критског дијалекта истакнута је и синонимија глагола εἶναι и ὑπάρχει (из техничких разлога пример не наводимо са три акцента и осталим дијакритичким знацима): Ἦλεγε πῶς δεν εἶναι Θεός. = Ἐλεγε πῶς δεν ὑπάρχει Θεός ‘реч како не постоји Бог’ (Кондопулос 2001: 32). Сви примери указују на егзистенцијалне конструкције – предикат је у 3. л. презенте

Када је предикат у презенту, он се са субјектом слаже у броју (73). Када је у перфекту, тад се слаже и у броју и роду (74). У нашем корпусу су забележена и два неконгруентна предиката (75, 76).

Што се тиче структуре трансформа, предикат *је* у егзистенцијалном значењу синониман је са *налази се*, *јостоји* и *има* (73). Када је у негираном перфекту, тада се може заменити глаголом *није јостојао* / *није јостојало*, при чему ће у првом случају субјекат бити у номинативу (76), а у другом у генитиву јединице или множине (75). Глаголска именица и безлични предикат могу се трансформисати у реченицу (74).

(73) ... у њум је *ѿа вода кисела* Би [→У њој *се налази* / *постоји* / *има ѿа кисела вода*].

(74) ... т'б^{ад} *ѿеѿање било* (у школи) Би. [→тад су тукли (у школи)]

(75) Пешки се йшло, *авѿобус није било*, било је, ал'и вол'ел'и пешки д^а йду Кл. [→тада *није било авѿобуса* / *није постојао авѿобус* (за Гњилане)]

(76) [Кабаш *није било*, поље било?] – Па, *било* Би. [→*Кабаш* (тад *није постојао*) – Па, [→био је / постојао је].

2.3.2. *Номинаѿив у ѿарѿѿивним констѿрукѿама*.¹³ Уз квантификаторе различитог типа (број, прилог, именица) у стандарду се јавља партитивни генитив. Међутим, у говору наших информатора срећу се облици мале множине, општи падеж и номинатив. Грађу ћемо анализирати према типу квантификатора.

2.3.2.1. *Бројеви у функцији кванѿификаѿора*. Када је у питању овај тип квантификатора, код именица мушког рода на нулту морфему јављају се облици мале множине, тј. остаци старог дуала, који се користе и уз бројеве од пет па надаље (77). Међутим, уместо тог облика могу се срести и множинске форме на *-и* пошто се морфолошки не разликује општи падеж у множини (78). Код именица женског рода множински облик је на *-е* и не треба га доводити у везу са Гјд. (79). Што се тиче збирних именица, оне се у бројним конструкцијама увек јављају у номинативу (80), што је идентично стању у Горњој Пчињи и у Параћинском Поморављу (Јуришић 2014: 383; Милорадовић 2003: 44).

или имперфекта, а субјекат у номинативу. Разлика у односу на стање у српском је у чињеници да је глагол *ѿлѿрѿе* потиснуо друга два у егзистенцијалним конструкцијама.

Слична је ситуација и у македонском језику у којем глагол *јостоји* има два значења: 1. 'живее, суштествува, егзистира' (*Таа жена* никогаш *не постоела*) и 2. (обично у 3. л.) 'има' (Сигурно *постојеће нешто...*), док глагол *има* само у безличној форми значи 'е на располагање, суштествува' (*Има Бог. Имало правда*). За глагол *е* једно од примарних значења (1) је 'постои, го има, се наога, постојува некаде' (*Тој е уште таму.*) (ТРМЈ). За јужнословенске језике констатовано је да се у егзистенцијалним реченицама користе предикатори *esse* и *habere* (МРАЗЕК 1990: 34–35, према Грковић-Мелдор 2007: 102), а на југу српске језичке територије чешћи је овај други док фреквенција првог расте идући према северу.

¹³ У оквиру значења партитивног генитива навешћемо и два примера у којима се у тој функцији појављује лична заменица 1. л. мн. а у трансформу генитив и безлични предикат: (*Ми*) *Смо били* у кућу двѿс члана Би [→ *Било нас је* у кући двадесет/двадесеторо чланова] (*Ми*) *Смо двѿс и три ч'лана бил'и* Кл. [→ *Нас је било* двадесет и три члана / двадесет и троје чланова]. Конструкција са личној заменицом у номинативу представљала би једну од балканистичких црта будући да се она јавља и у македонском (*Ние* тројца бевме дома) и грчком (*Εμεῖς οἱ τρεῖς ἡμαστὸν στο σπίτι*). *Нас* је тројица било код куће.)

(77) И копам пéт гáна гóре у Бáрицу Би, пéтнес гáна Би, двá њолицáјца дóшли у пóдрум Би, јéлно трjес мéйтка сам ги потроши'а Би, Смо били у кућу двáес чláна Би, двáис и пéт ч'овéка смо били 'óвдика Кл.

(78) имáла сам трjи ч'ич'éви и óтац Кл, испот стó њóсџи није мање било Кл.

(79) изломí гу нóгу у шúму пре ч'этри-пéт њóдине Би, па íшо сам éлно ћэтри њóдине Би, јá гољэм сам бi'а ч'этрнес њóдине Би,

(80) ч'этири брáћа били Кл, пéтнес гéца смо били Кл, збéремо се петнаéс гéца за Божíћ Кл.

2.3.2.2. *Прилози у функцији квантификайора.* С обзиром на реченичну перспективу, говорник некада у први план истиче именицу (81–83), некада сам квантификатор (84–86), а понекад у истој реченици мења њихове позиције и значај у току реформулације претходног исказа (87). У свим примерима немогуће је одредити да ли је у функцији партитивног генитива општи падеж или номинатив. Да се у тој функцији може јавити и номинатив, показује пример (84) у којем је употребљена именица ж. р., која у једнини разликује номинатив од општег падежа.

(81) ...гáр íма пúно ... Кл.

(82) ...рáдници дóста... Кл.

(83) ...ѳ'óсџи млóго смо имáл'и... Би.

(84) ...мнóго вóјска била тý... Би.

(85) ...млóго смо дáл'и л'éви ... Би.

(86) ...да кúпим н'éшто ('мáло') ѡáй'ури ... Кл.

(87) дали смо ѡáре млóго ... тáд смо дáл'и млóго ѡáре Би.

2.3.2.3. *Именице у функцији квантификайора.* У ову групу примера сврстали смо оне који имају само именицу као квантификатор и оне који уз то имају и број као квантификатор. У првом случају, посебно код именица женског рода у једнини, види се да се у тој позицији уместо партитивног генитива јављају општи падеж (88) и номинатив (89). У тој функцији номинатив је забележен у мањем броју примера и у говору Параћинског Поморавља (Милорадовић 2003: 43–44), а и у говору Горње Пчиње (Јуришић 2014: 383). Код именица у множини не може се утврдити да ли је у питању номинатив или општи падеж пошто се они морфолошки не разликују у множини (90).

Када је у питању други модел, уочавамо код именица мушког рода на нулту морфему употребу паукала у првој именици, док друга остаје у номинативу или акузативу. Који је падеж у тој функцији не може се утврдити ни у једнини, нарочито код именица м. р. са обележјем аниматност(-) пошто су код њих морфолошки изједначени ти падежи (91). Исти је проблем и за именице сва три рода у множини пошто не постоји посебан облик за обележавање општег падежа код именица м. р., а именице ж. и с. р. и онако у множини имају синкретизоване облике НАВ (92 и 93). Дакле, у множини је у употреби само по један облик за све родове (*кóњи, слíве, сéла*). Када је у питању именица женског рода, морфолошки облик падежа у једнини се лако одређује пошто општи падеж има наставак -у, а номинатив -а. Тако, видимо да се друга именица чешће јавља у облику општег падежа (94) и (95), а да има примера и са номинативом (96). Када имамо аналитичку деклинацију, општи падеж је примарно средство којим се може изразити партитивност. Међутим, не треба сметнути с ума ни примарнију рекцију глагола која захтева директни

објекат (донети *сламу*), при чему је квантификација у другом плану (донети *кију сламу*) (88). Јака акузативска рекција се осећа и у реченици (93) пошто видимо да је информаторка кренула у акузативу да набраја шта су имали и додала споредну информацију да је било *осамдесет комада оваца* [→ *имали смо овце* (осамдесет комада), *биволице, краве* нисмо имали]. У реченици (95) друга именица се могла наћи у акузативу, а не у номинативу, и угледањем на први део објекатске синтагме (*дати једну чашу воду*)

(88) ...и тако оне донел'и *кипу сламу* Би.

(89) А свекър кад дође, он на стол'ицу ј'еде – *флаша ладна вода* и то што има, он на стол'ицу ј'еде свекар Кл.

(90) ...има'а *л'уре ђуп*, затрпан Би.

(91) ...ни имало, само *три кубика камен* Би.

(92) ...*триста казана сливе* Би.

(93) ...имали смо *осамдесет комата овце*, бивол'ице, краве нисмо имали Кл

(94) Дали су ми ј'ино *триес аре/ари земљу* Би.

(95) ...дај ми, Зоране, *једну чашу воду*, на онога доктора,... те ми донесе *једну чашу воду* Би.

(96) ...*пет тийи'е џија* не ни изађе Кл.

2.3.3. *Номинатив у функцији оштите падежа*. У нашем корпусу су забележени примери у којима се номинатив нашао у функцији директног објекта и темпоралног акузатива.

2.3.3.1. *Номинатив у функцији директног објекта*. Код именица мушког рода на нулту морфему једино рекција глагола сугерише који је падеж у питању пошто су номинатив и акузатив код именица са семантичким обележјем аниматност(-) изједначени. Разлика се јасно уочава код именица са семантичким обележјем аниматност(+). Забележили смо примере у којима се номинатив нашао у позицији директног објекта, али и реченицу у којој се напоредо у истој функцији употребљавају и номинатив и акузатив (98). Од великог броја примера у којима се јавља општи падеж у функцији директног објекта именица женског рода на *-а*, само је један забележен у којем се у тој позицији нашао номинатив (99). У множини именица мушког рода постоји само облик на *-и*, те се тако не разликује акузатив од номинатива (100).

(97) **Свети Ђорђија** ми смо славил'и ко дивојка Кл. Ај, ће слушам *оџац*, па ко да је рекне, ту'е по старо Кл.

(98) А кој ти вол'и *браћо*, браће! Да је добро и враг би имаа *браћа* Би.

(99) ...па поска туримо *куч'ина*... Би.

(100) ...и ја саберем *одборници*... Би, ...правил'и су саме *рабоши*... Би, ...ја немам *зуби* да јем те корке, немам *мајарешки зуби* Би. ...напраймо *ваљци*... Би. ...*џанци* носио на ноге... Кл. ...и кат сам женила *синови*... Кл. ...*лошти* смо имали... Кл. Т'в'ад није знали *колач'и* да праву жене наше, мајке, није знало Кл. *Ђилими* нисмо даровал'и, нисмо имали тад Кл. ...искарал'и *с'и* от кућу... Кл.

2.3.3.2. *Номинатив у функцији темпоралног акузатива*. Само је један пример забележен у функцији темпоралног акузатива, при чему је информатор у истој реченици употребио и номинатив и општи падеж. Дакле, овде номинатив не алтернира са темпоралним генитивом, који се среће само у

неким устаљеним фразама из административног језика. Уместо њега користи се општи падеж са детерминатором или са предлозима.

(101) Мора *сва́ка субо́џа* да њдем у Ги́лане обавезно, или њмам нешто робу да носим или немам, ја мора да њдим да ску́пљам тамо ... *сва́ку субо́џу* редовно Би.

2.3.4. *Номинатив уз њрезениативе еве/еџе/ене*. Презентативи су показно-императивне речце и део су реченица или дела реченице у којем на површинском нивоу нема предиката. Међутим, на дубинском се јасно види императивна функција речце у значењу 'види, гледај', те отуда и енклитички облик личне заменице у акузативу, а потом следи граматички субјекат у реченици са именским предикатом (102). У примеру (103) презентатив с енклитиком није на првом месту у реченици, већ је инкорпориран иза субјекта на који се односе два глаголска предиката. У реченици може бити изостављен и формализатор директног објекта, те се граматички субјекат јавља уз именски предикат на дубинском нивоу (104). Три реда презентатива указују на положај особе или предмета на који се упућује. Конструкције под (102) су балканизми и нису у духу нашег језика пошто у њему у том случају треба да се употреби генитив (ПИПЕР 2005: 308–309)¹⁴.

(102) *Ево ја Божџ* у ово, а њега смо га ставџли Кл. [→*Види ја, Божџ* је у овом...] *Ете ја Труба*, мџцика, та^а вако се брисао са рџку Кл. [→*Види ја, Труба* је био (тада) малецак...]

(103) *џн, ене ја* ... није теја нигде да се оцџли, отџде у Хан! Би. [→*џн, гледај ја*, није хтео нигде *да се одсели*, (а сад) *оде* у Хан!]

(104) *Ене и Труба* тамо Кл. [→Ено и Труба је тамо =тамо има кућу]

2.3.5. *Номинатив уз конструкцијама џиџа сџрах ме је*. У стандарду ова се конструкција јавља с енклитиком у акузативу, а у суседним говорима се среће само енклитички облик у акузативу (стра́ ја), енклитички и наглашен облик личне заменице у акузативу у функцији удвојеног директног објекта (*мене ме* стра́). Специфичност говора Горње Пчиње је у чињеници да се уместо

¹⁴ Тако се у македонском јавља идентична конструкција (*Еве џо авџобусџ*), са енклитиком у акузативу и именицом у једном облику (номинативу) пошто се синтетичка деклинација код именица скоро сасвим изгубила, осим у појединим случајевима.

У новогрчком презентатив ва јавља се у различитим комбинацијама, а ми ћемо споменути само неке од њих, које су на неки начин у вези са стањем у испитиваним говорима. Он се среће: (а) с енклитичким обликом личне заменице у акузативу (*На την!* Ево је! *На то!* Ево га! (с. р.), (б) са номинативом једине у м. р. (*На тоς!* Ево га!) и номинативом (акузативом) множине у ж. р. (*На σου τες!* Ево ти их!) (TRIADAFILIDIS 1995: 166), (в) са чланованом именицом у номинативу (*На η Λίца!*), (г) са чланованом именицом и енклитичким обликом личне (показне) заменице (*На тоς ο Γιώργος (έρχεται)!* [→Ево Јоргос (долази)!]), (д) с енклитиком у акузативу, везником *и* и заменицом у номинативу (*На με και εγџ!* Ево ме и мене!). У овим конструкцијама презентатив ва је синонимичан са: *џдоџ* 'гле, види, ево', *дес еџџ* 'гледај овде', *коџтаџе* 'гледај', *аџтоџ* 'ту, на овом месту, тада', *екеџ* 'тамо', *па̀ре* 'узми', *ла̀ве* 'узми' и *орџсте* 'изволи-те' (Бабињотис 2002). Дакле, можемо закључити да је семантика презентатива ва, на основу његових синонима, слична оној у српском, да је идентична дистрибуција енклитика у већини случајева (а), осим када је у питању Нјд. м. р. када се јавља енклитички облик (*тоς*) личне заменице *αџтџс* 'он' и Мнн. ж. р. када се јавља краћи облик (*τες*) од личне заменице *αџτες* 'оне' (б), да се код нас исто јавља номинатив, али уз енклитику у акузативу, као када бисмо у грчком имали контаминацију облика под (а) и (в). Грчкој конструкцији под (д) одговара српска са наглашеним обликом личне заменице у генитиву, али и у неком смислу онај пример под (д), у којем се исто користи везник *и* (104).

наглашеног облика у акузативу, јавља лична заменица у номинативу (А *ја ме* стра) (Јуришић 2014: 386). У нашој грађи су забележене све конструкције, али само са по једним примером: са енклитиком у акузативу (105), с удвојеним облицима заменице у акузативу (106) и са личном заменицом у номинативу, уместо у акузативу, и енклитиком у акузативу (107), ако се овај пример може тако објаснити пошто структура реченице није баш јасна.

(105) ...што *џи*,¹⁵ срá тáтка твó'ега? Би.

(106) ...што *џе* брiга *џéбе* ја кудé ће д^а iду? Би.

(107) ...нар^нéдимо се, па рiпнимо, *ја* погбди *ме* éве ч'éло у плéмњу Кл. [→*мене* погоди *ме* (у) чело у плевари]

2.4. НОМИНАТИВ У ПАРЦЕЛАТИМА. Парцелација је поступак осамостаљивања појединих делова реченице који су ипак у тесној функционално семантичкој вези с осталим реченичним члановима. Сигнали за њихово издвајање у говору су експресивне паузе, а у тексту разни интерпункцијски знаци. Парцелати се обично појављују у низу, а у односу на матичну реченичну структуру обично стоје иза ње, али могу бити и препоновани. Најчешће се издвајају лексема, обично именице и придеви, синтагме и ређе реченице (Ружић 2005: 564–569). Ова појава је објашњена на корпусу стандардног језика, а ми ћемо видети како се она реализује у живом казивању информатора, што поједини писци парцелацијом желе да постигну. У нашем корпусу издвојени су парцелати: (а) са поновљеним лексемама, (б) са субјектом, (в) са предикативом и (г) са прилошком одредбом.

2.4.1. *Парцелат* са поновљеним лексемама. Понављањем истих лексема у низу наглашава се њихово значење (108). Тешко је у тим ситуацијама одредити коју функцију имају у односу на матичну реченичну структуру. У наведеном примеру, након његове трансформације, можемо рећи да је реч о парцелисаном субјекту или о одредбама уз предикате уведене у трансформ.

(108) Јá не вéрујем, али ицепáше ми глáву – *мађије, мађије, мађије* Би. [→(стално) *се праве мађије* или (стално) *се прича о мађијама*]

2.4.2. *Парцелат* у функцији субјекта. У грађи су се наша три примера. У два је субјекат формализован именицама, што је обичније и чешће него да се он означи заменицом у парцелату. У примеру (109) он је одвојен запетама, а у (110) тачком. Из трансформа се види да су они субјекти у реченици развијеној из парцелата. У једном примеру (111) атрибутуом у именској синтагми субјекти се доводе у антонимни однос будући да се односе на два начина живота некад и сад.

(109) Тé, дóђе мýзика, гóсти код óца ми, гóсти ^уовáмо, *нарој*, пóсе отiдимо у цркву да се в^нéнчамо Кл. [→*народ се окупио*]

(110) Смо бiли мнози́на трi со́вре. *Мужи, жéне* и *деца*, трi со́вре... Би. [→*Мушкарци, жене и деца чине мношто* којем требају три софре када једу]

(111) И такó. Рáдiло се под староврémачко, дрýкше е бiло, а сáг нóва мóда. *Нова мога*, ништа више Би. [→*Нова мога* је сад *наступила*, ништа више (није исто) / ништа више немам да кажем]

¹⁵ Само да напоменемо да овај облик није у дативу, већ да је то акузатив *џе* у којем се десила замене средњег вокала /e/ високим /i/, што је често у том говору.

2.4.3. *Парцелай* у функцији *предикативна*. Парцелисани предикатив је у развијеној реченици лексичко језгро предиката којим се износе релевантне карактеристике субјекта. Тако се у примеру (112) парцелисаним предикативом наводе елементи који су релевантни с информативно-комуникативног становишта за једну свадбу, а у примеру (113) главна обележје једне *кршћевке* (крштења детета). У (114) се предикативом прецизира величина породице за коју треба обезбедити мешени хлеб. Издвојеном синтагмом, *какава лејоџа*, описује се изглед субјекта, што се види из трансформа у коме се јавио именски предикат с придевом *леја* у његовом лексичком језгру и прилогом *како* на почетку развијене реченице (115).

(112) [Свадба, како се прави?] – Па свадба се пра^{ви}и ... *јоч, хубе, свирење, бука, климџи* Би. [→Ту је *јоч, хубе, свирење, бука, климџи*]

(113) И ч'екамо, пл'ескавице се праву, *музика, њечење, јосџи*, испот сто гóсти није мање било, *њевачи* Кл. [→Ту је/су *музика, њечење, јосџи, њевачи*]

(114) А треба да испече л'еп ... пѣтнаес л'ѣба, ко за свадбу. Да испече л'ѣб. *Калабалук. Дваес члана. Осанџес*. И тако мѣка било Би. [→ Нас је *калабалук* `мноштво, нас је *дваесџи чланова*, нас је *осанџес*]

(115) Што има Миле тѣтку! ... за Албанца се удала, *каква лејоџа*, брѣ, ко гу имеше, брѣ? Би. [→како је (она) *била леја*, како јој беше име (зваше)?]

2.4.4. *Парцелай* у функцији *објекта*. У примеру (116) видимо да парцелат у развијеној реченици има функцију квантификативног акузатива. У слободном акузативу налази се именица *калабалук* `мноштво` која је лексички партикуларизатор збирне именице *деца*, која се у функцији партитивног генитива обично јавља у номинативу. Цела конструкција је у функцији квантификатора предиката (*има*) у развијеној реченици (Антонић 2005: 227–228).

(116) Он је ... мој мѣж сакат, *калабѣл'ѣк деца*, не мѣж да ги изране Би. [→*има(мо) калабалук* `мноштво` *деце*]

2.4.5. *Парцелай* у функцији *прилошких одреби*. У примеру (117) номинатив у парцелату у развијеној реченици има функцију спацијалног локатива, којим се прецизира род војске у којем је субјекат служио војни рок, као и у којој је служби радио док је био у војсци.

(117) [А ко̀лко године си служио војску?] – Две године. *Пѣцаџија. Саниџеџка служба* Би. [→*Служио сам* две године, у *пѣцаџији, у саниџеџској служби*]

3. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

3.1. Када је у питању употреба номинатива у функцији субјекта, можемо констатовати неколико важних чињеница.

На почетку бајки или народних прича субјекат је увек постпонован, као и у неким емфатичким случајевима. На дубинском плану он је леви предикатски актант. Међутим, у живом казивању он има слободну позицију у односу на предикат (2.1.1).

На семантичком плану номинатив је најчешће агенс, који се формализује различитим средствима. У прве две студије не наводе се примери за номинатив у функцији субјекта, што није оправдано, нарочито када се у анализу уводи антропоцентрични приступ падежима. У студији колегинице

Јуришић наведене су различите лексичке реализације за субјекат (Јуришић 2014: 378). Највише је именица којима се именују бића, али и предмети. Нормално, у позицији субјекта се јављају и заменице. Леп пример примене антропоцентричне анализе употребе номинатива налазимо у студији *Врајиничко-йолошкије ѿвори* (Лаброска и др. 2012: 97–102). И ми ћемо по том моделу, на делу нашег корпуса, приказати шта све може да се јави у позицији првог актанта. Вршилац радње на првом месту је човек именован заједничким (...*онај воденич'ар* гу исцпао Би. После *тајико* порасо... Би. ...*сѿаровр"емачка дивојка* ће заплáче от субóту. Кл), властитим (И *Рада* зна Би. *Немци* кат су дошли Би), збирним (*браћа* нису тели да ми дају Би) или бројним именицама (А *о'вија троица* избéгали Кл), именичким заменицама (*ја* пл'ивам Кл. *Он* је изгазио гу слáму Би. *Они* за Вел'гдан ће дођу Кл, *Кјј* ће то да плати Кл, ...*нико* ни ми казао Кл, *сваки* своју славу имамо Би). У функцији првог актанта могу бити и колективи које сачињавају људи (*С'рбија* препáла Кл. *Бугарска* још је била óвде Би. *Војска талијанска* срéсто гу нашла Кл. ...и *војни суг* му завршија задатак Би. *Зáгруѿа* била Кл. *свака кућа* своју славу имамо Би). Остала жива бића могу бити вршиоци радње (А *биволице* пл'иву Кл. *К'окóшка* се испипка Би). Неке природне појаве могу да се именују као агенси (и после *вода врѿна* иде тамо у корито Би. *Кјша* пада Би). Некада се алатке и оруђа могу именовати као агенси (*Тóчак* се изломио тамо на Би) иако знамо да некимa рукује човек (...*йушка* пуче Би.). У реченицама са медијалним предикатом у функцији граматичког субјекта налазимо именице са обележјем аниматност (-), а агенс је човек (*Жийто* се прода'е сас рабош Би. ...*рабош* се прáве од дрво Би). Субјекат може бити и носилац неког својства (*Нáм живóт* муч'ан је бија т'б'д Кл. *Ово вр"еме* је лошо Кл).

У пасивним реченицама (2.1.2) он је пацијенс или трпилац радње. У таквим реченицама агенс се обично не именује (*Жийто се прода'е сас рабош Би. Цека е бија регрутован у санитарска служба као ја Би*).

Номинатив у редуктивним поредбеним реченицама (2.1.3) на семантичком плану је агенс (...*ниси замућија ко мój г'ега* Би. [→ ти ниси замутио као *цишо* је *мој гeга* замутио]) или носилац неког својства (...*кауч тврд ко ова гáска* Би.[→*кауч је тврд као цишо је тврда ова даска*]).

Мало је примера употребе номинатива у субјекатским додацима (2.1.4)

3.2. Номинатив се често користи и као предикатив уз копулу (2.2.1) или семикопулативне глаголе (2.2.2). Када је упитању веза са копулом, предикатив може имати слободну дистрибуцију. Предикатив се може јавити на површинском нивоу реченице (Јóле бија *домаћин* Би) или на дубинском приликом развијања конструкције као + номинатив (И дошо јед'ан *ко Цијан* Кл. [→*као га је Цијан*]).

Номинатив се може јавити у функцији реченичног еквивалента (2.2.1.3), при чему је он репрезентант лексичког језгра именског дела предиката развијене реченице. Он може да се веже за одређене исказе, али и да буде самосталан и издвојен део реченице ([А одговáра ли ти мláда ел стáра жéна?] –Па нé мláда, *срам'оѿа* да ўзим мláду! Би. [→*То је срамоѿа* да...]).

Номинатив се јавља као предикатив и у развијеној временској реченици (2.2.1.4) која је трансформ конструкције *као* + именица, што би одговарало

предикатском инструменталу (Свети Ђорђија ми смо славил'и *ко дивојка* Кл. [→*док сам била девојка*]).

Различит је инвентар семикопулативних глагола уз које се, у функцији допуне, појављује номинатив (он *радио ко судија* у Г^милане Кл. Ђ, ми *ѿрске* викамо. Ви *ѿрнице*, ми *ѿрске* Би).

3.3. У односу на стандард, номинатив може заузети позицију осталих падежа (генитива, акузатива, инструментала и локатива), а у односу на наведени говор, место општег падежа. У егзистенцијалним конструкцијама (2.3.1) се појављује уместо субјекатског генитива, који је обичаан у трансформима са негираним безличним предикатом *није било* (...тад *није* имала *шерѿа* (него котао) Кл. [→тад *није* постојала *шерѿа*/тад *није* било *шерѿи*]).

Зависно од типа квантификатора (2.3.2), рода, броја и могућности квантификације појмова изражених именицом, у говору су забележени примери са паукалом код именица м. р. иза бројева од два па навише (*пѣтнес гана* Би). Иза конструкција овог типа среће се и општи падеж (Дали су ми ¹јно *триес аре/ари зѣмњу* Би) и номинатив (...ни имало, само *три кубика камен* Би). Исто је тако када је у питању именица као квантификатор (...и тако оне донел'и *кипу сламу* Би / *флаша лагна вога* Кл). Из прилога као квантификатора углавном се јављају облици номинатива (... *многo војска* била тó... Би). Треба истаћи да је некада рекција глагола који захтева директни објекат примарнија над партитивношћу (...имали смо *осмадѣсет комѿиѿа овце*, биво-л'ице, краве нисмо имали Кл).

Номинатив се факултативно јавља у функцији општег падежа у овом говору (2.3.3) или директног објекта (А кој ти во'л'и *браѿи*, браће! Да је добро и враг би имаа *браѿиѿа* Би) и темпоралног акузатива (Мора *свака субоѿиѿа* да ѿдем у Гилане обавѣзно, ... ја мора да ѿдим да ску'пљам тамо ... *сваку субоѿиѿу* редóвно Би) у стандарду.

Номинатив се јавља уз презентативе (2.3.4) уместо генитива у стандарду, а у говору је забележена и балканистичка конструкција (Ђво ѿа *Божѿиѿ* у ово, а њѣга смо га ставили Кл. [→*Види ѿа, Божѿиѿ* је у овом...]). Дакле, енклитички облик има функцију директног објекта, а именица у номинативу је субјекат у другом делу исказа у којем је предикат исказан на површинском нивоу реченице или се реконструише на дубинском.

Следећи пример, ако смо га добро схватили, (...нар'ѣдимо се, па рипнимо, *ја* погоди *ме* ѣве ч'ѣло у плѣмњу Кл. [→*мене* погоди *ме* (у) чело у плевари]), могао би да личи на конструкције типа (А *ја ме* стрá) забележене у Горњој Пчињи (Јуришиѿ 2014: 386).

3.4. Номинатив се јавља и у парцелатима (2.4), осамостаљеним деловима реченице, који су у вези с осталим њеним члановима. Њих карактерише понављање лексема у низу (Ја не верујем, али ицепаше ми главу – *маѿије, маѿије, маѿије* Би. [→(стално) *се праве маѿије* или (стално) *се прича о маѿијама*]). Иначе, у реченици имају функцију: субјекта (Тѣ, дође музика, гóсти код оца ми, гóсти ^Уовамо, *нароѿи*, посе отѿдимо у цркву да се в'ѣнчамо Кл. [→*народ се окупио*]), предикатива ([Свадба, како се прáви?] –Па свáдба се прáви ... *ѿоч, ѿубе, свирѣње, бѿка, климѣѿи* Би. [→Ту је *ѿоч, ѿубе, свирѣње, бѿка, климѣѿи*]), директног објекта (Он је ... мój мѿж сакáт, *калабъл'ѿк гѣца,*

не мџ да ги изрѓне Би. [→има(мо) калабалук`мношћиво`деце] или неке прилошке одредбе ([А кџлко гџдине си служџо вџјску?] –Две године. *Пешаџија. Санићецка служба* Би. [→Служџо сам две године, у љешаџији, у санићейској служби]).

3.5. Да би се употребио номинатив у реченици у функцији субјекта, а на семантичком плану, агенса, мора се успоставити однос са предикатом. Тако субјекат одређује лице, број и род предикату, а предикат налаже особине које мора испунити први актант, а то су да није блокиран предлозима и да се јавља у основној форми, тј. без наставака за облик (ЈАБРОСКА 2012: 98). У егзистенцијалним конструкцијама предикат је обично у безличној форми. Номинатив је обавезан и у стандарду и у овом говору у функцији субјекта и предикатива, а у осталим случајевима он алтернира са другим падежима. Већ је констатовано да је на јављање номинатива у функцији других падежа, посебно генитива, утицала граматичка атрофија која је резултат тежње да се исказ поједностави (Симић 1980: 21). Други аутори то називају „растаканье” деклинационог система (Милорадовић 2003: 49). Ако је говор дошао у фазу смене синтетичке деклинације аналитичком, ми тада можемо констатовати да се номинативни облик шири и у поље употребе општег падежа. На очување синтетичких или продор аналитичких облика у општем падежу утиче род, број, семантика именица и њена функција у реченици. Показаћемо то на примеру говора Скопске Црне Горе (Видоески 1999: 213–214 и 216). Синтетички облик на -а у општем падежу у једнини мушког рода чувају заједничке именице којима се именују бића (*коња, вола*), властите именице (*Сћојана, Крсћейта*) и именице које означавају сродство (*ћайка*). Код именица ж. р. општи падеж се разликује од номинатива код заједничких именица (*земљу, воду*), код збирних (*децу, браћу*), властитих (*Десанку; Илију*) и родбинских имена (*бабу*). Међутим, у неким говорима ако је именица у функцији директног објекта, биће изједначена са номинативом (*Имам сесћира удовица*), а ако је употребљена са предлогом, имаће наставак (*на воденицу*). Ово је вероватно резултат интерференције са говорима у којима нема облика за општи падеж. У будућим истраживањима треба приликом поређења говора Горње Мораве и Скопске Црне Горе утврдити колику улогу има утицај стандарда, у првом случају српског, а у другом македонског будући да у овом последњем нису ретки примери са номинативом у функцији општег падежа.¹⁶

На крају, треба подсетити да су падежи првенствено синтаксичка категорија и да се они разликују на основу лексичке семантике предиката или реда речи у реченици. Видели смо да се у испитиваном говору уобичајен редослед реченичних конституената (SVO) не поштује, а и да се облик номинатива може појавити у различитим функцијама, као и општи падеж, што су релевантни докази о снази релација које успоставља предикат, а на основу којих се одређује значење падежа.

¹⁶ Овом приликом наводимо само део примера из богатог корпуса: Митре, прашај *сесћира* ти куде¹-е, *сесћира* ти прашај на телефон куде¹е По, па смо ишле на њџва По, *оџи кућџа* нџмам искџчено По, и *ћ*^е стаџиш чџтри кџре озџол у *ћейција* Ку; децу сџм порџдила јџ сџ *ламба* По, преко плџнину *со кџњ, со кџњ* По, Благоја ми^е чџван на *ламба* По, у *срџдњаџа* џџаја смо сџдеде Ку, на *лџва* овџко га нџси б^џдџњак Ку.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Антонић, Ивана. Синтакса и семантика падежа. Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременој српској језика. Просја реченица*. У редакцији академика Милке Ивић. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005, 119–300.
- БАБИЊОТИС: Μπαλιγιώτης, Γεωργίος Δ. *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. Δεύτερη έκδοση*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε. 2002.
- БАЛАЉ, Александар, Миодраг Стојановић. *Грчко-српски речник Ελληνό-Σερβικό λεξικό* Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002.
- ВИДОЕСКИ, Божидар. Дијалектите на македонскиот јазик. Том 2. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1999.
- ВУЛОВИЋ, Лука, Мрковићки дијалекат. *Српски дијалектолошки зборник XVIII* (1969): 73–398.
- ГИНИНА, Ст., Цв. Николова, Л. САКАЗОВА. *Уџбеник бугарској језика за сџранце*. Софија: Наука и искуство, 1965.
- ГРКОВИЋ-МЕЛДОР, Јасмина. *Сјиси из исџоријске линџисџике*. Издавачка књижарница Зорана Стојановића. Сремски Карловци – Нови Сад, 2007.
- ЖУГИЋ, Радмила. *Исказивање џениџивних значења у џовору јабланичкој краја (у свеџилу џризренско-џимочких џовора као целине)*. Београд: Институт за српски језик САНУ. Монографије 13 2010.
- ЈУРИШИЋ, Марина. Синтакса падежа Горње Пчиње. (Одредбене функције). *Српски дијалектолошки зборник LXI* (2014): 367–534.
- ΚΟΝΔΟΣΟΠΟΥΛΟΣ: Κωντσόπουλος Γ. Νικολάος. *Διάλεκτοι και Ιδιώματα της Νέας Ελληνικής*. (Трџτη џκδοση) ΑΘΗΝΑ: Εκδδσεις Γρηγdρη, 2001.
- ЛАБРОСКА, Веселинка, Убавка Гајдова, Светлана Давкова-Ѓоргиева, Гоце Цветановски, Дарко Томовски. *Вратничко-полошките говори – Духовна ризница*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков”. Посебна изданија, кн. 74, 2012.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. *Уџоџреба џадежних облика у џовору Параџинској Поморавља. Балканисџички и џџномиџрациони асџекџи*. Београд: Етнографски институт САНУ. Посебна издања 50, 2003.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. *Говор јужнокосовској села Гаџиње*. Београд: Институт за српски језик САНУ. Монографије 18, 2013.
- МЛАДЕНОВИЋ, Радивоје. Говор северношарпланинске жупе Сиринић. *Српски дијалектолошки зборник LXVI/1* (2019): 1–1049.
- ПИПЕР, Предраг. Предикат. Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременој српској језика. Просја реченица*. У редакцији академика Милке Ивић. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005, 301–343.
- РУЖИЋ, Владислава. Проста реченица као синтаксичка целина. Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. *Синтакса савременој српској језика. Просја реченица*. У редакцији академика Милке Ивић. Београд – Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005, 477–571.
- СИМИЋ, Радоје. Синтакса левачког говора I, Употреба падежних облика. *Српски дијалектолошки зборник XXVI* (1980): 1–146.
- СОБОЛЕВ, Н. Андрей. Категорија падежа на периферији балканославјанског ареала. *Зборник Маџице српске за филологију и линџисџику XXXIV/1* (1991): 93–139.
- СОБОЛЕВ, Н. Андрей. О синтакси јужноцрногорских и источносрбјанских говора са гледишта балканологије. Деспотовац: *О српским народним џоворима* (Научни скуп, Деспотовац, 21–22. 8. 1996), Дани српског духовног преображења, 1997, 9–20.
- СТАНКОВИЋ, Станислав. О дијалектолошкој екскурзији у витинском крају у Горњој Мораве (Извештај, напомене о говору, дијалекатски текст). *Зборник радова Филозофској факулџетџа*. Посебно издање џоводом 50-џодџињице Филозофској факулџетџа. Посвећено џроф. др Милосаву Вукићевићу. Косовска Митровица: Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, 2010а, 519–540.
- СТАНКОВИЋ, Станислав. Из говора села Бинач у Горњој Морави. (Лингвгеографска скица и дијалекатска грађа. *Зборник радова са џројекџа Исџраживања српској језика на Косову*

- u Međoхији*, Књига 1. Косовска Митровица: Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, (2008), 2010б, 139–156.
- СТАНКОВИЋ, Станислав. Из говора села Клокот у Горњој Морави. (Лингвoгeографска скица и дијалекатска грађа). *Зборник радова са пројекта Исцјраживања српског језика на Косову и Мејхохији*. Косовска Митровица: Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, Књига 2 (2009), 2010в, 161–170.
- ТОПОЛИЊСКА, Зузана. Антропоцентрична теорија језика и српски падежи. *Јужнословенски филолоџ* LVIII (2002): 1–13.

*

- HOLTON, David, Peter MACKRIDGE. Ειρήνη Φιλιππάκη-Warburton. Γραμματική της Ελληνικής Γλώσσας. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 1999.
- KRIJEZI, H. Merima. *Značenje predloga u albanskom i srpskom jeziku*. Doktorska disertacija. Beograd 2012. (електронска верзија: <http://doiserbia.nb.rs/phd/fulltext/BG20130207KRIJEZI.pdf>)
- TRIJADAFILIDIS, Manolis A. *Mala novogrčka gramatika*. Tesalonika: Aristotelov univerzitet u Tesaloniki. Institut za novogrčke studije. Fondacija Manolisa Trijandafilidisa, 1995.

Žarko Bošnjaković

FUNCTIONS AND MEANINGS OF NOMINATIVE IN THE SPEECH OF THE VILLAGES OF BINAČ AND KLOKOT

S u m m a r y

The author analyzed the use of nominative in two villages (Binač and Klokot) of Gornja Morava in the function of: subject, predicate, the other case meanings and in parcels. The nominative case in the function of subject in the deep structure is the left actant of predicate, while at the surface structure it has a free distribution, which is determined by the author of the message depending on the sentence perspectivization. The formalizers of the first actant are most often nouns (*vodeničár, tátko, Ráda, Němci*), pronouns (*ón, niko, sváki*) and the numeral nouns (*troiča*) which are used to designate human beings, i.e. the collectives they form (*vójska, zádruga, sváka kúča; Búgarska*), as well as other entities (*bivolice, kokóška*). Some natural phenomena (*kiša, vóda*) or (*tóčak, púška*), etc. are named as agents.

In sentences with a medial predicate in the function of the grammatical subject, we found nouns with a semantic sign animacy (-), and agent is a person who is not named at the surface level (*Žito se prodáe sas ráboš Bi*). The subject can also be a bearer of some property (*Náš živót múč'an je bija t'ɛ³d Kl*).

The nominative case in the reduced comparative sentences (2.1.3) is the agent (... nisi zamučija *kó mój d'ěda Bi*. [→ ti nisi zamutio *kao što je mój deda zamutio*]) or a bearer of some property (... káuč tvrd *kó óva dáska Bi*. [→ káuč je tvrd *kao što je tvrda ova daska*]).

The nominative case is often used as a predicate with a copula (2.2.1) or semi-copulative verbs (2.2.2). When it comes to the connection with a copula, the predicative can have a free distribution. The predicative can appear at the surface level of the sentence (*Jóle bija domačín Bi*) or in the deep level when developing the construction *kao + nominative* (*I dóšo jed' b'an ko Cígan Kl*. [→ *kao da je Cígan*]).

The nominative case can occur in the function of a sentence equivalent (2.2.1.3), where it is representative of the lexical core of the nominal part of predicate of the developed sentence. It can be related to certain utterances, but it can also be an independent and separate part of a sentence ([*A odgovára li ti mláda el stára žéna?*] – *Pa né mláda, sram'óta da úzim mládu!* *Bi*. [→ *To je sramota da...*]).

The nominative case also appears as predicative in a developed temporal sentence (2.2.1.4) which is a transformation of the construction *kao + noun*, which would correspond to the predicative instrumental (*Sveti Đórdija mí smo slavil'i ko divójka Kl*. [→ *dok sam bila devojka*]).

There is a different inventory of semi-copulative verbs next to which the nominative case appears, in the function of the complement (*ón radío ko sudija u G'nilane Kl*. *É, mí t'rske víkamo. Ví g'rsnice, mí t'rske Bi*).

In the researched speech, there is the analytical declension, which means that nominative, vocative and general case in the singular masculine and feminine nouns ending in *-a* (*majku, slugu*) and the singular masculine nouns with the semantic sign animacy (+) (*Stojana, brata, tatka*). These forms, as well as syncretized masculine forms with the semantic sign animacy (-) and all forms in the plural of all three grammatical genders are used in the function of a general case or in the function of syncretized forms which, on the basis of the lexical semantics of predicates and prepositions, express different case relations. Given that the case is primarily a syntactic category, it is not surprising that a formal syncretism of it has occurred, and that the basic form of noun, the nominative case, can optionally appear in the function of other cases in the standard language or the general case in this speech: *fláša ládna vóda Kl, Móra sváka subóta da idem u Gílane obavézno Bi, A kój ti vól'i brát, bráte! Bi.*

The nominative also appears in parcels (2.4), the independent parts of a sentence, which are related to other sentence members. They are characterized by repetition of lexemes in a sequence (*Já ne vérujem, ali icepáše mi glávu – mađije, mađije, mađije Bi. [→(stalno) se prave mađije ili (stalno) se pričá o mađijama]*). Otherwise, in a sentence they have the function of: subject (*Té, dóde múzika, gósti kod óca mi, gósti ^uovámo, nárot, póse otídimo u cřkvu da se v'énčamo Kl. [→narod se okupio]*), predicative (*[Svádba, káko se právi?] –Pa svádba se právi ... góč, čúbe, svirénje, búka, klimét Bi. [→Tu je góč, čúbe, svirénje, búka, klimét]*), a direct object (*Ón je ... mój múž sakát, kalabyl' bk déca, ne mój da gi izráne Bi. [→ima(mo) kalabaluk 'mnoštvo' dece]*), adverbial (*[A kólko gódine si služio vójsku?] –Dve godine. Pešadija. Sanitecka služba Bi. [→Služio sam dve godine, u pešadiji, u sanitet-skoj službi]*).

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад
zarko.bosnjakovic@gmail.com

(Примљено: 4. јануара 2021;
прихваћено: 12. маја 2021)

Светлана Ђирковић

НЕЗАМЕНИЧКА УПОТРЕБА ЕНКЛИТИЧКОГ ОБЛИКА ДАТИВА РЕФЛЕКСИВНЕ ЗАМЕНИЦЕ *СИ* У ТИМОЧКИМ ГОВОРИМА: СИНТАКСИЧКИ ОБРАСЦИ*

Рад се бави незаменичком употребом енклитичког облика датива рефлексивне заменице *себе/се*, језичком одликом типичном за говоре призренско-тимочке дијалекатске зоне, којој припадају и тимочки говори, који су у фокусу анализе у овом раду. Под незаменичком функцијом се у овом раду сматрају они случајеви употребе енклитичког облика датива рефлексивне заменице који у функционалном смислу не припадају заменичким функцијама (као што су индиректни објекат и адноминални посесор). Циљ овог рада је да се на основу теренски документоване грађе тимочких говора издвоје најфреквентнији обрасци употребе партикуле *си*, који би могли да укажу на потенцијалне синтаксичке правилности, али и варијације синтаксичких образаца њене употребе.

Кључне речи: енклитички облик рефлексивне заменица *себе/се*, партикула *си*, синтаксички обрасци, тимочки говори.

This paper discusses the non-pronominal use of the enclitic form of the dative case of the reflexive pronoun *sebe/se*, a linguistic feature typical of vernaculars from the Prizren-Timok dialectal area, which includes the Timok vernaculars in the focus of this analysis. For the purposes of this paper the non-pronominal function includes cases of the enclitic form of the dative case of the reflexive pronoun, which in a functional sense do not represent pronominal functions (such as indirect object and adnominal possessor). The objective of this paper is to identify the most frequent patterns of use of the particle *si* – based on documented material collected in the field – which could indicate potential syntactic regularities, as well as variations of syntactic patterns of its use.

Key words: dative enclitic of the reflexive pronoun *sebe/se*, particle *si*, syntactic patterns, Timok vernaculars.

1. Увод. Партикула *си* у морфолошком смислу представља енклитички облик датива рефлексивне заменице *себе/се*, а осим незаменичке употребе (илустроване примером: *Ми си овде седимо*), у говорима призренско-тимочке дијалекатске зоне користи се и у заменичком значењу – као индиректни објекат (као у примеру: *Понели смо си једење*) и адноминални посесор (као у примеру: *Сад си жалим брајанче*) (уп. нпр. СОБОЛЕВ 2012; VUKOVIĆ et al. 2021). Ни заменичка ни незаменичка употреба дативне енклитике *си* не сматра

* Ова студија је резултат рада у Балканолошком институту САНУ, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС, а на основу уговора о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2021. години, број 451-03-9/2021-14/200170 од 05.02.2021 и међународног пројекта (*Dis-)entangling Traditions on the Central Balkans: Performance and Perception* (ТраСеВа), који се спроводи у оквиру програма Era.netRUS.plus (пот-програма FP7/Horizon 2020), у сарадњи Славистичког семинара Универзитета у Цириху (Швајцарска), Института за лингвистику Руске академије наука (Санкт Петербург, Русија), Филолошког факултета Универзитета у Београду и истраживача из Балканолошког института САНУ (Београд, Србија). Пројектни тим из Србије финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

се одликом стандардног српског језика.¹ Незаменичка употреба датива енклитике *си* предмет је бројних лингвистичких студија (не само дијалектолошких), будући да ову језичку црту испољавају не само говори призренско-тимочке дијалекатске области српског језика и балканских словенских језика и дијалеката, већ и несловенских и неиндоевропских језика и језичких варијетета (о чему ће бити речи у прегледу литературе). У зависности од теоријског и методолошког приступа овом језичком феномену, о значењу клитике *си* говори се најчешће као о евалуативном, прагматичком и модалном (ARSENJEVIĆ 2013; PETROVA – SOKOLOV 2016; САВОВА 2017; ИВАНОВА – ПЕТРОВА 2017; МИЛОСАВЉЕВИЋ 2019, између осталих).²

2. ПАРТИКУЛА *СИ* У ДИЈАЛЕКТОЛОШКИМ, СИНТАКСИЧКИМ И СЕМАНТИЧКИМ СТУДИЈАМА. Употреба датива личних заменица и/или рефлексивне заменице за означавање ситуације која има позитивно дејство на субјекта, задовољавајући његове циљеве, одвијајући се у његову корист (МИЛОСАВЉЕВИЋ 2019: 48) језички је феномен који, уз одређене варијације, постоји у словенским (бугарски, македонски, чешки, пољски, хрватски) и несловенским језицима индоевропске породице језика (амерички енглески, француски, шпански, холандски).³ Осим у индоевропским језицима испољава се и у семитским језицима: стари и модерни хебрејски, сиријски арапски, либански арапски (ARSENJEVIĆ 2013; МИЛОСАВЉЕВИЋ 2019). У српском језику не сматра се стандарднојезичком цртом, већ типично дијалекатском.

У српској дијалектолошкој литератури, која покрива говоре призренско-тимочке дијалекатске зоне (чији су део и тимочки говори), морфолошка форма *си* се разматра у оквиру парадигме личних заменица описиваног говора. Различите функције овог морфолошког облика – синтаксичка, семантичка, прагматичка и/или модална, у дијалектолошким студијама нису посебно разматране. О значењу енклитике *си* у српској дијалектологији се говори као о „дативском значењу” (ПАВЛОВИЋ 1970; БОГДАНОВИЋ 1979; ЋИРИЋ 1983; 1999) и „заменичком значењу” (БОГДАНОВИЋ 1987; ВУКАДИНОВИЋ 1996). Дијалектологи примећују да енклитички облик датива рефлексивне заменице *себе/се* губи своје заменичко и дативско значење и да се користи као „речца” (ЋИРИЋ 1999; ЈУРИШИЋ 2009), „речца за појачавање” (РЕМЕТИЋ 1996; МАРКОВИЋ 2000), „речца која губи заменичко значење, али не сасвим и могућност локализовања садржаја предиката на ужу сферу субјекта” (БОГДАНОВИЋ 1987). У неким студијама се говори о „плеонастичкој употреби *си*” (СТАНОЈЕВИЋ 1911; ЋИРИЋ 1983), „еуфемистичкој употреби говорног лица” (ЋИРИЋ 1983), или као о „устаљеном изразу” (ВУКАДИНОВИЋ 1996). Употреба енклитике *си* у „незаменичком значењу” елицитира се и синтаксичким упитником за говоре косовско-ресавске и призренско-тимочке дијалекатске зоне (РАКИЋ-МИЛОКОВИЋ 1995: 527).

¹ Нормативна граматика српског језика ни у једном сегменту се не дотиче дативне енклитике *си* у наведним функцијама (уп. ПИПЕР – КЛАЈН 2013).

² У лингвистичкој литератури се користи и термин „middle voice marker”, који истиче својство дативне енклитике *си* да се радња исказана глаголом уз који стоји *си* врши у корист субјекта, као и да је опозиција између агенса и пацијенса неутрализована (KEMMER 1993).

³ Набројаним језицима треба додати и ромски језик (УНЛИК 1973: 75–83; MATRAS 2002: 101; LEGGIO 2011: 75).

Значајно је напоменути да у дијалектолошкој литератури у којој се описују говори косовско-ресавске говорне зоне није регистрована незамењива употреба енклитичког облика датива рефлексивне заменице *себе/се* (уп. нпр. Пецо – Милановић 1968; Ракић-Милоковић 1990; Радић 2010). Осим тога, примећује се да поједини косовско-метохијским говори који припадају призренско-тимочкој дијалекатској зони такође у свом систему не садрже ову језичку црту (уп. нпр. Младеновић 2001: 340; 2010: 42, 44; 2013: 231).⁴

У синтаксичко-семантичким студијама Бобана Арсенијевића (ARSENJEVIĆ 2013) и Стефана Милосављевића (МИЛОСАВЉЕВИЋ 2019), насталих на материјалу говора који припадају призренско-тимочкој дијалекатској зони (говор Ниша (ARSENJEVIĆ 2013), говор јабланичког краја (МИЛОСАВЉЕВИЋ 2019)), енклитички облик датива рефлексивне заменице у незамењивој функцији означен је термином „евалуативни рефлексивни датив” (енг. *evaluative dative reflexive*). Функција евалуативног рефлексивног датива је евалуација ситуације исказане глаголом у предикату (ARSENJEVIĆ 2013). Према Бобану Арсенијевићу, својства евалуативног рефлексивног датива (ЕРД) су: 1) ЕРД је увек реализован рефлексивном заменицом, 2) субјекат са којим је повезан ЕРД показује интенционалност, 3) субјекат позитивно вреднује ситуацију у клаузи, 4) ЕРД се не комбинује са фокалним елементима са евалуативном интерпретацијом, 5) ЕРД имплицира да је информација пренета клаузом мање релевантна, 6) субјекат са којим је повезан ЕРД мора да буде тема, 7) субјекат клаузе која садржи ЕРД мора бити референцијалан, 8) ЕРД се не комбинује са више субјеката (ARSENJEVIĆ 2013: 5).

Стефан Милосављевић (2019) пореди својства евалуативног рефлексивног датива у говору јабланичког краја са својствима која је истакао Арсенијевић. Према Милосављевићу, својство ЕРД-а да субјекат клаузе која садржи ЕРД мора да укључује интенционалност изостаје у оним случајевима када је субјекат неаниматан (интенционалност се у том случају постиже персонификацијом) или када субјекат реферише на пропозицију или скуп пропозиција – у тим случајевима се не може говорити о интенционалности субјекта. Милосављевић у говору јабланичког краја бележи и примере са ЕРД у којима је субјекат нерезидентан, не мора нужно да буде тема (и ту истиче примере са безличним клаузама), а ситуација коју евалуира субјекат не мора да буде позитивна, већ се ЕРД може комбиновати са било којом ситуацијом, па и негативном (Милосављевић 2019: 48–50). На тај начин, кључно својство ЕРД (његов семантички потенцијал), према Милосављевићу, јесте да укаже на аутономност ситуације исказане клаузом чији је део (Милосављевић 2019: 53).

Бугарски лингвисти, углавном оријентисани на семантичка истраживања, дативну енклитику *си* терминолошки одређују као партикулу – модалну или прагматичку (PETROVA – SOKOLOV 2016; САВОВА 2017; ИВАНОВА – ПЕТРОВА 2017). Димка Савова (САВОВА 2017) анализира семантику бугарских и пољских глагола и употребљеног „*si/sobie* елемента” у зависности од значења глагола. „Си елемент”, истиче Савова, може вршити различите функције – повратне

⁴ Радивоје Младеновић истиче да се понегде срећу примери са дативском енклитиком *си* употребљеном у устаљеним изразима, типа: *Благо си ја мужу за њу!* (Младеновић 2019: 439).

заменице, формалне творбене партикуле – без утицаја на семантику лексеме, творбене партикуле која модофикује значење лексеме, прагматичке партикуле (која се не одражава на лексичко значење), граматичке партикуле (која мења граматичке и синтаксичке карактеристике глагола, везане углавном за његову валентност) (САВОВА 2017: 39). Необавезна употреба „елемента *си*” уз велику групу глагола у бугарском језику има функцију прагматичке партикуле, која указује да се радња врши за задовољством, спокојно, без бриге, да је природна и уобичајена (САВОВА 2017: 50–51). Елена Иванова, Галина Петрова (ИВАНОВА – ПЕТРОВА 2017) и Иван Соколов (PETROVA – SOKOLOV 2016) за исту функцију енклитике *си* користе термин „модална партикула”. Према овим ауторима, *си* као модална партикула је посебно честа у разговорном језику (ИВАНОВА – ПЕТРОВА 2017: 94). Модална партикула се може додати различитим типовима предиката, и на тај начин модификује, нијансира и спецификује значења радње изражене предикатом (PETROVA – SOKOLOV 2016: 91; ИВАНОВА – ПЕТРОВА 2017: 94). Издвојена „нијансирана” значења на која утиче модална партикула су: 1) трајање, непроменљивост радње, 2) уобичајеност, регуларност, 3) постојање неке карактеристике, 4) задовољство, лична заинтересованост, 5) оповргавање изјаве или нечијег очекивања, 6) субјективна условљеност, 7) елиминација субјективности (у исказима генералног значења) (PETROVA – SOKOLOV 2016: 92–93; ИВАНОВА – ПЕТРОВА 2017: 94–95).

Енклитика *си*, тврде бугарски лингвисти, губи статус аутосемантичне јединице (ИВАНОВА – ПЕТРОВА 2017: 93). Сличног мишљења су и лингвисти коју исту појаву истражују у ромском језику, сматрајући датив рефлексивне заменице (у истој овој функцији) псеудо-конституентом са епистемичко-евалуативном интерпретацијом (MATRAS 2002: 101; LEGGIO 2011: 75).

3. ПРЕДМЕТ И ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА. Предмет овог рада је употреба енклитичког облика датива рефлексивне заменице *себе/се* у незамењивој функцији, за коју ће се даље у раду користити термин *партикула си*. Под незамењивом функцијом се у овом раду сматрају они случајеви употребе енклитичког облика рефлексивне заменице који у функционалном смислу не припадају заменичким функцијама – партикула *си* не замењује друге заменице, именице и/или именичке фразе (будући да се рефлексивна заменица сматра личној заменицом за свако лице, овде се не указује на придевске функције заменица), њена употреба се не ослања на анафору, која би у значењском смислу заменицу упућивала на антенцедент. У синтаксичком смислу, партикула *си* се не употребљава у заменичким конституентским функцијама, нпр. субјекат, логички субјекат, индиректни објекат и сл.

Будући да нема заменичку функцију, те да је изгубила и дативску функцију, примери који су предмет анализе указују да *си* постаје функционална реч, радњу изражену глаголом у предикату модификује, и/или нијансира и зато ће се у овом раду за *си* користити термин „партикула”.

Циљ овог рада је да се на основу примера ексцерпираних из тимочког поткорпуса (в. одељак 4) издвоје најфреквентнији обрасци употребе партикуле *си*, који би могли да укажу на потенцијалне синтаксичке правилности (нпр. употреба партикуле *си* у непосредном контактсту са глаголом), али и

варијације синтаксичких образаца њене употребе. За ове потребе употреба партикуле *си* биће истраживана по неколико критеријума:

- 1) лице и број глагола уз који је партикула *си* употребљена,
- 2) аниматност субјекта клаузе у којој је употребљена партикула *си*,
- 3) рефлексивност глагола и конструкција у којима је употребљена партикула *си*,
- 4) партикула *си* у клаузама са активном или пасивном дијатезом,
- 5) синтаксички обрасци употребе партикуле *си* у контактної позицији са пунозначним глаголом,
- 6) употреба и/или изостављање копуле (у копулативним предикатима) у контактної позицији са партикулом *си*,
- 7) употреба и/или изостављање рефлексивне заменице *се* (уз рефлексивне глаголе и конструкције) у контактної позицији са партикулом *си*,
- 8) партикула *си* и најфреквентнији глаголи.

4. УЗОРАК. Овај рад се заснива на теренској антрополошко-лингвистичкој грађи документованој у оквиру пројекта *Чувари немајтеријалне бацијине њимочких љовора* (2015–2017).⁵ Током пројекта применом полуструктурираних интервјуа⁶ документован је обиман мултимедијални корпус грађе, који садржи 398 сати аудио-грађе, 192 сата видео-грађе и 4.460 фотографија.⁷ Од планираних 96 пунктова, теренски су обрађена 92 насеља у општинама Књажевац, Зајечар и Сврљиг,⁸ која у дијалектолошком смислу припадају тимочким говорима признено-тимочке говорне зоне (Белић 1905; Становлевић 1911; Динић 2008; Соболев 1994; SOBOLEV 1998; Ивић 2009). На основу документоване теренске грађе креиран је *Spoken Torlak Dialect Corpus 1.0 (transcription)* (Вуковић 2020), у који је у првој, објављеној верзији укључена само грађа документована у насељима која припадају тимочким говорима и садржи око 500.000 речи. У састав корпуса је ушло 80 сати теренских раз-

⁵ Пројекат је у два пројектна циклуса 2015. и 2016. године финансирало Министарство културе и информисања Републике Србије. Додатна теренска истраживања 2017. године спроведена су у пунктовима у којима нису били документовани узорци говора, или у случајевима недовољно прикупљене теренске грађе. Теренска истраживања током 2017. године финансирана су из сопствених средстава истраживача. Документовање теренских разговора са млађим саговорницима обављано је и 2018. године, у оквиру пројекта *Језик, фолклор и миграције на Балкану*, који је до 2020. финансирало Министарство образовања, науке и технолошког развоја Републике Србије. Неки од резултата теренског рада објављени су у зборнику радова *Тимок. Фолклористичка и лингвистичка итеренска истраживања 2015–2017* (Ђирковић 2018).

⁶ О методологији теренских истраживања као и списку тема за разговор в. Ђирковић 2018: 9–10; Конер и др. 2020.

⁷ У складу са правилима архивирања документовани теренски материјал се у целини чува у Дигиталном архиву Балканолошког института САНУ, на Филозофском факултету Универзитета у Нишу и у Народној библиотеци „Ђеђош” у Књажевцу. Дигитални архив Балканолошког института САНУ је доступан корисницима интерне мреже Српске академије наука и уметности.

⁸ Интерактивна мапа истражених пунктова доступна је на адреси: <http://balksrv2012.sanu.ac.rs/webdict/timok/index> (приступљено: 15. 3. 2021). Репрезентативни узорци говора, наратива из области традицијске културе и усмене историје монтирани су и постављени на Јутјуб канал „Теренска истраживања”, доступно на: <https://www.youtube.com/channel/UC4EpCS-AnEb2RIsIRY7pfNdQ> (приступљено 18. 3. 2021).

говора са 166 саговорника из 64 насеља која у дијалектолошком смислу припадају тимочким говорима (VUKOVIĆ 2021).⁹

Аутоматском претрагом *Spoken Torlak Dialect Corpus 1.0* добијено је 2.974 примера употребљене морфеме *си*.¹⁰ Делом машински, а делом ручно изостављени су примери у којима је *си* употребљено као друго лице једине енклитичког облика помоћног глагола *биџи*, примери у којима *си* има заменичку функцију – функцију адноминалног посесора и индиректног објекта, као и примери непотпуног и не сасвим јасног значења.¹¹ Коначан број екскерпираних примера незамењичке употребе датива рефлексивне заменице *си* је 1.364, и ови примери су регистровани у наративима 83 саговорника, документованих у 58 насеља из тимочке говорне области.

5. АНАЛИЗА

5.1. ПАРТИКУЛА *СИ* – ЛИЦЕ И БРОЈ ГЛАГОЛА, АНИМАТНОСТ, РЕФЛЕКСИВНОСТ, ДИЈАТЕЗА. У овом одељку указује се на употребу партикуле *си* у односу на лице и број глагола, аниматност субјекта, рефлексивност глагола и активне и пасивне дијатезе у клаузи. У табелама 1–4 приказан је број примера у односу на поменуте категорије. Свака од поменутих категорија илустрована је примерима испод табеле.¹²

Табела 1. Број примера партикуле *си* у зависности од лица и броја глагола

Лице	Једнина	Множина
1.	259	224
2.	49	13
3.	600	219

- (1) Ја **си** водим коло. (1.л.јд) (Ргоште)
- (2) А тој смо **си** звали котал. (1.л.мн) (Јаковац)
- (3) Дадеш **си** на куче. (2.л.јд.) (Ошљане)
- (4) Ви **си** поприћајте туј сас Наду. (2.л.мн) (Јаловик Извор)
- (5) Она **си** се природно породила. (3.л.јд) (Црни Врх)
- (6) И сад **си** постигну. (3.л.мн) (Понор)

Табела 2. Број примера партикуле *си* у зависности од аниматности субјекта

Аниматност	Аниматни субјекат	Неаниматни субјекат
Број примера	1.152	212

⁹ Тимочки поткорпус у оквиру *Spoken Torlak Dialect Corpus 1.0* је један од резултата међународног пројекта (*Dis-)entangling traditions on the Central Balkans: Performance and perception* (ТраСеВа). Корпус је доступан на линку: [https://www.clarin.si/noske/run.cgi/first_form?surname=torklak;align=\(приступљено 15. 3. 2021\)](https://www.clarin.si/noske/run.cgi/first_form?surname=torklak;align=(приступљено 15. 3. 2021)). Финална верзија корпуса садржаће транскрибован аотиран теренски материјал и из насеља која припадају лужничким говорима. О принципима транскрибовања, аотирања теренске грађе као и о креирању електронског корпуса в. VUKOVIĆ 2021 (приступљено 15. 3. 2021); МИЉЕВИЋ ПЕТРОВИЋ et al. (у процесу рецензирања).

¹⁰ Претрага је рађена октобра 2019. године.

¹¹ Примери непотпуног и не сасвим јасног значења последица су усмене наравице, коју карактеришу, између осталог, „погрешни почеци”, незавршене реченице и фразе, самоисправљање и сл., што доводи и до проблема са разумевањем (НОЕКСТРА 2008: 142–143).

¹² У свим примерима партикула *си* је маркирана тамним словима.

- (7) Ја **си** причам све најбоље с њим. (аниматан субјекат) (Мариновац)
 (8) Па **си** ми пројде јутро. (неаниматан субјекат) (Јаковац)

Табела 3. Број примера партикуле *си* у зависности од рефлексивности глагола

Рефлексивност	Нерефлексивни глаголи	Рефлексивни глаголи и конструкције ¹³
Број примера	1.244	120

- (9) Ја сам **си** тој размишљала. (нерефлексивни глагол) (Понор)
 (10) И шале **си** се као и саг. (рефлексивни глагол) (Ошљане)

Табела 4. Број примера партикуле *си* у зависности од дијатезе

Дијатеза	Актив	Пасив
Број примера	1.310	54

- (11) А Бојана **си** отиде. (активна дијатеза) (Балинац)
 (12) Само **си** доцкан посадено. (пасивна дијатеза) (Штипина)

Међу постојећим примерима партикула *си* има највећу фреквенцу употребе уз глагол у 3. лицу једнине (600 примера, 43,99%), док је најмање фреквентно 2. лице множине (13 примера, 0,95%). Број примера са аниматним субјектом (исказаним и изостављеним) је 1.152 (84,46%), док је у 212 примера (15,54%) субјекат неаниматан. Такође, фреквентнији је модел клауза са нерефлексивним глаголима – 1.244 примера (91,2%), док је употребљених рефлексивних (и реципрочних) глагола и рефлексивних конструкција 120 (8,8%). Примери са глаголима у активној дијатези су фреквентнији и има их 1.310 (96,04%), док је глагола у пасиву 54 (3,96%).

5.2. Синтаксички ОБРАСЦИ УПОТРЕБЕ ПАРТИКУЛЕ *СИ* У КОНТАКТНОЈ ПОЗИЦИЈИ СА ПУНОЗНАЧНИМ ГЛАГОЛОМ. Контактна позиција партикуле *си* и глагола пуног лексичког значења раздвојена је у обрасце који указују на позицију партикуле *си* у односу на облике глагола – глагол у простом глаголском облику (Г), глагол у облику радног глаголског придева (РГП), глагол у одричном облику (НеГ), глагол у перфекту (ПГ + РГП).¹⁴ Облици глагола су раздвојени са циљем указивања на могуће варијације глагола уз које се партикула *си* налази у контактної позицији. Од 1.364 примера – у 927 примера (67,96%) партикула *си* се налази у контактної позицији са глаголом пуног лексичког значења. У Табели 5 наведен је пример за сваки образац контактне позиције партикуле *си* и глагола и указује и на фреквенцу синтаксичких образаца позиције партикуле *си* и глагола – да ли се партикула налази испред или иза глагола.¹⁵ Примери са контактном позицијом партикуле *си* и копуле биће посебно анализирани у одељку 5.3.

¹³ У анализи употребе партикуле *си* уз рефлексивне глаголе неће се посебно раздвајати рефлексивни и реципрочни глаголи. Под рефлексивним конструкцијама се сматрају конструкције са рефлексивним пасивом, које у својој структури садрже рефлексивну заменицу *се*.

¹⁴ Г – глагол, РГП – радни глаголски придев, НеГ – одрични облик глагола, ПГ – помоћни глагол.

¹⁵ У овом делу рада неће бити разматрана употреба и изостављање помоћног глагола у оквиру перфекта (уп. Vuković et al. (у поступку рецензирања), између осталих).

Табела 5. Број примера партикуле *си* у зависности од синтаксичког обрасца

<i>си</i> испред глагола				<i>си</i> иза глагола			
<i>си</i> + Г	<i>си</i> + РГП	<i>си</i> + НегГ	<i>си</i> + ПГ + РГП	Г + <i>си</i>	РГП + <i>си</i>	РГП + ПГ + <i>си</i>	НегГ + <i>си</i>
449	144	7	7	232	66	18	4

Контактна позиција партикуле *си* и глагола дефинисана је обрасцима *си* + Г, *си* + РГП, *си* + НегГ, *си* + ПГ + РГП – у којима је партикула *си* употребљена у позицији испред глагола у функцији предиката (примери 13–16):

- (13) Он **си** чека. (*си* + Г) (Влахово)
 (14) Ја сам **си** блажила. (*си* + РГП) (Мариновац)
 (15) Код нас **си** не дојде толко. (*си* + НегГ) (Понор)
 (16) Кој **си** је одил. (*си* + ПГ + РГП) (Трговиште)

Позиција партикуле *си* испред глагола углавном је условљена присуством субјекта на првој позицији у клаузи (примери 13 и 14). У случајевима изостављеног субјекта позицију партикуле *си* испред глагола условљава употреба неког другог реченичног конституента на првој позицији (нпр. прилошке одредбе реализоване прилозима (17) или предлошко-падежним конструкцијама (пример 18)).¹⁶

- (17) Зимус **си** додили. (Крента)
 (18) У сало [село] **си** иде. (Бучје)

Будући да су примери настали у везаној говорној продукцији, у наративима се често говори о радњама које су у синтаксичком смислу паралелне, сукцесивне, напоредне. Прву позицију у независној напоредној клаузи (пример 19) и зависној клаузи (пример 20) може заузимати и везник (*ја*, односно *каг*), али се уочава изостанак контактне позиције везника и субјекта:

- (19) Истопимо **си** у топило, па **си** газимо по оној топило. (Ошљане)
 (20) Кад **си** појдемо, остаимо туј код цркву. (Балинац)

Синтаксички образац контактне позиције глагола (Г) и партикуле *си* у којој се глагол налази испред партикуле *си* (Г + *си*, РГП + *си*, РГП + ПГ + *си*, НегГ + *си*) регистрован је у случајевима изостављеног субјекта или његове употребе на некој другој позицији у клаузи, и изостанка других реченичних конституената на првој позицији у клаузи (примери 21–24).

- (21) Седим **си** овде. (Г + *си*) (Лепена)
 (22) Возил **си** он брата. (РГП + *си*) (Влахово)
 (23) Навикли смо **си** такој. (РГП + ПГ + *си*) (Лепена)
 (24) Не видим **си** и готово. (НегГ + *си*) (Дрвник)

Ипак, у корпусу је регистровано 11 примера у којима синтаксичком обрасцу Г + *си* или РГП + *си* претходи заменица (одн. употребљена је на првој позицији у клаузи) и то у функцији субјекта (25) или објекта (26):

- (25) Ја имам **си** доле собу. (Зам + Г + *си*) (Балинац)
 (26) Нешто прича **си** Бобан. (Зам + Г + *си*) (Горња Соколовица)

¹⁶ И други реченични конституенти се могу наћи на првој позицији у клаузи (нпр. објекат, везници и сл.).

Позицију испред глагола у синтаксичком обрасцу $\Gamma + \text{си}$ може заузимати и прилог (27) или везник (28):

(27) Малко дадем **си** доле на унуку. (Прил + $\Gamma + \text{си}$) (Горња Соколовица)

(28) Она е умрела, али идемо **си** и даље. (Вез + $\Gamma + \text{си}$) (Понор)

Иако је контактна позиција партикуле *си* и глагола у креираном корпусу примера најфреквентнији синтаксички образац (67,96%), овај синтаксички образац може бити раздвојен другим реченичним конституентима. У 287 примера (21,04%) партикула *си* није у контактної позицији са глаголом.¹⁷ Примери не указују на строго дефинисана правила распоређивања реченичних конституената, поготову не оних који се могу наћи у позицијама између партикуле *си* и глагола. Субјекат не мора заузимати прву позицију у клаузи (пример 29).

(29) Па то сам **си** од детета ја научио. (Јања)

Између партикуле *си* и глагола могу се наћи различити реченични конституенти (примери који следе (30 и 31) илуструју употребу само неких реченичних конституената на позицији између партикуле *си* и глагола):

(30) Оне **си** тако иду заједно. (Лепена)

(31) Ми **си** тџк оно једемо. (Равно Бучје)

5.3. УПОТРЕБА И/ИЛИ ИЗОСТАВЉАЊЕ КОПУЛЕ (У КОПУЛАТИВНИМ ПРЕДИКАТИМА) У КОНТАКТНОЈ ПОЗИЦИЈИ СА ПАРТИКУЛОМ *си*. Партикула *си* се поред глагола са пуним лексичким значењем у функцији предиката употребљава и у клаузама са копулативним предикатима. Копулативни предикат има структуру копула + предикатив. Функцију копуле врши глагол *биџи* у различитим глаголским облицима,¹⁸ док функцију предикатива могу вршити именице, придеви, прилози, синтагме (именичке, придевске, прилошке) и предлошко-падежне конструкције са адвербијалним значењем.

Од 1.364 анализираних примера 150 примера (10,99%) илуструје клаузе у којима је партикула *си* употребљена уз копулативни предикат. Копулативни предикат у презенту употребљен је у 98 примера (65,33%), док је копулативни предикат у перфекту употребљен у 49 примера (32,67%). Копулативни предикат исказан неким другим глаголским обликом употребљен је у 3 примера (2%) – два примера у футуру првом и један пример у потенцијалу.

У овим примерима варијације се односе на присуство/одсуство копуле у презенту, односно присуство/одсуство енклитичког облика презента помоћног глагола *биџи*, који улази у састав копуле у перфекту, и партикуле *си*.¹⁹

Уочава се непостојање значајне варијације у присуству/одсуству енклитичког облика презента помоћног глагола *биџи* у копули у перфекту – у 24

¹⁷ Остали примери – њих 150 – издвојени су јер предствљају примере са копулативним предикатом, који ће се посебно анализирати.

¹⁸ Копула у презенту реализована је енклитичким обликом глагола *биџи*, док је у перфекту копула реализована енклитичким обликом презента помоћног глагола *биџи* и радним глаголским придевом глагола *биџи*.

¹⁹ Будући да међу примерима има и копула у одричном облику (4 примера), одрични облик копуле подразумева њену обавезну употребу (нпр. Па несам си још била ни као девојчица. // Ама, несмо си ми више за овде сами, бре.).

примера употребљена је енклитика помоћног глагола *биџи* (пример 32), док је у 25 примера енклитика изостављена у копули у перфекту (пример 33).

(32) Ђд смо **си** били овде. (копула у перфекту, помоћни глагол употребљен) (Дрвник)

(33) Он **си** там бил по Скопље. (копула у перфекту, помоћни глагол изостављен) (Штипина)

Категорије лица и броја су значајне за варирање присуства енклитичког облика презента помоћног глагола *биџи* у копули у перфекту (Табела 6).

Табела 6. Број примера партикуле *си* у копулативном предикату у зависности од лица и броја глагола и присуства/одсуства енклитике у перфекту

Лице	Присуство енклитике у копули у перфекту	Одсуство енклитике у копули у перфекту
1. лице једнине	11	0
1. лице множине	7	0
3. лице једнине	5	21
3. лице множине	1	4

Енклитички облик презента помоћног глагола *биџи* који формира копулу у перфекту обавезно се употребљава у 1. лицу једнине и множине (није регистрован ниједан пример са изостављеном енклитиком у копули у перфекту). Чешће се изоставља у 3. лицу једнине и множине – регистрован је 21 пример са изостављеном енклитиком у копули у 3. лицу једнине, и 5 примера употребљене енклитике у копули у перфекту у истом лицу. У 3. лицу множине енклитика у копули у перфекту је изостављена у 4 примера, док је регистрован само један пример употребе енклитике у копули у перфекту (примери 34–37 илуструју употребу енклитике у копули у перфекту, док примери 38–39 илуструју изостављање енклитике у копули у перфекту).

(34) Ја сам **си** код башту била. (1.л.јд, копула у перфекту, помоћни глагол употребљен) (Врбица)

(35) Ђд смо **си** били овде. (1.л.мн, копула у перфекту, помоћни глагол употребљен) (Дрвник)

(36) А било **си** је лепо. (3.л.јд, копула у перфекту, помоћни глагол употребљен) (Репушница)

(37) Који су **си** били радници, они сви и после рата радели. (3.л.мн, копула у перфекту, помоћни глагол употребљен) (Ргоште)

(38) Он **си** там бил по Скопље. (3.л.јд, копула у перфекту, помоћни глагол изостављен) (Штипина)

(39) Моји **си** били онам сами. (1.л.мн, копула у перфекту, помоћни глагол изостављен) (Дебелица)

Варијација постоји у присуству/одсуству копуле у презенту (која је реализована енклитичким обликом глагола *биџи* у презенту) – у 64 примера копула је изостављена, док је у 34 примера копула употребљена. Употреба копуле у презенту варира и у категоријама лица и броја. Тенденција варијације употребе, одн. изостављања копуле у презенту у категоријама лица и броја слична је употреби/изостављању енклитике у копули у перфекту (Табела 7).

Табела 7. Број примера партикуле *си* у копулативном предикату у зависности од лица и броја глагола и присуства/одсуства енклитике у презенту

Лице	Присуство копуле у презенту	Одсуство копуле у презенту
1. лице једнине	7	2
1. лице множине	5	2
3. лице једнине	18	48
3. лице множине	4	12

Уз прво лице једнине и множине фреквенца употребе копуле је већа (укупно 12 примера) у односу на њено изостављање (укупно 4 примера). У трећем лицу једнине и множине фреквенца изостављања копуле је већа (укупно 60 примера) у односу на употребу копуле (22 примера). Примери који следе илуструју клаузе са копулом у презенту. У примерима (40–43) копула је употребљена, док је у примерима (43–47) копула изостављена.

- (40) Сама сам **си** туј. (1.л.јд, копула у презенту, употребљена) (Жуковац)
 (41) А ми смо **си** близа горе. (1.л.мн, копула у презенту, употребљена) (Трговиште)
 (42) Она **си** је одовда. (3.л.јд, копула у презенту, употребљена) (Јања)
 (43) Који су **си** ближњи, они иду. (3.л.мн, копула у презенту, употребљена) (Трновац)
 (44) Ја **си** сама. (1.л.јд, копула у презенту, изостављена) (Трговиште)
 (45) А ми **си** сиротиња. (1.л.мн, копула у презенту, изостављена) (Бучје)
 (46) Он **си** и сад горе. (3.л.јд, копула у презенту, изостављена) (Бучје)
 (47) Они **си** доле. (3.л.мн, копула у презенту, изостављена) (Жлне)

5.4. УПОТРЕБА И/ИЛИ ИЗОСТАВЉАЊЕ РЕФЛЕКСИВНЕ ЗАМЕНИЦЕ *се* (УЗ РЕФЛЕКСИВНЕ ГЛАГОЛЕ И КОНСТРУКЦИЈЕ) У КОНТАКТНОЈ ПОЗИЦИЈИ СА ПАРТИКУЛОМ *си*. Од 1.364 примера, у 120 регистрована је употреба партикуле *си* уз рефлексивни (или реципрочни) глагол у предикату или уз рефлексивну конструкцију (рефлексивни пасив). У 72 примера (60%) рефлексивна заменица *се* и партикула *си* су употребљене у истој клаузи, док је у 48 примера (40%) рефлексивна заменица изостављена (Табела 8).

Табела 8. Број примера партикуле *си* у односу на присуство/одсуство рефлексивне заменице

Рефлексивна заменица	Рефлексивна заменица – употребљена	Рефлексивна заменица – изостављена
Број примера	72	48

Пример (48) илуструје употребу рефлексивне заменице *се* (употребљена у оквиру рефлексивног глагола) и партикуле *си* у истој клаузи. Пример (49) илуструје изостављање рефлексивне заменице *се* у корист употребе партикуле *си*. Примери (50) и (51) илуструју клаузе са рефлексивним конструкцијама (рефлексивни пасив), у којима је рефлексивна заменица употребљена (пример 50) или изостављена (пример 51).

- (48) Дигнем **си** се ујутру. (Штипина)
 (49) Ја **си** с њега врнем. (Доња Каменица)
 (50) Други [колач] **си** се посе меси за Ђурђовдан. (Шести Габар)
 (51) Таг **си** гледало тој. (Орешац)

5.5. Партикула *си* и најфреквентнији глаголи. За потребе овог рада издвојени су најфреквентнији глаголи уз које се партикула *си* употребљава са циљем идентификовања ситуације маркиране партикулом *си*. Аутоматском претрагом 1.364 примера добијен је податак да се партикула *си* користи уз 329 глаголске леме.²⁰ Најфреквентнија употреба партикуле *си* је уз глагол *бӣти* у функцији копулативног предиката (који се под одређеним морфосинтаксичким условима изоставља, како је претходно показано) – у 150 примера (10,99%). Следећи по фреквенцији употребе партикуле *си* уз глагол је глагол *има̄ти* (у посесивном и егзистенцијалном значењу) и има 109 потврда (7,99%). Од глагола пуног лексичког значења најфреквентнији глаголи су: *ӣћи*, *о̄ӣӣћи*, *до̄ћи*, који припадају семантичкој класи глагола кретања, *ӣрича̄ти*, глаголима говорења, *зна̄ти* – глаголима мишљења, *живе̄ти* и *сеге̄ти*, који припадају семантичкој класи глагола мировања.²¹ Остали глаголи са мањом фреквенцом употребе уз партикулу *си* припадају у најширем могућем смислу класи глагола који означавају активности (нпр. *радӣти*, *јесӣти*, *чува̄ти* и сл.).

6. Дискусија. За разлику од досадашњих дијалектолошких, семантичких и прагматичких истраживања употребе партикуле *си* у говорима призренско-тимочке дијалекатске зоне (Станојевић 1911; Богдановић 1979; 1987; Ђирић 1983; 1999; Ракић-Милојковић 1995; Вукадиновић 1996; Реметић 1996; Арсенијевић 2013; Милосављевић 2019, између осталих) и сличних језичких феномена у балканским словенским језицима (Петрова – Соколов 2016; Савова 2017; Ивановна – Петрова 2017, између осталих), истраживање употребе партикуле *си* у тимочким говорима заснива се на издвајању најфреквентнијих синтаксичких образаца у којима се ова партикула јавља.

Резултати анализе показују да се партикула *си* користи најфреквентније уз нереклексивне глаголе у активној дијатези са аниматним субјектом. Партикула *си* се јавља најчешће уз глагол у 3. лицу једнине. Тенденције употребе партикуле *си* уз одређено лице и број, као и друге испитиване карактеристике глагола, могу бити последица примењене теренске методологије и садржаја теренских разговора. У документовању тимочких говора примењивана је методологија полуструктурисаних интервјуа, али не и лингвистички упитници којима би се елицитирала одређена језичка појава или граматичка категорија,²² те самим тим, постоји могућност да би примена другачије лингвистичке методологије дала другачије резултате.

Квантитативна анализа примера указује на то да је најфреквентнији синтаксички образац употребе партикуле *си* њена директна контактна позиција са глаголом. Партикула *си* се понаша као „Вакернагелова клитика”, заузимајући другу позицију у клаузи. Релативно су ретки језици у којима је позиција клитика ограничена само на позицију после прве речи у клаузи

²⁰ У консултацијама са колегиницом Теодором Вуковић сугерисано ми је да треба рачунати са 10% грешке, будући да је реч о аутоматској анотацији, лематизацији и претрази.

²¹ Семантичке класе глагола овде неће бити детаљније разматране, уп. VENDLER 1957; LONGACRE 1976; COOK 1979; JACKENDOFF 1983. О непостојању јединствене семантичке класификације глагола в. Тошовић 1998.

²² Минимално је интервенисано усмеравањем разговора са циљем елицитације употребе неких глаголских облика, лексема и лексичких група (уп. Мирић 2018а: 98).

(такозване 2W клитике), у индоевропским језицима клитика се може јавити и после прве речи или после прве фразе у клаузи (2D клитике). „Вакернагелова клитика” је клитика која се може позиционирати управо после прве речи или после прве фразе у клаузи (SPENCER – LUIS 2012: 41), што је случај и у српском језику (BOŠKOVIĆ 2000; PROGOVAČ 2000; DIESING – ZEC 2011, између осталих).²³

Распоред глагола и партикуле *си* у примерима издвојеним из тимочког корпуса углавном зависи од распореда реченичних конституената у клаузи. Партикула *си* претходи глаголу у случајевима присуства неког од реченичних конституената на иницијалној позицији у клаузи – субјекта, правог објекта, везника, прилошких одредаба и сл. Глагол, пак, претходи партикули *си* у случајевима када су наведени реченични конституенти распоређени на некој другој позицији у клаузи и када глагол заузима иницијалну позицију. Примери показују да се на иницијалној позицији не налази увек само једна реч, па самим тим партикула *си* не заузима другу позицију у клаузи. Ипак, скоро 21% примера у којима партикула *си* и глагол нису у контактної позицији, показује и да се контакт глагола и партикуле *си* може раздвојити реченичним конституентима, што може бити последица говорног језика, дигресивних одлика наратива, али се може тумачити и из перспективе информационе структуре реченице, фокусом и топикализацијом (уп. нпр. FÉRY– KRIFKA 2008; HALUPKA–REŠETAR 2009; 2011).

Партикула *си* утиче и на изостанак копуле у презенту и енклитичког облика помоћног глагола *бићти* у копули у перфекту. У 59,33% примера копула у презенту и енклитички облик помоћног глагола *бићти* у копули у перфекту су изостављени, док су у 38,6% примера употребљени. Изостављање енклитичког облика глагола *бићти* – у функцији копуле у презенту или помоћног глагола *бићти* у перфекту у корист употребе партикуле *си* може се објаснити нагомилавањем језичких средстава, као што је то случај са другим морфосинтаксичким обележјима (РАКИЋ–МИЛОКОВИЋ 1995: 529–530; МИРИЋ 2018а: 106–109; 2018б: 209). Уколико је копула исказана (било у перфекту, било у презенту), она се у свим случајевима налази у контактної позицији са партикулом *си*, што синтаксички образац контактне позиције партикуле *си* и глагола чини још фреквентнијим.

Слична је ситуација и са изостављањем рефлексивне заменице *се* у клаузама у којима се партикула *си* налази у контактної позицији са рефлексивним (и реципрочним) глаголима и рефлексивним конструкцијама. Изостављање рефлексивне заменице *се* у корист партикуле *си*, слично као са копулом, може се тумачити нагомилавањем језичких средстава. Иако 40% примера са изостављеном рефлексивном заменицом *се* не представља доминантан синтаксички образац, они ипак указују на то да рефлексивна заменица може бити „слаба” клитика у односу на партикулу *си*.

Осим фреквентних синтаксичких образаца анализа примера је показала да се партикула *си* најфреквентије употребљава уз пунозначне глаголе

²³ Важно је напоменути да се у цитираним студијама позиција клитика анализира у стандардном српском језику, а неретко се о позицији клитика говори у контексту српско-хрватског језичког континуума.

који припадају семантичкој класи глагола кретања, говорења, мишљења и мировања. Ипак, треба имати у виду да издвајање примера са незаменичком употребом дативне енклитике *си* и креирање коначног корпуса за анализу почива на личној процени истраживача о употреби и функцији *си*. Наиме, аутоматском претрагом корпуса добијено је 2.974 примера, а ручном обрадом изостављени су примери у којима је *си* употребљено као 2. лице једнине глагола *бићи*, али и примери заменичке употребе *си* – у функцији индиректног објекта и адноминалног посесора, те као финални корпус примера за анализу добијено је 1.364 примера. Највећи изазов у процени употребе кли- тике *си* представљају глаголи који припадају семантичкој класи глагола да- вања, који су троаргументске структуре, односно, двотранзитивни глаголи.²⁴ Глаголи давања као обавезан аргумент поред директног објекта имају и инди- ректни објекат у дативу. У функцији индиректног објекта се може наћи и енклитика *си*, што отежава процену о њеној заменичкој и незаменичкој употреби. Поставља се питање да ли се уз глаголе давања може употребити партикула *си* или ту позицију заузима искључиво индиректни објекат истог морфолошког облика.

7. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА. Незаменичка употреба енклитичког облика датива рефлексивне заменице *себе/се* језичка је одлика типична за говоре призенско-тимочке дијалекатске зоне, којој припадају и тимочки говори. Реч је о употреби која у функционалном смислу не припада ниједној од реги- строваних заменичких функција – индиректном објекту и адноминалном по- сесору; енклитички облик датива рефлексивне заменице губи заменичку и дативску функцију, постаје функционална реч и добија функцију партикуле.

Истраживање изложено у овом раду настало је на обимном и релевант- ном корпусу, емпиријском и квантитативном анализом. Анализа теренске грађе документоване у теренским истраживањима насеља која у дијалекто- лошком смислу припадају тимочким говорима указала је на најфреквентније обрасце употребе партикуле *си* и варијације синтаксичких образаца, који осветљавају однос партикуле *си* и глагола у зависности од његових катего- рија (лице, број, рефлексивност, дијатеза), варијацију распореда реченичних конституената у клаузи у којој је употребљена партикула *си*. Издвојени синтаксички обрасци указују и на употребу и изостављање копуле у копу- лативном предикату и рефлексивне заменице у рефлексивним глаголима и конструкцијама у зависности од употребљене партикуле *си*, а издвојени су и најфреквентнији глаголи уз које се ова партикула користи.

Добијени резултати су у великој мери условљени примењеном методо- логијом теренских истраживања, на основу којих је креиран и корпус. При- мена других лингвистичких метода могла би да да другачије резултате. Синтаксичке варијабле у употреби партикуле *си* би се могле испитивати применом експерименталне методологије и/или синтаксичких упитника у којима би изворни говорници дијалекта процењивали прихватљивост дру- гачијег распореда енклитика, глагола и партикуле *си*, (не)заменљивост *си* дру- гим заменицама, именицама и именичким фразама уз глаголе уз које стоји

²⁴ О двотранзитивним глаголима (енг. ditransitive verbs) в. Илић 2016: 109–114.

неправи објекат. На овај начин би се могло установити да ли енклитика *си* уз глаголе давања осим у заменичкој функцији може бити употребљена и у незамењивој, одн. као партикула. Осим тога, у даљим истраживањима би се могла детаљније испитати и контактна позиција партикуле *си* и рефлексивне заменице *се*.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Белић, Александар. Дијалекти источне и јужне Србије. *Српски дијалектолошки зборник I* (1905): VII–CXII, 1–674.
- Богдановић, Недељко. Говори Бучума и Белог Потока. *Српски дијалектолошки зборник XXV* (1979): XII–XV, 1–178.
- Богдановић, Недељко. Говор Алексиначког Поморавља. *Српски дијалектолошки зборник XXXIII* (1987): 7–302.
- Вукадиновић, Вилотије. Говор Црне Траве и Власине. *Српски дијалектолошки зборник XLII* (1996): 1–317.
- Динић, Јакша. *Тимочки дијалекатски речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2008.
- Иванова, Елена Јурвна, Галина Михайлова Петрова. Болгарские возвраты клитики СЕ и СИ: Омонимия, полисемия, синтаксис. *Вопросы языкознания 1* (2017): 74–104.
- Ивић, Павле. *Српски дијалекти и њихова класификација* (прир. Слободан Реметић). Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижевница Зорана Стојановића, 2009.
- Јуришић, Марина. *Говор Горње Пчиње*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2009.
- КОНЕР, Д. В., А. Л. МАКАРОВА, С. ЧИРКОВИЧ. Опыт составления программы для полевого исследования дивергенции и конвергенции традиций Централных Балкан. *Вестник Томского Государственного Университета. Филология 65* (2020): 109–126.
- МАРКОВИЋ, ЈОРДАНА. Говор Заплања. *Српски дијалектолошки зборник XLVII* (2000): 7–307.
- МИЛОСАВЉЕВИЋ, СТЕФАН. Семантика и прагматика евалуативног рефлексивног датива у говору јабланичког краја (у светлу сродних феномена у другим језицима/говорима). Милош Ковачевић, Јелена Петковић (ур.). *Савремена проучавања језика и књижевности X/1*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2019, 45–56.
- МИРИЋ, МИРЈАНА. Граматикализација футура првог и изостављање субјунктивног маркера *да* у лужничком говору јужног типа зоне I (Буковик). *Зборник Майице српске за филологију и лингвистику LXI/2* (2018а): 89–125.
- МИРИЋ, МИРЈАНА. Употреба/изостављање субјунктивног маркера *да* у конструкцији футура првог у тимочким говорима. Светлана Ђирковић (ур.). *Тимок. Фолклористичка и лингвистичка итеренска истраживања 2015–2017*. Књажевац: Народна библиотека „Његош” – Београд: Удружење фолклориста Србије, 2018б, 201–218.
- Младеновић, Радивоје. Говор шарпланинске жупе Гора. *Српски дијалектолошки зборник XLVIII* (2001): 1–606.
- Младеновић, Радивоје. *Заменице у говорима југозападног дела Косова и Метохије*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2010.
- Младеновић, Радивоје. *Говор јужнокосовског села Гајиње*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2013.
- Младеновић, Радивоје. Говор северношарпланинске жупе Сиринић. *Српски дијалектолошки зборник LXVI/1* (2019): 1–1047.
- Павловић, Миљивој. *Говор Јањева*. Нови Сад: Матица српска, 1970.
- ПЕЦО, АСИМ, БРАНИСЛАВ МИЛАНОВИЋ. Ресавски говор. *Српски дијалектолошки зборник XVII* (1968): 241–366.
- ПИПЕР, ПРЕДРАГ, ИВАН КЛАЈН. *Нормативна трамајка српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- РАДИЋ, ПРВОСЛАВ. *Койаонички говор. Етногеографски и културолошки иприсију*. Београд: Етнографски институт САНУ, 2010.
- РАКИЋ-МИЛОКОВИЋ, СОФИЈА. Основе морфолошког система говора Доње Мутнице (код Паранина). *Српски дијалектолошки зборник XXXVI* (1990): 75–118.

- РАКИЋ-МИЛОЖКОВИЋ, Софија. Синтаксички упитник за говоре косовско-ресавске и призренско-тимочке дијалекатске зоне. *Српски дијалектолошки зборник* XLI (1995): 521–570.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. Српски призренски говор. *Српски дијалектолошки зборник* XLII (1996): 319–614.
- САВОВА, Димка. Глаголи с елемента *си/sobie* в българския и в полски език. *Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie* 6 (2017): 38–56.
- СОБОЛЕВ, Андрей Н. *Говор села Вратарница в восточной Сербии*. München: Verlag Otto Sagner, 1994.
- СОБОЛЕВ, Андрей Н. Иерархия участников ситуации и «скрытый посесор». *От значения к форме, от формы к значению: Сб. Статей к 80-летию члена-корреспондента РАН А. В. Бондарко*. Санкт Петербург: ИЛИ РАН, 2012, 523–529.
- СТАНОЈЕВИЋ, Маринко. Северно-тимочки дијалекат. *Српски дијалектолошки зборник* II (1911): 360–465.
- ТОШОВИЋ, Бранко. Универзална семантичка класификација глагола. *Научни сасиџанак у Вукове гане* 27/2 (1998): 113–124.
- ЂИРИЋ, Љубисав. Говор Лужнице. *Српски дијалектолошки зборник* XXIX (1983): 7–119.
- ЂИРИЋ, Љубисав. Говори Понишавља. *Српски дијалектолошки зборник* XLVI (1999): 7–262.
- ЂИРКОВИЋ, Светлана. *Тимок. Фолклористичка и лингвистичка итеренска исцраживања 2015–2017*. Књажевац: Народна библиотека „Његош” – Београд: Удружење фолклориста Србије, 2018.
- *
- ARSENJEVIĆ, Boban. Evaluative Reflexions: Evaluative Dative Reflexive in Southeast Serbo-Croatian. B. Fernandez, R. Etxepare (eds.). *Variations in Datives: A Microcomparative Perspective*, Oxford: Oxford University Press, 2013, 1–21.
- BOŠKOVIĆ, Željko. Second Position Cliticisation. Syntax and/or Phonology?. Frits Beukema, Marcel Den Dikken (eds.). *Clitic Phenomena in European Languages*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2000, 71–119.
- COOK, Walter A. *Case Grammar: Development of the Matrix Model (1970–1978)*. Washington D.C.: Georgetown University Press, 1979.
- DIESING, Molly, Draga ZEC. Interface Effects: Serbian Clitics. *Syntax and Semantics* 37 (2011): 1–30.
- FÉRY, Caroline, Manfred KRIFKA. Information Structure: Notional Distinctions, Ways of Expression. Piet van Sterkenburg (ed.). *Unity and Diversity of Languages*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2008, 123–135.
- HALUPKA-REŠETAR, Sabina. Red reči u službi izražavanja informacionog fokusa u srpskom jeziku. *Zbornik Matije srpske za filologiju i lingvistiku* LII/2 (2009): 169–186.
- HALUPKA-REŠETAR, Sabina. *Rečenični fokus u engleskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu, 2011.
- HOEKSTRA, Eric. The Predicate-Argument Relation and the Structure of Discourse in Spoken Frisian. *Studia Linguistica* 62/1 (2008): 142–153.
- ILIĆ, Nina. Verb Production at Different Stages of Language Acquisition. Sabina Halupka-Rešetar, Silvia Martinez-Ferreiro (eds.). *Studies in Language and Mind*. Novi Sad: Faculty of Philosophy, 2016, 107–160.
- JACKENDOFF, Ray. *Semantics and Cognition*. MIT Press, 1983.
- KEMMER, Suzanne. *The Middle Voice*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1993.
- LEGGIO, Daniele Viktor. The Dialect of the Mitrovica Roma. *Romani Studies* 5, Vol. 21, No.1 (2011): 57–114.
- LONGACRE, Robert. *An Anatomy of Speech Notions*. Lisse: Peter de Ridder Press, 1976.
- MATRAS, Yaron. *Romani. A Linguistic Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- MILIČEVIĆ PETROVIĆ, Maja, Teodora VUKOVIĆ, Mirjana MIRIĆ, Daria KONIOR, Anastasia ESCHER. Towards a Sociolinguistic Corpus of Torlak: Challenges for Data Processing. *Zeitschrift für Slavische Philologie* (у процесу рецензирања).
- PETROVA, Galina, Ivan SOKOLOV. Bulgarian-English Parallels in the Translations of Structures with the Modal Particle *си (si)*. *Годишник на Универзитет „Проф. Д-Р Асен Златаров“* XLV/2 (2016): 90–94.
- PROGOVAČ, Ljiljana. Where do Clitics Cluster?. Frits Beukema, Marcel Den Dikken (eds.). *Clitic Phenomena in European Languages*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2000, 249–258.

- SOBOLEV, Andrej N. *Sprachatlas Ostserbiens und Westbulgariens I–III*. Marburg – Lahn: Biblion Verlag, 1998.
- SPENCER, Andrew, Ana R. LUÍS. *Clitics. An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
- UHLIK, Rade. Govori jugoslovenskih Cigana u okviru Balkanskog jezičkog saveza. *Godišnjak*, knjiga 10, Centar za balkanološka ispitivanja, knjiga 8 (1973): 53–108. Sarajevo, Akademija nauka Bosne i Hercegovine.
- VENDLER, Zeno. Verbs and Times. *Philosophical Review* 66/2 (1957): 143–160.
- VUKOVIĆ, Teodora. Spoken Torlak dialect corpus 1.0 (transcription). Slovenian language resource repository CLARIN.SI, <http://hdl.handle.net/11356/1281>, 2020.
- VUKOVIĆ, Teodora. Representing Variation in a Spoken Corpus of an Endangered Dialect: The Case of Torlak. *Lang Resources & Evaluation* (2021). <<https://doi.org/10.1007>>
- VUKOVIĆ, Teodora, Anastasia ESCHER, Barbara SONNENHAUSER. Degrees of Non-standardness. Feature-based Analysis of Variation in a Torlak Dialect Corpus. *Empirical Approaches to Linguistic Variation: The Balkans and Beyond*. 11–12 March 2021, Slavisches Seminar, University of Zurich, 2021 (презентација).
- VUKOVIĆ, Teodora, Mirjana MIRIĆ, Anastasia ESCHER, Svetlana ĆIRKOVIĆ, Maja MILIČEVIĆ PETROVIĆ, Andrej N. SOBOLEV, Barbara SONNENHAUSER. Under the Magnifying Glass. Dimension of Variation in the Contemporary Timok Variety. *Zeitschrift für Slavische Philologie* (у процесу рецензирања).

Svetlana Ćirković

NON-PRONOMINAL USE OF THE DATIVE ENCLITIC *SI* IN THE TIMOK VERNACULARS: SYNTACTIC PATTERNS

S u m m a r y

This paper explores the use of the dative case of the reflexive pronoun *sebe/se* in a non-pronominal function in the Timok vernaculars. The study made use of the corpus entitled *Spoken Torlak Dialect Corpus 1.0*, from which 1,364 examples were obtained through automatic search and manual selection. Based on these examples the most frequent patterns of use of the particle *si* were identified, which indicate the syntactic regularities and variations of the syntactic patterns of use of the particle *si*. The use of the particle *si* is explored in relation to the following variables: 1) the person and number of the verb with which the particle *si* is used, 2) the animacy of the subject of the clause in which the particle *si* is used, 3) the reflexivity of the verb and construction in which the particle *si* is used, 4) the particle *si* in clauses with active and passive diathesis, 5) the syntactic patterns of use of the particle *si* in a contact position with the lexical verb, 6) the use and/or omission of the copula (in copulative predicates) in a contact position with the particle *si*, 7) the use and/or omission of the reflexive pronoun *se* (with reflexive verbs and constructions) in a contact position with the particle *si*, 8) the use of the particle *si* with the most frequent verbs.

The results of the analysis indicate that in the Timok vernaculars the particle *si* is most frequently used with non-reflexive verbs in active diathesis with an animate subject. The quantitative analysis of the examples indicates that the most frequent syntactic pattern of use of the particle *si* is in a direct contact position with the verb. The order of the verb and the particle *si* mostly depends on the order of the constituents in the clause. The particle *si* precedes the verb in cases where one of the constituents such as the subject, direct object, conjunction, adverbials, etc. is present at the initial position in the clause. The verb precedes the particle *si* in cases where the given constituents are arranged in a different position in the clause and the verb holds the initial position.

The particle *si* also leads to the omission of the copula in the present tense and the enclitic form of the auxiliary verb *biti* ('to be') in the copula in the perfect tense, as well as the omission of the reflexive pronoun *se* in clauses in which the particle *si* is in contact with the reflexive and (reciprocal) verbs and reflexive constructions. The explanation for the omission of the enclitic form of the verb *biti* (in the function of the copula in the present tense or the auxiliary verb *biti* in the perfect tense) in favor of the use of the particle *si*, as well as the omission of the reflexive pronoun *se* in favor of the particle *si*, can be the accumulation of numerous linguistic elements.

In addition to revealing the most frequent syntactic patterns, the analysis of the examples has shown that the particle *si* is most frequently used with lexical verbs that belong to the semantic classes of verbs of motion, speaking, thinking, and stillness.

Балканолошки институт САНУ
Кнез Михаилова 35/IV, 11000 Београд, Србија
svetlana.cirkovic@bi.sanu.ac.rs

(Примљено: 20. марта 2021;
прихваћено: 12. маја 2021)

Миљана Чопа

ЈЕЗИЧКА АНКСИОЗНОСТ КОД ГОВОРНИКА КОСОВСКО-РЕСАВСКОГ ДИЈАЛЕКТА У КОНТАКТУ СА СТАНДАРДНИМ ИДИОМОМ*

Језичка анксиозност представља осећај nelaгоде, тензије или неке врсте непријатности која се јавља када се говорник нађе у ситуацији која од њега захтева да на одређени начин употребљава језик или језички варијетет којим не влада у потпуности. Истраживање је предузето с циљем да се испита појава језичке анксиозности код говорника косовско-ресавског дијалекта при контакту са стандардним језиком. Истраживањем су обухваћени и поједини аспекти који се тичу ставова говорника према сопственом дијалекатском говору и према стандардном језику. Резултати добијени овим истраживањем могу бити од користи за даља истраживања ове појаве, будући да на материјалу српских народних говора досад нису вршена.

Кључне речи: језичка анксиозност, косовско-ресавски дијалекат, стандардни српски језик.

Language anxiety is a feeling of nervousness, tension or some kind of discomfort that occurs when a speaker finds himself in a situation that requires the use of a language or a language variety with which the speaker is not fully proficient. This research was undertaken with aim of examining the occurrence of language anxiety within the speakers of Kosovo-Resava dialect when they come in contact with the standard language. The research also covers certain aspects concerning the attitudes of speakers towards their own dialect and towards the standard language. The results obtained by this research can be useful for further research of this phenomenon, since this kind of research has not been carried out so far on the material of Serbian dialects.

Key words: language anxiety, Kosovo-Resava dialect, standard Serbian language.

1. Увод

1.1. Народни говори и стандардни језик. Народни говори нестандардни су језички варијетети који су настали територијалним раслојавањем језика (Бугарски 1995: 156). Они имају своју имплицитну норму коју њихови говорници интуитивно осећају, што произлази из начина њеног усвајања – народни говор преноси се с генерације на генерацију и по рођењу као матерњи идиом природним током усваја. Нестандардни језички варијетети – дијалекти – нису, дакле, експлицитно нормирани – стога се њихов развој не може контролисати и управо у томе лежи кључна разлика између народних говора и стандардног језика.

* Овај рад финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-9/2021-14, који је склопљен с Институтом за српски језик САНУ. Истраживање је изложено у виду усменог саопштења на научној конференцији *Наука без граница 3*, 2019. године, у организацији Филозофског факултета Универзитета у Приштини, с привременим седиштем у Косовској Митровици.

Стандардни језик јесте идиом установљен нормирањем, поступком који га је учинио носиоцем комуникацијске и стваралачке улоге друштва које га је нормирало (RADOVANOVIĆ 2003: 186–187), а тај је поступак извршен с циљем уједначавања и стабилизовања разноврсне језичке праксе (БУГАРСКИ 1995: 162).

Стандардни српски језик заснован је на стању двају новоштокавских дијалеката – шумадијско-војвођанског и херцеговачко-крајишког. Прописивањем експлицитне норме установљена су правила за његову употребу на свим језичким нивоима, стога он представља узор правилног говорења читавој језичкој заједници. Управо зато што настаје прописивањем правила за његову употребу, стандардни језик мора се учити, будући да се не усваја природним путем, попут матерњег дијалекта. За њиме посежемо у званичној, службеној комуникацији, док се народни говори користе у незваничним приликама – сходно томе, народни су говори сведени на говорење, док се стандардни језик реализује кроз говорење и писање.¹

У начелу, овакав облик језика требало би да превазилази постојеће варијације које постоје на целокупној језичкој територији и да служи као опште средство споразумевања, дакле – да буде наддијалекатски идиом у којем су редуковане говорне варијације које проистичу из различитог географског и друштвеног простора дате заједнице (БУГАРСКИ 1995: 162), чиме се омогућава неспутана комуникација, али се такође избегавају потенцијалне друштвене санкције које се углавном манифестују као одређени вид стигматизације. Међутим, важно је напоменути да се кроз стандардни језик у употреби не може у потпуности остварити норма. Она, наиме, укључује низ особина својствених говорима узетим за основу стандарда, али међу овим говорима постоје и значајне разлике, а оне су још изразитије у говорима који нису ушли у основу стандарда. То доводи до изузетних потешкоћа при усвајању норме, посебно код говорника којима говори узети за основу стандарда нису нимало блиски, до игнорисања прописаних правила, али и до стварања употребне норме стандардног језика која се знатно разликује од прописане, а њене се главне карактеристике огледају у тежњи ка губљењу свих особина које на неки начин обележавају говорника. С поменутом употребном реализацијом стандардног језика која одудара од прописане норме свакодневно се сусрећемо, преваходно у језику медија,² што посебно доприноси њеној експанзији и имплементацији. Оваква употребна норма стандардног језика, односно, његова савремена реализација може се означити термином *неостандард*.³ Такође, говорници из области које су према структуралним каракте-

¹ Изузета је дијалекатска књижевност, будући да се у њој не одражавају све језичке особине народних говора; оне су увек модификоване и прилагођене читаоцу, а дијалекат има преваходно стилско-уметничку функцију.

² Знатан је број истраживања која потврђују наводе да се прописана норма и њена реализација у језику медија веома разликују на акценатском нивоу (в. ЈОКАНОВИЋ-МИХАЛЛОВ 2007; БОШЊАКОВИЋ 2007; СРЕДОЛЕВИЋ 2009; и др.).

³ Неостандард представља процес који доводи до успостављања својеврсног „неформалног” стандардног идиома, који се разликује од традиционалног, нормом прописаног, а који у говору и писању користи све већи број говорника. Ова појава испитивана је на материјалу више језика у Европи (в. AUER 2017: 37; за српски в. НИКОЛИЋ 2020).

ристикима даље од говора који су узети за основу стандарда стварају сопствене норме престижног идиома које се у одређеној мери разликују од прописаног стандарда превасходно по томе што ће се одликовати упливима дијалекатских елемената, али се разликују и од руралних говора из датог подручја, јер се наспрам њих одликују друштвеним престижом.⁴

Дакле, у начелу највећи број говорника српског језика у својој говорној бази поседује (бар) два варијетета свог матерњег језика – сопствену реализацију стандардног језика⁵ и своју дијалекатску базу. Ова се појава у теорији може категорисати под појмом диглосије, која подразумева да се у оквиру говорне заједнице два варијетета истог језика користе под различитим условима, односно, регионални дијалекат користиће се у незваничним приликама, у датој регионалној области, док ће се стандардни језик користити с говорницима из других области и у званичним приликама (FERGUSON 1959: 325).

Будући да су дијалекатски (нестандардни) и стандардни говор различити језички варијетети (Бугарски 1995: 161), у овом смо истраживању желели да испитамо да ли се *језичка анксиозност* (в. 2. целину) испољава код говорника косовско-ресавског дијалекта при контакту са стандардним идиомом, односно с његовом употребном реализацијом на територији шумадијско-војвођанског дијалекта.⁶ Истраживањем су обухваћени и поједини аспекти који се тичу ставова говорника према свом матерњем дијалекатском говору и према стандардном језику, као и њихова перцепција ових двају варијетета, с циљем да се утврди јесу ли испитаници анксиозни у одређеним говорним ситуацијама, у којој се мери њихова анксиозност испољава, који би фактори на њену појаву или одсуство могли утицати, као и има ли разлика у степену анксиозности код различитих група испитаника: оних који живе у свом родном месту, а стандардном су језику директно изложени углавном при посети средини у којој је он заступљен и оних који у средини у којој је заступљен стандардни језик живе дуже од пет година. Оваква истраживања досад нису вршена у области српске дијалектологије. Узевши у обзир испитивану појаву, као и методологију која је примењена, ово истраживање експерименталног је типа.

1.2. ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ГОВОРА ЗАСТУПЉЕНИХ У ИСТРАЖИВАЊУ

1.2.1. ОПШТЕ ОСОБИНЕ ДИЈАЛЕКАТСКЕ ОСНОВЕ СТАНДАРДНОГ СРПСКОГ ЈЕЗИКА.

Дијалекти који су узети за основу стандардног српског језика одликују се новоштокавском акцентуацијом, уз извесна одступања попут силазних акцената ван иницијалног слога у емфатичким исказима и у појединим сложенацима, као и у речима страног порекла (Ивић 1994: 129; ОКУКА 2008: 62). Заједничка особина свих говора шумадијско-војвођанског дијалекта јесте скраћивање постакцентских дужина, до којега у мањој мери долази у западним крајевима, у говорима који су под утицајем херцеговачко-крајишког

⁴ О овом процесу детаљније в. Милорадовић 2014.

⁵ Ова ће реализација бити условљена превасходно познавањем нормативних правила, а потом и изложеношћу стандардном идиому, упливом елемената из дијалекатске базе и сл.

⁶ У наставку рада, из практичних разлога, у овом контексту говориће се о стандардном језику.

дијалекта (Ивић 2001: 72; ОКУКА 2008: 132). У херцеговачко-крајишком дијалекту поста акценатске дужине боље су очуване (Ивић 1994: 130; 2001: 133). Једна од кључних разлика међу овим дијалектима јесте рефлекс некадашњег гласа *jaii*, који је у шумадијско-војвођанском дијалекту углавном екавски, а у херцеговачко-крајишком углавном ијекавски.

1.2.2. ОПШТЕ ОСОБИНЕ КОСОВСКО-РЕСАВСКОГ ДИЈАЛЕКТА. Косовско-ресавски дијалекат простире се од крајњег југозапада Србије до њене североисточне границе уз Дунав, од најближе околине Београда, па до ушћа Тимока (Ивић 1994: 213). Одликује се староштокавском акцентуацијом, с повлачењем краткосилазног акцента с финалног слога, при чему се, уколико је пре повлачења акцента претходни слог био дуг, на њему реализује дугоузлазни акценат, а уколико је претходни слог био кратак, реализује се краткосилазни, док квантитетских опозиција у поста акценатским слоговима нема (Ивић 1994: 214, 218). Рефлекс *jaiia* је екавски (Ивић 1994: 219). Међу морфолошким особинама које су карактеристичне за говоре овог дијалекта могу се издвојити многобројне промене у деклинацији које воде ка повећању броја синкретизама, односно, ка смањењу броја различитих облика у парадигмама и ка аналитизму, аналитички футур и употреба конструкције *ga + ĩpresenĩ* уместо инфинитива, непознавање дистинкције између падежа правца (акузатива) и падежа места (локатива и инструментала), а на лексичком плану одликује се позајмљеницама из албанског, румунског и турског језика (Ивић 1994: 222–225).

2. ЈЕЗИЧКА АНКСИОЗНОСТ. Комплексна социопсихолошка појава која се може јавити када се говорник нађе у ситуацији која од њега захтева да на одређени начин употребљава језик или језички варијетет којим не влада у потпуности означава се термином *језичка анксиозност* (MACINTYRE – GARDNER 1993: 5; JIANG – DEWAELE 2018: 289). Ова се појава манифестује као субјективан осећај тензије, нелагоде, нервозе и забринутости, који може бити праћен и физиолошком реакцијом,⁷ а проузрокован је учењем језика или његовом употребом у одређеној ситуацији (JIANG – DEWAELE 2018: 289; SUZIĆ 2015: 48).

Појава језичке анксиозности у досадашњим је истраживањима, како у свету, тако и код нас, испитивана углавном у домену усвајања, односно учења страног језика, и у оквиру наставне ситуације (HORVITZ et al. 1986; MACINTYRE – GARDNER 1991; 1993; MACINTYRE 1995; и др., на српском језичком подручју SUZIĆ – RADIĆ-BOJANIĆ 2014; SUZIĆ 2015; РАДИЋ-БОЈАНИЋ 2017). Неколико је студија које су се овом појавом бавиле изван наставне ситуације, а у фокусу су имале анксиозност при реализацији првог језика (енгл. *heritage language*) код билингвалних говорника у дијаспори (DEWAELE et al. 2008; DEWAELE 2013; GARCIA DE BLAKELEY et al. 2017; SEVINÇ 2017; SEVINÇ – DEWAELE 2018). Међу малобројним истраживањима која се баве испитивањем језичке анксиозности при реализацији матерњег језика, његових варијетета и дијалеката издваја се истраживање вршено на материјалу кинеског језика, у којем су аутори испитивали појаву језичке анксиозности при реализацији стандардног кинеског

⁷ Ова појава може изазвати активацију дела аутономног нервног система (HORVITZ et al. 1986), односно – убрзано лупање срца, знојење дланова, неспособност концентрисања и сл. (НЕШИЋ 2018: 115).

језика код студентске популације с различитих дијалекатских подручја (JIANG – DEWAELE 2018). Аутори истичу да је језичка анксиозност условљена многим факторима, међу којима се издвајају потешкоће с усвајањем стандардног језика који говорницима није у потпуности близак, као и притисак који могу осећати, страхујући од негативне друштвене евалуације (JIANG – DEWAELE 2018: 289).

Будући да постоје значајне разлике у системима косовско-ресавског дијалекта и стандардног српског језика (в. одељак 1.2.), желели смо да испитамо да ли ће се језичка анксиозност јавити код говорника косовско-ресавског дијалекта при реализацији стандардног језика, будући да њиме не владају у потпуности и да им није у потпуности близак.

3. О НЕКИМ АСПЕКТИМА ЈЕЗИЧКОГ ПОНАШАЊА. Дијалекатски говорник који живи у свом родном месту стандардном језику биће изложен (делимично) путем медија, у званичним приликама и(ли) приликом посете подручју у којем се њиме говори. С друге стране, дијалекатски говорник који се доселио у подручје у којем се говори стандардним језиком њему ће бити изложен у драстично већој мери. Како је говорницима у већини случајева важно да се уклопе у средину или ситуацију у којој се налазе, то се одражава и на њихов говор, односно, испољава се тежњом да се говор прилагоди говору већине. Језичка анксиозност првенствено може бити подстакнута страхом од негативног друштвеног вредновања и стигматизације, па говорници, посебно они који живе у новој средини, како би поменуле појаве избегли, послежу процесу дијалекатског уједначавања. Такође, с обзиром на то да је употреба стандардног језика ситуационо условљена, може се претпоставити да ће анксиозност условљавати и природа комуникације, као и однос према саговорнику. Како бисмо боље разумели ове појаве, укратко ћемо указати на неке од њихових аспеката, будући да потенцијално могу утицати на јављање језичке анксиозности при контакту говорника с варијететом који се разликује од њихове дијалекатске базе. Ове су појаве послужиле за конципирање упитника који је у овом истраживању коришћен (в. одељак 4.2.).

3.1. Дијалекатско уједначавање. *Дијалекатско уједначавање* (нивелисање, енгл. *dialect leveling*), један је од облика конвергенције⁸, до којег долази у ситуацији у којој се сусретну представници различитих, али међусобно разумљивих дијалеката, односно идиома. Међу говорницима се одвијају разне говорне адаптације, а резултат је тај да се облици које говорници негативно вреднују, односно, које осећају као изразито локалне, замењују облицима који су у језику шире распрострањени. Крајњи резултат овог процеса јесте смањење варијација међу идиомима, тако што се маркиране особине, или особине које су у мањини – губе (TRUDGILL 1986: 1–8, 83–126; KERSWILL 2003: 223–224). У овом се процесу може сагледати потенцијални утицај језичке анксиозности, као један од фактора који ће утицати на потребу говорника да у свој говор уноси измене.

⁸ Конвергенција (енгл. *speech convergence*) представља уобичајен облик говорне адаптације (акомодације, енгл. *speech accommodation*) приликом које долази до измене језичког варијетета, тако што се говорник приближава говору свог саговорника (GILES 2001: 193).

3.2. НЕГАТИВНО ВРЕДНОВАЊЕ У ДРУШТВУ. Употреба различитих варијација мотивисана је првенствено жељом говорника да се с неком групом идентификује, а да се од друге дистанцира. На овај начин говорник жели да избегне негативну друштвену евалуацију, па се због тога фокусира на одабир престижнијих форми које ће га означити као прихватљивог члана заједнице у којој се нашао, док ће стигматизоване форме које га могу негативно обележити у тој заједници говорник избегавати. Један од фактора који утичу на замену стигматизованих форми онима које су шире распрострањене јесте и међусобна разумљивост говорника. Стигматизованим формама сматрају се оне које су перцептивно или когнитивно уочљиве и управо се оне најпре губе у процесу поменутог дијалекатског уједначавања. Уз стигматизоване форме ту су и стереотипи, који представљају особине које говорници врло јасно перципирају као диференцијалну особину одређеног језичког варијетета и о њој имају јасно изражено позитивно или негативно мишљење (MEYERHOFF 2006: 22–23).

3.3. ГОВОРНА СИТУАЦИЈА И ОДНОС ПРЕМА САГОВОРНИКУ. Реализација језика условљена је говорном ситуацијом која се одређује на основу разних фактора, попут учесника у комуникацији и других околности: времена, места, окружења, повода, циља комуникације, и сл. Дати контекст говорне ситуације утиче на одабир варијетета или стила (регистра) у којем ће се говор реализовати (HOLMES 2013: 239). На пример, очекивано је да ће се говорник у већој мери служити облицима који се одликују формалношћу када говори с колегом или о послу, а формалност упућује на то да ће покушати за сопственом реализацијом стандардног идиома, док ће се у разговору с пријатељем и у оквиру породице служити природним, неформалним, дијалекатским говором (SCHILLING-ESTES 2006: 375–376). Дакле, што су ситуација и однос према саговорнику приснији, може се претпоставити да ће и говор бити природнији, односно, ако су ситуација и однос формалнији, очекивано је да ће се то одразити и у говору. Стога су говорна ситуација и однос према саговорнику фактори које би такође требало узети у обзир при испитивању језичке анксиозности.

4. МЕТОДОЛОГИЈА

4.1. Испитаници. Истраживањем су обухваћене две групе испитаника, које су формиране према њиховој потенцијалној изложености стандардном језику, при чему су првом групом обухваћени говорници који дуже од пет година живе у средини у којој је заступљен стандардни језик, док друга група обухвата говорнике који живе у свом родном месту, а стандардном су језику директно изложени углавном при посети средини у којој је он заступљен.⁹ Сви су испитаници говорници северног поддијалекта косовско-ресавског дијалекта и већи део живота провели су на том подручју (35,48% испитаника је из Ћуприје, 54,83% из Јагодине, а 9,6% из других места (Параћин, Деспотовац, Баточина)).

⁹ У наставку ће из практичних разлога ове групе носити ознаке *группа 1* и *группа 2*.

У групи 1 нашао се 31 испитаник, док група 2 обухвата 37 испитаника, што значи да је укупан узорак овог истраживања $N = 68$.¹⁰ У истраживању је учествовао 31 мушкарац (45,58% испитаника) и 37 жена (54,41% испитаника), чија је просечна старост у тренутку попуњавања упитника била 29 година (СД = 5,12).¹¹

4.2. Упитници. Подаци који су обухваћени анализом прикупљени су током априла 2019. године, путем анкете која је сачињена за потребе истраживања. Ова се анкета састоји из три дела, а испитаници су је електронски попуњавали путем платформе *Google Forms*.

Најпре је конципиран упитник за одређивање језичке анксиозности, по узору на Скалу за мерење језичке анксиозности у разредној ситуацији – *FLCAS* (енгл. *Foreign Language Classroom Anxiety Scale*) (Horwitz et al. 1986).

Упитник је базиран на петостепеној Ликертовој скали¹² и садржи 25 ставки путем којих се одређује степен језичке анксиозности и садржао је и обрнуто кодирана питања.¹³ Ставке обухваћене упитником конципиране су на основу социолингвистичких појмова који могу утицати на говорника и његову реализацију говора (в. 3. целину), стога се путем одговора на дата питања стиче увид у факторе који могу утицати на језичку анксиозност.

Други упитник у оквиру анкете служи испитивању ставова према језику и говору, такође је базиран на петостепеној Ликертовој скали и садржи 12 ставки. Овај је упитник послужио да се испита да ли се ставови према језику и говору могу довести у везу са степеном језичке анксиозности.

Осим питања која су обухваћена наведеним упитницима и оних која се тичу појединих личних података, анкета укључује и питања помоћу којих се стиче детаљнији увид у дијалекатско порекло испитаника и потенцијалне дијалекатске карактеристике које би се у њиховом говору могле наћи.

Анкетом су обухваћена и питања отвореног типа помоћу којих се стиче увид у то како испитаници перципирају сопствени говор (који су и вредновали оценама 1–5) и, наспрам њега, стандардни језик, говор који је заступљен у медијима, као и говор појединих других области.

Подаци који су добијени претходно наведеним групама питања и упитником којим се испитују ставови према језику у овом су истраживању представљали независне варијабле, а зависна је варијабла степен анксиозности.

¹⁰ Од укупног броја испитаника тридесет четворо факултетски је образовано (50%), двадесет један испитаник у тренутку испитивања похађао је студије (30,88%), док је тринаесторо испитаника средњошколског образовања (19,12%). Међу факултетски образованима и онима чије су студије у току нашло се четворо филолога (троје англиста и један слависта), као и један професионални глумац, што представља 7,35% од укупног броја испитаника чији би образовни профил потенцијално омогућио боље познавање језичких карактеристика. Међу образовним профилима осталих испитаника били су: двоје васпитача, музиколог, ликовни уметник, правник, двоје лекара, агроекономиста, економиста, еколог, биолог, ветеринар, двојица програмера, графички дизајнер и др.

¹¹ Узевши у обзир број и старосну доб испитаника, као и методологију, резултати добијени овим истраживањем могу се сматрати прелиминарним резултатима испитиване појаве.

¹² 1 – Уопште се не слажем. 2 – Не слажем се. 3 – Не знам. 4 – Слажем се. 5 – У потпуности се слажем.

¹³ *Cronbach's alpha* тест, којим се испитује поузданост упитника, код свих питања показао је вредност $> .90$, што је показатељ тога да је упитник изузетно поуздан.

4.3. ТЕХНИКЕ ИСТРАЖИВАЊА. Подаци који су прикупљени најпре су кодирани, а потом статистички обрађени у програму *SPSS 20.0*. Приликом њихове обраде рачунали смо аритметичку средину и стандардну девијацију, а користили су се следећи статистички тестови: непараметријски тест независних узорака и *t*-тест независних узорака.

4.4. ПОЧЕТНЕ ХИПОТЕЗЕ. Током анализе најпре су сагледани поједини подаци који су добијени путем анкете, како би се истраживана појава боље разумела и адекватније тумачила. Потом су изнети резултати квантитативне анализе који одговарају на постављене нулте хипотезе.¹⁴

X01: Нема разлике у степену анксиозности између говорника из групе 1 и говорника из групе 2.

X02: Говорници из групе 1 нису високо анксиозни.

X03: Говорници из групе 2 нису високо анксиозни.

X04: Ставови према језику не могу се довести у везу с нивоом анксиозности код говорника из групе 1.

X05: Ставови према језику не могу се довести у везу с нивоом анксиозности код говорника из групе 2.

X06: Екстралингвистички фактори, попут типа говорне ситуације, односа са саговорником и сл. не могу се довести у везу с нивоом анксиозности код говорника из групе 1.

X07: Екстралингвистички фактори, попут типа говорне ситуације, односа са саговорником и сл. не могу се довести у везу с нивоом анксиозности код говорника из групе 2.

X08: Оцена сопственог говора не може се довести у везу с нивоом анксиозности код говорника из групе 1.

X09: Оцена сопственог говора не може се довести у везу с нивоом анксиозности код говорника из групе 2.

X10: Фактор пола не може се довести у везу с нивоом анксиозности код говорника из групе 1.

X11: Фактор пола не може се довести у везу с нивоом анксиозности код говорника из групе 2.

5. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

5.1. ОСВРТ НА ПОЈЕДИНЕ ПОДАТКЕ ДОБИЈЕНЕ ПУТЕМ УПИТНИКА. На питање како *бисте описали њовор свој родној месџа* неки од одговора¹⁵ у групи 1 су следећи: *нејравџлан, ириџанџан; јаџодински (сељачки); добар; џуџиџски, довољно речено!; најбољи; нејравџлан, брз, некад оџеџнуџ, здуџан; искрен, сиров, имџулсиван; може и џоре; занимљив акценатџ; уџечатџљив; неџњижевни; средње исџраван; одџовара џеџиераменџу џуди; умерене брзине и леџрџав; нејравџлно акценџовање, честџа нејравџлна уџоџџреба џаџеџа, итд., док су неки од одговора на исто питање у групи 2: џросџ; солидан; лоџ; разнолик; друџима смеџан, мени веома драџ; креатџиван; инџтересанџан; јеџинсџивен; џаролик; живоџисан, са косовско-ресавским наречџем.*

¹⁴ Неке хипотезе постављене су помоћу *Mann-Whitney U* непараметријског теста независних узорака.

¹⁵ Због ограничења у обиму рада нису навођени сви одговори испитаника.

У овим одговорима можемо препознати и неке од поменутих распрострањених схватања, на пример, да је говор косовско-ресавског дијалекта *нејравилан*, али међу испитаницима има и оних који говор свог краја виде с позитивног аспекта.

Табела 1. Најупечатљивије особине локалног говора / највеће разлике у односу на стандардни језик, према одговорима из анкете

питања ¹⁶	група 1 ¹⁷		група 2 ¹⁸	
најупечатљивија особина локалног говора	акцент	93,54%	акцент	37,83%
	падежи	29,03%	падежи	21,62%
	вокали ¹⁹	19,35%	вокали	10,8%
	<i>ga + њрезенӣ</i> конструкција	12,9%	<i>ga + њрезенӣ</i> конструкција	8,1%
	лексика	3,2%	лексика	21,62%
највећа разлика у односу на стандардни идиом	акцент	96,77%	акцент	75,67%

Најупечатљивија особина говора њиховог краја за испитанике из обеју група јесте акцент, што је уједно и особина коју сматрају за највећу разлику у односу на стандардни језик (в. табелу 1). Према процентуалној заступљености особина које су испитаници у анкети наводили, може се закључити да обе групе имају приближну перцепцију говора свог родног места, а кључна разлика била би та што испитаници из групе 2 у већој мери сматрају да говор њиховог краја карактерише специфична дијалекатска лексика. Такође, може се закључити да су говорници из групе 1 свеснији дијалекатских обележја говора свог краја, будући да су се у већем проценту и конкретније о њима изјашњавали, што се може довести у везу с тим да су приликом дужег контакта са стандардним језиком постали свеснији дијалекатских карактеристика којима се говор њиховог краја одликује.

На основу датих одговора може се закључити да је перцепција испитаника о сопственом говору у начелу прилично објективна, будући да се њихови одговори у одређеној мери поклапају с описом карактеристика којима се северно подручје косовско-ресавског дијалекта одликује, односно са стањем овог говора забележеним у литератури.

На питање у којим ситуацијама посебно чувате свој мајтерњи говор, а у којима се од њега удаљавате група 1 давала је одговоре: у неформалним чувам, а у формалним се удаљавам; кад се шалим с друшћивом чувам, на факул-

¹⁶ Процент који се налази уз сваку од наведених особина рачунат је у односу на укупан број говорника дате групе, будући да су говорници наводили више особина.

¹⁷ Неки од одговора на наведено питање из групе 1: *крајкосилазни акцента̄, заувјање sic! као сирена њоком њора, слабо њознавање локајива и дајива; будуће време, њимер: њу да идем – њу идем – да се њуби; чудно изѡварање самојласника е и о; лоци њадежи, лоци акценци; разноврсности акценциовања* итд.

¹⁸ Неки од одговора на наведено питање из групе 2: *акценциовање и њојрешно коришћење њадежа и времена; њојзнавање ѡрамајике (нарочитио њадежа); акценци; завијање, ѡрођужавање самојласника на крају речи и мало бржи ѡвор* итд.

¹⁹ Односи се на специфичан изговор вокала; претпоставља се – на њихову *ојвореностӣ*, будући да се говор овог краја одликује специфичном артикулацијом вокала.

шећу мењам; у шали ја посебно чувам, удаљавам се у свим формалним ситуацијама; удаљавам се у званичним конверзацијама; мајерњи говор сионшано излази кад год говорим док сам бесна или нервозна; у крућу пријатеља чувам; чувам у свакодневном говору; чувам у иренуцима љубиње, расправе, мењам у кониакћу с људима на послу; у неформалним чувам, у иривајним иренуцима чувам, итд. Одговори у групи 2 су следећи: у свом праду чувам, ван њеја се ирудим да причам по неком ошћейрихваћеном сџандарду; у кониакћу с породицом и пријатељима чувам, у формалним разговорима се удаљавам; посебно се чува у разговору са земљацима, мења се у формалном друшћиву или јавном насћују; одсћујам у озбиљним разговорима; у случају комуникације с људима нижеј образовној сћейена посебно налацавам, а у формалној комуникацији се удаљавам; кад се налазим ван родној прада, удаљавам се, а у њему ја посебно чувам, итд.

На питање који су разлози за иромене у Ващем говору, или, уколико говор не мењаше, који су разлози за њо, неки од одговора у групи 1 јесу: *озбиљносћ разговорa; ирилаћођавање средини, мешање са људима из остћалих прадова; иоћребе посла; боље уклајање у окружење, без нераздевања; различитће сћуације, у формалним ириликама свесно или несвесно ирилаћођавам свој говор сћуацији; нераздевање саговорника и чуђење околине ионекад уме да досади; волим да причам иравилно, не свиђа ми се говор у мом праду; разлоћ из кој сам ја ироменила донекле је шјај да сам свесна колико се лоще ирича у мом крају итд.* Овој групи постављено је и питање у којој мери смайраше да сће свој говор ирилаћодили говору нове средине, у којем је требало извршити нумеричку процену (1–5), а резултат је просечна оцена АС = 2,90, СД = 1,044. Групи 2 ова питања нису постављена.

На основу одговора на претходна питања може се закључити да испитаници праве дистинкцију у одабиру варијетета у зависности од ситуације и саговорника. У појединим одговорима видљиве су тенденције ка процесу дијалекатског уједначавања, које је углавном тежња да се избегну стигматизација и нераздевање од стране саговорника. Такође, испитаници су наводили да матерњи говор посебно користе у ситуацијама у којима су под емотивним набојем, а било је и неколико одговора у којима су испитаници наводили да свој говор не мењају, или га мењају јер су свесни да се у њиховом крају говори *иоћрешно*.

Дакле, кроз одговоре добијене путем анкете може се закључити да су фактори који су узети као основа упитника за испитивање језичке анксиозности врло присутни у свести испитаника, те да се потенцијално одражавају на њихов говор, а квантитативна анализа биће показатељ тога да ли су они повезани с језичком анксиозношћу.

5.2. РЕЗУЛТАТИ КВАНТИТАТИВНЕ АНАЛИЗЕ

5.2.1. Језичка анксиозност. Анализом упитника најпре је установљен просечан степен анксиозности, који је код говорника из групе 1 АС = 50,42, СД = 14,75, с минималним коефицијентом анксиозности 29, док је максимални 76, а код говорника из групе 2 АС = 49,91, СД = 16,75, минимални коефицијент 25, а максимални 82.

Да би се проверила истинитост прве нулте хипотезе, путем t -теста независних узорака установљено је да нема статистички значајне разлике у степену анксиозности између ових група ($t = ,129, p = ,226$), стога се прва нулта хипотеза прихвата, односно, може се закључити да нема статистички значајне разлике у степену анксиозности код говорника из двеју испитиваних група.

Помоћу средње вредности и стандардне девијације степена анксиозности у овим двама групама формирана је скала путем које се говорници сврставају у оне с ниском, средњом или високом анксиозношћу.²⁰ Будући да је у групи 1 $AC = 50,42$, $CD = 14,75$ а у групи 2 $AC = 49,91$, $CD = 16,75$, скала обухвата распоне који су приказани у табели 2, где је приказана и дистрибуција степена анксиозности међу испитиваним групама.

Већина говорника показује средњи степен анксиозности, стога се друга и трећа нулта хипотеза прихватају, односно, истинита је тврдња да испитаници из групе 1 и испитаници из групе 2 нису високо анксиозни.

Табела 2. Скала анксиозности и дистрибуција њеног степена међу испитаницима у двама групама

степен анксиозности	група 1		група 2	
	скала	дистрибуција	скала	дистрибуција
ниска анксиозност	25–35	7 ²¹ (22,58%)	25–32	5 (13,51%)
средња анксиозност	36–65	19 (61,29%)	33–67	25 (67,56%)
висока анксиозност	66–125	5 (16,12%)	68–125	7 (18,91%)

5.2.2. Ставови према језику и говору. Поређење је показало да у овом сегменту нема статистички значајне разлике међу групама ($t = 0,586, p = 0,560$), па се четврта и пета нулта хипотеза прихватају, односно – ставови према језику и говору не могу се довести у везу са степеном анксиозности.

5.2.3. Екстралингвистички фактори. Детаљном анализом путем t -теста независних узорака и дескриптивне статистичке анализе утврђено је да статистички значајне разлике ($p > 0,05$) међу двама групама постоје код питања која се односе на формални разговор, уношење додатне пажње у сопствени говор, или подразумевају страх од негативног вредновања у друштву. Када је у питању формална комуникација, односно разговори с колегама на послу или на факултету или разговори с људима из друге средине, анксиозност је статистички значајно већа код групе 1. Може се претпоставити да се, будући да се чешће налазе у оваквим ситуацијама, језичка анксиозност код њих из тог разлога чешће и испољава.

Када је у питању уношење додатне пажње у сопствени говор, већу средњу вредност са статистички значајном разликом показује група 2, што се

²⁰ Ова се скала формира тако што се стандардна девијација одузима од средње вредности, и сабира с њом, па се тако добија распон за средњу анксиозност; ниску ће обухватати вредност испод доње границе средњег распона, а високу вредност изнад његове горње границе.

²¹ Број испитаника код којих је забележен наведени степен анксиозности.

може тумачити тиме да су говорници из групе 1 стандардни језик усвојили у већој мери, будући да су му знатније изложени, а са степеном усвојености смањено се и ниво пажње која се у говор уноси, а самим тим и ниво анксиозности.

Говорници из групе 2 у већој мери страхују да ће због свог говора бити исмејани, док је код говорника из групе 1 језичка анксиозност у мањој мери изражена у истом сегменту, што се такође може повезати с дужином њиховог боравка у новој средини и с изложеношћу стандардном идиому (в. табелу 3).

Табела 3. Степен анксиозности код питања у којима је забележена статистички значајна разлика међу испитиваним групама

питање	група	АС	СД	<i>t, p</i>
Не осећам никакву нелагоду у разговору с колегама на послу / на факултету / с људима из друге средине.	1	1,71	0,864	<i>t</i> = -2,607, <i>p</i> = 0,001
	2	2,41	1,25	
Уопште не размишљам о томе како говорим.	1	3,48	1,15	<i>t</i> = 3,451, <i>p</i> = 0,001
	2	2,49	1,21	
Не осећам се пријатно у формалним разговорима с људима из друге средине.	1	4,16	1,03	<i>t</i> = 8,642, <i>p</i> = 0,000
	2	1,92	1,09	
Трудим се да се прилагодим говору нове / друге средине (када у њој боравим), јер се бојим да ћу бити исмејан/а због свог говора.	1	1,52	1,02	<i>t</i> = -3,075, <i>p</i> = 0,003
	2	2,43	1,36	

На основу наведених резултата, шеста и седма нулта хипотеза одбацују се, односно, може се закључити да се екстралингвистички фактори могу довести у везу с нивоом анксиозности у обеима групама, а ти су фактори првенствено говорна ситуација, однос са саговорником и страх од негативне друштвене евалуације, које превасходно условљава степен изложености стандардном језику.

5.2.4. ОЦЕНА ГОВОРА. Када је у питању нумеричко вредновање сопственог говора од стране испитаника, просечна оцена у групи 1 је АС = 3,58, СД = 0,720, а у групи 2 АС = 3,86, СД = 0,673. Анализа је показала да нема статистички значајне разлике у оценама међу наведеним групама (*t* = -1,680, *p* = 0,098) стога се осма и девета нулта хипотеза прихватају, тј. оцена сопственог говора не може се довести у везу с нивоом језичке анксиозности. Међутим, треба приметити да је група 2 сопствени говор вредновала већом просечном оценом, па се може претпоставити да су говорници из групе 1 при дужем контакту са стандардним језиком постали свеснији дијалекатских карактеристика говора свог краја, што се показало и кроз слободне одговоре у анкети.

5.2.5. ФАКТОР ПОЛА. Када је у питању фактор пола, просечан степен језичке анксиозности код мушкараца у групи 1 је АС = 49, СД = 16,75, а у групи 2 АС = 48,04, СД = 16,49, док је код жена у групи 1 АС = 51,09, СД = 14,09, и у групи 2 АС = 52,37, СД = 17,29.

Табела 4. Просечан степен анксиозности код мушкараца и жена у оквиру испитиваних група

група	пол	N ²²	АС	СД
група 1	мушки	10	49,00	16,75
	женски	21	51,09	14,09
група 2	мушки	21	48,04	16,49
	женски	16	52,37	17,29

Истраживање показује да су жене у извесној мери анксиозније од мушкараца,²³ међутим, показује се да ова разлика није статистички значајна ($t = -0,857$, $p = 0,395$), стога се десета и једанаеста нулта хипотеза такође могу прихватити, односно, може се закључити да се фактор пола не може се довести у везу с нивоом језичке анксиозности.

6. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА. Анализа података прикупљених путем посебно конципиране анкете за експериментално истраживање језичке анксиозности код двеју група говорника косовско-ресавског дијалекта – оних који живе дуже од пет година на подручју у којем се говори стандардни језик и оних који живе у свом родном месту – показала је, најпре, да сви испитаници имају прилично валидну перцепцију о говору свог краја и о разликама тог говора у односу на друге средине и стандардни језик, а говорници из групе која живи на подручју у којем се говори стандардни језик својим су одговорима показали да је њихова свест о дијалекатским карактеристикама у извесној мери израженија, што се може приписати њиховом дужем боравку у другом говорном окружењу, приликом којег су постали свеснији наведених разлика. Због тога, њихова је просечна оцена сопственог говора нешто нижа у односу на просечну оцену друге групе. Такође, сви говорници у потпуности су свесни тога да је одабир варијетета условљен говорном ситуацијом, као и односом према саговорнику.

У степену анксиозности међу групама нема статистички значајне разлике, а највише је говорника у обема групама показало средњи степен језичке анксиозности, што је потврда тога да ова појава постоји и да је код већине говорника присутна. Језичку анксиозност у нешто већем степену показали су говорници који живе у новој средини, што се може приписати томе што се стандардним језиком, који им није у потпуности близак, морају служити знатно чешће од говорника из друге групе.

Екстралингвистички фактори могу се довести у везу са степеном анксиозности, будући да статистички значајна разлика постоји међу групама када су у питању формална комуникација, уношење додатне пажње у сопствени говор и негативна друштвена евалуација, па тако говорници који живе у новој средини показују већи степен језичке анксиозности када су у питању формални разговори и уносе додатну пажњу у сопствени говор,

²² Број испитаника у датој групи.

²³ У појединим истраживањима ове појаве, када је у питању фактор пола, показало се да су жене статистички значајно анксиозније од мушкараца (в. Радић-Боланић 2017: 16, 17). Треба узети у обзир да би и у овом истраживању резултат могао бити другачији, да је обухваћен већи број испитаника.

али говорници који живе на свом дијалекатском подручју у већој мери страхују од тога да ће због свог говора бити исмејани. Ови се резултати такође могу посматрати као последица изложености стандардном језику.

Ставови према говору и фактор пола не могу се довести у везу с језичком анксиозношћу, будући да у овим аспектима статистички значајна разлика међу групама није забележена. Међутим, иако то није било од статистичког значаја, треба имати у виду да је код жена забележен већи степен анксиозности.

Резултати добијени овим истраживањем могу бити од користи за даља истраживања језичке анксиозности при усвајању употребне норме стандардног језика, пошто оваква истраживања на материјалу српских народних говора досад нису вршена.

Будућим истраживањима требало би превасходно обухватити већи број говорника, али и друге дијалекатске говоре. Пажњу треба посветити и осмишљавању адекватне методологије, где би се, осим конципирања што поузданијих упитника који би испитивали ову појаву, могли укључити и интервјуи с испитаницима, који би допринели поузданости резултата, а путем њих би се стекао и увид у валидност самопроцене испитаника, као и у то колико заправо владају стандардним језиком.

Резултати оваквих истраживања могу имати значајну примену у социолингвистици, урбаној дијалектологији и психологији, али и у настави српског језика, где би наставници још током школовања могли усмеравати ученике на поједине аспекте који утичу на реализацију језичке анксиозности и с њима радити на превазилажењу ове појаве. Такође, требало би да истраживачи посвете пажњу проблематици која се тиче комплексности норме стандардног српског језика, која би могла бити усклађен(и)а с њеном реализацијом, што би умногоме олакшало процес усвајања стандардног језика, посебно говорницима чији говори нису блиски његовој дијалекатској основи.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Бошњаковић, Жарко. Преношење акцената у говору неких јавних медија. *Зборник Мајнице српске за филолозију и лингвистику* 50 (2007): 81–93.
- Бугарски, Ранко. *Увод у општу лингвистику*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1995.
- Ивић, Павле. *Српскохрватски дијалекти: њихова сѝрукѝура и развој*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1994.
- Ивић, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика: увод и шѝокавско наречје*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2001.
- Јокановић-Михалов, Јелица. *Акцент и инѝонација говора на радију и ѝелевизији*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2007.
- Милорадовић, Софија. Узурални стандард у урбаним центрима на косовско-ресавском и призренско-тимочком говорном подручју. Срето Танасић (ур.). *Српски језик и акѝуелна ѝиѝања језичке ѝолиѝике*. *Зборник Инѝѝѝуѝа за српски језик САНУ II*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2014, 143–150.
- Нешић, Ивана. Развој комуникативних компетенција у настави пословног енглеског језика у високом образовању [докторска дисертација]. Универзитет у Крагујевцу: Филолошко-уметнички факултет, 2018.
- Николић, Марина. Изазови у стандардизацији језика – теоријска проматрања. *Зборник радова Филозофског факултета у Приѝѝѝини* 50/4 (2020): 103–116.

- РАДИЋ-БОЈАНИЋ, Биљана. Језичка анксиозност код студената енглеског језика и књижевности. *Наслеђе* 38 (2017): 9–21.
- СРЕДОЈЕВИЋ, Дејан. Акцент именица у језику водитеља-спикера новосадских телевизијских станица. Жарко Бошњакковић (ур.). *Говор Новог Сада. Св. I, Фонетске особине*. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, 2009, 215–234.
- *
- AUER, Peter. The Neo-standard of Italy and Elsewhere in Europe. M. Cerruti, C. Crocco, S. Marzo (eds.). *Towards a New Standard: Theoretical and Empirical Studies on the Restandardization of Italian*. Berlin, Germany: Mouton, 2017, 365–374.
- DEWAELE, Jean-Marc, K. V. PETRIDES, Adrian FURNHAM. Effects of Trait Emotional Intelligence and Sociobiographical Variables on Communicative Anxiety and Foreign Language Anxiety Among Adult Multilinguals: A Review and Empirical Investigation. *Language Learning* 58/4 (2008): 911–960.
- DEWAELE, Jean-Marc. *Emotions in Multiple Languages*. 2nd Ed. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2013.
- FERGUSON, Charles A. Diglossia. *Word* 15/2 (1959): 325–340.
- GARCIA DE BLAKELEY, Marta, Ruth FORD, Leanne CASEY. Second Language Anxiety among Latino American Immigrants in Australia. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism* 20/7 (2017): 759–772.
- GILES, Howard. Speech Accommodation. Mesthrie Rajend (ed.). *Concise Encyclopedia of Sociolinguistics*. Oxford: Elsevier, 2001, 193–197.
- HOLMES, Janet. *An Introduction to Sociolinguistics*. Fourth Edition. London – New York: Routledge, 2013.
- HORWITZ, Elaine K., Michael B. HORWITZ, Joann COPE. Foreign Language Classroom Anxiety. *The Modern Language Journal* 70 (1986): 125–132.
- JIANG, Yan, Jean-Marc DEWAELE. Language Anxiety in Chinese Dialects and Putonghua among College Students in Mainland China: The Effects of Sociobiographical and Linguistic Variables. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* (2018): 289–303.
- KERSWILL, Paul. Dialect Levelling and Geographical Diffusion in British English. David Britain, Jenny Cheshire (eds.). *Social Dialectology. In Honour of Peter Trudgill*. Amsterdam: Benjamins, 2003, 223–24.
- MACINTYRE, Peter, Robert GARDNER. Language Anxiety: Its Relationship to Other Anxieties and to Processing in Native and Second Languages. *Language Learning* 41 (1991): 513–534.
- MACINTYRE, Peter, Robert GARDNER. A Student's Contributions to Second-language Learning. Part II: Affective Variables. *Language Teaching* 26 (1993): 1–11.
- MACINTYRE, Peter. How Does Anxiety Affect Second Language Learning? *The Modern Language Journal* 79 (1995): 90–99.
- MEYERHOFF, Miriam. *Introducing Sociolinguistics*. London – New York: Routledge, 2006.
- OKUKA, Miloš. *Srpski dijalekti*. Zagreb: SKD Prosvjeta, 2008.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. *Sociolingvistika*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2003.
- SCHILLING-ESTES, Natalie. Investigating Stylistic Variation. J. K. Chambers, Peter Trudgill, Natalie Schilling (eds.) *The Handbook of Language Variation and Change*. Oxford: Blackwell Publishing, 2006, 375–401.
- SEVINÇ, Yeşim. 2017. Language Anxiety in the Immigrant Context: Sweaty Palms? *International Journal of Bilingualism* 22/6 (2017): 717–739.
- SEVINÇ, Yeşim, Jean-Marc DEWAELE. Heritage Language Anxiety and Majority Language Anxiety among Turkish Immigrants in the Netherlands. *International Journal of Bilingualism* 22/2 (2018): 159–179.
- SUZIĆ, Radmila, Biljana RADIĆ-BOJANIĆ. Ispitna anksioznost i učenje engleskog jezika u razrednoj situaciji. *Primenjena lingvistika* 15 (2014): 59–71.
- SUZIĆ, Radmila. *Jezička anksioznost i uspešnost učenja engleskog jezika u višim razredima osnovnih škola* [doktorska disertacija]. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2015.
- TRUDGILL, Peter. *Dialects in Contact*. Oxford: Blackwell, 1986.

Miljana Čopa

LANGUAGE ANXIETY IN SPEAKERS OF KOSOVO-RESAVA DIALECT
IN CONTACT WITH STANDARD LANGUAGE

S u m m a r y

Language anxiety can be described as a feeling of discomfort, fear, or some form of awkwardness that occurs when a speaker is in contact with an idiom that is different from their native speech. This research was done with the aim of examining the occurrence of language anxiety within the speakers of Kosovo-Resava dialect when they come in contact with the standard language, together with their perception of these varieties. This was examined with the purpose of determining whether the speakers become anxious in certain situations, to what degree they feel language anxiety, as well as which factors influence language anxiety level, and finally, if there is a difference between two groups: speakers who live in their hometown, which is in the territory of Kosovo-Resava dialect, and become directly exposed to the standard idiom mainly when visiting the new region, and speakers whose native dialect is Kosovo-Resava, but have lived in the new region for more than five years. These speakers gave their responses in a questionnaire that was made for the purpose of this research. The collected data was first analyzed by the qualitative method, in order to better understand and more accurately interpret the investigated phenomenon, and then a quantitative analysis was undertaken in order to determine the degree of language anxiety and which factors have statistical significance for its realization. The preliminary results of this study indicate that there is no statistically significant difference in the degree of language anxiety between the two groups, and that most of the speakers in both groups show a median degree of language anxiety, which confirms that it exists within these speakers. Some extralinguistic factors may be related to the degree of language anxiety, as there is a statistically significant difference within the two groups in situations related to formal speech, more careful speech, and negative social evaluation. This kind of research has not been carried out so far on the material of Serbian dialects.

Институт за српски језик САНУ
Кнез Михаилова 36/1, 11000 Београд, Србија
miljana.copa@isj.sanu.ac.rs

(Примљено: 1. априла 2021;
прихваћено: 12. маја 2021)

Радослава Трнавац

КЛАСИФИКАЦИЈА ВРЕДНОСНОГ СИСТЕМА НОВИНСКОГ ДИСКУРСА О ЕПИДЕМИЈИ КОРОНАВИРУСА У РУСКОМ ЈЕЗИКУ

Рад се бави класификацијом вредносног система вести о епидемији коронавируса у руским новинама *Независимая газета* у периоду између октобра и децембра 2020. године. Таксономија издвојених вредности вести заснива се на класификацији представљеној у радовима М. Беднарек и Х. Кејпл (BEDNAREK – CAPLE 2012; 2014; 2017). Најпроминентније вредности у нашој грађи су добијене на основу мануелно спроведене семантичке анотације (USAS модел, ARCHER et al. 2002) 100 најфреквентнијих и 100 кључних речи у корпусу. Резултати примене две поменуте методе из области корпусне лингвистике скоро се у целости поклапају, демонстрирајући да су доминантно у оквиру извештавања о коронавирусу истакнуте следеће вредности: *суперлативност, утицај/последица, нејосредна географска/културолошка близина*.

Кључне речи: вредносни систем вести, новински дискурс, семантичка анотација корпуса, листа фреквентних речи, листа кључних речи.

This paper investigates the foregrounding of the news values in the news reports related to the COVID-19 pandemic in the Russian newspaper *Nezavisimaya Gazeta* for the period of October – December 2020. The classification of the news values that we used is based on the framework of Discursive News Values Analysis (BEDNAREK – CAPLE 2012; 2014; 2017). We singled out the values in the corpus based on the manual semantic annotation (USAS модел, ARCHER et al. 2002) which is applied on the top 100 most frequent words and 100 keywords. The results that we obtained from these two corpus linguistics methods almost completely overlap, with the following values being prominent: Superlativeness, Impact, and Proximity.

Key words: news values, newspaper discourse, corpus semantic annotation, word frequency, keywords analysis.

1. Увод. Наше истраживање се бави класификацијом вредносног система новинског дискурса који је присутан у извештавању о епидемији коронавируса на материјалу руских новина *Независимая газета*¹ у периоду између октобра и децембра 2020. године. Циљ рада је да се одреди које вредности при информисању о поменутој теми су наглашене, као и да се пажња читалаца скрене на дискурсивну методологију по којој се одређени догађај или вест издвајају у писаним медијима у односу на остале и презентује читаоцима за разлику од оних које никада не стигну до читалаца.

Истраживање М. Беднарек и Х. Кејпл (BEDNAREK – CAPLE 2012:103)² истиче етнографски рад Котера (COTTER 2010), који показује да је утицај вредности у вестима значајан за све фазе извештавања у новинарству. Док је по-

¹ *Независимая газета* је била совјетска, а потом руска новина, која излази свакога дана од 1990. године и бави се друштвено-политичким темама. У Совјетском Савезу она је била један од првих независних медија, након чега је прешла у власништво Бориса Березовског. Садашњи власник, генерални директор и главни уредник новина је Константин Ремчуков.

² Немамо за циљ у овом раду да пружимо детаљни преглед литературе о вредносном систему вести који би се базирао на интердисциплинарним проучавањима поменуте тематике.

рекло концепта вредносног система вести изван домена лингвистике (GALTUNG – RUGE 1965), овај појам представља веома важну алатку за било коју језичку анализу дискурса вести. Из наведеног разлога, презентоваћемо модел класификације система вредности који је популаризовао поменути тему у оквиру лингвистике, а представљен је у радовима Бела (BELL 1991), М. Беднарек и Х. Кејпл (BEDNAREK – CAPLE 2012; 2014; 2017) и М. Беднарек (BEDNAREK 2015; 2016). Према навођењу М. Беднарек и Х. Кејпл (BEDNAREK – CAPLE 2014: 138), једини лингвистички правац који систематски помиње појам система вредности вести је правац критичке анализе дискурса³. У раним студијама критичке дискурсивне анализе Ван Дајк (VAN DIJK 1988) и Фаулер (FOWLER 1991) наглашавају да вести имају дискурсивну, социјалну и когнитивну димензију, али се ови аутори детаљније не баве њиховим вредносним системима. Релативно скорорија студија у области критичке анализе дискурса је рад Ричардсона (RICHARDSON 2007: 94), који дефинише вредносни систем вести као вид професионалне праксе и као критеријуме које новинари користе да би се мерила и тестирала вредност догађаја да постане вест. Такође, Ричардсон у раду истиче да је вредносни систем вести усмерен на хипотетичке преференце потенцијалне публике. У књизи Бејкера и др. (BAKER et al. 2013), посвећеној анализи дискурса и односу медија, само се неколико пута помиње термин *вредносни систем у вестима* у сличној дефиницији. Дакле, већина лингвиста у оквиру критичке анализе дискурса има тенденцију да некритички прихвата разумевање појма вредносног система вести из области новинарства/комуникологије (на основу карактеристика догађаја или критеријума за селекцију догађаја), без дубљег залажења у даље разумевање овог појма.

Класификацију дискурсивног модела система вредности у оквиру наше грађе засниваћемо на семантичкој анотацији корпуса, користећи семантички систем за аутоматску анализу текстова (USAS модел, ARCHER et al. 2002) који се базира на Лонгмановом лексикону савременог енглеског језика (MCARTHUR 1981), а преведен је и на језике као што су кинески, холандски, италијански, португалски, шпански и малезијски. Поменути семантички систем има мултидимензионалну структуру и садржи 21 дискурсивно поље. Детаљнијом класификацијом ова поља се могу поделити и у финије подсистеме.

Презентација материјала резимираног у уводу биће спроведена на следећи начин: у одељку 2 подробније ћемо представити дискурсивни модел система вредности који се базира на језику новина, док ћемо у одељку 3 представити структуру система за семантичку анотацију на основу кога је извршена анализа у овом раду. Одељак 4 садржи кратку дескрипцију сакупљене грађе, илустративне примере и резултате анализе. У закључку су представљени предлози за будућа истраживања.

2. СИСТЕМ ВРЕДНОСТИ У ДИСКУРСУ НОВИНА. Најчешћа дефиниција вредносног система одређене вести⁴ у језичким радовима се базира на идеји о томе шта један догађај квалификује да буде представљен у медијима за разлику

³ Радови Монике Беднарек и Хелене Кејпл не припадају лингвистичком правцу критичке анализе дискурса.

⁴ Термин који се користи у литератури на енглеском језику је *news values*.

од других који не доспевају до медија. У новинарству, те комуникологији, вредносни систем вести је обично дефинисан кроз карактеристике догађаја или прича, затим кроз критеријуме који се примењују при избору догађаја за представљање у медијима, као и кроз структуру и редослед извештавања (BELL 1991; BEDNAREK – CAPLE 2012). Овај приступ анализи текста је конструктивистички јер је тешко одредити инхерентну вредност самих догађаја. Та вредност се додељује кроз медије, односно кроз конструкцију специјалног вредносног система. То значи да одређене вести могу бити у фокусу презентације или могу бити маргинализоване, због чега је задатак у оваквој врсти анализе да се све вести сагледају кроз језичка и друга средства (фотографију, интерпункцију, формат).

Вредности које се најчешће помињу у литератури на енглеском језику (BEDNAREK 2016) као повод за издвајање одређеног догађаја у вест су *нејо-средна близина* у односу на потенцијалног читаоца (географска или културолошка), *нејативност вести* (природне катастрофе, друштвени деформитети, конфликти, смрт, итд.), *елијитност* (елитни статус особа или институција на које се позивају медији), *суперлативност* (велике количине или интензитет који се везују за одређени догађај), што представља само део спектра целокупног вредносног система вести⁵. Када се говори о језичком аспекту ове тематике, вредносни систем вести је најчешће конструисан кроз језик дискурса (BEDNAREK – CAPLE 2012; 2014), а према Томсону и Ханстон (THOMPSON – HUNSTON 2000) вредносни систем дискурса се рефлектује кроз евалуативну функцију језика. Ради анализирања вредности које су презентоване у вестима применићемо модел анализе дискурса вредносног система вести⁶ (BEDNAREK 2015), који се реализује путем анализе евалуативног језика дискурса. Табела 1 приказује овај модел са основним вредностима преузетим из рада М. Беднарек (BEDNAREK 2016), али и поједина језичка средства којима се поменуте вредности исказују и која су заједничка и за енглески на коме је модел настао, и за руски језик за који се везује корпус овог рада.

Табела 1. Основни елементи вредносног система вести према М. Беднарек (BEDNAREK 2016)

Вредности вести	Догађај је представљен као...	Језичка средства
Стереотипи	Стереотипан	Конструкције којима се исказују стереотипи, на пример, кроз евалуацију очекиваности или сличности са прошлoшћу (<i>ио-ново, обично, још једном</i> ...)
Елитизам	Високи статус (особе, организације, награде, итд.)	Различити статусни маркери, укључујући институције и препознатљива имена у јавном животу; евалуација важности, као и дескрипција различитих достигнућа (<i>професор са Медицинској факултету, председник државе, Оскар</i> , итд.)

⁵ Несумњиво да би спектар елемената вредносног система у медијима у различитим регионима света био донекле различит о чему говори недавна књига Х. Кејпл и др. (CAPLE et al. 2020). Елементи вредносног система који су изложени у овом раду могу се наћи у оквиру наше грађе анализирани на материјалу руских новина *Независимая газета*.

⁶ У оригиналу термин за ову врсту анализе је *Discursive news values analysis* (DNVA).

⁷ Ради лакше илустрације материјала језичка средства за исказивање вредности у вестима у овој табели биће изражена на српском, а не на руском језику.

Утицај/последница	Значајан по ефектима или последицама	Евалуација значаја (<i>историјски, фундаментална-лан...</i>); указивање на праве или хипотетички важне релевантне консеквенце (<i>остављајући за собом велики број жртва...</i>)
Негативност	Негативан	Негативне емоције и негативна оцена (<i>осуди-ћи, кријикова-ћи...</i>); негативни евалуативни језик (<i>конфликт, штејна, насиље, кршење ошћеирихваћених људска...</i>)
Персонализација	Онај који има „људско лице”	Помињање „обичних” људи, њихових емоција и искустава (<i>Једна од жртва удела је рекла да...</i>)
Непосредна близина	Културолошки или географски близу	Експлицитно помињање места, престоница, културолошки важних места и националности које су релевантни за потенцијалне читаоце; укључивање првог лица плурала
Суперлативност	Догађај високог интензитета или великог обима	Квантификатори (<i>многи, хиљаде...</i>); интензификатори (<i>сензационални, екстремни...</i>); помињање раста/ескалације; понављање; метафоре /персонификације/поређења (<i>апокалипса...</i>)
Правовременост/новина	Правовремен у односу на датум публикације	Индикације новина или промена (<i>свеж, нов, први пут...</i>); експлицитно помињање времена (<i>данас, јуче, сада...</i>); имплицитно помињање времена (<i>наставља се, актуелно</i>); помињање трендова; исказивање ове вредности помоћу времена и вида
Неочекиваност	Неочекиван	Евалуативни атрибути и конструкције који указују на неочекиваност (<i>грулачији, зачуђујући, први пут од 1958. године, људи заиста не могу да верују...</i>); помињање невероватних догађаја (<i>геће преживело три дана под рушевинама...</i>)

Како је истакнуто у раду М. Беднарек (BEDNAREK 2016: 229), вредносни систем вести не заснива се само на језику који се назива „евалуативним”, иако све заправо зависи од дефиниције евалуативног језика. Беднарек цитира истраживање Томсона и Ханстон (THOMPSON – HUNSTON 2000: 21) који предлажу да евалуација може бити идентификована у текстовима на основу постојања придева/прилога, прилога за меру и израза који указују на негативност, маркера за субјективност (модала) и маркера који указују на вредност (евалуативна лексика, придеви, прилози, именице, глаголи и индикатори који сигнализирају остваривост циљева). У том смислу, нека од средстава у табели 1 представљају примере евалуативног језика, укључујући евалуативну лексику, квантификаторе, интензификаторе и поређења. Друга језичка средства, на пример за исказивање места и времена, обично не би била сврстана у евалуативна, али се могу сматрати „маркерима вредности” у ширем смислу јер указују на конструкцију „професионалног вредносног система” (вредносног система вести), који рефлектује друштвене идеологије (BELL 1991: 156).

Ради илустрације поменутих идеологија, навешћемо пример из рада М. Беднарек и Х. Кејпл (BEDNAREK – CARLE 2014). Ауторке цитирају истраживање Ричардсона (RICHARDSON 2007: 93), у коме се помиње студија медијске групе у Глазгову, на основу које се земље у развоју приказују на телевизијским емисијама са фокусом на *негативности*, односно на ратовима, тероризму и конфликтима, што представља веома сужену перцепцију ових држава. Сличан пример би били подаци према којима се догађаји из централноазијских република, Казахстана, Узбекистана, Туркменистана итд., везују за вредност *новине*. С друге стране, приликом презентације догађаја из Сједињених Америчких Држава и Велике Британије у први план се ставља вредност *елиџизма*, што се може сматрати репродукцијом идеологије *нормалној* и

елиџиној везаног за две последње државе. Насупрот томе је вредност *новој* и *еџоџичној* која се везује за централноазијске државе.

Вредносни систем вести се не односи само на вербални део презентације, већ и на визуелни јер се може вршити слична семиотичка анализа фотографија које се појављују у вестима. Уколико се, пак, врши језичка анализа, онда се могу користити методе корпусне лингвистике, као, на пример, издвајање листе фреквентности речи и израза који потенцијално могу да указују на вредносни систем вести. Наведени облици се називају индикаторима вредносног система вести (BEDNAREK – CARLE 2014: 145). Треба такође истаћи да описивани модел анализе дискурса представља отворени скуп елемената који може бити модификован у зависности од корпуса. На пример, позитивност као елемент вредносног система може се укључити у анализу у циљу истраживања тога да ли вести могу бити конструисане као позитивне или негативне, што ћемо ми и урадити, уз претпоставку да ће корпус бити више окренут ка негативном поларитету евалуације. Такође, наведена листа језичких средстава која „конструишу” вредносни систем вести није исцрпљена горе приказаном табелом и може варирати од језика до језика.

3. Методе за издвајање система вредности у новинском дискурсу. Класификација елемената вредносног система вести на одређеној грађи подразумева коришћење традиционалних метода које се генерално користе у корпусној лингвистици, као што су анализа фреквентности (облика речи, лема, кластера), анализа кључних речи и кластера, граматичка/семантичка анотација, анализа дисперзије⁸ лексичких и граматичких облика и конкорданси⁹ (BAKER 2006). Табела 2 приказује више корпусних метода које се могу применити у анализи вредносног система вести предложених у раду М. Беднарек (BEDNAREK 2014: 141):

Табела 2. Методи корпусне лингвистике у примени на анализу вредносног система вести

1. Анализа фреквентних облика речи, лема, кластера, укључујући анализу дисперзије речи и квалитативну анализу уз помоћ конкорданси
2. Анализа врста речи на материјалу тагираног корпуса да би се одредили следећи елементи вредносног система вести: анализа личних заменица (<i>персонализација, нејосредна близина</i>), компаративи/суперлативи, бројеви, прилози за количину (<i>суперлативност</i>), властите именице (<i>персонализација, елиџизам</i>); маркери за време и вид; прилози за време (<i>правременост</i>), уз анализу дисперзије речи и квалитативну анализу помоћу конкорданси
3. Анализа значења речи уз коришћење семантички тагираног корпуса: анализа категорија које се асоцирају са одређеним елементом вредносног система вести (уз помоћ USAS семантичког означивача (USAS tagger)), укључујући и анализу дисперзије речи и квалитативну анализу на примерима конкорданси
4. Анализа кључних речи уз помоћ референтног корпуса и/или поређење листа фреквентности облика (потрага за великим разликама у рангу фреквентности облика између две или више листа)

⁸ Анализа дисперзије различитих облика подразумева израчунавање заступљености датог облика у оквиру различитих фајлова у корпусу где се врши претрага.

⁹ Појам конкордансе у корпусној лингвистици подразумева претрагу одређеног облика у контексту.

5. Анализа колокација и фраза везаних за речи које представљају тему текста
6. Мануелна анализа дела корпуса да би се идентификовали додатни ресурси ради конструисања вредности вести
7. Квантитативна и квалитативна анализа целог корпуса у циљу проналажења додатних ресурса

Ради идентификације елемената вредносног система вести у оквиру наше грађе користићемо метод семантике аотације/тагирања, а за то ћемо употребити претходно преведени на руски језик од стране аутора USAS софтвера тагсет¹⁰ који се базира на USAS означивачу¹¹. Поменути означивач се заснива на Лонгмановом лексикону савременог енглеског језика (MCARTHUR 1981). Као што је већ било поменуто у уводу рада, он је структуриран на бази 21 поља која су подељена на још детаљнију структуру поља. Недостатак аутоматског означивања је у томе што означивач може направити грешку, па се истраживачима препоручује да прегледају и мануелно изврше исправке појединих примера. Пошто схема која се креира након пропуштања текста кроз семантички означивач нема увек капацитет да покаже све нијансе значења свих класификованих појмова, поједине речи анализираних означивачем истраживач мора проверити софтвером за анализу конкорданси. Табела 3 представља 21 дискурсивно поље које нам је послужило за класификацију грађе:

Табела 3. 21 дискурсивно поље (USAS означивач) за класификацију лексике у оквиру анализираниог корпуса

А Општи и апстрактни појмови	В Тело и појединац	С Уметност и занати	Е Емоција
Ф Храна и пољопривреда	Г Влада и јавност	Н Архитектура, становање и дом	И Новац и трговина у индустрији
К Забава, спорт и игре	Л Живот и живе ствари	М Кретање, локација, путовање и саобраћај	Н Бројеви и мере
О Супстанце, материјали, објекти и опрема	Р Образовање	Q Језик и комуникација	С Социјална активност, стања и процеси
Т Време	W Свет и животна средина	Х Психолошке активности, стања и процеси	У Наука и технологија
Z Имена и граматика	–	–	–

Почетком 2013. године, модел USAS софтвера је проширен на друге језике, укључујући кинески, холандски, италијански, португалски, шпански

¹⁰ У овом случају се ради о називима дискурсивних поља и њихових подскупова који су преведени на руски језик.

¹¹ Видети сличну методологију примењену у раду М. Бендарек и Х. Кејпл (BEDNAREK – CARPLE 2012).

и малезијски. За руски језик означивач није развијен, те смо мануелно вршили семантичку анотацију 100 најфреквентнијих речи у корпусу. Листу најфреквентнијих речи у корпусу смо добили користећи вордсмит 5 софтвер (Wordsmith 5). Добијена класификација ових речи према дискурсивним пољима нам је даље сигнализирала најизраженије вредности у корпусу.

4. КОРПУСНА ГРАЂА И РЕЗУЛТАТИ АНАЛИЗЕ. 90-их година корпуси су почели да играју важну улогу у анализи дискурса у литератури на енглеском језику (KRISHNAMURTHY 1996; FLOWERDEW 1997; FAIRCLOUGH 2000; PIPER 2000; TEUBERT 2000). Корпусна анализа извршена на великој грађи омогућује истраживачима да сакупе више или мање распрострањене језичке обрасце у природном контексту, а врло често указује и на ретке примере језичких појава, који могу бити једноставно прескочени у анализама извршеним на малој грађи. Корпусни лингвисти имају читав спектар процедура које се имплементирају у анализи текстова (на пример, поменута анализа колокација, анализа дисперзије, анализа листа фреквентности, конкорданси итд). У овом раду илустроваћемо две методе – издвајање листе фреквентности и издвајање кључних речи.

Као грађа за нашу анализу послужио нам је мали корпус текстова из руских новина *Независимая газета* у онлајн формату у периоду од краја октобра до краја децембра 2020. године. Текстови су били прикупљени на основу претраживача у новинама у који је укуцана кључна реч *коронавирус*. Наша грађа садржи 15.571 облик (токен). Након њеног креирања, корпус смо пропустили кроз софтвер вордсмит 5, тражећи листу 100 најфреквентнијих речи, које смо мануелно сврстали према дискурсивним пољима USAS означивача, а потом и класификовали према елементима вредносног система вести. Резултате смо затим сравнили са резултатима добијеним применом друге методе – методе проналаска кључних речи у корпусу у поређењу са референтним корпусом који принципијелно може бити значајно већи корпус опште лексике, типа националног корпуса, или специјализовани корпус релативно сличне величине. Наш референтни корпус представља специјализовани корпус новинских интервјуа и чланака из истих новина за децембар месец 2020. године из области политике који се не бави темом коронавируса. Овај корпус садржи 45.174 облика (токена). Листа кључних речи је корисно средство за проналажење лексичких разлика између текстова и њу смо добили упоредивши два корпуса уз помоћ софтвера вордсмит 5.

Пре него што прикажемо резултате анализе, укратко ћемо описати информацију о статистичкој процедури која укључује креирање листе са кључним речима. Према Бејкеру (BAKER 2004), у литератури се најраније помиње појам кључних речи у значењу концепата који рефлектују социјалне или културолошке аспекте термина (FIRTH 1957; WILLIAMS 1983). Новину у поимању концепта кључних речи у лингвистику уводи Скот (SCOTT 1999) који креира статистичку процедуру за идентификацију кључних речи у тексту. Реч се сматра кључном уколико се појављује у тексту барем онолико пута колико је корисник одредио да буде њена минимална фреквентност, која, када се упореди са њеном фреквентношћу у референтном корпусу, поседује статистички мањи

или једнак пробабилитет спецификован од стране корисника вредности p . Тај пробабилитет је прорачунат на основу одговарајућих статистичких процедура (на пример, *chi*-квадрат теста). Дакле, Скотова дефиниција кључних речи није базирана на концептима који се субјективно доживљавају као важни за одређену културу, већ допушта да потенцијално било која реч буде кључна ако је у довољној мери фреквентна у поређењу са њеним статусом у референтном корпусу. Скот наглашава да међу кључним речима постоје три типа речи: властите именице, затим речи које људи доживљавају као кључне и које су индикатори теме одређеног текста и, на крају, високо фреквентна лексика (*јер*, *већ*...). Скотов софтвер вордсмит омогућује да се листа фреквентности из једног фајла или корпуса пореди са листом фреквентности из другог корпуса (већег или по величини сличног корпуса). Када се два текста исте величине пореде, две еквивалентне листе кључних речи се производе, често сличне дужине. Када се мањи текст пореди са дужим, само се кључне речи из мањег текста појављују, заједно са мањим бројем негативних кључних речи – оних које су присутне у мањем тексту ређе него што би то било очекивано на основу њихове фреквентности у референтном корпусу. Листа кључних речи је обично представљена према редоследу „кључности”: статистички најважније или „најјаче” кључне речи се појављују прве. Преглед кључних речи који настаје када се два корпуса упоређују треба да открије најзначајније лексичке разлике међу њима у погледу теме и стила. Циљ примене овог метода јесте да се упореди колико ће се резултати првог метода (издвајања листе фреквентних речи) и другог метода (издвајања листе кључних речи) поклапати у смислу откривања најважнијих вредности у вестима.

Опис резултата ћемо започети анализом листе фреквентности унутар нашег корпуса о коронавирусу. Првих петнаестак речи на нашој листи представљају функционалне речи, што је уобичајена ситуација приликом формирања оваквих листа. Дате речи често не могу најјасније указивати на истицање неких од елемената вредносног система. Међутим, на пример, везник *али* и маркери негације могу индиковати супротно очекивање и могу у одређеним инстанцама конструисати вредност *новине*. Предлози могу сигнализирати локацију или време, али уз помоћ конкорданси¹² треба открити да ли се у комбинацији са њима налазе речи које указују на области које се налазе у непосредној близини или у непосредној прошлости или у садашњости у односу на време писања чланака да би покривале вредности *не-йосредне близине* или *йравовременосйи/новине*. Фреквентност првих 16 функционалних речи из наше листе упоредили смо са њиховом заступљеношћу у Руском националном корпусу и дошли до закључка да се њихове вредности углавном поклапају, што се може запазити поређењем фигуре 1 и табеле 4 са облицима преузетим из Руског националног корпуса.

¹² Листа фреквентности може бити од помоћи приликом одређивања фокуса у тексту, али се мора водити рачуна о томе да се не доносе претпоставке о начинима на које се речи заиста употребљавају у конкретном дискурсу. Из тог разлога, комбинација квантитативних и квалитативних метода анализе је кориснија од коришћења само квантитативних метода. Анализа конкорданси је један од најефективнијих квалитативних метода за утврђивање контекста у којима се реч појављује.

N	Word	Freq	%	Texts	% Emma	Sort
1	КОРОНАВИРУСА	1 246	7,46	2	100,00	
2	В	758	4,54	1	50,00	
3	И	427	2,56	1	50,00	
4	НА	314	1,88	1	50,00	
5	ЧТО	190	1,14	1	50,00	
6	С	183	1,10	1	50,00	
7	ПО	173	1,04	1	50,00	
8	НЕ	161	0,96	1	50,00	
9	ОТ	103	0,62	1	50,00	
10	О	92	0,55	1	50,00	
11	ДЛЯ	87	0,52	1	50,00	
12	КАК	77	0,46	1	50,00	
13	А	76	0,45	1	50,00	
14	ЗА	75	0,45	1	50,00	
15	ЭТО	74	0,44	1	50,00	
16	К	71	0,42	1	50,00	
17	КОРОНАВИРУСА	70	0,42	1	50,00	
18	ТЫС	65	0,39	1	50,00	
19	БЮДЖЕТ	57	0,34	1	50,00	
20	ГОДА	53	0,32	1	50,00	
21	РОССИИ	51	0,31	1	50,00	
22	ИЛИ	50	0,30	1	50,00	
23	НО	50	0,30	1	50,00	
24	ТО	50	0,30	1	50,00	
25	ИЛИ	48	0,29	1	50,00	
26	БОЛЕЕ	46	0,28	1	50,00	
27	ИЗ	45	0,27	1	50,00	
28	УЖЕ	44	0,26	1	50,00	
29	ДО	43	0,26	1	50,00	
30	ТОМ	43	0,26	1	50,00	
31	ЭТОМ	42	0,25	1	50,00	
32	ОБ	40	0,24	1	50,00	
33	ЕСТЬ	38	0,23	1	50,00	
34	РФ	37	0,22	1	50,00	
35	СУТКИ	37	0,22	1	50,00	

Фигура 1. Најфреквентније речи у корпусу вести о коронавирусу

Фигуром 1 је представљен снимак листе фреквентности у вордсмиту за првих 35 речи из нашег корпуса. Прва колона с леве стране представља најфреквентније речи у корпусу, следећа колона апсолутни број појаве ових речи у корпусу, затим следи њихов проценат у односу на укупан број речи, као и број текстова у којима се реч појављује¹³, те проценат текстова у укупном броју фајлова у корпусу.

Табела 4 илуструје фреквентност 16 најбројнијих облика речи у Руском националном корпусу:

¹³ Наш корпус је смештен у један текстуелни фајл, иако представља компилацију различитих вести. Пошто нисмо имали намеру да анализирамо дисперзију релевантних облика у оквиру различитих фајлова, овај податак не утиче на резултате спроведене методологије.

Табела 4. 16 најфрекветнијих облика речи у Руском националном корпусу

№	Облик речи на руском језику ¹²	Фреквентност
1	и (и)	7416716
2	в (у)	5842670
3	не (не)	3385161
4	на (на)	2936096
5	с (с)	2228350
6	что (да, шта)	2210373
7	я (ја)	1592127
8	а (а, али)	1541398
9	он (он)	1377314
10	как (као)	1300577
11	к (ка)	1132463
12	по (по)	1048321
13	но (али)	1048321
14	его (њега, га, његов)	983462
15	это (то)	957828
16	из	836230

Ако се упореди фигура 1 и табела 4 може се доћи до закључка да предлози *о, от, за* и *для* који су присутни у нашем корпусу не поседују такву вредност у оквиру Руског националног корпуса. Након прегледа конкорданси са датим предлозима, утврдили смо да предлози *о, от, для* не указују специјално на неку од вредности система у оквиру класификације коју смо одабрали за наш рад, док предлог *за* може да сигнализира вредност правремености/новине, али и вредност утицаја/последица, што се може илустровати следећим примерима:

- (правременост/новина)
- (1) 915 выписаны за последние сутки.
'915 пацијената је отпуштено у току последња 24 сата.'
(утицај/последице)
 - (2) В них появится отсылка к списку форс-мажорных обстоятельств, которые исключат наказание за нарушение ограничений, запретов и обязанностей госслужбы.
'У њима ће се појавити напомена у вези са ванредним ситуацијама које искључују могућност кажњавања за повреду ограничења, забрана и обавеза у државној служби.'

На првом месту по фреквентности у фигури 1 је симбол #, који представља различите бројке које припадају дискурсивном пољу *бројеви и мере* и у нашем корпусу сигнализирају размеру пандемије и *сујерлајвности* као најзначајнији елемент вредносног система вести. Бројке су обично високе, као у следећим примерима:

¹⁴ У загради је дат превод руских облика.

- (3) „За последние сутки в России подтвержденных случаев новой коронавирусной инфекции (COVID-19) – 28 тыс. 209 в 85 регионах, в том числе выявлено активно 5 тыс. 310 (18,8%) без клинических проявлений”, – говорится в сообщении штаба.

‘У последња 24 сата у Русији је потврђено 28.209 случајева инфекције новим коронавирусом (COVID-19) у 85 региона, међу којима је издвојено активних, асимптоматских 5.310 случајева, односно 18,8%, како се тврди у саопштењу штаба.’

- (4) Согласно последним данным, в Сербии за сутки коронавирусом заразились 3.888 человек, умерли 52.

‘По последњим подацима, у Србији се за 24 сата од коронавируса заразило 3.888 особа, а умрло је 52 особе.’

Генерално, ова вредност у извештавању подвлачи да што је нешто веће, деструктивније, насилније, познатије, то више завређује да буде у вестима. Високо на скали фреквентности у нашем корпусу налазе се и речи *хилјаде*, *милион(и)* који указују на жртве оболелих од коронавируса. У неким текстовима чак и ниски бројеви, као што је то број *два*, могу бити коришћени да се изрази суперлативност, као у примеру *две трети населения земного шара (две трећине људске популације...)*. Дакле, потребно је увек сагледати кључну реч у контексту и оне речи на коју се кључна реч односи.

Вредност суперлативности у нашој грађи укључује и употребу квантификатора у комбинацији са локацијама и економским показатељама:

- (5) По ее мнению, „лишние” смерти связаны с тем, что люди не получают вовремя медицинскую помощь, потому что в результате бездарных реформ и длительного недофинансирования здравоохранения были истощены *все* резервы.

‘По њеном мишљењу, „вишак” смртности је повезан са тим што људи не добијају на време медицинску помоћ, јер су као резултат неинвентивних реформи и дуготрајног недовољног финансирања здравства биле истрошене све резерве.’

- (6) Весь мир столкнулся с огромным ростом задолженности предприятий.

‘Цео свет се сукобио са огромним растом дуговања предузећа.’

Даље на листи пунозначних фрекветних речи следи сама реч *коронавирус*. Након спроведене претраге у оквиру конкорданси, резултати показују да она сигнализира дискурсивно поље *науке и технологије*, јер контексти у којима се појављује често описују манифестацију вируса и последице по здравље људи, као и број оболелих, односно умрлих, те реч рефлектује *утицај/последицу* у оквиру елемената вредносног система. То је логично јер ефекти или последице догађаја представљају аспекте који су интересантни за вести, посебно ако ови аспекти укључују озбиљне реперкусије или имају национални/глобални утицај.

- (7) Алексей Захаров отметил, что только в двух регионах – Бурятии и Санкт-Петербурге – статистика умерших от *коронавируса* адекватно отражает избыточную смертность (то есть на сколько в ноябре 2020 года умерло людей больше, чем в ноябре 2019-го).

‘Алексеј Захаров је приметио да само у два региона – Бурјатији и Санкт Петербургу – статистика умрлих од коронавируса адекватно одражава повећану смртност (односно колико је у новембру 2020. године људи умрло више од новембра 2019. године).’

- (8) Расширение эпидемии *коронавируса*, его мутации и проблемы с вакцинацией уничтожают надежды нефтяных стран на восстановление спроса в следующем году.

‘Ширење епидемије коронавируса, његове мутације и проблеми са вакцинацијом уништавају наду земаља богатих нафтом да ће се потражња за нафтом обновити следеће године.’

Првих 100 најфреквентнијих речи укључује примере са релативно великим бројем назива који сигнализирају дискурсивно поље *локације*, односно *географски и културолошки блиских* појмова. Извештавање о броју оболелих се односи пре свега на територију Руске Федерације.

- (9) Министр здравоохранения РФ Михаил Мурашко заявил, что в России есть отдельные случаи повторного заражения коронавирусной инфекцией.

‘Министар здравља Руске Федерације Михајло Мурашко је изјавио да у Русији постоје издвојени случајеви поновног заражавања инфекцијом коронавируса.’

- (10) В *Северной столице*, согласно данным, от COVID-19 умерли 1645 человек, или 76% от избыточной смертности.

‘Према подацима, у северној престоници од ковида 19 је умрло 1645 особа или је смртност већа за 76%.’

У нашој грађи су такође фреквентни индикатори вредности *елиџизма* који су повезани са дискурсивним пољем *владе и јавности*. Извори који се односе на организације, институције или ауторитете се посебно издвајају у вестима:

- (11) В Госдуму от правительства поступило предложение о корректировке 25 действующих законов.

‘У Државну думу је пристигао предлог од владе о корекцији 25 важећих закона.’

- (12) В докладе ЦБ отмечается, что задолженность малых и средних предприятий по кредитам в стране в ноябре выросла в среднем на 25%, а на северо-западе – на 47%.

‘У извештају Централне банке истиче се да је задуженост малих и средњих предузећа у земљи у новембру порасла у просеку за 25%, а на северо-западу за 47%.’

Метод креирања листе фреквентности је свакако користан, али је његова функционалност ограничена. Основна вредност овог метода је да покаже избор лексичких средстава. Али поређење релативних фреквенција у тексту или корпусу са референтним корпусом омогућује да се утврди да ли се реч појављује чешће или ређе него што је то очекивано. Стога ћемо резултате на које указује листа фреквентности проверити преко листе кључних речи. Као што је већ поменуто, кључне речи су оне које се веома често појављују у тексту и чија се фреквентност пореди са њиховом фреквентношћу у референтном корпусу. Пошто користимо бесплатну верзију корпуса вордсмит 5, програм нам приказује свега 10 кључних речи које су добијене поређењем наша два корпуса, чије вредности ћемо приказати у табели 5:

Табела 5. 10 кључних речи добијених у поређењу са референтним корпусом

Кључна реч ¹³	Изворни корпус (фреквентност)	Изворни корпус (%)	Референтни корпус (фреквентност)	Референтни корпус (%)	Индекс кључности
#	628	3,91	662	1,46	304,54
коронавируса	70	0,44	7	0,02	145
хиљаде	65	0,41	20	0,04	93,7
24 сата	37	0,23	2	-	84,6
милиони	48	0,30	11	0,02	78,6
случајеви	25	0,16	2	-	53,96
вакцине	30	0,19	6	0,01	51,6
ОПЕК	18	0,11	1	-	41
епидемија	16	0,10	1	-	35,88
недеље	13	0,08	0	-	34

Резултати добијени анализирањем списка кључних речи потврђују две вредности који смо претходно издвојили приликом анализирања листе фреквентности, а ради се о *ујџицају/последици*, *суйерлајивносийи* и *нейосредној близини*. На *ујџицај/последицу* указују облици *коронавирус* (већ се налази на листи најфреквентнијих речи), *ејџемџија* и *вакцине*. У доле наведеним реченицама, које смо издвојили из конкорданси, илуструјемо примере са појмовима *ејџемџије* и *вакцине*:

- (13) Каждый день СМИ сообщают о растущем числе заразившихся и жертв COVID-19, однако представить масштабы *ејџемџији* достаточно тяжело, не опираясь на другие данные.
‘Сваки дан средства масовног информисања саопштавају о повећаном броју заражених и жртава од ковида-19, али је тешко замислити размере епидемије без ослањања на друге податке.’
- (14) Ранее в британской газете Metro отмечалось, что среди мусульман после выхода вакцины Pfizer распространились ложные слухи о том, что в ней содержится желатин.
‘Раније у британским новинама Metro говорило се да су се међу муслиманима после изласка вакцине Фајзер прошириле гласине да она садржи желатин.’

На овом месту бисмо истакли да кључна реч *вакцине* у појединим случајевима не индикује никакву издвојену у нашој класификацији вредност, као у доле наведеном примеру:

- (15) „Премьер-министр Республики Казахстан Аскар Мамин посетил Карагандинский фармацевтический комплекс, где дал старт производству вакцины „Спутник V” в рамках реализации договоренностей между президентами Республики Казахстан Касым-Жомартом Токаевым и Российской Федерации Владимиром Путиным”, – говорится в сообщении.
‘У саопштењу се каже да је премијер Републике Казахстана господин Аскар Мамин посетио Карагандински фармацевтски комплекс где је пустио у производњу вакцину „Спутњик V” у оквиру реализације уговора потписаног

¹⁵ У табели су презентоване кључне речи преведене на српски језик.

између председника Републике Казахстана Касима Жомарта Токајева и председника Руске Федерације Владимира Путина.’

Оваква илустрација сигнализира да се у оквиру самог модела анализе дискурса вредности може кориговати списак вредности, за шта је сам модел анализе отворен (CARLE et al. 2020) или да се са методолошке стране детаљније размотри како да се третирају речи које не сигнализирају неку вредност, а налазе се међу кључним појмовима. Најчешће такве речи указују на тему новинских чланака.

Кључне речи попут *милиона*, *случајева*, *хиљада*, као што је то већ показала листа фреквентности, припадају вредности *суперлативности*, док кључне речи и фразе *недеља* и *24 сата* указују на вредност *јравовремености/новине*.

- (16) Практически в течение всей недели после относительного снижения числа выявленных, количество новых случаев заражения коронавирусом в РФ держится на уровне, превышающем 28 тыс. за сутки.

‘Практично у току целе недеље после релативног смањења броја оболелих, број нових случајева заразе коронавирусом у Руској Федерацији се одржава на нивоу који прелази 28.000 оболелих у току 24 сата.’

Једини кључни појам који се није налазио на листи фреквентности, а пронађен је након анализе „кључности”, јесте појам ОПЕК-а, који означава организацију произвођача нафте и сигнализира вредност *нейосредне близине*, издвојене и приликом анализе листе фреквентности. У овом случају дати појам не маркира географску близину, већ заједничку улогу у производњи нафте земаља учесница ове организације. У руским вестима за анализирани период економски аспект, посебно у вези са производњом и извозом нафте, доминира.

- (17) Однако стремление Ирана нарастить экспортные объемы нефти после вступления в должность нового президента в США выглядит серьезным препятствием для реализации постепенного возвращения добычи в странах ОПЕК+, замечает старший аналитик компании „БКС Мир инвестиций” Виталий Громадин.

‘Како коментарише главни аналитичар компаније „БКС Свет инвестиција“ Виталиј Громадин, жеља Ирана да повећа извоз нафте након ступања на дужност новог председника Сједињених Америчких Држава личи на озбиљну препреку у смислу реализације постепеног повратка експлоатацији нафте у земљама ОПЕК-а+.’

Овај одељак завршавамо запажањем да нам вордсмит 5 софтвер такође омогућује да испитамо дисперзију (распоређеност) одређеног кључног појма у тексту. Тако, на пример, уочавамо да је већина наведених облика из табеле 5 распоређена у централном делу вести, где се детаљније објашњава ситуација у вези са ширењем епидемије коронавируса, а мање на њиховом почетку и њиховом крају.

5. Закључак. У раду смо, поставивши за циљ илустрацију две једноставне методе из области корпусне лингвистике – издвајање листе фреквентности, као листе апсолутних вредности и издвајање кључних речи, као листе релативних вредности, истакли најважније теме посвећене извештавању о

епидемији коронавируса у руским новинама *Независимаја Газета* у периоду октобар–децембар 2020. године. Методологију смо базирали на систему дискурсивних поља (ARCHER et al. 2002) и систему вредности у вестима (BEDNAREK – CAPLE 2012; 2014). Вредности које су издвојене методом екстракције листе фреквентности су *сујерлајивносѝ*, *уѝицај/ѝослеѝица*, *неѝосредна геѝографска/кулѝуролошка близина* и *елиѝизам*, док листа кључних речи у први план смешта прве три вредности без вредности *елиѝизма*, али уз вредност *ѝравовременосѝѝ/новине*. Дакле, оваква врста извештавања је концентрисана на високе бројке оболелих, на географски или културолошки блиске територије које су погођене дејством вируса, уз често позивање на ауторитете и институције. Интересантан је закључак да су вредности које су изостале из фокуса вести, а постоје у оквиру класификације коју смо следили, *неѝаѝивносѝ* (негативна евалуативна лексика) и *неочекиваносѝ*. У вестима такође одсуствује истакнута вредност *ѝерсонализације*, која подвлачи људску компоненту, лична искуства и емоције појединаца.

Будућа истраживања у оквиру анализе дискурса вредности вести би могла да иду у смеру проширивања листе у домену различитих култура јер би, према нашем мишљењу, у многим регионима света фокус би могао бити на другачијим вредностима. Такође, истраживања би се могла развијати у смислу прављења детаљног инвентара језичких једница различитих нивоа у оквиру система вредности, као и у смислу аутоматизације анализе текстова према датом класификацији.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ARCHER, Dawn, Andrew WILSON, Paul RAYSON. *Introduction to the USAS Category System*, 2002. <www.ucrel.lancs.ac.uk/usas/> 20.12.2020.
- BAKER, Paul. Querying Keywords: Questions of Difference, Frequency and Sense in Keywords Analysis. *Journal of English Linguistics* 32 (2004): 346–359.
- BAKER, Paul. *Using Corpora in Discourse Analysis*. London: Continuum, 2006.
- BAKER, Paul, Costas GABRIELATOS, Tony McENERY. *Discourse Analysis and Media Attitudes: The Representation of Islam in the British Press*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
- BEDNAREK, Monika. *Coding Manual for DNVA Linguistic Analysis*, 2015. <www.newsvaluesanalysis.com>15.12.2020.
- BEDNAREK, Monika, Helen CAPLE. “Value Added”: Language, Image and News Values. *Discourse. Context and Media* 1/2–3 (2012): 103–113.
- BEDNAREK, Monika, Helen CAPLE. Why Do News Values Matter? Towards a New Methodological Framework for Analysing News Discourse in Critical Discourse Analysis and Beyond. *Discourse and Society* 25/2 (2014): 135–158.
- BEDNAREK, Monika, Helen CAPLE. *The Discourse of News Values: How News Organizations Create Newsworthiness*. New York: Oxford University Press, 2017.
- BELL, Allan. *The Language of News Media*. Oxford: Blackwell Publishing, 1991.
- CAPLE, Helen, Huan CHANGPENG, Monika BEDNAREK. *Multimodal News Analysis across Cultures*. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.
- COTTER, Colleem. *News Talk. Investigating the Language of Journalism*. Cambridge: CUP, 2010.
- FAIRCLOUGH, Norman. *New Labour, New Language?* London: Routledge, 2000.
- FIRTH, John Rupert. *Papers in Linguistics 1934–1951*. London: Oxford University Press.
- FLOWERDEW, John. The Discourse of Colonial Withdrawal: A Case Study in the Creation of Mythic Discourse. *Discourse and Society* 8/4 (1997): 453–77.
- FOWLER, Roger. *Languages in the News*. London: Routledge, 1991.

- KRISHNAMURTHY, Ramesh. Ethnic, Racial and Tribal: The Language of Racism? Carmen Rosa Caldas-Coulthard, Malcolm Coulthard (eds.). *Texts and Practices: Readings in Critical Discourse Analysis*. London: Routledge, 1996, 129–49.
- MCARTHUR, Tom. *Longman Lexicon of Contemporary English*. London: Longman, 1981.
- PIPER, Alison. Some People Have Credit Cards and Others Have Giro Cheques: ‘Individuals’ and ‘People’ as Lifelong Learners in Late Modernity. *Discourse and Society* 11 (2000): 515–542.
- RICHARDSON, John. *Analysing Newspapers: An Approach from Critical Discourse Analysis*. Basingstoke – New York: Palgrave Macmillan, 2007.
- SCOTT, Mike. *WordSmith Tools Help Manual. Version. 3.0*. Oxford, UK: Mike Scott and Oxford University Press, 1999.
- TEUBERT, Wolfgang. A Province of a Federal Superstate, Ruled by an Unelected Bureaucracy: Keywords of the Eurosceptic Discourse in Britain. Andreas Musolff, Colin Good, Petra Points, Ruth Wittlinger (eds.). *Attitudes Towards Europe: Language in the Unification Process*. Aldershot, UK: Ashgate, 2000, 45–86.
- THOMPSON, Geoff, Susan HUNSTON. Evaluation: An Introduction. Susan Hunston, Geoff Thompson (eds.). *Evaluation in Text: Authorial Stance and the Construction of Discourse*. Oxford: Oxford University Press, 2000, 1–27.
- VAN DIJK, Teun. *News as Discourse*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1988.
- WILLIAMS, Raymond. *Keywords*. London: Fontana, 1983.

Radoslava Trnavac

CLASSIFICATION OF THE VALUE SYSTEM
IN THE NEWS DISCOURSE ON THE COVID-19 PANDEMIC

S u m m a r y

This paper investigates the news values (BEDNAREK – CAPLE 2012; 2014; 2017) which are foregrounded in the specialized corpus of the newspaper articles on the COVID-19 pandemic. The news values are seen as values that exist in and are constructed through discourse (BEDNAREK – CAPLE 2014). We collected our data from the Russian newspaper *Nezavisimaja Gazeta* in the period of October–December 2020. Our methodology included two stages: In the first stage, we singled out the top 100 of the most frequent words and 100 keywords by using the WordSmith Tool. To obtain a list of keywords, we created a reference corpus – a specialized corpus of a similar size as a source corpus with the news discourse in politics which did not include the topic of the pandemic. We then semantically annotated 200 words from both lists based on the USAS model (ARCHER et al. 2002), labeled them according to the discursive fields of the USAS model, and classified them within the taxonomy of the news values that is based on the framework of the Discursive News Values Analysis (BEDNAREK – CAPLE 2012; 2014; 2017). The above methods yielded the following results: The newspaper reporting on the coronavirus disease focused primarily on *Superlativeness*, *Impact*, and *Proximity* news values, while *Personalization*, *Negativity*, and *Unexpectedness* were backgrounded in the corpus. This means that the number of victims impacted by the disease, the territorial proximity where the victims were situated, and the economic consequences of the crisis were in the spotlight of reporting that we analyzed.

Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
Студентски трг 3, 11000 Београд, Србија
trnavacr@gmail.com

(Примљено: 7. марта 2021;
прихваћено: 12. маја 2021)

Ана Халас Поповић

МЕТАФОРЕ У СЕМАНТИЦИ ПРИДЕВА ИЗ ДОМЕНА ЧВРСТОЋЕ У ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКОМ*

Предмет рада је анализа деривације метафоричких значења придева енглеског и српског језика који се у свом примарном значењу односе на изванредан степен испољавања физичког својства чврстоће. Циљ анализе је утврђивање образаца појмовних метафора на основу којих је дошло до поменуте семантичке деривације, као и одређивање степена поклапања ових појмовних метафора у енглеском и српском језику, односно стицање увида у сличности и разлике између два језика у погледу концептуализације апстрактних појмова помоћу појма чврстоће. Резултати анализе указују на значајан степен сличности између два језика у контексту поменуте концептуализације. Ипак, неки од образаца заједнички за ове језике нису у њима и једнако продуктивни.

Кључне речи: појмовна метафора, домен чврстоће, семантичка дисперзија, енглески, српски.

This paper analyzes the derivation of metaphorical senses of English and Serbian adjectives whose primary meaning is related to a certain degree on the scale of hardness as a physical quality. The aim of the analysis is the identification of conceptual metaphors that have motivated the derivation of these meanings as well as the determination of the degree to which the identified conceptual metaphors in English and Serbian overlap, i.e. gaining an insight into similarities and differences between the two languages in terms of conceptualization of abstract notions using the notion of hardness as the source domain. The results of the analysis have revealed that the two languages are considerably similar taking into account the aforementioned conceptualization. However, some of the metaphorical patterns common for these languages are not equally productive in them.

Key words: conceptual metaphor, the domain of hardness, semantic dispersion, English, Serbian.

1. Увод. Метафора је, као један од најважнијих механизма семантичке деривације, неизоставан предмет интересовања у истраживањима која се баве полисемијом и анализом семантичких структура вишезначних речи. Међутим, захваљујући томе што је когнитивна лингвистика посветила посебну пажњу феномену метафоре изучавајући је као механизам мишљења, те дајући јој атрибут појмовна, бављење њом отворило нам је врата у свет аспеката људске когниције који се тичу појмовних асоцијација и начина на који поимамо посве различите апстрактне појмове односно концептуализујемо их помоћу нама искуствено добро знаних појмова. Међу нама искуствено блиским појмовима посебно се истичу они које можемо непосредно перцепирати чулима, каква су физичка својства предмета попут оштрине, температуре, текстуре, те чврстоће, која се и разматра у овом раду у светлу метафоричких значења придева који је означавају. На основу претходно реченог,

* Рад је написан у оквиру пројекта *Језици и културе у времену и простору* (бр. 178002) који је финансирало Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

може се претпоставити да се апстрактнији појмови концептуализују помоћу појма чврстоће путем обрасца појмовне метафоре, на основу кога у семантичким структурама придева који означавају ово физичко својство може доћи до извођења различитих метафоричких значења као различитих видова реализације поменутог обрасца.

Предмет рада је, дакле, анализа деривације метафоричких значења придева који примарно означавају физичко својство чврстоће у енглеском и српском језику, с намером да се открију појмовне метафоре које их мотивишу. Циљ рада је утврђивање степена подударња метафоричких образаца активираних у семантичкој дисперзији анализираних придева енглеског и српског језика. Истовремено се стиче и увид у сличности и разлике између два језика у погледу концептуализације апстрактних појмова помоћу појма чврстоће, узимајући у обзир обе крајности овог скаларног физичког својства, у раду означене обележјем +чврст, с једне, и -чврст, с друге стране. У случају образаца заједничких за енглески и српски, пореди се њихова продуктивност у два језика на основу броја придева у чијој семантичкој дисперзији су активирани, као и броја значења појединачних придева изведених на основу поменутих образаца.

2. МЕТАФОРА – КОГНИТИВНИ И ЈЕЗИЧКИ МЕХАНИЗАМ. Како нас подсећа Ракова (РАКОВА 2003: 18), у књизи *Метифоре наше насушне* (*Metaphors we live by*) Лејкофа и Џонсона (LAKOFF – JOHNSON 1980), постоји обиље примера који нам показују да је начин на који размишљамо и говоримо о апстрактним доменима заправо „систематично структуриран” начином на који говоримо о конкретним, искуствено блиским доменима, наводећи примере израза *срушити теорију* (*to demolish a theory*) и *темељ теорије* (*the foundation of a theory*) као језичке реализације појмовне метафоре ТЕОРИЈЕ СУ ЗГРАДЕ (THEORIES ARE BUILDINGS), која нам указује на то да о теоријама размишљамо и говоримо као о зградама, на основу уочене сличности, те као што зграда има темељ тако теорија има своју основну поставку, идеју, а као што се зграда гради од цигала, тако се теорија гради од доказа. Зграда се може срушити, баш као и теорија. Овај пример јасно показује повезивање два домена, конкретнијег са апстрактнијим, односно пресликавање¹ из познатијег, конкретнијег изворног домена на мање познат циљни домен (ЛЕЈКОФ – ЏОНСОН 2014: 289). Механизам о коме је овде реч, заправо, успоставља когнитивну везу између изворног и циљног концепта (UNGERER – SCHMID 2006: 126). Барч (BARTSCH 2002: 73) пак његово деловање види као конструисање новог појма од већ постојећег.

Како Крофт и Круз (CROFT – CRUSE 2004: 197) закључују, овакве метафоре су појмовне структуре, али се реализују језички. Емпиријска истраживања метафоре показала су израженост метафоричког мишљења у свакодневном животу (GIBBS 2008: 4), што се пре свега препознаје у учесталости метафоричких израза које користимо у уобичајеном говору и писању. Управо о тој учесталости употребе метафоре у свакодневном говору пише и Рентон

¹ Детаљније о пресликавању елемената изворног домена на елементе циљног домена у Кевечеш (KÖVECSES 2002).

(RENTON 1990) наглашавајући да се метафоре које су се усталиле у једној заједници лако „откотрљају с језика”.

Изворни домен Кликовац (2004: 12) одређује као искуствено ближи, конкретнији или чулно сазнатљив. Међу проминентнијим члановима скупа чулно сазнатљивих појмова који често врше функцију изворних домена при концептуализацији апстрактних појмова свакако су и физичка својства предмета, што је сасвим јасно уколико се осврнемо на једну од основних поставки теорије појмовне метафоре садржану у термину ‘утеловљење’ на који подсећа Херартс (GEERAERTS 2010: 207), а који означава утемељеност метафоре у нашем телесном, физичком искуству². Усредсредимо ли се само на она својства која се перцепирају тактилно означена придевима попут *оштар*, *груб*, *шврц*, *сув*, *хладан* итд., пронаћи ћемо мноштво примера који илуструју претходну тврдњу, како у енглеском, тако и у српском језику, као што су појмовне метафоре који има добре интелектуалне способности је оштар, која своју језичку реализацију има у изразима *a sharp mind* и *оштар ум* или, с друге стране, који нема добре интелектуалне способности је туп, метафора коју препознајемо у изразима *a blunt mind* и *туп човек*, те безосећајан је хладан (нпр. *cold welcome* и *хладан дочек*) или, насупротив томе, осећајан је топао (нпр. *a warm smile* и *топао осмех*) итд. Наведени изрази, заправо, откривају метафоричка значења датих придева изведена на основу формулисаних образаца појмовних метафора³. То значи да појмовна метафора као механизам мишљења представља основу језичког механизма извођења нових значења, који Драгићевић (2007: 148) назива лексичком метафором. Дакле, у семантичкој структури, на пример, придева *хладан* од његовог основног значења дефинисаног у *Речнику српскохрватскога књижевног језика* Матице српске (1967–1976) ‘који има ниску температуру’ изведено је метафоричко значење ‘уздржан, резервисан; равнодушан, неосетљив; нељубазан; који одражава такве особине’, на основу нашег механизма мишљења којим повезујемо изворни домен хладноће са циљним, апстрактним доменом безосећајности према обрасцу појмовне метафоре БЕЗОСЕЋАЈАН ЈЕ ХЛАДАН. Изведено значење представља специфичну језичку конкретизацију датог апстрактног појма. Појмовне метафоре представљају везу између два или више значења једне речи, али Кевечеш (KÖVECSÉS 2002: 216) подвлачи да оне постоје независно у нашем мишљењу и само бивају активирани у датом случају при извођењу новог значења од постојећег.

У датом контексту метафоричких значења придева који означавају извесно физичко својство чест је случај асоцијативног повезивања домена једног чула са доменом другог чула. Реч је о синестезији, посебном типу лексичке метафоре коју Р. Драгићевић (2007: 151) дефинише као „метафоричко повезивање доживљаја различитих чула”. На пример, појам из домена чула слуха се концептуализује помоћу појма из домена чула додира, па нечији глас може бити груб, звук може бити туп, а на основу повезивања домена чула

² Сиже основних поставки теорије појмовне метафоре дају и Еванс и Грин (EVANS – GREEN 2006).

³ Детаљније о метафори као механизму полисемије у Халас Поповић 2017.

вида са доменом чула додира слика се може описати као оштра. Комароми (2016: 178) у свом истраживању закључује да је, у случају синестезијско-метафоричког преноса значења придева у енглеском и српском језику домен додира чак најчешћи изворни домен.

3. АНАЛИЗА ДЕРИВАЦИЈЕ МЕТАФОРИЧКИХ ЗНАЧЕЊА ПРИДЕВА КОЈИ ОЗНАЧАВАЈУ ЧВРСТОЋУ У ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ. У тексту који следи представљени су резултати извршене анализе уз претходно детаљно објашњење критеријума за одабир анализираних грађе.

3.1. СЕЛЕКЦИЈА ГРАЂЕ. У овом раду чврстоћа се дефинише као физичко својство које се перцепира тактилно и захваљујући коме објекат пружа отпор продирању оштрице или каквој другој спољној сили која настоји пробити његову површину или му променити облик нпр. савијањем, притискањем, цепањем, кидањем итд. С обзиром на то да је дати објекат може поседовати у мањој или већој мери, чврстоћу би, пре свега, требало схватити као категорију скаларне природе, што је и у складу са ставом фази лингвистике, којим се, код нас, темељно бавио Радовановић (2015: 29) објаснивши да су све појаве и ентитети подложни дефинисању помоћу појма степена, градуелности, скалираности итд⁴. Две крајности категорије чврстоће чине потпуно присуство и потпуно одсуство датог својства, између којих постоје различити степени испољавања својства чврстоће. Овако дефинисана, дата категорија може се представити бинарном опозицијом ±чврст, при чему +чврст означава део скале који карактерише присуство својства чврстоће, а -чврст део скале ближи крајности која се односи на одсуство овог својства. За типичне представнике два супротстављена дела скале у овом раду су узети антонимски парови: у енглеском језику *hard-soft* и у српском *чврст-мек*. С обзиром на скаларну природу појма чврстоће, како би се он целовито сагледао у улози изворног домена помоћу кога се разумевају различити апстрактни појмови, у анализу су укључени сви придеви који се, у свом примарном значењу, односе на изванредан степен присуства или одсуства чврстоће. За полазну тачку у формирању корпуса за анализу узети су наведени антонимски парови, те су синоними⁵ ових придева, као представници различитих степена испољавања својства чврстоће, ексцерпирани из неколиких речника синонима или тезауруса два посматрана језика, а који укључују: *Webster's New Dictionary of Synonyms* (1984), *Collins Thesaurus: The Ultimate Wordfinder* (друго издање, 2002), *Oxford Learner's Thesaurus: a Dictionary of Synonyms* (2008), *Oxford Thesaurus of English* (треће издање, 2009); *Синоними и сродне речи српскохрватскога језика* (друго издање 2004), *Речник синонима* (2008). На описани начин, за потребе анализе ексцерпирани су следећи придеви носиоци обележја +чврст: енгл. *hard, firm, stiff, brittle*, а срп. *чврст, њврст*,

⁴ Међу изворима на енглеском језику који представљају опште прегледе фази логике издваја се студија чији је аутор Коско (Kosko 1994).

⁵ У обзир су узети приближни синоними, према скали синонимности коју уводи Круз (CRUSE 1991: 265), што је омогућило формирање ширег корпуса са већим бројем придева. У истом циљу, ексцерпирани су и синоними придева који су у коришћеним речницима наведени као синоними чланова поменутог антонимског пара.

крућ. Када је реч о придевима који означавају извештан степен испољавања обележја -чврст, ексцерпирани су, у случају енглеског, *soft, flexible, pliable*, а у случају српског језика *мек, млићав, крхак, крћ, фраћилан, ћибак, еласћичан, савићљив*. Метафоричка значења посматраних придева српског језика пронађена су у речницима опште намене, *Речнику срћскоћа језика* (2007) и *Речнику срћскохрваћскоћа књижевноћ језика* (1967–1976), а придева енглеског језика у истакнутим представницима речника опште и педагошке намене, у њиховим електронским верзијама: *Collins English Dictionary, Merriam-Webster Collegiate Dictionary, Oxford Dictionary of English, Cambridge Advanced Learner's Dictionary, Longman Dictionary of Contemporary English, Macmillan English Dictionary for Advanced Learners, Oxford Advanced Learner's Dictionary*.

Ексцерпирани придеви својим примарним значењем представљају перспективизацију извесног аспекта једне од две крајности скале чврстоће, као што је, у случају обележја +чврст, непробојност површине и непроменљивост облика (нпр. *hard; ћврпг*), искључиво непроменљивост облика (нпр. *stiff; крућ*) или, у случају обележја -чврст, савитљивост (нпр. *flexible, pliable; ћибак, еласћичан, савићљив*), подложност лому и оштећењу (нпр. *крхак, крћ, фраћилан*), непостојаност облика (нпр. *млићав*).

Као што је већ напоменуто, у анализи су узети у обзир само придеви који се односе на физичко својство чврстоће у примарном значењу. Овакав се критеријум за селекцију грађе оправдава тиме што је анализа усредсређена на откривање свих праваца метафоричког проширења значења које се односи на физичко својство чврстоће, те је стога неопходно укључити само придеве код којих је наведено значење примарно, представљајући тако значењско језгро из кога се развила читава семантичка структура. С обзиром на предмет и циљ рада, у анализу су могли бити укључени само они из поменуте групе придева који у својој семантичкој структури имају метафоричка значења.

Такође, чврстоћа није разматрана као одређење агрегатног стања. Стога придев енглеског језика *solid* 'чврст' није узет у обзир због тога што примарно означава одређено агрегатно стање према већини консултованих речника, попут *Oxford Dictionary of English* ('firm and stable in shape; not liquid or fluid') или *Longman Dictionary of Contemporary English* ('hard or firm, with a fixed shape, and not a liquid or gas'), што потврђује и чињеница да је његов примарни антоним, према поменутиим тезаурисима и речницима синонима, придев *liquid* 'течан'.

3.2. ПОЈМОВНЕ МЕТАФОРЕ У СЕМАНТИЧКОЈ ДИСПЕРЗИЈИ. Резултати анализе представљени су по установљеним паровима директно супротних појмовних метафора. Значења у чијој деривацији је идентификована одређена метафора, као и примери који илуструју њихову употребу у контексту приказани су табеларно. Уколико је дати образац активан у семантичкој дисперзији придева оба језика, у првој колони су понуђени одговарајући придеви енглеског језика, а у другој придеви српског језика, у оба случаја са својим значењима изведеним на основу тог обрасца. Придеви који су преводни еквиваленти приказани су у табели у истом реду.

А) Појмовне метафоре ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО НАПОРАН ЈЕ +ЧВРСТ И ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО НЕНАПОРАН ЈЕ -ЧВРСТ

ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО НАПОРАН ЈЕ +ЧВРСТ (у енглеском ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО НАПОРАН ЈЕ ТВРД/КРУТ; у српском ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО НАПОРАН ЈЕ ТВРД)	
<p>hard</p> <ul style="list-style-type: none"> • 'requiring a great deal of endurance or effort' (e.g. <i>In order to be successful with your career or your hobby, you have to put a lot of effort and hard work into it.</i>)⁶ • 'done with a great deal of force or strength' (e.g. <i>The next hard blow to the head could be fatal. Watz gave him a hard whack on his back. He gave Tyler a rather hard slap on the back.</i>) • 'difficult to understand or solve' (e.g. <i>This is a really hard question. When you run out of money, you have to make hard choices.</i>) • 'difficult to bear; causing suffering' (e.g. <i>He'd had a hard life. Talya was the most vulnerable and she had a very hard time.</i>) 	<p>тврд</p> <ul style="list-style-type: none"> • 'испуњен напорима, тежак, мукотрпан' (нпр. <i>Тешко је њодносио чамојџињу и тврђ сеоски живојџ</i> (Андрић, Иво. <i>Травничка хроника</i>. Београд: Просвета, 1976.)⁷ ...он је ојџисивао живојџ далмајџинској сељака, нарочијџ у Зајорју, живојџ тврђ и мучан, али у коме се сачувало мнојџо сјаринској и џајџријархалној. (Скерлић, Јован. <i>Историја нове српске књижевности. Аџџолојџија српске књижевности</i>. Београд: Учитељски факултет. http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/Default.aspx 3.3.2021.).
<p>stiff</p> <ul style="list-style-type: none"> • 'requiring strength or effort; difficult' (e.g. <i>It is a fairly stiff climb from there. It's up against stiff competition from University Challenge. And walkers, too, are in for some pretty stiff challenges once they leave the paths.</i>) 	

Један од утврђених метафоричких образаца показује да се појам менталног и физичког напора концептуализује помоћу појма чврстоће како у енглеском, тако и у српском језику, а активиран је приликом извођења значења придева *hard* и *stiff*, те *тврђ*⁸. Како видимо у табели, у семантичкој структури придева *hard* налазимо чак четири значења која се односе на карактеристику нечега што захтева улагање физичког или менталног напора. У првом од њих овај придев описује оно што је физички напорно, најче-

⁶ Дефиниције метафоричких значења и њихови илустративни примери су, у случају придева енглеског језика, преузети из електронске верзије речника *Oxford Dictionary of English* и *Collins English Dictionary*. Поједини примери су скраћени ради уштеде простора у тексту рада.

⁷ У случају придева српског језика, дефиниције метафоричких значења преузете су из *Речника српског језика* (2007) и *Речника српскохрватског књижевног језика* (1967–1976). Први речник илуструје дефинисана значења у већини случајева само синтаagmaма или их пак не илуструје уопште, док су примери у другом речнику често преузимани из књижевних дела из 19. или самог почетка 20. века. Зато смо примере анализираних значења у савременом српском језику, у оквиру ширег, реченичног контекста, ексцерпирани из *Корпуса савременог српског језика (верзије СрпKor2013)* Друштва за језичке ресурсе и технологије уз назнаку извора. Значења за која није нађена потврда на овај начин нису узета у разматрање приликом анализе.

⁸ О метафоричким значењима придева *тврђ* у поређењу са придевом *hard* у Халас Поповић 2017.

шће посао, у другом оно што се одликује физичком снагом и силином, као што је снажан ударац, у трећем оно што захтева улагање менталног напора јер се тешко може разумети или решити, попут питања, а у четвртном значењу и све што је мукотрпно уопште, било то, на пример, време или животни услови. Придев *stiff* у једној од својих употреба означава карактеристику онога што је физички или ментално напорно, што може бити тешко савладив успон или терен, али и изазов или савлађивање некаквог отпора. У српском се за мукотрпне, сурове прилике, живот или времена каже да су тврде. Дакле, сва наведена значења придева енглеског и српског језика изведена су на основу повезивања домена физичког или менталног напора са доменом чврстоће, што се може представити општим обрасцем појмовне метафоре физички/МЕНТАЛНО НАПОРАН ЈЕ +ЧВРСТ⁹. За сваки од наведених придева може се формулисати специфичнији метафорички образац који представља конкретизацију општег обрасца (у енглеском ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО НАПОРАН ЈЕ ТВРД/КРУТ, а у српском ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО НАПОРАН ЈЕ ТВРД). Активација ове појмовне метафоре као механизма у основи извођења наведених значења последица је телесног искуства везаног за пробијање површине чврстог предмета или његово деформисање које захтева физички напор, те се на основу уочене сличности различите ситуације у којима улажемо физички или ментални напор асоцијативно повезују се доменом чврстоће.

ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО НЕНАПОРАН ЈЕ -ЧВРСТ
(у енглеском ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО НЕНАПОРАН ЈЕ МЕК)

soft

- 'requiring little effort' (e.g. *Some men think it's a soft job and they are too butch to do it. I am privileged to have escaped the monotonous toil of endless physical labour and to have experienced a soft life.*)

У енглеском се однос концептуализација физички или ментално напорних, с једне, и ненапорних ситуација, с друге стране, може окарактерисати као очекиван и логичан, узимајући у обзир запажање да поимање првонаведених ситуација полази од једне, а другопоменутих од друге крајности скале чврстоће. То показује пример придева *soft*, који се у једном од својих значења односи на карактеристику, на пример, посла или живота који не захтева улагање великог напора. Ово значење је изведено деловањем механизма појмовне метафоре по општем обрасцу физички/МЕНТАЛНО НЕНАПОРАН ЈЕ -ЧВРСТ (или у конкретном случају физички/МЕНТАЛНО НЕНАПОРАН ЈЕ МЕК). У српском се пак ниједан од придева носилаца обележја -чврст не користи за описивање физички или ментално ненапорних ситуација.

Б) Појмовне метафоре физички/МЕНТАЛНО СНАЖАН ЈЕ +ЧВРСТ и ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО СЛАБ ЈЕ -ЧВРСТ

⁹ У општим обрасцима на позицији изворног домена стоје обележја +чврст или -чврст као опште ознаке два супротстављена дела скале чврстоће. Специфични образци настали конкретизацијом поменутих општих на позицији изворног домена излиставају конкретне, појединачне придеве као носиоце једног од два обележја односно представнике једног од два дела скале или извесног степена на њој у датој концептуализацији.

ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО СНАЖАН ЈЕ +ЧВРСТ (у енглеском и српском ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО СНАЖАН ЈЕ ТВРД/ЧВРСТ)	
<p>hard</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘not showing any signs of weakness; tough’ (e.g. <i>They elected the hard man, the sheriff who would give them the best protection. If you look at the nature of people involved in gangs in Scotland, a lot of them would be regarded as being very hard people.</i>) 	<p>тврд</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘који је добре физичке издржљивости, који добро подноси напоре, отпоран’ (нпр. <i>Иџина, Смегервци су йоказали да имају йџврд и жилав йџим...</i> (Полийшка, 5.3.2007.)
<p>firm</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘having steady but not excessive power or strength’ (e.g. <i>You need a firm grip on the steering.</i>) 	<p>чврст</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘пун здравља, животне снаге и енергије, јак, снажан, крепак; кршан, робустан’ (нпр. <i>... унука йрво у хладној води да ми окујају да ми буде крејак, чврсиј и храбар.</i> (Посић, Добрица. Корени. <i>Анџолоџја срџске књижевности.</i> Београд: Учительски факултет. http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/Default.aspx 3.3.2021.) • ‘који се врши снажно, енергично’ (нпр. <i>... чврсиј сџисак за сџисак йруб!</i> (Киш, Данило. <i>Песме; Елекџира.</i> Београд: БИГЗ, 1995.) • ‘духовно јак, одважан, издржљив’ (нпр. <i>Издржа-ћу, чврсиј сам човек.</i> (Исаковић, Антоније. <i>Трен 2: казивања Чейерку.</i> Београд: Просвета, 1983.)

Придеви *hard* и *firm*, као и *йџврд* и *чврсиј* употребљавају се у значењима која се односе на извесне видове испољавања физичке или менталне снаге. Како табела показује, *hard*, *чврсиј* и *йџврд* имају значење које подразумева карактеристику онога који је физички или ментално снажан, отпоран, издржљив, те који не показује знаке слабости. ‘Који се врши снажно’ је значење заједничко придевима *firm* и *чврсиј*. Дакле, појам чврстоће се међу говорницима оба језика користи за поимање физичке или менталне снаге, што се очитује у метафоричком обрасцу ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО СНАЖАН ЈЕ +ЧВРСТ (конкретизација датог општег обрасца у оба језика гласи ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО СНАЖАН ЈЕ ТВРД/ЧВРСТ). Предмет који се одликује чврстоћом захваљујући којој одолева ударцима, савијању, продору сечива и другим спољним силама које га настоје деформисати или оштетити говорници енглеског и српског пореде са аниматним или неаниматним субјектом који је снажан или издржљив, отпоран, било физички било ментално.

ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО СЛАБ ЈЕ -ЧВРСТ (у енглеском ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО СЛАБ ЈЕ МЕК; у српском ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО СЛАБ ЈЕ КРХАК/ФРАГИЛАН/МЛИТАВ)	
<p>soft</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘weak and lacking courage’ (e.g. <i>Tell me that the party is a bunch of soft cowards who can't fight terrorism.</i>) • ‘foolish; silly’ (e.g. <i>He must be going soft in the head.</i>) 	

	<p>крхак</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘слаб, нежан; осетљив; танан’ (нпр. <i>Заиста, изгледао је испирочен и крхак. Само су његове очи, живе и брзе, показивале вољу...</i> (Љоса, Марио Варгас. <i>Авантуре неваљале девојчице</i>. Београд: Лагуна, 2008.)
	<p>фрагилан</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘неотпоран, нежан, слаб, осетљив’ (нпр. <i>Срби су за нијансу ружнији и крволочнији, док су усташе нека фина и фраиљна градска ђосџога...</i> (Полићика, 21.4.2009.)
	<p>млитав</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘који је без животне снаге, енергије, без бодрости, полета; који одаје такву особу, беживотан, безизразан’ (нпр. <i>...ирилично се брзо смирујем за флијером, а кад сам, најчешће збој напласка ишецких, кишних облака, млићав и мрзовољан, ...</i> (Кузмановић, Раде. <i>Голф</i>. Београд: Чикоја штампа, 1998.) • ‘неактиван, пасиван, непредузимљив, неодлучан; који одаје такву особу (особе), својствен таквој особи (особама)’ (нпр. <i>Загуђења савесно испуњава. Али је и млићав у ойхођењу са људима.</i> (Исаковић, Антоније. <i>Трен 2: казивања Чейерку</i>. Београд: Просвета, 1983.)

С друге стране, појам физичке или менталне слабости поима се у оба језика помоћу концепта недостатка чврстоће, те се и у овом случају може потврдити претходно утврђена веза између концептуализација два супротна појма, физичке или менталне снаге, с једне, и поменуте физичке или менталне слабости, с друге стране, јер оне полазе од две крајности скале чврстоће, +чврст односно -чврст. Придеви *крхак* и *фраиљан* у својој семантичкој структури имају значење које подразумева недостатак физичке снаге или осетљивост. У семантичкој структури придева *млићав* изведена су два значења која се односе на физичку или менталну слабост у облику недостатка енергије, полета, одлучности, предузимљивости.

У енглеском је извођење значења на основу повезивања недостатка чврстоће са физичком и менталном слабошћу пронађено само у семантици придева *soft*, који се у оквиру своја два значења односи на менталну слабост, те описује особу којој недостаје храбрости или особу коју карактерише неозбиљност, недостатак паметног, рационалног расуђивања, глупост. Сва наведена значења изведена су на основу метафоре физички/ментално слаб је -чврст (конкретизација општег обрасца у енглеском гласи физички/ментално слаб је мек, а у српском физички/ментално слаб је крхак/фрагилан/млићав). И ова концептуализација има утемељење у нашем телесном искуству на основу кога знамо да предмет који се не одликује чврстоћом нема способност пружања отпора деловању спољних сила, те је подложен деформацији и оштећењу. Са оваквим предметом пореди се субјекат који је услед своје менталне и физичке слабости осетљив на деловања средине и пасиван у интеракцији са њом.

В) Појмовне метафоре БЕЗОСЕЂАЈАН ЈЕ +ЧВРСТ И ОСЕЂАЈАН ЈЕ -ЧВРСТ

БЕЗОСЕЋАЈАН ЈЕ +ЧВРСТ (у енглеском и српском БЕЗОСЕЋАЈАН ЈЕ ТВРД/КРТ/КРУТ)	
<p>hard</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘not showing sympathy or affection; strict’ (e.g. <i>He is said by colleagues to be a hard taskmaster who does not tolerate failure. She snatched the boy by his collar on his tunic, and half-dragged him the rest of the way up the hill, her face hard.</i>) 	<p>тврд</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘уздржљив у испољавању осећања’ (нпр. <i>Иначе сам јако твр човек, али сам овде зајлакао неколико људи.</i> (Полиџика, 27.6.2009.) • ‘немилосрдан, бездушан’ (нпр. ... <i>док на два мейра од њих корача суџрашњи војник, твр, немилосрдан, сиреман да се њодврвине џаџњама биџке.</i> Тишма, Александар. <i>Уџоџреба човека.</i> Београд: Нолит, 1977.) • ‘који изражава одлучност, строгост, хладноћу и сл.’ (нпр. ... <i>ниџиџа џа није џоџиџало да се џиње из своје наслоџаче, џрема свему осџајао је твр и хладан.</i> (Милићевић, Вук. Беспуће. <i>Анџолоџија срџске књижевности.</i> Београд: Учительски факултет. http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/Default.aspx 3.3.2021.) <i>Раниџи уџравник, твр и искусан сџарац, имао је круџ, класични начин уџрављања.</i> (Андрић, Иво. <i>Проклеџа авлија.</i> Београд: Просвета, 1976.) • ‘крут, уштогљен’ (нпр. <i>Да ли је „твр“ или џрџамџичан, да ли робује џрокламованим џринџиџима...</i> (Полиџика, 16.12.2000.) • ‘претерано, штедљив, шкрт’ (нпр. <i>А народ овде није лоџ, али, некако, твр је на џару: оџац за сина не зна, син за маџку, свако има своју рачуниџу и касу.</i> (Михаиловић Драгослав. <i>Кад су цвейале џикве.</i> Београд: Просвета, 1984.)
<p>brittle</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘Someone who is brittle seems rather sharp and insensitive and says things which are likely to hurt other people’s feelings’ (e.g. <i>His father, for all his brittle wit, was also a deeply sentimental man.</i>) 	<p>крт</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘сув, хладан’ (нпр. ...<i>смеџ њеџов био је начеџ, суздржан некако, виџе крџ но искрен.</i> (Булатовић, Миодраг. <i>Црвени џеџао леџи џрема небу.</i> Београд: Просвета, 1963.)
<p>stiff</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘severe or strong’ (e.g. <i>They face stiff fines and a possible jail sentence. This is a fairly stiff penalty for what he did.</i>) • ‘(of a person or their manner) not relaxed or friendly; constrained’ (e.g. <i>She greeted him with stiff politeness. Her tone is stiff and distant.</i>) 	<p>крут</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘који се према некоме, нечему држи строго, хладно, неприступачно; који нема или не испољава осећања, безосећајан, тврд, хладан, строг’ (нпр. <i>Чеџа је сџије малџице функционерски круџ и наџмен, али зрачи неким џосавим а џркосним маџизмом...</i> (Нин, 29.4.2002.) • ‘који је без милости, немилосрдан, окрутан, свиреп, суров’ (нпр. ...у анџосаксонском сџџему џосџоџи јеџан круџ конџеџи казни... (Полиџика, 23.9.2008.) • ‘који не одаје, не показује никакво расположење, живост и сл., безизражајан; укочен’ (нпр. <i>Он ју је слуџао, круџ и недокуџив.</i> (Љоса, Марио Варгас. <i>Аванџуре неваџале девоџчице.</i> Београд: Лагуна, 2008.)

Међу посматраним придевима оба језика који су носиоци обележја +чврст налазимо и оне који у неком од својих значења подразумевају одређени вид испољавања безосећајности. Придевом *hard* описује се субјекат који није љубазан и саосећајан, а придевом *stiff* онај који је строг и окрутан или хладан и формалан у опхођењу према другима, без опуштености, при-

родности и пријатељске наклоности. У семантичкој структури придева *īverg* утврђено је чак неколико значења која се односе на безосећајност у различитим њеним видовима, као што су немилосрдност, уздржаност у испољавању осећања, строгост или хладноћа, крутост и шкртост. Придев *круїї* се у једном од својих значења односи на окупност и то најчешће у контексту казни, баш као и *stiff* у енглеском. Овим придевом се у српском описује и особа која је хладна и неприступачна, строга, али и која не показује расположење. Занимљив је случај придева *brittle* и *крїї* који означавају низак степен чврстоће, с обзиром на то да њихово значење укључује компоненту ломљивости као последицу наглашене нееластичности, те који би се могли одредити као припадајући делу скале са обележјем -чврст. Међутим, док консултовани општи речници енглеског језика дефинишу *brittle* као својство нечега што је тврдо али лако ломљиво наглашавајући тиме не само компоненту ломљивости већ и тврдоће, речници српског језика у својим дефиницијама придева *крїї* другу компоненту у потпуности занемарују усредсређујући објашњење значења искључиво на ломљивост, крхкост (нпр. у *Речнику српскога језика* (2007) 'који се лако ломи, крши, мрви, ситни и сл., крхак, нееластичан, ломљив'). Штавише, консултовани речници синонима и тезауруси енглеског језика наводе *hard* као један од синонима придева *brittle*, што потврђује претходно запажање о томе да се *brittle* перцепира као придев који означава нижи степен чврстоће, али не и њено потпуно одсуство. С друге стране, консултовани речник синонима српског језика као синониме придева *крїї* наводи придеве *ломљив*, *ломан*, *скрцив*, *дробљив*, *кидљив*, *крциљив*, *крхак* итд., што говори у прилог томе да се значење овога придева своди искључиво на компоненту -чврст. Ипак, и *brittle* и *крїї* имају једно значење из домена безосећајности, те *brittle* описује субјекат који је оштар у опхођењу према другима, а *крїї* онај који се одликује емотивном хладноћом. Оваква концептуализација омогућена је компонентом тврдоће коју у извесној мери оба придева садрже у свом значењу, те која је, у овом случају, истакнутија у односу на компоненту ломљивости.

Говорници и енглеског и српског језика визуализују субјекат који нема или не показује осећања као предмет који се одликује чврстоћом, те га деловање спољних сила не мења, а таква визуализација рефлектована је у метафоричком обрасцу БЕЗОСЕЋАЈАН ЈЕ +ЧВРСТ, на основу кога је изведено по једно значење придева *hard*, *brittle* и *крїї*, два значења придева *stiff* и чак неколико значења придева *īverg* и *круїї* (те је конкретизација општег обрасца у оба језика БЕЗОСЕЋАЈАН ЈЕ ТВРД/КРУТ/КРТ).

ОСЕЋАЈАН ЈЕ -ЧВРСТ (у енглеском и српском ОСЕЋАЈАН ЈЕ МЕК)	
soft • 'sympathetic, lenient, or compassionate, especially to a degree perceived as excessive; not strict or sufficiently strict' (e.g. <i>Julia's soft heart was touched by his grief</i>)	мек • 'самилостан, бољећив, осећајан, нежан' (нпр. <i>Колико сам мек срца, ништа од мене неће бити у живоју...</i> (Савић, Милисав. <i>Младући из Рацке: љубовейке</i> . Београд: Слово љубве, 1977.)

<ul style="list-style-type: none"> • ‘(of words or language) not harsh or angry; conciliatory; soothing’ (e.g. <i>Sir Irwin held him down gently, soothing him with soft words and petting him.</i>) • ‘willing to compromise in political matters’ (e.g. <i>Critics say the new government’s soft policy towards militants has led to the spate of attacks in the past three days. After all it’s the soft vote that matters during a campaign – the people who could go either way, or no way at all.</i>) 	<ul style="list-style-type: none"> • ‘пун обзира, разумевања, попустљив; кро-так, питом’ (нпр. <i>Према Емилији био је њо-себно мек...</i> (Поповић, Мирослав. <i>Судбине</i>. Београд: Дерета, 1994.) • ‘колебљив, неодлучан у примени одлуч-них, строгих мера, стеге и сл.’ (нпр. ... <i>пока-зала се чињеница да је он био мек диктијатор, а не сурови из старог режима...</i> (Халбер-стам, Дејвид. <i>Рајн у време мира</i>. Фелтон у дневном листу <i>Данас</i>, 15.12.2003.)
--	---

Аналогно случајевима у којима се обележја +чврст и -чврст користе за поимање супротних апстрактних појмова, *soft* и *mek* се користе за описивање субјеката који су склони исказивању осећања, што показују значења ових придева која се односе на различите видове осећајности или емотивности, као што је показивање саосећајности, пружање утехе, попустљивост, показивање разумевања и добре воље за постизањем компромиса, али и одсуство склоности ка строгом понашању према другима. У свим овим случајевима на делу је појмовна метафора ОСЕЋАЈАН ЈЕ -ЧВРСТ (конкретизација за оба је-зика гласи ОСЕЋАЈАН ЈЕ МЕК). Телесно искуство нам говори да деловање спољних сила оставља траг на меком предмету, мења му облик, те су последице очигледне, на основу чега се овакав предмет пореди са емотивном особом на коју утичу дешавања у спољном свету, што она показује испољавањем осећања.

Г) Појмовне метафоре ПОСТОЈАН ЈЕ +ЧВРСТ и НЕПОСТОЈАН ЈЕ -ЧВРСТ

ПОСТОЈАН ЈЕ +ЧВРСТ (у енглеском ПОСТОЈАН ЈЕ ТВРД/ЧВРСТ; у српском ПОСТОЈАН ЈЕ ТВРД/ЧВРСТ/КРУТ)	
<p>hard</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘(of prices of shares, commodities, etc.) high and stable; firm’ (e.g. <i>Examples of hard commodities include platinum, copper and oil. It is a company built on hard assets.</i>) • ‘(of information) reliable, especially because based on something true or substantiated’ (e.g. <i>Hard facts about the underclass are mad-deningly elusive. The time has come to stop playing with around and to seek out some hard information. There is no hard evidence that he ever met Richard.</i>) • ‘(of a subject of study) dealing with precise and verifiable facts’ (e.g. <i>But how far should we go to smuggle hard subjects into the minds of disaffected youth? The hard sciences, for example, are at the cutting edge of economic development.</i>) 	<p>тврд</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘постојан, непоколебљив; сигуран, поуздан’ (нпр. <i>Они смајрају да моћу многи да изгубе у њојичком ујледу код својих бирача и зато имају њако тврд сјао о овом њијању.</i> (По-лијика, 6.6.2001.) ... <i>документи Уједињених нација предсјавања тврд доказ...</i> (Полијика, 23.7.2006.)

<p>firm</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘strongly felt and unlikely to change’ (e.g. <i>He retains a firm belief in the efficacy of prayer. We were firm in our faith but we were not part of the mainstream society. Ballon Computer Training Centre courses have become a firm favourite with many students.</i>) • (of a currency, shares, etc.) having a steady value or price which is more likely to rise than fall’ (e.g. <i>Capital flows brought in by a firm currency can be more important.</i>) • ‘showing resolute determination and strength of character’ (e.g. <i>This country will now pursue our aims with firm resolve. Parents should be firm with children and not give in to their demands.</i>) • ‘steadfast and constant’ (e.g. <i>We became firm friends.</i>) • ‘decided upon and fixed or definite’ (e.g. <i>She had no firm plans for the next day. We are planning to make a firm decision in June. But transgression requires a firm set of rules.</i>) • ‘Firm evidence or information is based on facts and so is likely to be true.’ (e.g. <i>This man may have killed others but unfortunately we have no firm evidence. There’s unlikely to be firm news about the convoy’s progress for some time.</i>) 	<p>чврст</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘који се не колеба у мишљењу, ставу, непоколебљив, постојан’ (нпр. ...<i>га је његов председник Савезне Републике Југославије још једном потврдио да је био и остао чврст и непоколебљив у одбрани националних интереса...</i> (Полиџика, 4.10.2000.) • ‘на који се може ослонити, у који се може поуздати, којем се може веровати, поуздан, сигуран, категоричан’ (нпр. ...<i>владе земаља Европске уније склопиле чврст договор...</i> (Полиџика, 19.9.2000.) • ‘који се снажно, неодољиво намеће, јак, убедљив, аргументован’ (нпр. <i>Међушим, сада нам је потребан чврст доказ.</i> (Патерсон, Џејмс. <i>Мачка и миш</i>. Београд: Лагуна, 2007.) • ‘који се не мења, сталан, стабилан’ (нпр. <i>Тек онда се може рачунати на чврст динар и усјешну монетарну политику.</i> (Полиџика, 19.1.2001.) • ‘тесан, близак, присан’ (нпр. <i>Не зна Смиља Кајић како се њо догодило да између ње и Норвешке постоји таква чврста веза и принос.</i> (Полиџика, 23.10.2000.) • ‘строг, оштар, крут’ (нпр. <i>Чврста рука од њојчејка влада приповедањем и усмерава јака жељеном циљу.</i> (Кузмановић, Раде. <i>Даниноћ</i>. Београд: аутор, 1993.)
	<p>крут</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘строга утврђен, одређен до детаља, у свим појединостима; који се тешко мења’ (...<i>сјранке ће кршићи закон ако је закон његовано крут</i>). (Полиџика, 27.4.2009.) • ‘који се одликује слепим, формалистичким придржавањем, односно примењивањем одређених прописа, правила, обичаја, метода и др.’ (нпр. ...<i>крут и његовано његованционалан његов који није дао резултате не може да буде његован ни у будућности...</i> (Полиџика, 27.11.2009.) • ‘који се слепо, формалистички, некритички придржава нечега, загрижен, задрт; тврдоглаво доследан, непопустљив (у свом ставу, држању и др.), упоран; непоправљив, окорео, тврдокоран (о човеку)’ (нпр. <i>Био је његован официр Уније, не његовој чина како не би његово крут и његован...</i> (Адамс, Даглас. <i>Његовојерски водич кроз његовију</i>. Београд: Алнари, Отворена књига, 2003.)

Постојаност, као апстрактни појам, своју конкретизацију у различитим облицима добија у значењима придева *hard* и *firm* у енглеском и *чврст̄и*, *твр̄г* и *крӯт̄и* у српском. Један од видова очитовања постојаности је непоколебљивост, коју препознајемо у значењу придева *firm*, али и *чврст̄и* и *твр̄г*. Остали видови конкретизовања постојаности оличени у значењима заједничким за придев *firm* и *чврст̄и* јесу непопустљивост и строгост, као и трајност и непроменљивост људских односа узроковани присношћу, те непроменљива вредност (најчешће валуте). Једно од значења придева *hard* такође се везује за контекст новчане непроменљивости. Њиме се описују цене или новчане вредности које су високе и непроменљиве, те у том смислу и постојане. *Firm* такође може означавати и непроменљивост узроковану строгом утврђеношћу (нпр. плана, правила или одлуке), управо као и *крӯт̄и*. Постојаност се код придева *крӯт̄и* манифестује и као задртост, загриженост, слепо примењивање одређених правила. Уочена су и значења придева *hard*, *firm*, *твр̄г* и *чврст̄и* која постојаност свде на заснованост на истини, проверљивим чињеницама, нечему чему се може веровати односно на поузданост. Поуздано је оно на шта се можемо ослонити, што је сигурно, а самим тим стално, непроменљиво, те постојано.

Овакво извођење разноликих значења али ипак повезаних заједничким општим појмом последица је повезивања домена постојаности са доменом чврстоће, што се представља обрасцем ПОСТОЈАН ЈЕ +ЧВРСТ (конкретизација општег обрасца у енглеском је ПОСТОЈАН ЈЕ ТВРД/ЧВРСТ, а у српском ПОСТОЈАН ЈЕ ТВРД/ЧВРСТ/КРУТ). Очигледно је да је ова појмовна метафора изузетно продуктивна у оба језика. Постојаност подразумева непроменљивост којом се одликује и чврсти, тврди или крути предмет који одолева деловању спољних сила, па се на основу уочене сличности лако може објаснити повезивање датог изворног и циљног домена.

НЕПОСТОЈАН ЈЕ -ЧВРСТ (у енглеском НЕПОСТОЈАН ЈЕ МЕК/САВИТЉИВ/ФЛЕКСИБИЛАН/КРУТ; у српском НЕПОСТОЈАН ЈЕ МЕК/САВИТЉИВ/ГИБАК/ЕЛАСТИЧАН/КРУТ)	
soft • '(of a market, currency, commodity) falling or likely to fall in value' (e.g. <i>Now a new factor looms: soft oil prices. Our lack of competitive systems was simply made good by a soft currency.</i>)	мек • 'који се може мењати, прилагођавати потребама, приликама и сл., који није крут (о обичајним нормама, уговорима, уставу и др.)' (нпр. <i>Обиље кайиџала и „мека“ кредитна њолиџика створиле су амбијент...</i> (Полиџика, 20.5.2008.)
pliable • 'easily influenced' (e.g. <i>We'll just get our own grip on that pliable feminine mind. Research increasingly suggests that humans are just pliable puppets.</i>)	савитљив • 'понизан, покоран; прилагодљив' (нпр. <i>На њрви њољед он се сваком њриказивао као њоводљив, њибак, савиџљив до одвратиџности.</i> (Андриџ, Иво. <i>Травниџка хрониџка</i> . Београд: Просвета, 1976.)

<p>flexible</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘able to be easily modified to respond to altered circumstances’ (e.g. <i>Small businesses depend on flexible working hours. The airline has a fairly flexible approach to the extra weight of diving gear.</i>) • ‘(of a person) ready and able to change so as to adapt to different circumstances’ (e.g. <i>He was flexible in changing his plans. Mourinho is a flexible man with a flexible team.</i>) 	
	<p>гибак</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘који се лако прилагођава новој ситуацији, који се лако мења, прилагођава, прилагођљив, флексибилан; сналажљив’ (нпр. <i>...иако је његов књижевни таленат врло гибак и прилагодљив...</i> (Скерлић, Јован. Историја нове српске књижевности. <i>Антологија српске књижевности</i>. Београд: Учитељски факултет. http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/Default.aspx 3.3.2021.)
	<p>еластичан</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘који није строго утврђен, који се може модификовати према потреби, флексибилан’ (нпр. <i>...Пословник рага Већа трађана мањкав и еластичан, а крше га сви...</i> (Полићика, 8.7.2001.) • ‘који се одликује способношћу да се прилагоди разним ситуацијама, који није крут у схватањима и држању, прилагодљив’ (нпр. <i>Треба нам брз, еластичан човек – човек који може да изврда љавом. Сваки мало више дојмайичан би могао насипрадајти.</i> (Бредбери, Реј. <i>Тетовирани човек</i>. Београд: Југославија, 1979.)
<p>brittle</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘If you describe a situation, relationship, or someone’s mood as brittle, you mean that it is unstable, and may easily change’ (e.g. <i>They are nurturing a diplomatic relationship that is dangerously brittle but cannot be allowed to fail. This may help to undermine the brittle truce that currently exists.</i>) 	<p>крт</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘нестабилан, непостојан, несигуран’ (нпр. <i>То зовем рагом. Знам колико сам у свему крп, танак, ломљив.</i> (Полићика, 17.1.2009.)

Као што се постојаност повезује са чврстоћом тако се непостојаност повезује са одсуством чврстоће, како у уму говорника енглеског, тако и у уму говорника српског језика по обрасцу НЕПОСТОЈАН ЈЕ -ЧВРСТ. Значења изведена према овом обрасцу илуструју читав дијапазон различитих појавних облика непостојаности у оба језика. Тако *soft* означава непостојаност, али сведену искључиво на контекст купопродајних односа и новчане вредности која је нестабилна и показује тенденцију ка опадању. Придевом *pliable* описује се свако или све што је подложно утицајима, те је непостојано у својим

принципима, ставовима, мишљењу итд. Непостојаност може подразумевати и прилагодљивост околностима или потребама, склоност ка промени, што видимо, у табели, на примеру значења придева *flexible*; мек, савиљљив, њибак, еластичан. Придев *brittle*, у својој семантичкој структури, садржи и значење непостојаности, управо као и *крпљ*, при чему се овај придев енглеског језика односи на својство онога што се лако може прекинути или нарушити, а придев српског језика на несигурност и нестабилност. За разлику од помунуте концептуализације која повезује присуство чврстоће са безосећајношћу, у деривацији ових значења придева *brittle* и *крпљ* на делу је перспективизација компоненте ломљивости која тиме постаје доминантнија од компоненте тврдоће, што је потакнуто асоцијативним повезивањем одсуства чврстоће са непостојаношћу. Конкретизација општег обрасца у енглеском, дакле, гласи НЕПОСТОЈАН ЈЕ МЕК/САВИЉЉИВ/ФЛЕКСИБИЛАН/КРТ, а у српском НЕПОСТОЈАН ЈЕ МЕК/САВИЉЉИВ/ГИБАК/ЕЛАСТИЧАН/КРТ.

Д) Појмовне метафоре ВИСОКО ИНТЕНЗИВАН ЈЕ +ЧВРСТ И НИСКО ИНТЕНЗИВАН ЈЕ -ЧВРСТ

ВИСОКО ИНТЕНЗИВАН ЈЕ +ЧВРСТ (у енглеском ВИСОКО ИНТЕНЗИВАН ЈЕ ТВРД/КРУТ; у српском ВИСОКО ИНТЕНЗИВАН ЈЕ ТВРД/ЧВРСТ)	
<p>hard</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘strongly alcoholic; denoting a spirit rather than beer or wine’ (e.g. <i>I don’t drink hard liquor anymore, it drives me insane with rage.</i>) • ‘(of a drug) potent and addictive’ (e.g. <i>It is true that nearly all users of hard drugs have previously used cannabis.</i>) • ‘(of radiation) highly penetrating’ (e.g. <i>Hard radiation produces charged particles.</i>) • ‘denoting an extreme or dogmatic faction within a political party’ (e.g. <i>Independents can be of the anti-war left, but others come from the populist hard right.</i>) 	<p>тврд</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘чврст, дубок (о сну)’ (нпр. <i>Рођмајстори, ударајући ноћом оне који су имали њврг сан, обарали су честео и џајоре.</i> (Црњански, Милош. Сеобе. <i>Анђолођија српске књижевности.</i> Београд: Учитељски факултет. http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/Default.aspx 3.3.2021.) • ‘који у врло великој мери садржи карактеристику појма означеног именицом уз који стоји, велики, жесток, тежак’ (<i>...њврг национализам и искључивосиј комјинице Муневере... (Полићика, 10.1.2009.)</i>)
	<p>чврст</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘ненарушен, потпун, дубок, тврд (о сну)’ (нпр. <i>...честео изводи одређене риђуалне радње љри сђављању одојчеоа у колевку, не би ли му обезбедила чврсти и здрав сан.</i> (Требјешанин, Жарко. Представа о детету у српској култури. <i>Анђолођија српске књижевности.</i> Београд: Учитељски факултет. http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/Default.aspx 3.3.2021.)
<p>stiff</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘(of a wind) blowing strongly’ (e.g. <i>A stiff wind blew through the woods, ruffling their hair.</i>) • ‘(of an alcoholic drink) strong’ (e.g. <i>She calmed down only after a stiff drink at the reception.</i>) 	

Домен чврстоће се у енглеском и српском језику повезује и са апстрактнијим доменом високог, с једне, и ниског интензитета, с друге стране, што

нам открива анализа деривације значења придева носилаца обележја +чврст, односно -чврст. Три су значења придева *hard* која припадају домену високог интензитета, у којима овај придев описује три типична референта: алкохолно пиће, психоактивну супстанцу и радијацију. У четвртном значењу из истог домена овај придев се употребљава у контексту екстремне, догматичне јачине политичког убеђења. Конкретизација појма високог интензитета и у случају придева *stiff* зависи од референта са којим је употребљен, те се тако односи на висок интензитет ветра или изражену јачину алкохолног пића. У српском се пак значења придева *чврст* и *тврђ* која припадају датом домену реализују у истом, и то врло прецизно одређеном контексту спавања и спавања. Уз то, придев *тврђ* поседује и значење у коме се употребљава у ширем контексту јачине изражености одређене карактеристике. Сва ова значења, дакле, резултат су семантичке деривације према појмовном обрасцу високо интензиван је +чврст (конкретизација општег обрасца у енглеском гласи високо интензиван је тврђ/крут, а у српском високо интензиван је тврђ/чврст).

НИСКО ИНТЕНЗИВАН ЈЕ -ЧВРСТ (у енглеском ниско интензиван је мек; у српском ниско интензиван је мек/млитав/крт)	
<p>soft</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘(of a drink) not alcoholic’ (e.g. <i>Or is the problem their consumption of soft and fizzy drinks?</i>) • ‘(of a drug) not likely to cause addiction’ (e.g. <i>Cannabis is a soft drug.</i>) • ‘(of radiation) having little penetrating power’ (e.g. <i>A considerable intensity of soft radiation has been encountered.</i>) • ‘(of pornography) suggestive or erotic but not explicit’ (e.g. <i>She calls their catalogs soft-core porn.</i>) • ‘not strong or violent’ (e.g. <i>A soft breeze rustled the trees.</i>) 	<p>мек</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘који има мањи проценат алкохола, никотина и сл., благ’ (нпр. ... за њола сајна њошкне њрвенац, „мека“ ракија слабе снаје. (Полишика, 21.4.2009.) • ‘који звуком, светлошћу, бојом и др. пријатно делује на чула; нежан, питом’ (нпр. ... мека све-ћлосћ је све обавијала. (Кузмановић, Раде. Ање, ање. Београд: Чигоја штампа, 1995.) • ‘неупадљив, благ (једва чујан, мало осетан и сл.)’ (нпр. Није из корисћољубља – чуо се мек ћлас... (Иљф, Иља-Јевгениј, Петров. Дванаесћ сћило-ца. Београд: Нолит, 1969.)
	<p>млитав</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘који је без довољно јачине, интензитета, оштри-не и сл., млак, слаб’ (нпр. ... ћлас му њосћјајао мли-ћав и несциуран. (Шолохов, Михаил. Тихи Дон 2. Београд: Просвета, 1974.) • ‘који је без живости, монотон, досадан’ (нпр. ... сиромашан, скоро млићав сћил изазива ући-сак недовршеносћи, скоро њресахлосћи... (По-лишикини кулћурни годаци, 2000.)
	<p>крт</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘испрекидан, искидан, храпав, промукао и сл.’ (нпр. Два ћласа – њрозукао, крћ бас Дољова и мек, необично њријашан ћенор... (Шолохов, Михаил. Тихи Дон 1. Београд: Просвета, 1974.), Шћал ћруне у крћ, дећињи ћлач... (Ковачевић, Синиша. Зечији насип. Дrame. Београд: Српска књижевна задруга, 2009.)

Веза концептуализације појма високог интензитета и концептуализације појма ниског интензитета очигледна је ако се у обзир узму примери који илуструју значења придева *hard* и *soft* изведена на основу обрасца високо интензиван је тврђ и ниско интензиван је мек, јер се лако уочава да се ова два придева у својим супротстављеним значењима јављају са истим референтима, па тако *soft* такође описује алкохолно пиће, психоактивну супстанцу и радијацију, али ниског интензитета. *Soft* се у истом значењу може јавити и са другим референтима (ветар и порнографија). У српском, придеви *млийав*, *мек* и *крпљ* су носиоци значења ниског интензитета (конкретизација општег обрасца у овом случају је ниско интензиван је мек/млитав/крпљ). Контексти у којима се ово значење реализује укључују опис алкохолног пића или дувана, светлости, боје, звука уопште, нечијег гласа или пак нечијег стила коме недостаје динамике. Занимљиво је уочити да *млийав* као придев који примарно означава својство предмета који је изгубио чврстину, за разлику од *мек* који се односи на инхерентно својство предмета, у поменутих метафоричким употребама има негативну конотацију, што није случај са другим поменутих придевом. Такође, посебну пажњу би требало обратити на примере из српског језика који илуструју значење ниског интензитета, а у којима су придеви *мек* и *крпљ* употребљени при описивању звука или светлости јер илуструју деловање синестезије. Домен чула додира коме припада појам чврстоће повезује се са доменом чула слуха и вида.

Б) Појмовне метафоре ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО НЕПРИЈАТАН ЈЕ +ЧВРСТ и ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО ПРИЈАТАН ЈЕ -ЧВРСТ

ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО НЕПРИЈАТАН ЈЕ +ЧВРСТ (у енглеском ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО НЕПРИЈАТАН ЈЕ ТВРД/КРП)
<p>hard</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘harsh or unpleasant to the senses’ (e.g. <i>Hard morning light breaks through high window. We drive for a while and suddenly there is a loud, hard noise.</i>) • ‘(of a season or the winter) severe’ (e.g. <i>It’s been a long, hard winter. There will be no food to feed the young next spring due to the hard weather.</i>)
<p>brittle</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘a brittle sound is short, loud, and sharp’ (e.g. <i>Myrtle gave a brittle laugh.</i>)

Два су значења придева *hard* у којима он описује референта који код одређеног субјекта изазива осећај физичке или менталне неугодности. У првом случају, реч је о непријатности коју перцепирамо чулом вида или слуха, док се у другом односи на општу телесну непријатност изазвану временским условима. *Brittle* се пак користи само за описивање специфичних непријатних звукова, кратких али гласних и оштрих.

ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО ПРИЈАТАН ЈЕ -ЧВРСТ (у енглеском ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО ПРИЈАТАН ЈЕ МЕК)
<p>soft</p> <ul style="list-style-type: none"> • ‘Something that is soft is very gentle and has no force. For example, a soft sound or voice is quiet and not harsh. A soft light or colour is pleasant to look at because it is not bright.’ (e.g. <i>He could hear soft music. A soft voice whispered soothingly into her ear. [They had] soft muted colours.</i>)

С друге стране, *soft* се такође користи у контексту физичког искуства, али пријатног, и то стеченог путем чула вида или слуха. Очигледно је да је осећај неугодности који ствара телесни додир са површином чврстог предмета односно угодности изазване додиром са меком површином део нашег телесног искуства који објашњава зашто говорници енглеског користе управо појам чврстоће у различитим степенима њеног испољавања као изворни домен приликом концептуализације апстрактнијег појма физичке или менталне непријатности односно пријатности. Ова концептуализација се може представити општим заједничким метафоричким обрасцима физички/МЕНТАЛНО НЕПРИЈАТАН ЈЕ +ЧВРСТ и ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО ПРИЈАТАН ЈЕ -ЧВРСТ, од којих је први идентификован у семантичкој дисперзији придева *hard* и *brittle* (конкретизација општег обрасца је ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО НЕПРИЈАТАН ЈЕ ТВРД/КРТ), а други у дисперзији придева *soft* (конкретизација општег обрасца је ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО ПРИЈАТАН ЈЕ МЕК). У анализи деривације наведених значења поново препознајемо синестезију, која повезује домен чула додира са доменима чула вида или слуха. Путем овог когнитивног механизма, придеви *hard*, *brittle* и *soft* се, како је показано, у одређеним својим значењима користе за описивање ентитета из домена чула вида или слуха, те се, рецимо, светло одређује као тврдо, а нечији глас као крт или мек.

4. Закључак. Анализом деривације метафоричких значења придева који примарно означавају одређени степен на скали чврстоће у енглеском и српском језику идентификовано је шест парова метафоричких образаца који представљају концептуализације директно супротних апстрактних појмова које управо и полазе од супротних крајности скале чврстоће, +чврст и -чврст.

ПОЈМОВНЕ МЕТАФОРЕ У СЕМАНТИЧКОЈ ДИСПЕРЗИЈИ ПРИДЕВА СА ПРИМАРНИМ ЗНАЧЕЊЕМ СВОЈСТВА ЧВРСТОЋЕ У ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	
ЕНГЛЕСКИ	СРПСКИ
ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО НАПОРАН ЈЕ +ЧВРСТ	
ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО НЕНАПОРАН ЈЕ -ЧВРСТ	
ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО СНАЖАН ЈЕ +ЧВРСТ ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО СЛАБ ЈЕ -ЧВРСТ	
БЕЗОСЕЋАЈАН ЈЕ +ЧВРСТ ОСЕЋАЈАН ЈЕ -ЧВРСТ	
ПОСТОЈАН ЈЕ +ЧВРСТ НЕПОСТОЈАН ЈЕ -ЧВРСТ	
ВИСОКО ИНТЕНЗИВАН ЈЕ +ЧВРСТ НИСКО ИНТЕНЗИВАН ЈЕ -ЧВРСТ	
ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО НЕПРИЈАТАН ЈЕ +ЧВРСТ	
ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО ПРИЈАТАН ЈЕ -ЧВРСТ	

Како се у табели јасно види, већина ових парова или њихових чланова посматраних појединачно констатована је у оба језика, а њихова идентификација је директна последица сагледавања чврстоће као скаларне категорије у улози изворног домена, укључујући не само степене на делу ове скале

с обележјем +чврст, већ и степене на делу с обележјем -чврст. Поменути парови сведоче о повезаности или чак и међусобној условљености концептуализација супротних апстрактних појмова у смислу да је концептуализација једног апстрактног појма која полази од одређене крајности испољавања чврстоће као изворног домена изазвала концептуализацију њему супротног апстрактног појма полазећи, по логичном следу, од друге крајње тачке скале чврстоће. Тако је и у енглеском и у српском појам постојаности, на пример, концептуализован помоћу крајности +чврст, а непостојаности помоћу крајности -чврст. Исти је случај и са појмовима безосећајности и осећајности, физичке или менталне снаге и слабости, високог и ниског интензитета. У случају два пара образаца уочена је разлика између два језика. Пар физички/МЕНТАЛНО НЕПРИЈАТАН ЈЕ +ЧВРСТ и ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО ПРИЈАТАН ЈЕ -ЧВРСТ карактеристичан је само за енглески језик. Образац ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО НАПОРАН ЈЕ +ЧВРСТ активирајући је у семантичкој дисперзији придева оба језика, али његов парњак ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО НЕНАПОРАН ЈЕ -ЧВРСТ активирајући је само приликом метафоричког проширења значења придева енглеског језика. Ипак, узевши у обзир све идентификоване парове, закључујемо да постоји висок степен сличности између енглеског и српског језика у погледу метафоричких образаца активираних у семантичкој дисперзији анализираних придева. Говорници енглеског и српског језика на исти начин односно полазећи од истог дела скале чврстоће концептуализују следеће апстрактније појмове: физички или ментални напор, физичку или менталну снагу и слабост, безосећајност и осећајност, постојаност и непостојаност, високи и ниски интензитет. У енглеском језику је шири дијапазон појмова који се поимају полазећи од чврстоће као изворног домена, међу које спадају и појмови физичке или менталне непријатности и пријатности, те одсуства потребе за улагањем физичког или менталног напора.

Посматрани појединачно, неки од образаца заједнички за енглески и српски нису подједнако продуктивни у овим језицима. Образац који је у извесној мери продуктивнији у енглеском језику у односу на српски је ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО НАПОРАН ЈЕ +ЧВРСТ. С друге стране, обрасци с израженијом продуктивношћу у српском језику укључују следеће: ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО СНАЖАН ЈЕ +ЧВРСТ, ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО СЛАБ ЈЕ -ЧВРСТ, БЕЗОСЕЋАЈАН ЈЕ +ЧВРСТ, ПОСТОЈАН ЈЕ +ЧВРСТ, НЕПОСТОЈАН ЈЕ -ЧВРСТ, НИСКО ИНТЕНЗИВАН ЈЕ -ЧВРСТ. Остали заједнички обрасци су приближно једнако продуктивни у посматраним језицима. Степен продуктивности појединачног обрасца у датом језику утврђен је на основу броја придева у чијој семантичкој структури је активирајући, али и броја значења појединачних придева изведених на основу њега.

Примећени су и случајеви синестезије у којима се појам чврстоће из домена чула додира повезује са доменом чула вида или слуха. Тако се међу значењима придева српског језика *мек* и *крпљив* изведеним на основу метафоричког обрасца НИСКО ИНТЕНЗИВАН ЈЕ -ЧВРСТ јављају и она која су резултат повезивања домена различитих чула, а исти је случај и са значењем придева *hard* и *brittle* изведеним на основу обрасца ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО НЕПРИЈАТАН ЈЕ +ЧВРСТ, те значењем придева *soft* изведеним према метафори ФИЗИЧКИ/МЕНТАЛНО ПРИЈАТАН ЈЕ -ЧВРСТ.

Анализа показује да је појам чврстоће, схваћен као категорија скаларне природе, послужио као изворни домен приликом концептуализације богатог спектра сасвим различитих апстрактних појмова, и у енглеском и у српском језику. Тако висок потенцијал у погледу асоцијативног повезивања са апстрактним доменима, чврстоћа као изворни домен дугује својој комплексности, будући да ово својство укључује неколико компоненти које се односе на постојаност облика, пробојност површине и сл., од којих свака може бити испољена у различитом степену у зависности од тога о којој тачки на скали чврстоће је реч. Поменути потенцијал може се протумачити као резултат укрштања скаларне природе датог својства и бројности компоненти које га чине. Перспективизација различитих компоненти чврстоће у различитим степенима њихове испољености омогућила је повезивање чврстоће са различитим апстрактним појмовима. Богатство спектра појмовних метафора које укључују чврстоћу као изворни домен изнедрило је и богатство метафоричких значења у семантичким структурама придева енглеског и српског језика који примарно означавају ово својство у одређеном степену његовог присуства.

ИЗВОРИ

- Речник српскога језика* (ур. Мирослав Николић). Нови Сад: Матица српска, 2007.
Речник српскохрватскога књижевног језика (ур. Михаило Стевановић и др.), I–III. Нови Сад – Загреб: Матица Српска – Матица хрватска, 1967–1969; IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1969–1976.
Ћосић, Павле. *Речник синонима*. Београд: Корнет, 2008.

*

- Cambridge Advanced Learner's Dictionary*. <<http://dictionary.cambridge.org/>> 12.2.2020.
Collins English Dictionary. <<http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english>> 12.2.2020.
Collins Thesaurus: The Ultimate Wordfinder, 2nd edition (ed. Will Mackie). Glasgow: HarperCollins, 2002.
LALEVIĆ, Miodrag S. *Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskoga jezika*. Београд: NOLIT, 2004.
Longman Dictionary of Contemporary English. <<http://www.ldoceonline.com/>> 12.2.2020.
Macmillan English Dictionary for Advanced Learners. <<http://www.macmillandictionary.com/>> 12.2.2020.
Merriam-Webster Collegiate Dictionary. <<http://www.merriam-webster.com/>> 12.2.2020.
Oxford Advanced Learner's Dictionary. <<http://www.oxfordlearnersdictionaries.com/>> 12.2.2020.
Oxford Dictionary of English. <<https://www.lexico.com/>> 12.2.2020.
Oxford Learner's Thesaurus: a Dictionary of Synonyms (ed. Diana Lea). Oxford: Oxford University Press, 2008.
Oxford Thesaurus of English (ed. Maurice Waite). Oxford: Oxford University Press, 2009.
Webster's New Dictionary of Synonyms (ed. Philip B. Gove). Springfield: Merriam-Webster, Inc, 1984.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексиколоија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2007.
ЛЕЈКОФ, Џорџ, Марк Џонсон. О појмовној метафори. Катарина Расулић, Душка Кликовац (ур.). *Језик и сазнање. Хрестоматија из коинитивне лингвистике*. Београд: Филолошки факултет, 2014, 273–305.

- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. *Фази лингвистика*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књи-
жарница Зорана Стојановића, 2015.
- ХАЛАС ПОПОВИЋ, Ана. *Увод у лексичку њолисемију*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2017.

*

- BARTSCH, Renate. Generating Polysemy: Metaphor and Metonymy. René Dirven, Ralf Pörrings (eds.). *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2003, 49–74.
- CROFT, William, D. Alan CRUSE. *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- CRUSE, D. Alan. *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
- EVANS, Yvvyan, Melanie GREEN. *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006.
- GEERAERTS, Dirk. *Theories of Lexical Semantics*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- GIBBS, Raymond.W.Jr. Metaphor and Thought. The State of the Art. Raymond.W.Jr. Gibbs (ed.). *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, 3–13.
- HALAS POPOVIĆ, Ana. Metaforička značenja engleskog prideva *hard* i srpskog prideva *tvrd* – kognitivnolingvistička analiza. *Годинињак Филозофског факултета у Новом Саду* XLII/1 (2017): 99–115.
- KLIKOVAĆ, Duška. *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2004.
- KOMAROMI, Bojana. *Sinestezijska metafora u pridevima u engleskom i srpskom jeziku: kognitivnolingvistički pristup* (Nepublikovana doktorska disertacija). Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, 2016.
- KOSKO, Bart. *Fuzzy Thinking. The New Science of Fuzzy Logic*. London: Flamingo – Harper Collins Publishers, 1994.
- KÖVÉCSES, Zoltán. *Metaphor. A Practical Introduction*. Second edition. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- LAKOFF, George, Mark JOHNSON. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
- RAKOVA, Marina. *The Extent of the Literal. Metaphor, Polysemy and Theories of Concepts*. New York: Palgrave Macmillan, 2003.
- RENTON, Nicholas Edwin. *Metaphorically Speaking. A Dictionary of 3,800 Picturesque Idiomatic Expressions*. New York: Warner Books, 1990.
- UNGERER, Friedrich, Hans-Jörg SCHMID. *An Introduction to Cognitive Linguistics*. Second edition. Harlow: Longman, 2006.
- VITAS, Duško, Miloš UTVIĆ. *Korpus savremenog srpskog jezika (verzija SrpKor2013)*. Društvo za jezičke resurse i tehnologije, JeRTeh <<http://jerteh.rs>>

Ana Halas Popović

METAPHORS IN THE SEMANTICS OF ADJECTIVES FROM THE DOMAIN OF HARDNESS IN ENGLISH AND SERBIAN

S u m m a r y

The subject of the paper is an analysis of metaphoric senses of adjectives whose primary meaning denotes the physical quality of hardness in English and Serbian. The aim of the paper is to reveal conceptual metaphors that have motivated the derivation of the aforementioned senses, as well as to determine the degree to which these metaphoric patterns overlap in the two languages. Actually, insight has been gained into similarities and differences between English and Serbian concerning conceptualization of abstract notions using the domain of hardness as the source domain. It is important to notice that, in this paper, the notion of hardness has been viewed as a scalar category including degrees on the scale ranging between two extremes denoted by the binary opposition \neq hard. Such a view of the notion of hardness has enabled thorough and exhaustive insight into conceptualization of abstract notions in which this physical quality has the role of the source domain.

The results of the analysis have shown that there is a considerable degree of similarity between English and Serbian regarding the given conceptualization. Actually, there have been established

six pairs of metaphoric patterns representing conceptualizations of directly opposite abstract notions whose source domains are the two opposite extremes on the scale of hardness, +hard and -hard. Most of these pairs are common for both languages in question and they prove the connection or mutual dependency of conceptualizations of opposite abstract notions in the sense that the conceptualization of one abstract notion taking one end of the scale of hardness as its source domain has triggered the conceptualization of the opposite abstract notion taking the other end of the given scale as its source domain. However, some of the patterns common for English and Serbian are not equally productive in these two languages.

In this analysis, cases of synesthesia were also noticed in which the notion of hardness belonging to the domain of the sense of touch is connected to the notion from the domain of the sense of seeing or hearing.

Finally, it has been concluded that the notion of hardness has served as a source domain in conceptualizing a variety of abstract notions in both English and Serbian. This potential regarding the associative linkage to abstract domains is understood in this paper as the result of the complexity of hardness including several components (e.g. the constancy of the shape, the impenetrability of the surface, etc.) all of which can be present or exposed to various degrees depending on the given point on the scale of hardness.

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за англистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
anahalas@gmail.com

(Примљено: 3. јула 2020;
прихваћено: 12. маја 2021)

Юлия Шапич

О СКРЫТОМ В ГЛУБИНЕ:
ГЛУБИНА КАК ЭЛЕМЕНТ ПОНЯТИЙНОЙ МЕТАФОРЫ
(РУССКО-СЕРБСКАЯ ПАРАЛЛЕЛЬ)

Рассматриваются семантические и функциональные особенности лексемы и пространственного фрагментизатора (ПФ) *глубина* как компонента понятийных пространственных метафор в русском языке в сопоставлении с сербским. Анализируются субстантивные словосочетания с ПФ *глубина* в ситуации локализации непространственных понятий – эмоций, ментальных и психических состояний и т. п.: *глубина отчаяния, глубина чувств, в глубине души / дубина очаја, дубока осећања, у дубини (гну) душе*. Выявлены ассоциативные и коннотативные значения ПФ, актуализирующиеся в непространственных сферах. Показано богатство метафорического потенциала подсистемы ПФ.

Ключевые слова: понятийная метафора, глубина, пространственный фрагментизатор, локализация, когнитивная семантика.

The article deals with semantic and functional features of a lexeme and a spatial fragmentizer (SF) *глубина* 'space in the depths' as a component of conceptual spatial metaphors in the Russian language in comparison with Serbian. The article analyzes substantive noun phrases with the lexeme *глубина* in situations of localization of non-spatial concepts, such as emotions, mental and psychic states, e.g.: *глубина отчаяния, глубина чувств, в глубине души / дубина очаја, дубока осећања, у дубини (гну) душе* etc. The associative and connotative meanings of the lexemes, which are realized through the spatial metaphors, are described. This demonstrates the rich metaphorical potential of the SF subsystem.

Key words: conceptual metaphor, depth, spatial fragmentizer, localization, cognitive semantics.

1. ВВЕДЕНИЕ. Лингвистический интерес к пространственным метафорам укреплялся поступательно с развитием лексической семантики, психолингвистики, лингвокультурологии, наконец, когнитивистики. Исследования живых, генетических, а особенно концептуальных (понятийных) метафор в разных языках вывели это языковое явление на уровень феномена сознания, подтверждая актуальность данной темы (TALMU 1983; СКЛЯРЕВСКАЯ 1993; АПРЕСЯН 1993; ЛАКОФФ – ДЖОНСОН 2004; ПАДУЧЕВА 2004; КЛИКОВАС 2004; 2018; КЛИМЕНОВА 2009; КÖVESSES 2010; СОСНИН 2017; НОВИЦКАЯ 2019; БОГЕТИЋ 2020 и другие. Некоторые ученые выделяют даже новое направление в лингвистике – лингвометафорология (КРАВЦОВА 2017).

С другой стороны, изучение пространственных метафор тесно связано с исследованиями языковых средств объективации семантической категории пространства. В одном из таких исследований, сопоставившем в русском и сербском языках подсистемы пространственных фрагментизаторов (ПФ) – именных средств категории пространства со значением неотъемлемой части целого – нами были системно описаны, с понятийно-терминологической опорой на лингвистическую модель семантических локализаций П. Пипера

(1988; 2005; 2001 и др.), функции ПФ в конкретно-пространственной сфере, тогда как непространственная область употребления ПФ была лишь затронута (Шапич 2018). Однако работа с корпусом указала на высокую номинативную значимость ПФ за пределами категории пространства – как строительных элементов метафорических конструкций. Настоящая работа ставит задачей продемонстрировать богатство метафорического потенциала не изучавшихся ранее в данном свойстве элементов подсистемы ПФ.

2. ПРЕДМЕТ ИССЛЕДОВАНИЯ. Предметом работы являются компоненты понятийных метафор в русском языке в сопоставлении с сербским, представленные лексико-семантическими вариантами лексемы, т. е. единицы подсистемы ПФ *глубина* / серб. *дубина*, *дно*, употребляемые в русском и сербском языках для выражения абстрактных понятий – психических состояний, эмоциональных и мыслительных процессов и временных отрезков, в таких контекстах, как: *Встает из глубины памяти моя встреча* (М. Цветаева. Нездешний вечер)¹. Пространственно-ориентационная роль ПФ *глубина* рассматривается в словосочетаниях *глубина анализа, глубина бытия, веков, веры, восприятия, глубина глубин, знаний, личности, памяти, тьмы, отношений, отчаяния, падения, поражения, ума, чувств; мрачная, неизмеримая, полная, философская, эмоциональная глубина; в глубине души, из глубины души, до глубины души; чувство глубины, с претензией на глубину* и др. / *дубока анализа, дубина њосњојања, векова, вере, њерњејњије, дубока знања, личносњи, сећања, њама, односа, очаја, ниско њасњи, дубина њораз, дубок ум* (в отличие от **дубока њамей*), *дубока осећања; мрачна, неизмерна, крајња дубина (дно; дно дна), филозофска, емоњивна дубина; у дубини душе (дубоко у души); из дна душе, до дна душе; осећај дубине, са њрењензијом на исњрњносњи* и др.

3. КОРПУС И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ РАМКИ. Релевантные именные конструкции с компонентом *глубина* выделены из языковых корпусов (см. *Источники*); кроме 26 перечисленных выше русскоязычных словосочетаний, в основном субстантивных генитивных (*глубина ума*) и атрибутивных (*философская глубина*), к которым даются сербские эквиваленты, рассматриваются также местоименные синтагмы (*такая / его глубина*); примеры рассматриваются на фоне семантической вариативности (*глубокий, вглубь*). Имея в виду неисчисляемость метафор и искусственность четких разделений между языковыми категориями, особенно на уровне семантики, выборка исходит из принципа наглядности реализации метафорического (производного, в отличие от производящего) значения, т. е. двуплановости, отклонения лексемы от денотативного значения (его удвоения); она также подчиняется объему данной работы. Учитывая структуру материала, в сопоставительном описании используется интегративный подход, включающий традиционные термины и понятия лексической семантики с элементами когнитивно-семантического и лингвокультурологического анализа и комплементарный понятийно-тер-

¹ Здесь и далее ссылки на примеры из электронного корпуса для компактности текста ограничены именем автора и наименованием произведения. Электронные адреса корпусов даны в разделе *Источники*.

минологический аппарат теории семантических локализаций (PIPER 2001), положенной в основу выделения ПФ как ориентиров (ШАПИТЬ 2018).

4. От пространственной локализации к метонимии и метафоре. Как известно, в основе метафоры лежит «наивная» картина мира (т. е. пространства) и семантика лексических единиц и синтаксических конструкций (АПРЕСЯН 1995: 56–57; 1997), и именно они находятся в фокусе нашего внимания, включая коннотативные и ассоциативные значения, которые играют важную роль в формировании метафорического образа (ШМЕЛЕВ 1977: 83; АПРЕСЯН 1995: 8; ПАДУЧЕВА 2004: 192).

ПФ *глубина* и *дубина* рассматривались нами как ориентиры в ситуации пространственной локализации в системе с ПФ *верх, низ, сторона, внутренность, поверхность, середина, край* и т. п. (ШАПИТЬ 2018), в неградуальном подзначении ‘пространство в глубине’, которое в БАС соседствует с параметрическим ‘протяженность по вертикали сверху вниз’. Согласно ориентационному критерию и учитывая выявленные парадигматические отношения (квази)синонимии с лексемой *низ* и (квази)антонимии с единицами *высота* и *вышина* (‘протяженность снизу вверх’), ПФ *глубина* отнесен к семантической оппозиции ‘верх’ – ‘низ’. Установлено, что в сербском языке диапазону употребления ПФ *глубина* со значением ‘низ’ соответствуют в основном *дубина* и *дно*, а в ряде случаев – предложные, адъективные, адverbиальные средства изофункциональных пространственных подсистем как единственно возможный или предпочтительный в данном языке и контексте вариант – *из глубины души / из дна душе, дубоко у души; глубина падения / дубина њага, ниско њасѝи; в глубину ночи / дубоко у ноћ* и т. д. Диффузность параметрических и непараметрических признаков единиц *глубина* и *дубина*, смещение параметров локализованности объекта ‘внизу’, ‘сзади’, ‘на удаленности’, ‘внутри’, предрасположенность к метонимическим сдвигам и метафорическим переносам вынужденно растягивали рамки заданного ориентационного критерия, требуя постоянных оговорок.

Предрасположенность к смещению значений диктует необходимость обратиться прежде всего к метонимии. Родственные метафоре метонимические сдвиги, под которыми традиционно подразумеваются переносы по смежности и которые Е. В. Падучева в свете когнитивистики формулирует как «сдвиги фокуса внимания при концептуализации реальной ситуации» (2004: 190), наблюдаются у компонента *глубина* еще в рамках предметного пространства: *на глубине моря 3 м – в морских глубинах / на губини мора од 3 м – у морским дубинама*. Метонимия сопровождается изменением порядка следования синтаксических аргументов, обуславливающих их рокировку, редукцию, смещение сферы действия предиката; ее характеризует усеченность (РАХИЛИНА 2008: 142; СОЛОДИЛОВА 2017: 55). В нашем случае также происходят сдвиги с параметра на пространство – *рыбы в глубине / рибе у дубинама* и с параметра на его крайнюю точку – *обломки судна на глубине / крхойшине брода на дну*, которые при этом часто сопровождаются меной ориентационного критерия, т. е. утратой признака вертикальности² – *в глубине*

² Роль наблюдателя иллюстрирует пример *канавы* – она имеет *высоту*, если нужно из нее выбраться, и *глубину*, если смотреть сверху (подробнее об этом в АПРЕСЯН 1995: 59). Так же,

зала / у дну сале. Кроме того, метонимия, как подмечает К. Расулич, создает ситуативную обусловленность значения, навязывая ту роль, по которой далее трактуется все явление (RASULIĆ 2010: 65–67).

В свою очередь, метафора, направленная на поиск аналогии, подчиняется не «логике здравого смысла», а «логике воображения» (СКЛЯРЕВСКАЯ 1993: 26). Механизм метафоры заключается в изменении таксономического класса наименования, основанном на устранении ряда сем, категориальном сдвиге как нарушении категориальных ограничений синтаксических аргументов предиката (ПАДУЧЕВА 2004: 190–191; РАХИЛИНА 2008: 144). Синтаксическая структура метафор в основном соответствует исходной и может, подобно первой, осложняться метонимией – в нашем случае, *оценить глубину морального падения* ('места / крайней точки шкалы глубины', не *падения* как процесса) / *увидејти колико је неко ниско пао*. Как отмечает Е. В. Падучева, в современных работах метафора выступает в двух основных видах (2004: 201): во-первых, это метафорические выражения, основанные на категориальном диссонансе компонентов – *небо = бездна / небо = бездан*, а во-вторых, это концептуальные метафоры, выражающие семантические категории, не имеющие иного способа объективации, кроме языка пространства, такие, как *время – из глубины веков / из глубине векова*. В нашей работе рассматриваются метафоры концептуальные, хотя релевантным для сопоставления является общий критерий наличия у метафоры семантической двуплановости, т. е. вторичной номинации.

5. СЕМАНТИЧЕСКАЯ СОЧЕТАЕМОСТЬ И ВАРИАТИВНОСТЬ. Структура конструкции ставит вопрос о семантической сочетаемости компонентов. Описывая сочетаемость прилагательного *глубокий* с предметной лексикой, Е. В. Рахилина выделяет классы денотатов наименований предметов: емкости (вместительности) и вещества-слои (2008: 124). Наименования эмоций, состояний, познавательной деятельности, по ее словам, обладают валентностью «содержимого» (РАХИЛИНА 2008: 147–152). И хотя существительные категориально отличаются от прилагательных (о различиях уровня категории Вежицкая 1999), *глубина / дубина* рассматриваются нами как функционально-семантические варианты адъективной пространственной подсистемы, т. к. они проявляют схожие сочетаемостные характеристики. Вариативность отражается в транспозитивности, хотя и ущербной: *глубокой ночью* (в *глубоких мыслях*), *глубина ночи (мыслей)*, *ночная глубина* (нетипично **мысленная глубина*), *шагнуть вглубь ночи* (нетипично **вглубь мыслей*), *глубоко в ночи (мыслях)*, *углубиться в мысли* (нетипично **углубиться в ночь*), *глубокомысленный* (нетипично сращение с *ночь*) / *дубоко у ноћи* (у *дубоком мислима*), *дубина ноћи* (*дубина мисли*), *мисаона дубина* (нетипично *ноћна дубина*), *дубоко у ноћ* (у *мислима*; в сербском отсутствует прямой эквивалент

мысленно «повернув» пространство, наблюдатель наделяет *глубиной сцену, зал* и т. п. Важнее критерия вертикальности кажется принадлежность денотата к топологическому типу (ТАЛМУ 1983; Ляшевская и Рахилина 2007; Рахилина 2008): так, *глубина ямы* подразумевает пространство, локализованное по вертикали, *глубина сцены* – локализацию по горизонтали, а *глубина щели* может указывать на локализацию внизу, сбоку и даже наверху.

директивного наречия/предлога *вглубь*), *дубоко у ноћи* (у мислима), *угубићи се у мисли* (*дубоко се замислићи*; невозможно **угубићи се у ноћ*). Прослеживается и зависимость от размера: именам с денотатами сравнительно небольшого размера не свойственна сочетаемость с единицами *глубина/дубина*: *глубокий стакан* (*тарелка, кастрюля, сапог*) – **глубина стакана* (*тарелки, кастрюли, сапога*) / *дубока чаша* (*шањир, шерѝа, чизма*) – **дубина чаше* (*шањира, шерѝе, чизме*).

6. РЕЛЕВАНТНЫЕ ПОДЗНАЧЕНИЯ КОМПОНЕНТА *ГЛУБИНА* И ТРУДНОСТИ РАЗГРАНИЧЕНИЯ. В пространственных метафорах компонент *глубина* фигурирует как ‘протяженность в глубину’ и ‘пространство в глубине’ (в функции ПФ). Эти созначения синкретичны; зыбкая граница между ними сводится к тому, что при первом типе значения реализуется сема предельной степени параметра по модели ‘параметр’ – ‘высокая степень свойства по этому параметру’ (Апресян 1995: 203), т. е. объект локализуется на максимальном расстоянии от наблюдателя внутри локализатора – *до самой глубины подсознания*, а второй ограничивается общим указанием на удаленную внутреннюю локализованность объекта – *(где-то) в темных глубинах психики*. При этом часто сообщается, что размер локализатора «больше нормы» (*необычайная, огромная, приличная глубина*, а в сербском *максимална, крајња*). В сербском эти два значения, говоря условно, дифференцированы более четко, употреблением ПФ *дно* при указании на предельную удаленность объекта – *у дну видика* ‘в глубине горизонта’. В отличие от русского языка, где *дно* относится к топологическому типу поверхности, в сербском ПФ *дно* может уподобляться вместилищу: *Доле, у неодређеној дубини дна, назире се сенка бродске шкољке...* ‘в неопределенной глубине дна...’ (Д. Киш. Пешчаник). На свойство вместилища указывает и предлог ‘в’: *Милош осећи у дну срца да се речење зајонејке налази у њо неколико редова* ‘почувствовал в глубине сердца...’ (М. Ускоковић. Дошљаци).

6.1. ‘Протяженность в глубину’. На значение предельности указывают определения *наибольшая, полная, предельная глубина, во всю глубину / највећа, максимална, крајња, целом дубином* или, парадоксально, акцентирующие безрезультатность поиска дна эпитеты *безграничная, неизмеримая, неизмерная, недостижимая, глубина бездны / безгранична, неизмерна, недостижна, дубок бездан, дейктики такая / онаква* и т. п.: *Милий Алексеевич, сознавая всю глубину своего дурацкого положения, улыбался соответственно* (Ю. Давыдов. Синие тюльпаны).

С полисемией, типичной для параметрической категории (Гортан-Премк 1997: 106; Семенова 2000: 120), в нашем случае, одновременным обозначением и параметра, и его большего полюса, связаны особенности при указании меньшего, оформляющиеся как отрицание или редукция степени – *неглубокий*. Так, и в русском, и в сербском **мелкая глубина* / **иљийка дубина* – оксюморон. Но если в русском данный запрет сохраняется и в метафоре – *идеи небольшой глубины* – *неглубокие идеи* (невозможно **мелкие идеи*), то в сербском он пропадает, не препятствуя сочетаемости с ‘мелкий’: *иљийке идеје, иљийак ум* (*идеи*), *иљийка знања, иљийак човек* (ср. недопустимые в русском

**мелкий ум*, **мелкие знания*, **мелкий человек* ‘неглубокого ума’). Стяжения он отличается глубиной, он глубокий человек / *дубокоуман човек*, *дубокої ума* (в сербском нетипичны примеры **одликује ја дубина*, ?*дубок човек*, хотя возможен *дубок познавалац*) демонстрируют осложнение метонимией с редукцией компонентов ‘человек, знающий больше нормы’, но отнюдь не *‘человек больше нормы’ по размерам. Факт метонимии, где часть управляет целым (*глубина эмоций*) или целое выражено адъективно (*эмоциональная глубина*), дополнительно акцентирует и профилирует часть (ср. *глубокие эмоции*). Следует добавить, что и обратный вариант, с подразумеваемой частью – *его знания поражают* ‘глубина его знаний’ – «тенью» сопровождает абстрактные понятия *ум, память, знания* и др., учитывая, что целое является совокупностью частей, выдвигаемых на передний план говорящим по мере прагматической надобности.

6.2. ‘Пространство в глубине’. В рамках неградуированного подзначения ‘пространство в глубине’ рассматриваем метафоры: *из ночных глубин, в глубине тьмы, глубина глубин, тишины, мрака; ощущение глубины, с претензией на глубину / из глубине ноћи, у дубокој њами* (мрак в сербском обычно ‘густой’), *дубока њишина, осећај да је нешто дубоко, преишенично* (са *преишенијом на исцрпносћ*). Здесь *глубина* и *дно* не всегда синонимы: *Вчера лег – и тотчас же канул на сонное дно... И вот медленно всплываю со дна вверх и где-то на середине глубины открываю глаза: моя комната...* (Е. Замятин. МЫ). Значения реализуются за счет лексико-семантической вариативности внутри предложно-падежных конструкций – так, фразеологизм *в глубине души* предполагает более общую локализацию, чем *до глубины души*, где синтаксикой акцентируется предельная степень удаленности, что подтверждается различной переводной эквивалентностью в сербском: *у дубини душе* и *до (из) дна душе* (о «геометрии» русской души см. также Ермакова 2000: 295–296; Арутюнова 2000; Шмелев 2000). Значение метафоры ближе дифференцируются суммой слагаемых, в частности, *ночь, тишина, мрак, сон* и другие «глубиносодержащие» сущности концептуализируются как непредельные, что подтверждается нетипичностью сочетаний **у дну ноћи, *на дну њишине* в сербском языке.

7. СТРУКТУРА СЕМАНТИЧЕСКИХ ОПОЗИЦИЙ. В структурной организации системы ПФ в виде эквиополентных и привативных семантических оппозиций ПФ *глубина* в предметно-пространственной сфере рассматривался в рамках оппозиции ‘верх’ – ‘низ’.

7.1. ‘Верх’ – ‘низ’. Критерий вертикальности прослеживается и в метафорах эмоций и состояний, где локализованность ‘внизу’ соответствует негативной коннотации (Лякофф – Джонсон 2004: 35–45): *глубина отчаяния, быть повергнут в глубокое отчаяние, глубоко отчаяться / дубина очајања, њасћи у дубоко очајање, очајавати* (в сербском не характерно с *дубоко*); ср. также *глубина поражения, разочарования, переживаний, трагедии* и др. (Квази)антонимомом *глубина* в данном случае выступает не *поверхность*, не *близость* и не *центр*, а *высота*: *Философ... утверждал, что ценность человеческой души можно познавать по глубине ее падения и по высоте взлетов*

(А. Куприн. Яма). ‘Внизу’ локализуются денотаты лексических единиц *ад, преисподняя, бездна, подземелье, пропасть* с валентностью глубины, которая в сербском часто отождествляется с *дном*: ...*Слаба њлајџа, чији је њојриличан гео њрошцио на алкохол, вукла ња је најрошћив дну* ‘бедная зарплата ... тянула его ко дну’ (А. Тишма. Употреба човека); см. также пример Д. Гортан-Премк *људи с дна* (1997: 107). Вертикаль составляет структуру религиозных представлений (ЕРМАКОВА 2000: 294) и социальной организации общества: *Движение пошло, не останављиваясь, вглубь и дошло до самых глубин народа* (С. Веселовский. Дневник). Ослабление значения ‘наверху’ за счет усиления значений ‘внутри’ и ‘далеко’ приводит к тому, что глубиной в представлении носителей обоих языков наделяются денотаты перевернутых емкостей *небо, небосвод, вселенная, космос* и сербские эквиваленты: *Дођи из дубине небеса, моћна њишцио...* ‘приди из глубины небес’ (Ф. Давид. Ходочасници неба и земле).

Критерий вертикальности становится нерелевантным в метафорах времени с его концептуализацией как горизонтального линейного пространства, которые Дж. Лакоф называет «метафорическим сценарием» (на материале сербского языка см. КЛИКОВАС 2004: 115–123). С помощью ПФ *глубина* давнее прошлое локализуется как место на большой удаленности от центра/наблюдателя: *Следы первого человека, высеченного розгами, теряются в глубине истории* (В. Быков, О. Деркач. Книга века); *Нећу улазити у дубине векова* ‘не уходя в глубину веков’ (Д. Киш, *Номо poeticus*).

7.2. ‘Близость’ – ‘удаленность’, ‘внутренность’ – ‘поверхность’, ‘центр’ – ‘периферия’. В рассматриваемых метафорах прослеживаются по крайней мере еще три семантические оппозиции. Это прежде всего ‘близость’ – ‘удаленность’: *глубина бездонная, бесконечная, далекая / бескрајна, бесконачна, ?далека*. В сербском языке, как отмечалось выше, *дном* может быть ориентирован *горизонт*: *Исход лука се видело, у дну видика, њарче модре Дрине...* (И. Андрић. Мост за Жепи), в то время как в русском с горизонтом, когда он не концептуализируется как линия (*на горизонте*), сочетается *глубина* – в *глубине горизонта*. Реализуется также оппозиция ‘внутренность’ – ‘поверхность’ (*внутренняя глубина / унујрашња дубина*): *Зло есть знак того, что есть внутренняя глубина в человеке* (Н. Бердяев. Мирозерцание Достоевского). Данная оппозиция проявляется и в том, что лексикализованная форма *глубинка* ‘провинция’ в сербском языке представлена эквивалентом *унујрашњосић*, букв. ‘внутренность’. Удаленность от наблюдателя вниз, вдаль, высь актуализирует еще одну, антропоцентричную оппозицию ‘центр’ – ‘периферия’, где центром является сам наблюдатель или его альтер эго: *Можда су дубине васионе и дубине наше душе само две сјране једне истје реалносци* ‘глубина вселенной и глубина нашей души’ (В. Јеротић. Човек и његов идентитет). Учитывая топологию и функциональные свойства емкостей, синтезируется специфическая оппозиция ‘в глубине у дна/на дне’ – ‘у/под/на поверхности’. Так, *глубокому уму, анализу, чувствам* и т. д. противопоставлены *поверхностный ум, анализ, чувства*. В русском языке ПФ *поверхность* в адъективном функционально-семантическом варианте участвует и в предметно-пространственной, и в непространственной локализации: *поверхностное течение* и *поверхностное чувство*. В отличие от русского, в сербском

дериваты *йоврщина* (*йоврщински слој, чистийи йовршински*) соотносятся паронимически с именами психических характеристик: *йовршан ум, йовршносй знања*.

8. Ассоциативные и коннотативные значения. Опускание локализатора и «высвечивание» ПФ происходит не только по причине ясности первого из контекста. Явление, о котором сообщает говорящий, может быть еще не классифицировано им самим, представляя собой пучок неясных связей и ассоциаций (*глубина глубин*); в лучшем случае устанавливаются лишь внешние рамки феномена: *глубина человека* (характера? ума? души? сознания?): *Это не был страх, это было что-то другое, – темное и страшное, вырвавшееся из неведомых глубин* (В. Гладкий. Ниндзя в тени креста); *Смутные, мало-понятные пока образы вырвались из глубин памяти осколочными фрагментами – ещё не воспоминания о прошлом, но нечто близкое к ним, проходящее на уровне подсознания* (А. Ливадный, Дождь). Подобно тому как *внутренность* имеет грамматическую категорию множественности (ср. *внутренности* ‘внутренние органы’), *глубина* принимает форму *глубины* – возможно, по аналогии с названием «органов» восприятия абстрактных сущностей, в которых происходит упорядочивание хаотичных процессов. Отсюда стилистическое разграничение *внутренность* и *глубина* в русском языке – первая свойственна физиологическому, последняя – возвышенному.

«Склонность» к обслуживанию абстрактных имен связана с ассоциативными и коннотативными значениями лексем *глубина / дубина*. В числе потенциальных сем выделяются ‘невидимость’ и ‘сложность’. Прилагательное *глубокий* также участвует в метафорах препятствия и дистантного расположения (Рахилина 2008: 149–152). В сербском языке Д. Кликовац в контексте употребления *дубок, дубина* выделяет метафору ПОНИМАТЬ ЗНАЧИТ ВИДЕТЬ (Кликовац 2004: 141–142). Вода в мифологии воспринимается как вход в опасный потусторонний мир (Раденкович 2011). Ассоциации с водой в комбинации других признаков порождают оттенки неясности, непрозрачности толщи, затрудненной видимости далекого содержимого, о котором можно лишь догадываться, густоты, преграды; запутанности, неуверенности, ненадежности, невозможности, трудности, загадки, опасности (о связи размера и опасности Рязцева 2000: 111). Стратегия раскрытия сути явления состоит в *погружении* (Кликовац 2004: 39). Такое состояние, непривычное для человека, также сопряжено с затруднением видимости, так что суть явления, т. е. его наполнение (=глубина) окрашивается эпитетами *неведомая, неизведанная, недостижимая, неизмеримая, немислимая, непостижимая, мрачная, потаенная, темная, сокровенная, сумрачная, туманная / нейознайа, неисцражена, недостижна, неизмерна, незамислива, нейојмлива, мрачна, ѿајансјивена, ѿамна, скривена*. Ценность содержимого возрастает за счет наличия преграды (Розина 2000: 67): *Трагическая и возвышенная, она завораживала бездонной глубиной и печалью* (М. Залесская. Предсказанная любовь). «Привлекательности» глубины созвучны и ассоциации влечения/затягивания в омут, особенно в сербском языке: *Али ѿај ѿлас ѿа је ѿривлачио као дубина* ‘этот голос привлекал/тянул его, как глубина’ (И. Андрић. Травничка хроника); *Вуче ѿе дубина нейознайој* ‘влечет/притягивает глубина

неизвестного' (Д. Великий. Руски прозор). На данном уровне прослеживается связь между пространственной метафорой и мифологической картиной мира с ее бинарными оппозициями *видимое / невидимое, внешнее / внутреннее, близкое / далекое, измеримое / неизмеримое* (Иванов – Топоров 1980: 451; Толстой 1995: 101–119; Раденкович 2011).

Аксиологическая оценка лексемы *глубина* в метафорах неоднозначна. И вновь обратимся к параметрическим прилагательным – Ю.Д. Апресян указывает на развитие у них оценочности по типу полисемии 'больше <меньше> нормы X-а' – 'положительная <отрицательная> оценка', где соотношение может быть и обратным (1995: 213). Об альтернативности квантификации 'ниже'/'выше' – 'больше' упоминает и Е.В. Рахилина (2008: 150), рассматривая модель Лакоффа и Джонсона 'выше' – 'больше'. Применительно к существительным к этой цепи можно добавить 'ниже'/'больше' – 'хуже', имея в виду *глубину преисподней*. Оценочность складывается из суммы значений: так, конструкция *с претензией на глубину* подразумевает умышленное преувеличение выдаваемого за действительное, маркированное негативно. Позитивно маркированы *глубина характера, души, ума, суждений*, негативно – *глубина разочарования, ненависти* и схожих чувств и состояний. Но последние не могут быть мелкими или мелочными, ср. **глубина жадности (трусости и т. п.) / *дубина алавости (кукавичлука)*.

9. ЗАКЛЮЧЕНИЕ. Итак, ПФ *глубина / дубина (дно)* являются частотным строевым элементом пространственных метафор и участвуют в объективации абстрактных явлений и состояний, концептуализирующихся как вместилища. В именной конструкции сохраняется схема пространственной локализации, в которой ПФ *глубина* является ориентиром, однако его «служебность» и «неопредмеченность» могут в разной степени ослабевать за счет развития у лексемы семантической двуплановости, особенно за счет проявления коннотативных и ассоциативных значений невидимости, сложности, опасности и др. Преобладающими значениями данного компонента в пространственных метафорах являются пространственные 'протяженность в глубину' и 'пространство в глубине', зачастую в синкретизме, что косвенно указывает на размер абстрактных сущностей «больше нормы» и их емкостную концептуализацию. В структуре семантических оппозиций, кроме основополагающей оппозиции 'верх' – 'низ', являются также 'близость' – 'удаленность', 'внутренность' – 'поверхность', 'центр' – 'периферия', о чем свидетельствует квазисинонимия *глубина* с единицами *низ (дно), удаленность, внутренность, периферия*, и квазиантонимия с единицами *высота, близость, центр, наружность*. Сопоставление с сербским языком помогает разграничить подзначения *глубина* благодаря семантическим вариантам *дубина* и *дно*, указывает на частотность субстантивных ПФ в русском языке и на присущую обоим языкам транспозитивность, высвечивая ряд несоответствий на уровне семантической сочетаемости: *в глубине горизонта / у дну видика, неглубокий ум / илийаак ум, поверхностный / йоврцински и йоврцини; глубокий человек / дубокоуман* и др. Являясь только одним из элементов подсистемы пространственных фрагментизаторов, ПФ *глубина* дает лишь частичное представление о функции подсистемы в пространственных метафорах в целом. Описание языкового

поведения остальных ПФ (*сторона, конец, середина* и др.) в метафорическом пространстве позволит укрепить и дополнить выводы на качественно ином, системном уровне, что и является перспективой дальнейшей работы.

ИСТОЧНИКИ

- Корпус савременог српског језика (SrpKor2013): <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus/mainmenu.php>
 Национальный корпус русского языка (НКРЯ): <https://ruscorpora.ru/new/index.html>
 Онлайн-тезаурус Карта слов и выражений русского языка: <https://kartaslov.ru/>

ЦИТИРОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

- АПРЕСЯН, В. Ю. Метафора в семантическом представлении эмоций. *Вопросы языкознания* 3 (1993): 27–36. <<http://vja.ruslang.ru/ru/archive/1993-3>> 01.04.2021.
- АПРЕСЯН, Ю. Д. Дейксис в лексике и грамматике и наивная модель мира. *Семиотика и информатика, Opera selecta, сборник научных статей* 35 (1997): 272–298.
- АПРЕСЯН, Ю. Д. *Избранные труды. Лексическая семантика (синонимические средства языка)*. 2-е изд., испр. и доп. Т. 1. Москва: Школа «Языки русской культуры»; Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1995.
- АРУТЮНОВА, Н. Д. Два эскиза к «геометрии» Достоевского. Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина (ред.). *Логический анализ языка. Языки пространств*. Москва: Языки русской культуры, 2000: 368–384.
- БАС: Большой академический словарь русского языка: в 30 т. Т. 4. Санкт-Петербург: Наука, 2004–2017.
- БОГЕТИЋ, Ксенија Д. Вредносна димензија метафора у дискурсу: о могућностима споја теорије појмовних метафора и теорије вредновања. *Јужнословенски филолоџ* LXXVI/ 1 (2020): 123–142.
- ВЕЖБИЦКАЯ, Анна. Что значит имя существительное? (или: Чем существительные отличаются по значению от прилагательных?). А. Вежбицкая. *Семантические универсалии и описание языков*. Т. В. Булыгина (ред.). Перев. И. Д. Шмелев. Москва: Языки русской культуры, 1999: 91–133.
- ГЖЕГОРЧИКОВА, Рената. Понятийная оппозиция верх–низ (пол. ‘wierzch’ – ‘spyd’) и языковая модель пространства. Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина (ред.). *Логический анализ языка. Языки пространств*. Москва: Языки русской культуры, 2000: 78–83.
- ГОРТАН-ПРЕМК, Даринка. *Полисемја и организација лексичкој сисџема у срџском језику*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1997.
- ЕРМАКОВА, О. П. Пространственные метафоры в русском языке. Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина (ред.). *Логический анализ языка. Языки пространств*. Москва: Языки русской культуры, 2000: 289–298.
- ИВАНОВ, В. В., В. Н. Топоров. *Мифы народов мира: Энциклопедия*. Т. 2. Москва, 1980: 450–456.
- КЛИКОВАЦ, Душка. Појмовне метафоре и семантика предлога: о једном апстрактном значењу предлога у са локативом. *Јужнословенски филолоџ* LV1/1–2 (2000): 521–528.
- КЛИМЕНОВА, Ю. И. Интегрированный подход к исследованию метафоры. *Известия Российской государственной педагогической академии им. А. И. Герцена* 96 (2009): 201–205.
- КРАВЦОВА, Ю. В. Лингвометафорология как новое интегративное направление в лингвистике. *Система і структура східнослов'янських мов* 12 (2017): 18–28.
- ЛАКОФФ, Джордж, Марк Джонсон. *Метафоры, которыми мы живем*. Перев. А. Н., Морозова, А. В. Баранов. Москва: Едиториал УРСС, 2004.
- ЛЯШЕВСКАЯ, О. Н., Е. В. Рахилина. Топология в классификации русских предметных имен. *Труды III Международного конгресса исследователей русского языка «Русский язык: исто-*

- рические судьбы и современность»* (2007): 469–470. <<http://www.philol.msu.ru/~rlc2007/pdf/15.pdf>>.
- Новицкая, И. В. Теория концептуальной метафоры и развитие альтернативных концепций в рамках когнитивного направления метафорологии (по материалам современной англистики). *Язык и культура* 46 (2019): 76–101.
- ПАДУЧЕВА, Е. В. *Высказывание и ее соотношенность с действительностью*. Изд. 6-е, испр. Москва: Издательство ЛКИ, 2010.
- ПАДУЧЕВА, Е. В. «Метафора и ее родственники. Ю. Д. Апресян (ред.). *Сокровенные смыслы: Слово. Текст. Культура*. Москва: Языки славянской культуры, 2004: 187–203.
- ПИПЕР, Предраг. *Заменички џрлози у српскохрватском, руском и њољском језику (семантичка студија)*. Београд: Институт за српскохрватски језик; Библиотека Јужнословенског филолога, 1988.
- ПИПЕР, Предраг. Категоријални комплекс локализације – спацијалност. Предраг Пипер, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, Ивана Антонић. *Синџакса савременој српској језика: џроста реченица*. Београд Нови Сад: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005, 771–830.
- РАДЕНКОВИЧ, Ј. Опасные места в славянской народной демонологии. *Славянский и балканский фольклор. Виноградье. К юбилею Людмилы Николаевны Виноградовой*. Москва: Индрик, 2011: 73–88.
- РАХИЛИНА, Е. В. *Когнитивный анализ предметных имен: Семантика и сочетаемость*. Москва: Русские словари, 2008.
- РОЗИНА, Р. И. Устранение преграды (семантика и аспектуальное поведение группы русских глаголов). Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина (ред.). *Логический анализ языка. Языки пространств*. Москва: Языки русской культуры, 2000: 67–77.
- РСР: Богољуб Станковић (ур.). *Руско-српски речник*. Нови Сад – Москва: Будућност – Матица Српска – Русский язык, 1998.
- РЯБЦЕВА, Н. К. Размер и количество в языковой картине мира. Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина (ред.). *Логический анализ языка. Языки пространств*. Москва: Языки русской культуры, 2000, 108–116.
- СЕМЕНОВА, С. Ю. О некоторых свойствах имен пространственных параметров. Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина (ред.). *Логический анализ языка. Языки пространств*. Москва: Языки русской культуры, 2000: 117–126.
- СКЛЯРЕВСКАЯ, Г. Н. *Метафора в системе языка*. Санкт-Петербург: Наука, 1993.
- СОЛОДИЛОВА, И. А. Метонимия: границы феномена. *Вестник Оренбургского государственного университета* 1 (201) (2017): 53–57.
- СОСНИН, А. В. Когнитивная метафора как средство формирования концепта. *Историческая и социально-образовательная мысль*, Т. 9. № 1/1 (2017): 156–163.
- ТОЛСТОЙ, Н. И. *Језик словенске културе*. Прев. Људмила Јоксимовић. Ниш: Просвета, 1995.
- ШАПИЋ, Јулија. О просторним фрагментизаторима (на материјалу руског језика). *Славистика XXI/1–2* (2017): 124–130.
- ШАПИЋ, Јулија. О просторним фрагментизаторима са значењем ‘горњи део’ – ‘доњи део’ у руском језику у поређењу са српским. *Славистика XXIII/1* (2019): 134–141.
- ШАПИЋ, Јулија. *Просјорни фрајментизајори у руском језику у њоређењу са српским*. Докторска дисертација. Универзитет у Београду: Филолошки факултет, 2018.
- ШАПИЧ, Ју. Л. Пространственные фрагментизаторы со значением ‘край’ и ‘конец’ в непространственной функции (на материале русского и сербского языков). *Русское слово в многоязычном мире: материалы XIV конгресса МАПРЯЛ 29 апреля – 3 мая 2019 года*, 2019, 1507–1512.
- ШМЕЛЕВ А. Д. “Широта” русской души. Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина (ред.). *Логический анализ языка. Языки пространств*. Москва: Языки русской культуры, 2000, 357–367.
- ШМЕЛЕВ, Д. Н. *Современный русский язык. Лексика*. Москва: Просвещение, 1977.
- ЯКОВЛЕВА, Е. С. *Фрагменты русской языковой картины (модели пространства, времени и восприятия)*. Москва: Гнозис, 1994.

*

KLÍKOVAC, Duška. *Metafore u mišljenju i jeziku*. Beograd: Čigoja štampa, 2004.

PIPER, Predrag. *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2001.

RASULIĆ, Katarina. Aspekti metonimije u jeziku i mišljenju. *Theoria* 53.3 (2010): 49–70. <<https://doi.org/10.2298/THEO1003049R>>. 2.2.2021.

TALMY, Leonard. How Language Structures Space. H. L. Pick, L. P. Acredolo (eds.). *Spatial Orientation*. Boston, MA: Springer, 1983, 225–282. <https://doi.org/10.1007/978-1-4615-9325-6_11>. 2.2.2021.

Јулија Шапић

О САКРИВЕНОМ У ‘ДУБИНИ’: ГЛУБИНА КАО ЕЛЕМЕНТ ПОЈМОВНЕ МЕТАФОРЕ
(РУСКО-СРПСКА ПАРАЛЕЛА)

Резиме

У раду се разматрају супстантивне конструкције са структуром просторних израза и елементом *глубина* у значењу ‘простор у дубини’ у руском језику, односно, *губина* и *дно* у српском језику, које се јављају у саставу појмовних метафора и означавају апстрактне појмове из области емоција, психичких стања, мисаоних процеса и сл. Анализирана грађа је ексцерпирана из електронских језичких корпуса руског и српског језика, при чему су издвојени примери са синтагмама *глубина анализа, глубина бытия, веков, веры, восприятия, глубина глубин, глубина знаний, личности, памяти, тьмы, отношений, отчаяния, падения, поражения, ума, чувств, мрачная, неизмеримая, полная глубина; в глубине души, из глубины души, до глубины души / дубока анализа, дубина њасијања, векова, вере, њерцејције, дубока знања, личности, сећања, шаме, огноса, очаја, ниско њасији, дубина њораза, дубок ум, дубока осећања; мрачна, неизмерна, крајња дубина (дно; дно дна), губина; у дубини душе (дубоко у души); из дна душе, до дна душе* и други.

Лексичка јединица *глубина* се у раду пореди са српским еквивалентима *губина* и *дно* и анализира на неколико нивоа. Разматрају се оријентациона својства наведених лексичких јединица које у оквиру семантичке категорије простора могу вршити функцију просторних фрагментизатора (ПФ). Таква својства се анализирају кроз примарно просторну, али и пренету у непросторне сфере структуру семантичких опозиција ‘горњи део’ – ‘доњи део’, ‘унутрашњост’ – ‘спољашњост’, ‘центар’ – ‘периферија’, ‘даљина’ – ‘близина’. Синтагматска анализа обухвата питања семантичке спојивости именица са значењем просторног дела (ПФ) и осталих чланова конструкције, међу којима су и именице са значењем целине, те се констатује да је за денотате таквих именица карактеристична релативна величина и припадност тополошкој класи контејнера или слоја (напр. *у дубини душе*, где *губина* врши функцију ПФ, док се денотат лексеме *душа* посматра као контејнер). Издвајају се и друга подзначења лексичких јединица са значењем ‘простор у дубини’ која су релевантна за разматрање овог градивног елемента појмовне метафоре и која у њој долазе до изражаја. Ту спадају и конотативна и асоцијативна значења лексеме као што су *сложеност, нејасност, њасност* и сл. Испитана грађа илуструје висок степен развијености просторне метафоре са учешћем компоненти *глубина* и *губина (дно)* и у руском, и у српском језику. Метафоричке конструкције у оба језика карактерише висок степен сличности, али су констатоване и језичке специфичности у изражавању одређених апстрактних појмова (уп. *в глубине горизонта / у дну видика, неглубокий ум / њлишак ум, поверхностный / њовршински и њовршни; глубокий человек / дубокоуман* и др.). Међујезичко поређење на нивоу елемента метафоре у облику лексеме са просторним значењем још једном потврђује транспозитивност и изофункционалност просторних подсистема, међу којима се издваја и именички систем ПФ, а примери појмовних метафора указују на богати метафорички потенцијал јединица подсистема ПФ и сведоче о њиховом успешном функционисању у непросторним сферама.

Руски центар за науку и културу „Руски дом”
Краљице Наталије 33, 11000 Београд, Србија
julija.sapic@gmail.com

(Примљено: 15. марта 2021;
прихваћено: 12. маја 2021)

Јованка Радић, Виктор Д. Савић (ур.). *Наслеђе и сѣварање ∷ Свѣтѣи Ћирило ∷ Свѣтѣи Сава: 869–1219–2019, I–II* [Старословенско и српско наслеђе 2]. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2019, 917 стр.

Недавно се у издању Института за српски језик САНУ, као друга публикација у едицији *Старословенско и српско наслеђе*, појавио двотомни зборник радова посвећен раној историји словенске и, посебно, српскословенске писмености, а у оквиру ње – делу Светога Саве. Зборник је подељен у два тома, у оквиру којих су радови груписани у неколико целина.

Први том отвара сегмент *Рана исѣорија*, са два рада. У првоме, „Рани јужнословенски етноними и питање порекла и постанка јужнословенских племена” (стр. 3–28), Предраг Коматина анализира записе назива словенских племена који се од почетка VII века појављују у грчким и латинским изворима, закључујући, између осталог, да су многе од ових етнонима Словени донели из своје прапостојбине. Прилог „Romana Jakobsona *Počátek národního sebeurčeni v Evropě a význam cyrilometodějské misie*” Бохумила Википела (Bohumil Vukupěl) (стр. 29–35) представља погледи Романа Јакобсона на ћирилометодијевску мисију као на израз равноправности вернакуларних језика у источној Европи, у оквиру (континенталне) „западноевропоцентричне” перспективе сагледавања односа књижевног језика и вернакулара, која запоставља друге културне традиције.

Сегмент *Време формирања старословенскога језика* започиње радом Валерије Јефимове (Валерия С. Ефимова) „К вопросу о путях формирования старославянского лексического фонда: о некоторых переводческих установках св. Кирилла” (стр. 39–54) у којем се разматрају принципи превођења грчког супстантивизирајућег члана у првим преводима (тексту јеванђеља и псалтира) али и у неколико каснијих. Пажња је усмерена на придеве и партиципе, као продуктиван вид номинације у старословенском језику. Полазећи од претпоставке да је ћирилометодијевски превод псалама претрпео утицај словенске усмене поезије, Александар Лома у прилогу „«Светлое оружие». Кирилло-мефодиевский перевод псалмов и славянская устнопоэтическая традиция” (стр. 55–71) анализира употребу лексема *рѣшюисати сѧ, вѣдра и жрѣжнѣ* у Синајском псалтиру, у контексту српских јуначких песама и руских биљина. Ово истраживање носи и битне методолошке импликације, показујући како старословенску лексику и фразеологију ваља посматрати и у ширем контексту словенске народне традиције. Студија „Славянский перевод Евангелия и его использование в богослужении в IX (посл. треть) – XI вв.” Алексеја Мстиславовича Пентковског (Алексей Мстиславович Пентковский) (стр. 73–148) представља историју словенског превода четворојеванђеља

(оличеног у Зографском јеванђељу), насталог у архиепископији Светог Методија за потребе богослужења по латинском обреду, да би његова адаптација за употребу у словенском богослужењу по византијском обреду била начињена у архиепископији Светог Климента Охридског. По речима аутора, у X столећу се појављује нова редакција, којој припада и Маријино јеванђеље, а нови корпус богослужбених књига настаје у Охриду у првој половини XI века.

У одељку *Сѣара лексика* први је рад Виктора Баранова (Виктор А. Баранов) „Статистический анализ одно- и двукомпонентных лингвистических единиц Ассеманиева Евангелия” (стр. 155–196), у којем је представљена статистичка анализа текстуалних форми, лема и биграма старословенског Ассеманијевог јеванђеља. Показани су резултати неколико експеримената чији је циљ био одређивање лингвостатистичких особина овога текста, у поређењу са руским Остромировим и Пантелејмоновим јеванђељем. Прилог „Zápis staroslověnské spojky a částice *ašte/aće/ešte – ěšte/ěće – eče* v nejstarších staroslověnských památkách” Петре Станковске (Petra Stankovska) (стр. 197–210) бави се варијабилношћу писаних форми и фонетске вредности иницијалног вокала партикуле *ачиѣ* у најстаријим старословенским споменицима. Ауторка закључује да је његова фонетска вредност увек *a-*, без обзира на употребљену графему, те да само Брижински споменици пружају доказ за следећи ступањ у фонетском развоју ове лексеме. Чланак Илоне Јанишкове (Iona Janyšková) „Staroslověnské názvu pro boj a válku z pohledu etymologického” (стр. 211–220) бави се етимолошком анализом старословенских и црквенословенских речи са значењем ‘битка, рат’ (у изворном и пренесеном значењу): *брань, бореннѣ, конна, оубниеннѣ, подвнгъ, подвизаннѣ, ратъ, сѣчь, тажа, тажь, троудъ*, и објашњава и њихову семантичку мотивацију. Хелена Карликова (Helena Karlíková) посвећује свој рад „Některá významová specifika staroslověnského lexika a jejich odraz ve starších fázích slovanských jazyků (z hlediska etymologie a historické sémantiky)” (стр. 221–229) лексемама које су у старословенском потврђене само у фигуративном значењу и наглашава да уколико реч овога типа преноси семантички неутралну лексему или фразу изворника, мотивација може бити локална, социокултурно мотивисана. Ауторка илуструје ово на лексемом жаль ‘надгробни споменик, гроб, гробница’ и лексикализованим метафоричним изразима са глаголом *ковати*. Прилог Снежане Петровић „Трагови раних словенско-турских језичких контаката (на материјалу старословенских споменика)” (стр. 231–252) представља савремено стање проучавања раних словенско-турских језичких контаката, њихове хронолошке и ареалне слојеве, и, у свом централном делу – етимолошки статус одабраних речи које се у литератури о старословенској лексици идентификују као позајмљенице туског порекла. У свом кратком раду „О Речнику македонске редакције црквенословенског језика” (стр. 253–259) Зденка Рибарова приказује основне принципе лексикографске обраде у Речнику македонске редакције црквенословенског језика. Прилог Љиљане Макаријоске (Љилјана А. Макаријоска) „Лексичките слоеви во македонските и српските апостоли од XII до XIV век” (стр. 261–280) бави се анализом лексичких особености апостолског текста на грађи апостола од XII до XIV века, откривајући различите лексичке слојеве, почев од најстаријег, ћирилометодијевског, уз истицање специфичности појединих текстова и група текстова.

Под насловом *Српски сѿоменици и њихов језик* обједињена су четири прилога. У првоме, „Минхенски азбуквар и његове иновације и архаизми” (стр. 285–304) Вања Станишић разматра графичке особености Минхенског абецедара, најстаријег паралелног списка две словенске азбуке и износи претпоставку да се контакт два писма остваривао на подручју Дукљанске краљевине. Јоханес Рајнхарт у прилогу „Српскословенске јеванђељске перикопе Велике седмице у Бечком октоиху (cod. Vindob. Slav. No 46)” (стр. 305–322) анализира одређене правописне и језичке одлике три листа из рукописа наведеног у наслову, прилажући и издање текста. Споменик се датира у време око 1200. године, што овај рад, а обзиром на релативно мали број споменика из периода пре усвајања рашког правописа, чини вредним прилогом историји српскословенске писмености. Студија „Српскословенске сложенице с интензификаторском компонентом ‘три’” Марије Вучковић (стр. 323–359) представља придевске сложенице с компонентом ‘три’ у српској средњовековној писмености, махом калкове наслеђене из старословенске писмености. Грађа се анализира не само с творбеног и лексичко-семантичког већ и са стилског и жанровског аспекта, при чему се истиче да су ови придеви обележени припадношћу домену сакралног. Рад Марине Курешевић „Од књишког ка вернакуларног: два начина језичког изражавања у списима светога Саве” (стр. 361–382) бави се вертикалним раслојавањем српскословенског језика у списима Светог Саве, на грађи хипотактичких структура за изражавање темпоралности, атрибутивности, као и средстава за изражавање императивности и будућности, при чему се међу њима разликују књишка, неутрална и вернакуларно обојена, од чијег избора и начина употребе зависи и стил језичког израза.

Други том Зборника отвара се сегментом *Сава законодавац*. Виктор Савић у прилогу „„Образник светога Саве Српскога.“ О датовању предлошка јединога српскословенскога преписа Студеничкога типика” (стр. 385–429) закључује да је рад на појединим поглављима Студеничког типика започео у Хиландару али да је већина њих сачињена након Савиног повратка у Србију, те да је званична верзија завршена највероватније 2010. године. Рад Елене Владимировне Бељакове (Елена Владимировна Белякова) „Особенности славянской церковноправовой традиции от солунских братьев до Саввы Сербского” (стр. 433–456) даје преглед црквеноправне традиције Словена од најстаријих текстова ћирилometодијевске епохе до нових редакција у XIII столећу, при чему се истиче да се канонско наслеђе у XIII веку актуализује укључивањем у нове преводе. У прилогу Срђана Шаркића „Један правноисторијски прилог о Законоправилу светога Саве” (стр. 461–470) читамо о изразу *вѣно* ‘мираз’, термину словенског обичајног права који се јавља у Законоправилу светога Саве, док у каснијим изворима, очигледно под византијским утицајем, преовладава грчка позајмљеница *ѿрикија*. Зорица Никитовић се у раду „Семантичко-деривациона група *законъ* у Законоправилу светога Саве и српској језичкој традицији” (стр. 471–497) бави, са становишта преплета језичких, историјских, теолошких и правних феномена, анализом творбеног гнезда *-закон-* у Законоправилу светога Саве, сагледавајући посебно семантику тематских група *законъ/беззаконъниѿ* које се налазе у антонимском лексичком односу. У раду „Заповести светих отаца из Требника библиотеке манастира

Зограф (рукопис бр. 50)” Станоја Бојанина (стр. 499–522) анализира се текстуални однос до сада непознатог пенитенцијалног састава српске редакције из рукописне књиге Библиотеке манастира Зограф и Методијевог номоканона, те структура јужнословенских текстова овога типа из првих деценија XIV века. Прилог Ђорђа Бубала „Извод из Епитимијног номоканона у Ковиљском и Софијском препису Душанова законодавства и његов руски предлог. Пролегомена за реконструкцију историје текста млађег Епитимијног номоканона” (стр. 525–587) даје детаљну текстолошку анализу епитимијних номоканона српске и руске редакције, откривајући сложене везе њихових писаних и штампаних верзија, а рад обухвата и издање текста према Ковиљском препису, с разнотченијима из Софијског преписа.

Целина *Савини ученици* садржи два рада. У првоме, „Богоносни наставник Сава и његови богоносни ученици” Драгише Бојовића (стр. 593–604), анализира се идеја о светом Сави као Новом Богоносцу, поникла у кругу његових најистакнутијих ученика, пре свега Доментијана и Атанасија, чиме се успоставља паралела са свештенотучеником Игњатијем Богоносцем. Александар Наумов (Aleksander E. Naumow) у свом прилогу „Obecność św. Arsenija Serbskiego w suyglickich rękopisach w Polsce w kontekście zagadnień regionalizmu” (стр. 607–627) детаљно приказује помене светог Арсенија Српског у различитим типовима западноруских рукописа (псалтирима, часословима, минејима итд.) који се чувају у Пољској, сматрајући их могућим показатељем тога да су западноруске земље у саставу пољско-литавске државе чиниле посебан културни регион Православне Славије, у сталним контактима с балканским земљама и Светом Гором.

Одељак *службе Светиом Сави и грујима* отвара рад Татјане Суботин-Голубовић „Служба светим апостолима Вартоломеју и Варнави као пример особеног састава рукописа бр. 361 Архива САНУ” (стр. 631–650), у којем ауторка представља најважније текстолошке и структурне одлике најстаријег познатог српског празничног минеја (средина XIII столећа), са фокусом пажње на Служби светим апостолима Вартоломеју и Варнави. Наташа Половина у прилогу „„Са звуком духовним свирао си красно“. Символика музичких инструмената у култним списима посвећеним светом Ћирилу и светом Сави” (стр. 651–659) симболичко поређење светог Ћирила и светог Саве с музичким инструментима у српској средњовековној књижевности сагледава у контексту улоге и места чула у библијском тексту, истичући да је ова врста карактеризације двојице светитеља у функцији истицања њихове просветитељске и посредничке улоге. Сергеј Темчин (Сергей Юрьевич Темчин) у студији „Модели построения канонов древнейшей службы свт. Савве Сербскому: канон «Светоносное и световидное...»” (стр. 661–680) износи став да канон „Светлоносни и светловидни...”, из најстарије службе светом Сави није оригинална творевина већ компилација византијских химни које су највећим делом преузете из канона изворно сачињених разним светитељима и преподобнима, а да је ову компилацију сачинио добро образовани српски монах који је био поклоник дела Теофана Грапта. У прилогу „Теодосија Хиландарца Служба светоме Сави без мале вечерње” Миланке Убипарип (стр. 681–704), након представљања српкословенског празничног минеја рукописне збирке Народне библиотеке „Кирил и Методиј“ у Софији из периода

1495–1510. (време настанка, провенијенција и садржина), даје се текстолошка анализа Службе светоме Сави Теодосија Хиландарца, чији се препис налази на страницама овог рукописа. Рад Наталије Рамазанове (Наталња Васильевна Рамазанова) „Нотированные Службы в рукописях XVII века двум святым иерархам: св. Савве Сербскому и св. Петру Киевскому в русских певческих рукописях” (стр. 707–720) пореди службе светом Сави и светом Петру Кијевском, према рукопису из XVII столећа; ауторка закључује да, иако две службе имају и заједничких одлика, ниједна није послужила као модел другој.

Сѣтари сѣоменици следећа је целина, која започиње радом Душице Грбић „Стоглав светог Генадија, патријарха константинопољског, у српскословенским преписима” (стр. 723–741). Ауторка пажњу усмерава на три српскословенска преписа (XIX и XV век), указујући на њихове сличности и разлике али и паралеле с преписима македонске и бугарске провенијенције. Новом варијантом Климентовог похвалног слова арханђелима Михаилу и Гаврилу откривеном у српскословенском рукопису из XVII века (Збирка Радослава Грујића) бави се прилог Љупке Васиљев „Нова варијанта похвалног слова архистратизима Михаилу и Гаврилу Климента Охридског” (стр. 743–757). Творац новог похвалног слова је српски писар Гаврило Тројичанин, који у изворни Климентов текст умеће текст Чуда арханђела Михаила. У студији „Варијанта Варуховог открићења из рукописне збирке А. И. Хлудова” (стр. 767–779) Томислав Јовановић анализира један српскословенски препис варијанте Варуховог открићења из XVII века (Хлудовљева збирка), пореди га с другим српским преписима, прилажући и приређени текст. Аутор истиче да је посебност ове варијанте у њеној повезаности с апокрифом Јеремијиним плачем.

У Зборнику је дужна пажња посвећена и ликовној уметности, сегментом *Ка новоме добу* ∴ *ликовна уметност*, који садржи четири прилога. У првome, насловљеном „Още веднџ за свещеноинок Макарий и славянското книгопечатане на Балканите” Ивоне Карачорове (стр. 783–801), даје се преглед истраживања о штампару Макарију из Цетињске штампарије и о штампаријама на Цетињу и у Трговишту и представља се новооткривени примерак Служабника из Трговишта. Рад Иванке Гергове „Образите на св. Сава Срѣбски в българското изкуство през XVIII и XIX век” (стр. 803–825) говори о ликовним представама светог Саве у бугарској уметности XVIII и XIX века. Ауторка истиче да су у датом периоду слике светог Саве углавном стизале са Свете Горе или су их сликали локални атонски уметници, те да свака слика има свој историјски контекст и значење. Рад Владимира Симића „Између Жефаровића и Соларића: промена историјске слике светих Ћирила и Методија у другој половини XVIII века” (стр. 849–865) бави се питањем промене погледа на историјску улогу светих Ћирила и Методија између барокног и просветитељског концепта, представљених у Стематографији Христофора Жефаровића и делу Павла Соларића. Анализом визуелних представа Солунске браће у служби верских, идеолошких и идејних стратегија различитих политичких ентитета у оквиру којих су слављени бави се Игор Борозан у прилогу „Од локалног до општег: сликарство и уобличавање култа светих Ћирила и Методија у српској и југословенској култури XIX и прве половине XX века” (стр. 867–895).

Књига се симболични заокружује одељком *Из сѿарине до Вука*, који гради лук од почетака словенске писмености до епохе стандардизације српског језика. У прилогу „Од светог Ћирила преко светог Саве до Вука (именице средњег рода на *-ије* у Вуковом речнику и у Вуковој постојбини)” (стр. 899–915) Марта Бјелетић пореди лексеме на *-ије* које је Вук Караџић навео у првом издању *Српској рјечника* са речима из говора његовог родног краја, истичући да лексеме овога типа из Рјечника означавају махом појмове везане за религију и црквени живот, док су оне из говора Дробњака и Пиве резервисане за апстрактне појмове који се односе на егзистенцијалну, емоционалну и моралну сферу.

Овај зборник, којим су српска и словенска филологија истински обогачене, окупио је на заједничком послу 37 угледних истраживача различитих научних и дисциплинарних опредељења – палеослависте, историчаре, историчаре језика, етимологе, историчаре књижевности и историчаре уметности, из чак 9 земаља. Имајући у виду бројност и разноврсност тема, што неспорно сведочи о непресушном врелу словенског и српског културног наслеђа, те темељни приступ свакој од њих, можемо га назвати правим научним подухватом, за чије осмишљавање захвалност дугујемо уредницима Зборника Јованки Радић и Виктору Савићу.

Јасмина Грковић-Мејџор

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад
jgrkovicns@gmail.com

UDC 811.163.41:367:811.511.141:367(049.32)

Duškanka Zvekić-Dušanović. *Epistemička modalnost u srpskom i mađarskom jeziku.*
Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, 2019, 237 str.

У издању Филозофског факултета у Новом Саду 2019. године објављена је монографија Душанке Звекић-Душановић под насловом *Epistemička modalnost u srpskom i mađarskom jeziku*. Са великим нестрпљењем смо очекивали појављивање ове књиге јер представља наставак њеног контрастивног истраживања модалности у поменутом два језика. Наиме, ово је дело које употпуњује ауторкино бављење овим – за многе истраживаче скрајнутим – подручјем контрастивне граматике, будући да се ради о области која је, са једне стране, недовољно сагледавана у оквиру једнојезичних лингвистичких поимања, а са друге стране како и сама ауторка тврди, „gotovo sve što se odnosi

na pojam modalnosti može se dovesti u pitanje, pa čak i to da li ona uopšte može biti lingvistički pojam?”

Прва монографија на ову тему Душанке Звекић-Душановић под насловом *Modalnost. Motivaciona modalnost u srpskom i mađarskom jeziku* из штампе је изашла 2011. године, и она са једне стране представља увод у појам модалности и поставља темеље њеног методолошког приступа овој проблематици, а у другом делу обрађује један од типова модалности, мотивациону модалност. Стога је прво поглавље те прве књиге *Modalnost* са пододељцима *Uvodne napomene* и *Određivanje pojma i tipova modalnosti* незаобилазно у разумевању и тумачењу ауторкиног поимања модалности. Она ту подробно приказује ставове из релевантне стручне литературе, према којој се односи крајње критички и изводи постулате свог редефинисаног приступа наведеном проблему, а у наставку следи анализа мотивационе стране модалности, под којом подразумева деонтичку и динамичку модалност. Књига која је предмет овог приказа, насупротив томе, описује други најчешће издвајани тип модалности, а то је епистемичка модалност.

Монографија поред предговора, резимеа на мађарском и енглеском, као и списка извора и литературе, садржи осам поглавља. У првом је најпре дат врло кратак преглед појма и типова модалности (које нам служи само као подсећање на прво поглавље прве књиге посвећене модалности, с претпоставком да је читалац с њом упознат), са посебним освртом на епистемичку модалност и на однос између другог и трећег типа, односно између епистемичке и евиденцијалне модалности. На крају следи инвентар средстава за исказивање епистемичке модалности. То прво поглавље је, наиме, презентација стручне литературе везане за ову област, са тумачењем и личним печатом ауторке.

Модални део исказа изражава интелектуални, емотивни и волитивни однос говорника према његовој садржини. Модалност је заправо семантичка категорија која се на површини остварује различитим средствима. Епистемичка модалност се издваја од остала два типа на основу семантике која подразумева степен уверености говорника у истиност садржине исказа. Због тога се, како ауторка наводи, међу средствима за исказивање епистемичке модалности првенствено истичу нефактивне врсте исказа, иако на одабир структура могу утицати и фактивни и контрафактивни елементи. Сходно томе, Звекић-Душановић тежиште своје анализе ставља на нефактивне исказе, а само уколико сматра оправданим, укључује и фактивна и контрафактивна средства. Она тврди и да код овог типа модалности кључну улогу може да има и сам извор информација које говорник интерпретира, па тако постоје директна опажања и закључивања на основу тих искустава, али може да их заснива и на индиректним сазнањима, које ауторка назива „informацијама iz druge ruke”, што се, по њеном закључку, доводи у тесну везу са евиденцијалном модалношћу. Поголавља која следе организована су према формалном показатељу, односно према типичном језичком средству којим се изражава епистемичка модалност у српском и мађарском језику.

Друго поглавље монографије је посвећено најзаступљенијим начинима изражавања епистемичке модалности, а то су глаголи интелектуалних пси-

хичких процеса. То је посве подразумевано, пошто се у основи речи епистемика, како и ауторка наглашава, налази појам знања и сазнања. Сазнања која човек стиче су процеси и радње везани за опажање, за стицање непосредних ути-сака путем искустава, па самим тим и за учење али и мишљење. Звекић-Душановић, међутим, подсећа да се не могу сви глаголи који спадају у ову семантичку групу сврстати у средства епистемичке модалности, пошто она заправо подразумева степен уверености говорника у истинитост исказа, искључујући две крајности (фактивност и контрафактивност) ове скале. Глаголи интелектуалних психичких процеса изражавају првенствено став говорника, али могу да указују и на став особа које нису присутне у непосредној комуникацији. Чији је заправо став изражен у исказу зависи од [±] персоналног и од [±] активног својства глагола као модалног индикатора.

На првом месту се, по природи ствари, анализирају глаголи опажања у српском и мађарском језику. То су превасходно глаголи перцепције посредством чула (вида, слуха, мириса, укуса, органски осети), који, међутим, могу бити врло субјективни. Пошто су то глаголи који имплицирају фактивност пропозиције, често не представљају предмет истраживања епистемичке модалности. Допуне оваквих глагола ауторка сврстава у оне које се јављају у облику номиналних речи у акузативу, у облику зависних реченица или као комбинација две претходне варијанте. У даљем опису се наводе случајеви када глаголи перцепције могу исказати епистемичку модалност у ужем смислу, нпр. када говорник није уверен у поузданост својих чула. После најзаступљенијих перцептивних глагола следи приказ улоге глагола знања, спознаје и памћења на став према истинитости исказа. И ова група глагола често имплицира фактивност пропозиције. Једно од основних језичких средстава за изражавање епистемичке модалности су глаголи мишљења. Њима се исказују различити степени уверености и сумње у истинитост исказа. Ако та увереност или сумња припада говорнику, тада се глаголи налазе у првом лицу једнине, ако међутим говорник изражава увереност или сумњу која припада неком другом лицу, он то само преноси, при чему он сам може бити неутралан према истинитости исказа, али може и да се сагласи или да се супротстави таквом уверењу. Звекић-Душановић подробно описује средства за изражавање [±] одређености носилаца става према исказу, међу којима налазимо граматичке (имперсоналне формулације), и лексичке (заменичке, именичке) форме. Осим тога, посвећује се велика пажња и временском аспекту става говорника у вези са истинитошћу исказа, али и месту глагола мишљења у пропозицији. Тако, на пример, уколико се уверење смешта у прошлост, оно често имплицира и погрешан став који је постојао код говорника а који се у међувремену показао неутемељеним. Ауторка повлачи паралеле у реализацији појединих средстава у изражавању степена уверености говорника у мађарском и српском језику, указујући на сличности којих до сада можда нисмо били свесни у довољној мери, што указује на потребу да се поједине језичке појаве свога језика сагледавају и споља, из перспективе другог језика. Тако, на пример, код глагола *szemléltem* / *vél, tart* показује се велика сличност у рекцији, која је до сада можда несвесно занемаривана, јер се односни наставак у мађарском језику *-nak/-nek* није свесно повезивао са падежом намене,

већ се само констатовало да овај глагол има обавезну допуну са поменутиим наставком, што указује на приступ глаголима са формалног становишта, занемарујући семантичку компоненту. Може се установити да већина глагола који спадају у семантичку групу глагола мишљења имају идентичну формалну реализацију у српском и мађарском језику. Глаголи *izlęgatııı* и *çınııııı se*, односно *ęgy tőnik*, *ęgy tetszik* такође представљају индикаторе епистемичке модалности у српском и мађарском језику. Ове глаголе Звекић-Душановић издваја, пошто је по њеном мишљењу дискутабилно да ли се непоузданост у истиност пропозиције односи на сумњу у чулно опажање или на претпоставке засноване на том чулном опажању. Уколико се ради о другом случају, реч је о истиности онога што се на основу чулног опажања може закључити.

Следећу велику групу чине комункативни глаголи. Синтаксичке структуре с овим глаголима сврставају се у цитате, припадају имперцептивној модалности типа „informације iz druge ruke”. Наводећи туђе речи говорник се ограђује од истинитости пропозиције, док се комункативни глаголи најчешће појављују као предикати главних реченица и допуњују се изричним клаузама са везником *ga / hogy*. При томе извор информација може бити непознат, односно може се јављати у облику неодређеног или уопштеног субјекта, у српском још и као имперсоналне структуре, док у мађарском чешће налазимо облик глагола у трећем лицу множине, са евентуалном допуном у виду лексеме *emberek* ‘људи’. У мађарском се у овој улози јављају и конструкције са егзистенцијалним глаголом којем су подређене релативне реченице у којима се јавља комункативни глагол са везником у облику односних заменица, а које се допуњују још једном зависном реченицом са садржајем цитираног исказа.

При крају овог другог поглавља ауторка се бави негираним облицима глагола интелектуалних психичких процеса, констатујући да негација глагола знања, спознаје, памћења не утиче на фактивност пропозитивног дела исказа. Међутим, већина глагола мишљења припада нефактивним глаголима, због тога се негација може подићи уз глаголе управне реченице, иако она логички припада клаузи. Негацијом комункативних глагола добија се могућност да ситуација описана у клаузи не постоји. На крају се наводе примери за двоструку негацију, која може да произведе афирмативно значење и то код предиката који допуштају подизање негације на ниво главне реченице а уз то и пропозитивни део остаје негиран.

Треће поглавље је посвећено именицама као индикаторима епистемичке модалности. То су првенствено девербативне именице, које су у творбеној и семантичкој вези са глаголима интелектуалних радњи, пре свега са глаголима мишљења. Оне уједно означавају и одређени степен уверености или сумње у истинитост исказа. Исту улогу имају и неке деадјективне именице којих, истини за вољу, има много мање. Девербативне именице се већином јављају у саставу копулативног или перифрастичног, декомпонованог предиката (*ımaıııı oceııaj*, *yııısac*, *biııııı sklon ıgeju*; *az az ęrzęse*, *az a benyomása*, *vęlemęnye szerint*, *azon a nęzeteten van*...). Оправдање за њихово сврставање у модално значење епистемичког типа ауторка налази у њиховој лексичкој

семантици. Приметно је да за изражавање неких српских модалних индикатора постоји више могућности у мађарском језику: *без сумње – kétségkívül, kétségtelenül, minden bizonnyal, nyilván*. У наставку овог поглавља ауторка наводи и постојање падежних конструкција са значењем критерија, које су заправо трансформације вербалних структура, а чија је улога да у исказ унесу некакву ограду од стране говорника, „*da iskaz modifikuju tako što propozitivnom delu ukidaju status činjenice i prikazuju ga kao mišljenje, uverenje koje se ograničava na neko lice ... ili kao informaciju koja potiče od nekog izvora*”. Овакве конструкције се могу трансформисати у клаузе са глаголима интелектуалних стања и процеса или са комуникативним глаголима. Међу њима ауторка разликује два подтипа. У првом је појам у одређеном падежу представљен девербативном или деадјективном именицом „*које на dubinskom nivou predstavljaju predikaciju zastupljenu nekim od glagola ili prideva ovih semantičkih klasa, pri čemu je nosilac mišljenja ekspliciran nekom posesivnom formom*”. У другом типу појам у одређеном падежу изражава носиоца мишљења, „*dok je predikacija implicirana*”.

Модалне речце, модални прилози и модални придеви такође представљају специфична средства за исказивање епистемичке модалности, јер су они по себи склони изражавању различитих степена уверености у истинитост исказа. У мађарском уместо модалних прилога налазимо придеве у безличним конструкцијама, са истим циљем као у српском, да искажу став говорника. Исказ садржи епистемичку модалност када у функцији модалног индикатора у српском налазимо придеве типа *сиуран сам, убеђен сам*, а у мађарском придевско-глаголски предикат *biztos vagyok*. Ово поглавље – ослањајући се на незаобилазну литературу из ове области аутора Ференца Кифера – детаљно анализира модалне речце и прилоге у мађарском језику и њихове еквиваленте у српском, а затим и у обрнутом смеру. Звекић-Душановић је један пододељак посветила и негацији модалних речца и прилога, са могућим логичким импликацијама на веродостојност исказа.

Пето поглавље се бави модалним глаголима, који поред мотивационе могу да буду носиоци и епистемичке модалности. Ауторка на почетку напомиње да у оба језика постоје модални глаголи у ужем и у ширем смислу те речи, те у оба језика међу лингвистима постоје недоумице који се глаголи могу убрајати у једну од поменутих група. Приказујући ставове разних струја у схватању модалних глагола у српском и мађарском језику, Звекић-Душановић настоји да уведе неки логички ред у класификацију ових глагола. Затим нагласак ставља на епистемичку употребу модалних глагола, полемишући са ауторима који неке модалне глаголе интерпретирају епистемички. У наставку следе аргументи за епистемичко тумачење појединих глагола са првенственом улогом мотивационе модалности. Такав је глагол *морати*, који се може парафразирати модалним индикатором са идентичним степеном уверености као они који поседују модалне партикуле. Посебан акценат се ставља на питање разграничења употребе овог глагола од неепистемичке, пошто се неки искази могу двосмислено тумачити. Мађарски еквиваленти могу бити епистемички употребљени модални глаголи *kell* и *lehet*, односно неки од модалних партикула. *Требаћи* је следећи модални глагол који може

имати епистемичко значење, иако се њиме исказује мањи степен уверености од претходно помињаног: „Mada se već samim ovim glagolom slabi epistemički sud, on se često pojavljuje u potencijalu, koji takođe povećava epistemičku distancu”. У мађарском се и у овој улози налази модални глагол *kell*. Звекић-Душановић наводи и трећи модални глагол у српском – *моћи* – којим се исказује епистемичка могућност, и који се може парафразирати модалном партикулом *можега*, односно његов еквивалент *lehet*, као и модалне партикуле *esetleg, talán*. Ауторка наводи низ примера са овим глаголом који се могу интерпретирати на разне начине. Могу да изразе спољашњу могућност деонтичког или циркумстанцијалног типа, унутрашњу могућност типа способност и епистемичку модалност. Безлично употребљен глагол *моћи* у презенту има допуну глагола *бићи* у инфинитиву, понашајући се као модална партикула, што му омогућава парентетичку употребу. Слично као код глагола *морати*, и *моћи* се може јавити у потенцијалу чиме се уноси још већа сумња у истинитост пропозиције.

Шесто поглавље је посвећено мађарском суфиксу *-hat/-het* који има идентична значења као модални глагол *lehet*. Као најочљивију формалну разлику у исказивању епистемичке модалности у односу на српски језик ауторка управо наводи постојање овог суфикса у мађарском језику. Поред епистемичке он је погодан за изражавање и других типова модалности, о којима се говори и у првој монографији посвећеној модалности. У наставку се анализирају примери у којима се овај суфикс јавља у епистемичком значењу, односно они код којих фокус исказа одређује врсту модалности. Све то ауторка чини позивајући се на истакнутог лингвисту и врсног познаваоца модалности у мађарском језику, Ференца Кифера, поткрепљујући наводе својим примерима из корпуса.

Седмо поглавље нам говори о епистемичкој употреби глаголских облика, у њему се детаљно анализирају глаголска времена и глаголски начин. За анализу модалног значења епистемичког типа у српском језику релевантни су глаголски облици футур I, презент, перфекат, аорист и потенцијал, а с обзиром на то да, за разлику од српског, у мађарском постоје само три глаголска времена, епистемичка модалност се може установити код глагола у садашњем, будућем и прошлом времену, односно у кондиционалу садашњем и прошлом. Уместо аориста у мађарским примерима се јавља презент. Ауторка преноси мишљење Трбојевић-Милошевић, да највећи степен уверености у истинитост исказа има аорист, перфект га има за степен мање, док футур такође показује нижи степен уверености. Потенцијал, односно кондиционал поред исказивања условне, нереализоване радње у оба језика, у српском може имати, а у мађарском обавезно има и модално значење. Међутим, Звекић-Душановић наводи да се самим обликом потенцијала не може исказати епистемичка могућност, већ се то чини заједно са модалним индикатором. Сâм потенцијал носи висок степен уверености у исказ.

При крају књиге описан је и један тип кондиционалних реченица, који има специфично епистемичко значење. Ради се о реченицама са везником *ако / ha* које уместо погодбеног имају мотивационо значење. Ауторка у овом типу реченица препознаје модално значење епистемичког типа са семантиком коју назива „информација из друге руке”.

У закључку Душанка Звекић-Душановић сажима резултате својих контрастивних анализа о епистемичкој модалности у српском и мађарском језику, смештајући их у шири контекст модалности, односно упоређујући са мотивационом модалношћу коју је обрадила, у, сада већ можемо слободно рећи, првом тому књига о модалности. Она констатује да је епистемичка модалност и семантички и према броју средстава којима се исказује мање комплексна од мотивационе модалности. Још једна разлика се огледа у томе што мотивациона модалност располаже већим инвентаром граматичких средстава док је епистемичка у већој мери лексикализована.

Све своје наводе ауторка поткрепљује примерима из корпуса ексцерпираних из књижевних дела и њихових превода на други посматрани језик. Иако су се овом тематиком у поменутих језицима бавили бројни лингвисти, читаву проблематику ипак нису успели да сагледају у потпуности, а поготову недостаје приступ посматрања из перспективе другог језика. Стога импонује напор који је Звекић-Душановић уложила да обједини већ постојећа сазнања из ове области која су јој била доступна, не либећи се да их у светлу нових спознаја на основу свог истраживања употпуни, па чак се и супротстави постојећим ставовима које сматра упитним, неутемељеним.

Мора се на крају напоменути и то да се контрастивне, или, боље рећи, компаративне анализе претежно врше у односу на језике који су и генеолошки и типолошки блиски. Тако се српски чешће упоређује са неким од индоевропских, претежно флективних језика. Душанка Звекић-Душановић је посвећена контрастирању српског са мађарским, који, са једне стране, припада угрофинским а, са друге, аглутивним језицима. Све то изискује много већи напор од стране истраживача, с обзиром на то да се у површинској реализацији дубинске структуре, чак и када се ради о универзалним језичким категоријама, разликују у већој мери. Морамо напоменути да са интересовањем очекујемо и трећу ауторкину књигу, трећи том, који би био посвећен евиденцијалној модалности, чиме би била заокружена тематика којом се она бави више од једне деценије.

Едита Андрић

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за хунгарологију
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
andrice@ff.uns.ac.rs

Јелена Редли. *Адвербијална и агноминална квалитативност у стандардном српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2020, 393 стр.

Књига *Адвербијална и агноминална квалитативност у стандардном српском језику* Јелене Редли, иначе проистекла из текста докторске дисертације, под насловом *Падежи квалитативног значења у стандардном српском језику*, одбрањене на Филозофском факултету у Новом Саду 2015, има укупно 393 стране, а чине је четири главе – *Уводна разматрања*, *Адвербијална квалитативност*, *Агноминална квалитативност* и *Закључна разматрања*. На самом крају дат је податак о изворима и о коришћеној литератури.

1. У *Уводним разматрањима* образложене су теоријско-методолошке основе истраживања, јасно су дефинисани предмет, задаци и циљеви рада, као и концепција излагања добијених резултата која ће се у раду следити.

Из овог дела сазнајемо да су функционална и посебно когнитивнолингвистичка перспектива те којима се ауторка у испитивању руководила, ослањајући се доминантно на принципе А. Бондарка, Ц. Лејкофа, Р. Ланакера и Р. Џекендофа, при чему нису занемарени ни резултати семантичких приступа језику, оличених у радовима Ч. Филмора, А. Вјежбицке, П. Пипера и др. Друга половина прве главе посвећена је теоријском ситуирању и разради категорије квалитативности, уз осврт на најважније резултате на овом пољу у србистици – од Т. Маретића, А. Белића, М. Стевановића, па све до П. Мразовић, И. Антонић, С. Кордић, В. Васић и др.

Након краћег осврта на историју бављења овим семантичким феноменом, ауторка нас доводи до самога циља с којим је предузето ово истраживање, а то је „да се утврди шта квалитативност јесте, а шта није, чиме би се она јасно диференцирала од других категорија и утврдиле зоне њиховог преклапања”. Да би се прокламовани циљ и остварио, ауторка настоји утврдити: а) синтаксичко-семантичке карактеристике квалитативних падежних и предлошко-падежних конструкција; б) сличности и разлике међу анализираним квалитативним конструкцијама; в) услове преплитања категорије квалитативности с осталим семантичким категоријама, посебно с категоријом простора, што треба да да одговор на питање о интегритету ове семантичке категорије.

Када је пак реч о грађи на којој је истраживање спроведено, у питању су извори из 20. и с почетка 21. века, који припадају различитим функционалним стиловима – књижевноуметничком, публицистичком (из дневне и недељне штампе), научном (из технике, лингвистике и сл.) и административно-правном, што је омогућило да се установе законитости типичне само

за поједине регистре, али и изведу општији и поузданији закључци о функционисању одређених категорија у савременом српском језику.

2. Друга и трећа глава – *Адвербијална квалификативност* и *Адноминална квалификативност* – представљају главни и, сасвим логично, најобимнији део књиге. У њима је изложена детаљна класификација падежних и предлошко-падежних конструкција којима се исказује адвербијална и адноминална квалификативност.

2.1. Као што смо већ рекли, друго поглавље књиге насловљено *Адвербијална квалификативност* отвара преглед досадашњих резултата на тему адвербијалне квалификативности падежног типа, подједнако у граматикама те научним монографијама и радовима, где се даје врло детаљан преглед начинских падежних конструкција, разврстаних према предлозима који их конституишу.

У другом делу ове главе ауторка излаже класификацију семантичког поља начина на једанаест субпоља, водећи подједнако рачуна о формалним изразима и њиховим значењским специфичностима, међу којима су: 1. субпоље начина на разини општег појма, 2. субпоље начина и посесивности, 3. субпоље начина и порекла, 4. субпоље начина и простора, 5. субпоље начина и друштва, 6. субпоље начина и средства, 7. субпоље начина и медијативности, 8. субпоље начина и намене, 9. субпоље начина и основа/критерија, 10. субпоље начина и компарације, и 11. субпоље начина и квантитета. Тако ауторка у субпоље начина на разини општег појма уврштава начинске прилошке изразе грађене по моделу на Х начин, којима се радња квалификује преко квалификације понашања вршиоца у току њене реализације, нпр. *на необичан/у̀реџиџеран начин*, при чему у посебну скупину издваја начинске изразе за исказивање вредносног суда (*на занимљив начин*), начинске изразе засноване на поређењу с типичним понашањем одређених особа као представника врсте или групе (*на мушки начин*), начинске изразе за идентичност или неидентичност радње (*на исти начин*, *на дружи начин*), начинске изразе којима се управна радња доводи у везу с неком другом радњом (*на све начине*). Даље, у субпољу начина и посесивности ауторка идентификује интегралност (*седеџи ѝрекрџиџених ноџу*); у субпољу начина и порекла издваја материју (*скроџиџи од свиле и брокаџа*) и потицање (*родџи се из биљака и дрвећа*); у субпољу начина и простора разматра транспоновану аблокативност (*вребџи из џоџаје*), латералну локативност (*ллегџи са обе сџране*), постлокативност (*смеџи се иза леђа*), адлативност (*дџи се на џрсџе, исеџи на коцке, везџи у реџ*), перлативност (*обавесџиџи џисменим џуџем, носџи ѝреко рамена, џовориџи кроз нос*), локативност (*држџи џод кључем, џроџеџи у иџри и џесми, живеџи у џруџама, доџи на коњу*); у субпољу начина и друштва издвајају се значења конлатива (*иџи с везаним рукама*) – у виду карактеристичне појединости (*радџи са џо шесџ џрсџиџу*), факултативног саучесника (*живеџи с џудима*), пратећег детаља (*иџи с џлиџаном иџрачком*) и пратеће околности (*доцекџи уз џиџе и џесму*) – затим синелатива (*оџиџи без џоздрава*) – у виду одсуства карактеристичне појединости (*џовориџи без суза*), факултативног саучесника (*живеџи без слџу*), пратећег детаља (*ходџи без шџаџа*) и пратеће околности (*џовориџи без џресџанка*); у субпољу начина и

средства истичу се два општија значења – спроводник (*говорићи пригушеним ласом*) и омогућивач (*ошераћи виком и шћайовима*); у субпољу начина и медијативности издвајају се општија значења посредника (*шрјоваћи посредством женине родбине*) и посредованог (*шримии у име клијенћа*); у субпољу начина и намене ауторка издваја намену усмерену на активност (*корисиићи за одбрану*) и намену усмерену на агенс (*базии за свој трош*); у субпољу начина и основа/критерија истичу се категорије прескриптивна (*рећулисачии шравилима*), импулса (*уредии одлуком*), инклузивности (*уредии у оквиру мера економске пошћике*), локализатора-циља (*извршићи шрема ућушћивима*) и извора (*знаии из шримера*); у субпољу начина и компарације бележе се компарација радње/стања (*седеии поћуш сћарца*) и компарација својства (*мирисачии на баруш*); у субпољу начина и квантитета издвајају се категорије интензитета радње (*шрудии се из шейних жила*), брзине реализације радње (*јесии на брзака*), досезања радње до екстремних граница (*ошисивачии до дејшља*), поступности радње (*јојии се килограм по килограм*), вршења радње у потпуном складу (*шрашићи у сшоу*), мере (*шорасии у висину*) и распона (*шреносии од усћа до усћа*).

Треће поглавље ове главе посвећено је другом великом семантичком пољу у оквиру квалификативности – пропратној околности, за коју ауторка наводи да окружује радњу али не утиче нужно на начин њене реализације. Дакле, „реч је о предикацији која се истовремено реализује с управном радњом, али јој је подређена јер не мења њен квалитет” – у изразу *чекаћи поћнуше лаве* не квалификује се чин чекања већ сам агенс у току вршења радње.

У оквиру семантичког поља пропратне околности ауторка издваја следећа субпоља: субпоље пропратне околности и посесивности (*чекаћи оборене лаве*), субпоље пропратне околности и друштва – конлатив (*ићи са сшћешћушћим уснама, ићи с лас маском, будии се с јауком*) и синелатив (*слушачии без ласа, ошворићи без оклевања*).

2.2. Трећа глава књиге посвећена је именским изразима, те је стога и насловљена *Агноминална квалификашћивносћ*.

У уводном поглављу ауторка разматра појам синтагме, а посебно именске синтагме као и типове атрибута, при чему се ослања на учења А. Белића, М. Стевановића, Ж. Станојчића и Љ. Поповића, М. Ковачевића и сл., којем следи разматрање различитих приступа обради падежних форми квалификативног типа у србистици и сербокроатистици, поглавито генитива и инструментала, како у граматикама тако и у монографијама, као што су оне Н. Арсенијевић, Т. Батистић, Ђ. Даничића, М. Ивић, Р. Катичића, М. Ковачевића, Т. Маретића, П. Мразовић и З. Вукадиновић, П. Пипера, П. Пипера и И. Клајна, Ж. Станојчића и Љ. Поповића, Ј. Силића и И. Прањковића, К. Фелешка и сл.

У трећем поглављу друге главе ауторка анализира структуру семантичког поља својства, при чему наглашава да „квалификативно значење обједињује различита специфична, ужа значења садржана у номиналним синтагмама чије центре детерминишу бројне семантичке улоге падежних и предлошко-падежних конструкција које се реализују у једанаест семантичких субпоља. Свако од ових субпоља функционише као посебан тип са фазичним границама, а улоге квалификативних одредаба и допуна реализују

се зависно од односа који успостављају с центром синтагме”. Унутар овог поља издвајају се следећа субпоља: својство и посесивност (*човек дује браде, лице њлемених црџа, кров изломљених линија, јасџук њурџурне боје, забава мањеј значаја*), својство и порекло (*сладолед од чоколаде, њлеџиво од обмана, алаџ своје врџе, музика из снова*), својство и простор (*снеј с крова, загаџак из маџемаџике, коџуља на цвеџиџе, књџа њод џим називом, рукоџис у џреџису, заџис на лаџинском*), својство и друштво (*човек са џсом, куџиџа с џудером, хаџина са високим сџруком, лоџов са обзиром, млаџиџ без оца и маџке, чаџ без џеџера, речи без боје и мириса, месџо без наде*), својство и намена (*џилинџ за џело, каџике за цџџеле, раџа за кредџиџ, лосион џроџиџ целулиџа, џомаџала за оџрасле, џовор за сџорџиџиџе, исџиџиџ за исџиџиџивача, уџе за јаџаџе ноџиџиџу*), својство и средство (*џџорџиџ на дрва, сџо на склаџаџе*), својство и компарација (*мирис на зноџ, налиџ на вуџиџу, кувар над куварима*), својство и квантитет (*џредмеџ мале џеџине, џуџи џрвоџ реда, човек моџих џодина*), својство и експликација (*знаџ једнаџосџиџи, минисџар саобраџаја, очи џаниџера, боја дрвеџа, звук џиџаре, укус чоколаде, загаџ џрулеџи*).

3. Четврту главу књиге чине *Закључна размџрања*, где ауторка даје сумарни преглед резултата до којих у своме истраживању дошла, при чему истиче да „сагледавање квалитативних падежних и предлошко-падежних израза као чланова једног целовитог система са својим семантичким субпољима омогућује и уочавање зона преплитања категорије квалитативности с осталим семантичким категоријама које утичу на њено уобличавање”. У дванаест табела врло су прегледно изложене све обрађене семантичке категорије заједно са формалним изразима које их репрезентују у српскоме језику.

4. Анализа грађе је, како је напред већ речено, спроведена у складу с начелима функционалне граматике, организујући је у поља и субпоља, што је дало поуздан основ за установљавање обима и видова интерференције семантичке категорије квалитативности с другим семантичким категоријама, нпр. квалитативности и спацијалности, квалитативности и посесивности, квалитативности и инструменталности, квалитативности и социјативности итд. Како је и обичај у овом приступу, анализа увек прати метод *од значења ка форми*, захваљујући чему је и била могућа интеграција и повезивање различитих структурних образаца. Што је важно, ауторка није заборавила ни на структурни план организације различитих видова синтагми, што ће се, нема никакве сумње, све заједно позитивно одразити и на организацију те извођење наставе српског језика као нематерњег и страног.

Посебан квалитет књиге чини ауторкино настојање да се да врло исцрпан преглед досадашњих резултата постигнутих на овом пољу у сербокроатистици, што је омогућило да се уоче празнине у до сада примењеној методологији описа квалитативности – у целини и у појединим аспектима, те прецизно одреде даље смернице рада. Ауторка се у својим доказним поступцима обилато користи трансформационим методом провере, што је и логично будући да је занима значењска подударност или сличност међу различитим језичким изразима.

У којој је мери анализа спроведена минуциозно, показују семантичке категорије у које су распоређени семантички подтипови субпоља својства и намене у оквиру адноминалне квалификативности – намена прехрамбених производа (*храна за њилиће*), намена хемијских производа (*џоник за косу*), намена прибора (*чејкица за зубе*), намена средстава за плаћање (*рајна за кредити*), намена неутрализатора (*лекови за прехладу*), намена садржатеља (*џосуда за млеко*), намена носитеља (*сџо за комјутер*), намена језичких остварења (*књиџа за децу*), намена установа (*сџудио за музичаре*), намена простора (*улаз за џлумце*), намена околности радње (*исџиџи за возача*), намена средства (*џел за бријање*), намена локализатора (*вреће за сџавање*), намена објекта (*џајба за издвање*) и сл.

Општи утисак који се може стећи читајући ову књигу јесте да су у њој врло умешно сумирани резултати досадашњих резултата истраживања поља квалификативности у српском језику, али се при томе посебно истиче ауторкина способност да се критички осврне на досадашње и новодобијене податке и налазе, прокоментарише их, упореди и вреднује. Зато књига, истини за вољу, представља врло успелу научну синтезу, али у исти мах треба похвалити ауторкину тежњу да се цео систем значењских односа сагледа кроз функционалнограматичку и когнитивнолингвистичку теоријску и методолошку парадигму, што представља немали допринос развоју лингвистичке мисли код нас.

Миливој Алановић

Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
Др Зорана Ђинђића 2, 21000 Нови Сад, Србија
milivoj.alanovic@ff.uns.ac.rs

UDC 81:39(497.11)(049.32)

UDC 81:39(497.11)(049.32)

Стана Ристић, Ивана Лазич Коњик. *Когнитивни џравац у српској етнолингвистици – џочеци развоја и актуелни џроблеми*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2020, 403 стр.

1. Крајем 2020. године едиција *Моноџрафије* Института за српски језик САНУ обогачена је књигом Стане Ристић и Иване Лазич Коњик под називом *Когнитивни џравац у српској етнолингвистици – џочеци развоја и актуелни џроблеми*. Теме обрађене у овој моноџрафији резултат су вишегодишњих истраживања ауторки на пољу когнитивно оријентисане етнолингвистике. У теоријско-методолошком смислу, та су истраживања заснована на поставкама Жеџија Бартмињског, оснивача и главног представника познате и активне когнитивне етнолингвистичке школе у Лублину. Лублинска методологија

подразумева ширење корпуса језичке грађе, будући да се у истраживањима користи језички материјал различитог порекла: системски подаци, анкетни подаци и подаци из текстова различитих стилова и жанрова, којима се додаје и материјал из електронских језичких корпуса (по традицији ове школе, извори се означавају скраћеницом *CAT*). Књига доноси одговоре на бројна разноврсна питања везана за нов правац у српској етнолингвистици – когнитивни, која се разматрају и са теоријског аспекта (преглед стања етнолингвистике у Србији, објашњење терминолошког система когнитивне етнолингвистике и сл.) и са практичног аспекта (реконструкција одређених концепата и примена резултата когнитивне етнолингвистике у лексикографији).

2. Монографија је сачињена од пет поглавља: I. „Когнитивни правац у српској етнолингвистици – почеци развоја и актуелни проблеми”, II. „Стереотипи и језичка слика света”, III. „Концепт дом у српском језику”, IV. „Концепт породица у српском језику” и V. „Закључак”. Осим наведених поглавља, студија обухвата и следеће пратеће сегменате – предговор, списак литературе и извора, попис скраћеница коришћених у тексту, резиме на руском и енглеском језику, предметни и ауторски регистар, као и кратке биографије ауторки.

3. Монографију отвара, како је наведено, поглавље „Когнитивни правац у српској етнолингвистици – почеци развоја и актуелни проблеми”, у оквиру којег се налазе три рада.

Први текст, под насловом „Развојне тенденције етнолингвистике у савременој српској лингвистици” (стр. 13–33), доноси приказ развоја и резултата српске етнолингвистике, од последње деценије 20. столећа па до данашњих дана, у контексту словенске (руске и пољске) и западне етнолингвистике. У завршној речи овог текста, ауторке указују на кораке који би водили утемељењу јасно профилисане српске етнолингвистичке школе (окупљање истраживача овог усмерења у оквиру једне институције или једног широко заснованог пројекта, дефинисање прецизне методологије, организација истраживачке делатности у различитим правцима: израда различитих типова лексикографских дела у којима се представљају вредности из српске културе, картографисање језичко-културних датости, израда тематских монографија, сарадња на домаћем и међународном нивоу на разноврсним програмима којима је циљ „тражење културе у језику” и сл.).

Други рад у оквиру уводног поглавља монографије носи наслов „О структури чланка у језичком речнику, лексикону, енциклопедији (са освртом на јединице описа у ове три лексикографске публикације)” (стр. 35–43) и бави се утврђивањем разлика у предмету описа у речнику, лексикону и енциклопедији (као лексикографским делима чије одреднице пружају информације о различитим врстама људског сазнања). Такође, у раду се разматрају и друга важна теоријска питања везана за рад међународног конзерваторијума под називом *Евројска слика светиа Словена и њихових суседа* (скраћено названог ЕУРОЈОС), у оквиру којег су окупљени истраживачи из неколико земаља који се баве проблемом језичке слике света. Та питања тичу се типологије концепата и статуса профила, као аутономних јединица у концептуалној структури појмова.

Прво поглавље студије затвара рад под насловом „Репрезентативност РСАНУ за етнолингвистичка истраживања: од лексикографске ка когнитивној дефиницији” (стр. 45–61). Овај текст представља начине семантичке дескрипције карактеристичне за две лексикографске публикације: РСАНУ, којем је својствена традиционална семантичка лексикографска дефиниција (по правилу, ограничена на „нужне и довољне елементе”, којима се представља само основни садржај значења), и LASiS (*Аксиолошки лексикон Словена и њихових сусега*), којем је својствена тзв. когнитивна дефиниција (по правилу дужа и свеобухватнија будући да тежи издвајању свих особина које су се усталиле у језику). На примеру обраде лексеме *гом* (и блискозначне лексеме *кућа*, као и јединица њихових творбених гнезда) у РСАНУ и описа концепта дом у поменутом лексикону – показано је који елементи когнитивне дефиниције нису садржани у лексикографској дефиницији. Закључак рада јесте да је само мали број појединачних особина које се налазе у концепту дом остао изван лексикографског описа у РСАНУ, што сведочи о томе да српски тезаурус иде у корак са модерним приступима когнитивног и антрополошког усмерења, те да може служити као најважнији системски тип извора при реконструкцији концептосфера различитих појмова који представљају вредности у српском језику и култури.

4. Друго поглавље монографије, „Стереотипи и језичка слика света”, разматра питања теоријске и практичне природе везана за термин *сiтереотипиi*, а обухвата пет радова.

Уводни текст носи наслов „Социолошки и лингвистички аспекти стереотипа” (стр. 65–87) и има за циљ да конституише теоријско-методолошки оквир за наредне радове у монографији. Наиме, у овом тексту дефинише се статус појма и термина *сiтереотипиi* у односу на друге сличне термине, пре свега у односу на термин *концепт*. Ауторке истичу да разлике између термина *сiтереотипиi* и *концепт* које су у радовима многих аутора установљене на теоријском плану не потврђује анализа језичког материјала и реконструкција језичке слике одређеног појма, те да ће у монографији термин *сiтереотипиi* бити употребљаван за етничке појмове (исп. наслов рада „Стереотип Грка у српском језику”), а термин *концепт* за универзалне кључне појмове (исп. наслов поглавља „Концепт дом у српском језику”), а у самој анализи језичког материјала ова два термина користиће се као синоними.

Поглавље се наставља радом „Народ у српској језичкој слици света (на материјалу речника српског језика)” (стр. 89–105). Концепт народ у српском језику реконструише се на основу системских извора, тј. на основу података из релевантних речника (етимолошких, историјских, савремених). При анализи наведеног појма, осим речничких информација везаних за лексему *народ*, којом се именује концепт, у обзир се узимају и подаци везани за њене синониме, хиперониме, семантичке и творбене деривате и устаљене спојеве.

У раду „Аутостереотипи. Стереотип о Србима” (стр. 107–137) национални аутостереотип Срба приказан је у светлу системских језичких чињеница – на основу података из историјског речника (РЈАЗУ), дескриптивних речника (РСАНУ и РМС) и асоцијативних речника (*Асоцијативни речник српског језика* и *Образни асоцијативни речник српског језика*) – а употпуњен

је подацима из истраживања других аутора, који су појам *Срби(ја)* испитивали на основу анализе јавног дискурса, као и анализе спроведених анкета и/или интервјуа.

Последња два рада посвећена су тзв. хетеростереотипима, који одражавају „слику о другима”. Језичка слика о Грцима код представника српског језика приказана је у раду „Хетеростереотипи. Стереотип Грка у српском језику” (стр. 139–162). Колективна представа о Грцима на дијахроном плану осветљена је на основу материјала из РЈАЗУ и корпуса Вукових епских народних песама, док је са синхроног становишта био репрезентативан материјал из *Обратној асоцијативној речника српској језика* и анкете, који је приказао савремену свакодневну слику о Грцима. Етнички стереотип Руса у језичком сазнању Срба тема је завршног рада – „Стереотип Руса у српском језику” (стр. 163–182). Базични елементи овог стереотипа реконструисани су на основу асоцијативних поља неколико стимулуса из *Асоцијативној речника српској језика*: лексеме којом се номинује концепт – *Руси*, придева *руски*, синтагме *руски језик* и именице *Москва*, у складу са методолошким поставкама лублинске когнитивне етнолингвистичке школе.

5. Треће поглавље монографије, „Концепт дом у српском језику”, посвећено је анализи концепта дом у српској лингвокултуралној заједници и обухвата четири рада, у којима је наведени концепт разматран на основу података из различитих типова извора (системских, анкетних и текстовних).

У тексту „Дом на материјалу речника српског језика” (стр. 185–204) ауторке приказују аспекте концептуализације појма дом у српском језику који су видљиви из угла системских података. Истраживање је засновано на материјалу из РСАНУ, а поред лексикографског чланка лексеме *гом* и чланка блискозначне лексеме *кућа*, у обзир су узете и јединице творбених гнезда ових двеју лексема.

У наредном раду, под насловом „Дом у анкетним подацима” (стр. 205–218) кроз експерименталне методе анкетања (на узорку од 112 студената) показано је на који начин испитивани појам доживљава просечни савремени представник српског језика и културе.

У раду „Дом у пословицама и текстовима” (стр. 219–236), с циљем свеобухватног сагледавања аксиолошког концепта дом, анализиран је и материјал из најстаријих форми народног стваралашта (Вукових *Српских народних пословица*), као и материјал из различитих текстова (световног и религијског карактера).

Ово поглавље затвара рад „Дом у српском језику – речнички чланак у *Аксиолошком лексикону* (покушај синтезе)” (стр. 237–246), који представља интеграцију података изнетих у претходна три текста, чиме је реконструисан целокупан комплексан садржај испитиваног концепта. Наиме, завршни рад доноси приказ чланка о српском концепту дом који је објављен у *Аксиолошком лексикону Словена и њихових суседа*. Издвојени су сви профили језичке слике дома и дата је когнитивна дефиниција овог појма.

6. Тематску потку четвртог поглавља монографије, „Концепт породица у српском језику”, представља универзални социјални концепт – концепт

породица, традиционално високо позициониран у вредносном систему српског народа. Ово поглавље обухвата пет радова, у којима се кроз анализу материјала из сва три типа извора реконструише језичка слика породице у српском језику и српској култури.

Поглавље започиње текстом „Породица на материјалу речника српског језика” (стр. 249–266), у којем су доминантни аспекти у концептосфери породице утврђени на основу података о лексеми-номинатору концепта (лексеми *породица*), али и о њеним синонимима, хиперонимима, хипонимима, кохипонимима и дериватима, из различитих релевантних речника српско(хрватског) језика (Скоковог етимолошког речника, Вуковог *Српској рјечника*, РЈАЗУ, РСАНУ, РМС, *Семантичко-деривационој речника*). Системски језички материјал показао је нешто упрошћенију структуру концептуалног поља појма породица, за разлику од сложене структуре која је видљива након анализе грађе из осталих типова извора, што је тема радова који следе.

Откривање целокупног садржаја испитиваног концепта наставља се радом „Породица у анкетном материјалу” (стр. 267–287), у којем се анализирају резултати анкете о концепту породица спроведене на узорку од 100 студената, чиме је откривено много више особина, и колективних и индивидуалних, које се у приписују истраживаном појму. Како истичу ауторке, „анкетни подаци су значајни јер представљају најкраћи пут до свакодневне језичке свести говорника” (стр. 267).

За етнолингвистичка и лингвокултуролошка истраживања драгоцен је грађа из асоцијативних речника, као што се види из наредног рада – „Породица у асоцијативном пољу” (стр. 289–301) – у којем је на основу анализе асоцијативног поља лексеми *породица*, њених кохипонима и деривата, на материјалу *Асоцијативној речника српској језика* и *Обрајној асоцијативној речника српској језика*, установљено још аспеката значајних за реконструкцију језичке слике српске породице. Истраживање вишедимензионалног концепта породица спроведено је и на паремјском материјалу у раду „Језичка слика породице у пословицама и текстовима” (стр. 303–337). Анализом пословица и изрека, као најмањих клишеираних текстова који имају прецедентни значај, на основу родбинских назива уже породице, приказана је национална језичка слика породице, која је потом оквирно испоређена са језичком сликом породице у паремјском материјалу немачког, енглеског и руског језика. Материјал из системских извора, као и из најстаријих форми народног стваралаштва, приказује углавном статичну слику традиционалне српске породице, која подразумева заједницу родитеља и деце. У другом сегменту рада пак указује се на другачију, динамичну представу модерне породице. Наиме, појам породица је овде реконструисан на основу савремених текстова различитих жанрова, чиме се открила знатно сложенија слика савремене породице, која се трансформише у складу са актуелним политичким, друштвено-економским и културним променама (услед чега долази до појаве различитих феномена, као што су слабљење значаја институције брака, пораста броја непотпуних породица, смањивање просечног броја чланова породице и сл.).

Поглавље посвећено дескрипцији универзалног, аксиолошки високо позиционираног концепта породица у српском језику завршава се радом

„Породица у српском језику – речнички чланак у *Аксиолошком лексикону* (покушај синтезе)” (стр. 339–344). Након анализе језичког материјала из сва три типа извора (системских, анкетних и текстовних), у овом тексту је приказан речнички чланак концепта породица и дата когнитивна дефиниција овог појма, у којој су истакнуте све оне особине устаљене у језичкој слици породице код представника српске лингвокултуралне заједнице.

7. Последње поглавље књиге представља садржајан текст „Закључна разматрања на основу резултата истраживања” (стр. 347–365). У њему су прегледно, хронолошким редом, изнета сва кључна теоријска и практична питања когнитивне етнолингвистике која су у монографији разматрана. Са теоријског аспекта, значајан је приказ историјата развоја српске етнолингвистике, у којем је истакнуто да се почеци етнолингвистике когнитивног усмерења везују за деведесете године 20. столећа, а да постају све изразитији у првим деценијама овог века. Наиме, упоредо са развојем традиционалне, дијалектолошке етнолингвистике издвајају се радови аутора који у својим етнолингвистичким истраживањима примењују когнитивистичке приступе, мање или више изражене. На теоријском плану, монографија доноси и јасне дефиниције термина који чине инструментаријум појмова когнитивне лингвистике која се негује у Лублину. На практичном плану, студија нуди вредне анализе одређених стереотипа (аутостереотип Срба и хетеростереотип Грка и Руса) и универзалних концепата (концепт народ, дом и породица). Провера валидности лублинске методологије извршена је при дескрипцији концепата дом и породица јер је реконструкција ових појмова заснована на анализи сва три типа извора које подразумева методологија лублинске школе (системских, анкетних и текстовних). Реконструкција аксиолошких појмова која се спроводи на овако широком корпусу језичке грађе осветљава истраживани концепт у пуном облику – истичући све његове релеванте аспекте, и то не само оне традиционалне, историјски утемељене, већ и модерне, актуелне, карактеристичне за просечног савременог представника српског језика и српске културе.

8. По научној актуелности и значају теоријских и практичних питања која обрађује, богатству истраживачког материјала, прикупљеног из разноврсних извора (етимолошких, историјских, савремених општих речника, асоцијативних и дериватолошких речника, народног фолклора, жанровски разноврсних текстова, анкетног материјала), као и по високом степену интердисциплинарности у анализи, монографија Стане Ристић и Иване Лазић Коњик *Когнитивни љравац у српској етнолингвистици – њочеци развоја и актуелни љроблеми* има вишеструки значај за науку о српском језику, пре свега за српску етнолингвистику. Истраживања спроведена у овој књизи укључују поред синхроне и дијахрону димензију, чиме се указује на значај могућег успостављања континуитета између досадашњих традиционалних етнолингвистичких приступа (који углавном подразумевају анализу дијалектолошке, фолклористичке и етнографске грађе) и најновијих приступа когнитивног усмерења. Својом садржином – приказом сврсисходних модела

реконструкције аксиолошких концепата, као и понуђеним терминолошко-методолошким оквиром за истраживања појмова који представљају вредности у српској култури – ова монографија, сасвим сигурно, утире пут развоју јединствене, аутентичне српске етнолингвистичке школе.

Маријана Ђукић

Институт за српски језик САНУ
Ђуре Јакшића 9, 11000 Београд, Србија
Marijana.Bogdanovic@isj.sanu.ac.rs

UDC 811.163.41'28(082)(049.32)

Радивоје Младеновић. *Говор северношарпланинске жупе Сиринић*. *Српски дијалектолошки зборник LXVI/1*. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 2019, 1–1049 стр.

Након броја LXVI/1 Српског дијалектолошког зборника из 2019. године српска лингвистика, а посебно српска дијалектологија, још једном може бити изузетно поносна на своја остварења. Преко хиљаду страница понео је рад *Говор северношарпланинске жупе Сиринић* аутора Радивоја Младеновића, неуморног истраживача косовскометохијске језичке баштине.

Монографија о говору Сиринића издељена је у шест већих целина: *Увод* (стр. 51–81), *Акцентаи* (стр. 82–97), *Гласови* (стр. 98–295), *Облици* (стр. 296–832), *Лингвогеографски положај и дијалекатска индивидуалност сиринићког говора* (стр. 833–854), *Дијалекатски текстови* (стр. 855–1042). Сваки од ових делова састоји се од неколико потпоглавља у чијим оквирима се темељно описују дијалекатске појаве на прозодијском, фонетско-фонолошком, морфолошком, па и морфосинтаксичком нивоу, док се лексичким и фразеолошким системом аутор није бавио.

У уводном поглављу сазнајемо да је монографија настала као резултат теренског рада који се одвијао почетком деведесетих година прошлог века, затим почетком овог века све до 2016. године. Грађа се допуњавала и на друге начине, што је допринело доброј утемељености целог истраживања. Аутор нам у продужетку нуди богате информације о самом имену ове жупе, које је код локалног ставновништва познато у форми *Сириниће* или само *Жуја*, о њеним првим поменима у XIII веку, о становништву и настањености, о сиринићком старом и новијем именослову и о географском положају. У другом потпоглављу уводног дела (*Досадашњи помени о сиринићком говору*) може се сазнати о ауторима који су се у својим радовима освртали на сиринићки говор: С. Јастребов, Ј. Живановић, А. М. Селишчев, А. Урошевић, М. Букумирић, Р. Младеновић и др. Аутор пише и о дедијалектизацији и о дијалекатском систему у фолклорном материјалу.

У поглављу *Акценај̄* аутор описује сиринићки прозодијски тип са експираторним акцентом, који подразумева „комбинацију ритамски и парадигматски фиксираног акцента” (стр. 82), кроз тринаест потпоглавља: *Акценај̄ сложенџе, синџај̄мај̄ски акценај̄, Акценај̄ нове лексџе, Комџезациј̄ско дужење вокала џосле исџадања /x/, Дифџонзи и акценај̄, Акценај̄ комџа-рај̄џива и суџерлај̄џива, Акценај̄ џаџолских облика, Неџроменљиве речи и акценај̄, Акценај̄ џрилоџа, Предлози и акценај̄, Везници и акценај̄, Везници зависносложених реченица и акценај̄, Везници независносложених реченица и акценај̄, Дезакцентиџација. Ритамским акцентом променљивих речи сиринићки говор, заједно са подгорским, представља најсевернију тачку оваквог прозодијског модела. Потпуна стабилизација ритамског акцента није довршена, јер се код прилога акценат везује за последњи затворени слог.*

Поглавље *Гласови* на близу две стотине страна доноси опис вокала и консонаната сиринићког говора. Шестовокалски систем је представљен кроз следеће одељке: *Судбина џолуј̄ласника, Назални вокали, Вокали средњеџе реда џод акцентиџом, Фонетџски конџексти и оџварање средњих вокала, Вокал /e/, Вокал /o/, Одломци џекстиџова са оџварањем / дифџонџоидним изџвором средњих вокала, Заџварање средњих вокала, Вокал /o/, Вокал /e/, Судбина џојединих вокала и вокалских џруџа, Замена џојединих вокала, Исџадање џојединих вокала, Вокалске џруџе, Хиџај̄, Покреј̄ни вокали, Вокално /p/, Слоџо-џворно /l/. У сиринићком говору чува се полугласник реда вокала *a*, што повезује Сиринић са призренско-јужноморавским подручјем српских говора, као и са подручјем северномакедонских говора. Поред фонолошког полугласника, забележена је и факултативна употреба нефонолошког полугласника на крају речи, који није описиван у суседним говорима. Суфикс *-p* дао је *-nu*, што је део општесрпске еволуције. Уочено је да су у сиринићком говору вокали средњеџе реда под акцентом склони изразитом неутралном флукутирању изговора, односно ширем и дифтонгоидном изговору, што се не може довести у везу са префонологиџацијом квантитета у нови квалитет, чега има у једном делу јужнокосовских говора. Сиринићки говор је обележен присуством дифтонга *-oџ*, *-eџ*, *-иџ* и то га удаљава од околних српских идиома, а приближава делу горанских говора и северномакедонским говорима призренско-јужноморавског типа. Вокалске секвенце од истих вокала које се налазе на морфемској граници, као и вокалске групе настале након испадања *x* показују стабилност. Вокалска група *aa* у радном глаголском придеву мушког рода јединине чува се без уметања *j*. У вокалским групама са *i* често долази до његове девокалиџације. Говор Сиринића познаје слаб полугласнички призвук испред вокалног *p*. Код вокалног *l* запажени су различити рефлeksi: *y*, *ly*, *a*.*

Консонати говора Сиринићке жупе описани су у одељцима: *Африкај̄џе, Африкај̄џе /h, h̄/, Африкај̄џе /ч, ц/, Африкај̄џе /ц, s/, Фрикај̄џиви, Фрикај̄џив /x/, Фрикај̄џиви /ц, ж/, Глас /v/, Глас /ф/, Глас /j/, Лај̄џерали, Глас /л/, Глас /љ/, Глас /њ/, Еџи.молоџко /њ/, Суј̄ласничке џруџе, О неким сџарим суј̄ласничким џруџама, Губљење суј̄ласника у суј̄ласничким џруџама, Асимилај̄џивни и дисимилај̄џивни џроцеси у суј̄ласничким џруџама. Систем африката у сиринићком говору нестабилан је због слабије или јаче фрикативности ових гласова, што утиче на формирање различитих симетричних корелација по звучности*

(*g, ĩ̄ : g', ĩ̄'*) или по палаталности (*h, ħ : č, μ*). Африкате *č, μ* стабилне су, али имају нешто другачија артикулациона својства, односно имају појачану фрикацију у односу на опште стање у штокавштини. У вези са африкатама *ħ* и *ħ* сиринишки говор је обележен двема тендецијама, а то је да се африкате одржавају, али и да имају слабију фрикативност. Сугласник *x* се изгубио из система. Сугласник *v* је нестабилан, а најчешће се чује његова пасивна артикулација. Фрикатив *φ* је стабилан у сиринишком говору, што се поклапа са стањем у косовским, јужнометохијским, северношарпланинским и северномакедонским говорима. Сиринишки говор познаје нефонолошко ^ј као део дифтонгоидног изговора (*ĩ̄'ĕтак, вр'ĕме*). Испред палаталних сугласника *h, ħ, њ* јавља се тзв. антиципацијско ^ј које нема фонолошку вредност (*цве^јће, ĩ̄ре^јћа, каме^јње*), што је обележје једног дела балканизираних словенских говора са ширег подручја: метохијско-косовско-сиринишки ареал, западномакедонски говори, део централномакедонских говора, тимочко-лужнички и западнобугарски говори. Систем латерала је двочлани и он обухвата палаталну и веларну јединицу: у западним и централним деловима сиринишке области опстаје предњонепчано *љ* и веларно *л* у *ли, ле*, у источним деловима палаталност гласа *љ* постаје нестабилна, а јавља се и *л'*. Стабилност латерала у корелацији је са стабилношћу односа *њ : н*. Финално *л* се реализује двојачко: као *-у* код придева, именица и радног глаголског придева м. р. једнине, што је северношарпаланинска иновација, и као *-(j)a* само код радног глаголског придева м. р. једнине, што је призренско-јужноморавска замена.

Поглавље *Облици* садржи три већа потпоглавља: *Речи са деклинацијом* (стр. 296–589), *Глаголи* (стр. 590–706) и *Нејроменљиве речи* (стр. 707–832).

У оквиру дела о речима са деклинацијом аутор најпре детаљно описује стање именица у сиринишком говору кроз четири деклинациона типа именица, затим у посебном делу говори о збирним именицама, о именицама *pluralia tantum* и о глаголским именицама (стр. 296–423). Облици номинатива, генитива, датива, вокатива, инструментала, локатива и општег падежа прецизно су представљени, уз посебне осврте на карактеристичне појаве као што су: једносложне и вишесложне именице са проширењем, именице са значењем живог, поименичене придевске речи, именице изведене из прилога за количину, плурализоване збирне именице, збирне именице по унутрашњем значењу, збирне бројне именице, различите супкласе именица *pluralia tantum*, именице у партитивним синтагмама, општи падеж са предлозима и без предлога итд. Код именице *маїти* уочен је посебан образац који једним делом чува старије облике, а другим се интегрише у *-а* образац. Облици једнине имају више падежних дистинкција у односу на множинске облике именица. Флексија је најбоље очувана у једнини *-а* деклинационог типа, а аналитизам се најбоље развио код именица средњег рода. У сиринишком говору чува се беспредлошки датив, чиме је овај говор као део метохијско-косовско-сиринишког ареала постао једна од најјужнијих тачака штокавских говора без аналитизације овог падежа. Генитив једнине именица *-а* деклинационог обрасца чува се доследно. Општи падеж множине именица на *-к* и *-ї* има облике типа *вуце, сандаце*. У дативу множине забележени су следећи модели: код *-ø* именица присутни су наставци *-има* и *-ам*, код именица средњег рода поврћено је *-ам, -ама* и *-ами*, код именица на *-а* наставак је *-ам, -ами, -ама*.

Облици заменица у говору Сиринића анализирани су уобичајеним праћењем заменичког система кроз личне, упитне, неодређене, одричне, опште, присвојне, показне заменице (стр. 424–532). Посебне додатке налазимо у потпоглављима која се надовезују на поједине врсте заменица: заменица *йонекој*, везник *шйом*, заменица *шйооодер*, присвојне *свечи*, *свечији*, присвојно-демонстративне заменице *овејзин*, *шјејзин*, *онејзин*, заменице за количину *оволикви*, *шолокви*, *оноликви*, *овочки*, *овошци*, количинске заменице уз именице *браћа* и *деца* итд. Непостојање постпозитивне чланске употребе показних заменица чини да сиринићки говор представља најјужнији домет одсуства ове појаве. Иако се сиринићки заменички систем не подудара у потпуности ни са једним околним говором, он се приближава метохијско-косовском и скопскоцрногорском говору.

Придеви сиринићког говора (стр. 532–572) анализирани су прегледом кроз врсте (описни, присвојни, градивни, месног значења, временског значења) у њиховим одређеним и неодређеним формама, у атрибутој и предикативној употреби, у заменичко-придевској промени итд. Описана је и компарација придева, прилога, именица, глагола, предлога / предлошко-падежних конструкција и именичких заменица при чему је додато потпоглавље о компаративним конструкцијама *йреко*, *моћно*, *јако* + *йрило*.

У заменичко-придевској промени присутна су сва три номинативна множинска облика (м. р. на *-и*, ж. р. на *-е*, с. р. на *-а/-е*), што се разликује од једног дела метохијско-косовског ареала. Датив множине заменичко-придевске промене има наставак *-ема* и то сиринићки говор повезује са призренско-јужноморавским метохијско-косовским али и са косовско-ресавским говорима.

Бројеви у говору Сиринића (стр. 572–589) сагледани су кроз основне, редне, дистрибутивне, мултипликативне бројеве и збирне бројне именице. Издвајамо специфичне облике бројева у овом говору: *јен*, *јено*, *јена*, *јени*, *јене*, *јеноја*, *јеному*, *јенејзи* и сл. (поред *један*, *једно*, *једна*); *обедвојца* за женски род, *обадојца* за мушки род, дативски облик *обадојцам*; *йрв*, *груї*, *йрвејзи*, *груїејзи*, *йррејези*, *груїема*, *йррејема* (са фонетским варијантама); *шесїина*, *йейнаесїина* и сл. са значењем приближне количине итд.

Код глагола најпре је представљено осам глаголских врста према односу основа са прегледом презентске и аористне основе за све типове (стр. 590–630), затим је дато стање помоћних глагола *хїеїи*, *јесам* и *биїи* (стр. 630–632), а онда су описани глаголски облици: презент (стр. 632–648), аорист (стр. 648–662), имперфекат (стр. 662–673), футур први (стр. 673–676), перфекат (стр. 676–680), плусквамперфекат (стр. 680–681), радни глаголски придев (стр. 681–685), трпни глаголски придев (стр. 685–693), императив (стр. 693–702), потенцијал (стр. 702–703), глаголски прилог садашњи (стр. 703–707). Као карактеристика глаголског система сиринићког говора истиче се непостојање инфинитива, уместо којег се користи аналитичка конструкција *га* + *йрезенїи*. Поред уобичајених наставака за грађење презента издваја се облик 3. лица множине, где се уочавају два морфолошка модела: један са наставком који се додаје на основу са аналошким основинским вокалом и други, где се наставак додаје на основу без основинског вокала. Као изузетна специфичност издваја се стварање презентског форманта *-ої* у 3. лицу множине, који

није потврђен у другим говорима ближег или ширег подручја. Аорист и имперфекат у сиринићком говору видски су раздвојени, те се аорист везује за свршене глаголе, а имперфекат за несвршене. У 3. лицу множине аориста стабилан је наставак *-ше*, а у имперфекту истог лица и броја примећује се снажан продор аористног *-ше*, те се овде јављају и *-ше* и *-у*. Радни глаголски придев показује јединственост комбинацијом наставака у мушком роду јединине, што се односи на северношарпланинску иновацију која се даље развила у формант *-о-ў*, као и типично јужноморавско *-ја*. У множини радног глаголског придева забележен је синкретички облик на *-ле*. Трпни глаголски придев праћен је кроз дистрибуцију наставака *-н* и *-ӣ* код глагола свих врста. Облици императива такође су представљени према глаголским врстама, при чему се указује и на посебне ликове као што су: *л̄еј*, *л̄еј̄ӣе*, *држ*, *гр̄ӣӣе*, *чек*, *ос̄ӣај*, *на̄йрај*, *сӣаи*, *ӣраи*, *ӣӣе*, *је̄ӣӣе/је̄ӣе/је̄ј̄ӣе*, *ос̄ӣа̄ӣӣе*, *омӣӣе*, *ж̄с̄е̄ј̄ӣе* итд. Потенцијал у сиринићком говору сведен је на уопштену употребу *би* + радни глаголски придев. Глаголски прилог садашњи много чешће се употребљава у сиринићком говору него у суседним говорима, при чему је најпродуктивнији наставак *-ӯћи*, а онда и *-ћи*, али су забележени и облици на *-аӯћи*, *-е̄ћи*.

Непроменљиве речи разврстане су на прилоге (стр. 707–765), предлоге и предлошке изразе (стр. 765–770), везнике (стр. 770–803), узвике (стр. 803–808), речце (стр. 808–832). Широка употреба прилошких облика оправдава највећу пажњу посвећену овој врсти непроменљивих речи. У овом одељку налазимо преко стотину различитих прилога са низом потврда њихове употребе: *како-кад*, *синојк*, *ӣреколани*, *за јӯӣре*, *ӣо̄ӣрекојӯӣре*, *но̄ћом*, *ӣо̄ ӣреј*, *се̄ф̄ӣе*, *њекња*, *дајма*, *ӣо̄ӣшамо*, *нагол*, *озгол*, *наме̄дан*, *куде̄ тог*, *крив̄шим*, *божем*, *ич* итд. С обзиром на то да се предлози налазе у оквиру различитих примера у целом раду, у потпоглављу о њима прегледно су наведени параграфи где се они јављају. Везници су приказани тако да се улази у сферу (морфо)синтаксе, те их налазимо у групама: везници зависносложених реченица (*ӣӣшом*, *дори*, *ка да*, *ка ӣӣш*, *кај* итд.) и везници независносложених реченица (*ама*, *ӣӣке*, *ели*, *јал*, *не сал ӣӣш* ... *ӣӣке* итд.). Узвици и речце такође су разврстани на низ подгрупа, што доприноси прегледности облика и њихових бројних потврда. Поред очекиваних група, код речци налазимо и оне којима се обично не посвећује значајнија пажња као што су: речце које повезују елементе нарације уз истицање (*и*, *ӣа*, *е*, *а*), речце за заклињање (*жмили*, *жсӣӣи*), речца за саглашавање (*ако*) и сл.

У петом поглављу Р. Младеновић објашњава настанак и значај метохијско-косовско-сиринићког ареала, чија еволуција у потпуности припада српском типу, за стварање дијалекатске структуре сиринићког говора. Истиче се да сиринићки говор својом укупном структуром представља „непоновљиви идиом”, који у прозодичкој и фонетичкој структури показује блискост са скопскоцрногорским и призренско-јужноморавским говорима северне Македоније, док се на морфолошком пољу подудара са метохијско-косовским призренско-јужноморавским говорима.

Завршно поглавље, *Дијалекатски текстови*, обухвата 188 страна транскрипата говореног дискурса Срба из једанаест сиринићких села: Севце, Јажинце, Врбештица, Штрпце, Берејце, Доња Битиња, Горња Битиња, Готовуша, Драјковце, Вича и Сушиће.

Најновијом дијалектолошком монографијом српска лингвистика добила је опсежни опис сиринићког говора као дела метохијско-косовско-сиринићког ареала и најјужнијег српског говора до којег су допрле новије типично српске иновације као што су: морфолошко раздвајање номинатива множине и општег падежа множине именица м. р. на -*ø*, двојинско -*ма* у дативу множине, недовршени аналитизам са најбоље очуваном флексијом у оквирима балканословенског балканизираног ареала, уједначавање -*смо* и -*сће* код аориста и имперфекта. Овом монографијом је врхунским дијалектолошким приступом попуњено још једно место на српској дијалектолошкој карти. О њеном изузетном значају за српску лингвистичку славистику најбоље говори награда *Павле и Милка Ивић* Славистичког друштва Србије коју је ово дело понело за 2020. годину.

Татјана Трајковић

Универзитету Нишу
Филозофски факултет
Департман за србистику
Ђирила и Методија 2, 18000 Ниш, Србија
tatjana.trajkovic@filfak.ni.ac.rs

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

Часопис *Зборник Мајице српске за филолоџију и лингвистичку* објављује изворне научне радове, научну критику и приказе, хронику и библиографију из области филолошких и лингвистичких проучавања. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Зборнику Мајице српске за филолоџију и лингвистичку*. Ако је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења, податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени при дну прве странице чланка. Рад који је настао делимично на основу одбрањене докторске дисертације може обухватати до 30% њеног садржаја (не *verbatim*), уз упућивање на докторску дисертацију.

Језици рада су српски језик, остали словенски језици, енглески, немачки и француски. Радови на српском објављују се ћирилицом и за њих се примењује *Правопис српскога језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижурице (Нови Сад: Матица српска, 2010).

Аутор је обавезан да поштује научне и етичке принципе и правила приликом припреме рада, у складу са међународним стандардима. Предајом рада аутор гарантује да су сви подаци у раду тачни, како они који се тичу самога истраживања, тако и подаци о литератури која је коришћена, те наводи из литературе.

У *Зборнику Мајице српске за филолоџију и лингвистичку* објављују се радови који имају једног или два аутора.

1. ПРЕДАЈА РУКОПИСА

Електронску верзију рукописа у Word и PDF формату послати на адресу: jdjukic@maticarspska.org.rs. У електронској верзији не наводити податке о аутору, већ их дати у тексту електронске поруке (назив и седиште установе, електронска адреса аутора). Ако је аутора више, за свакога навести тражене податке. Верзија рукописа у PDF формату може бити замењена штампаном верзијом коју треба послати на адресу: Уредништво *Зборника Мајице српске за филолоџију и лингвистичку*, Матица српска, Улица Матице српске 1, 21 000 Нови Сад, Србија.

Рокови за предају радова су 1. април (за прву свеску) и 1. септембар (за другу свеску).

2. ПРОЦЕС РЕЦЕНЗИРАЊА

По пријему рада Уредништво, узимајући у обзир тему и опсег истраживања, у року од недељу дана одлучује да ли рад одговара профилу часописа и да ли ће бити послат на рецензирање. Радове рецензирају два квалифику-

вана рецензента. Поступак рецензирања је анониман у оба смера. На основу рецензија уредништво доноси одлуку да ли се рад: 1) одбија, 2) прихвата за објављивање или 3) прихвата уколико аутор изврши неопходне измене и преправке рада, у складу са примедбама рецензента. Уколико се две рецензије разликују, Уредништво може затражити и мишљење трећег рецензента. Ревидирана верзија рада шаље се рецензентима/рецензенту на поновни увид и оцену или је, у случају мањих исправки, прегледа главни уредник (или један од чланова Уредништва) и након тога Уредништво доноси одлуку о објављивању.

У року од два месеца од пријема рукописа аутор се обавештава о томе да ли је рад прихваћен за објављивање и даје му се рок за евентуалну прераду или допуну рада. Рок за објављивање прихваћених радова је 12 месеци од предаје коначне верзије рукописа. Аутор је дужан да у року од 5 дана уради коректуру рада, када то буде од њега затражено.

3. СТРУКТУРА РАДА

Рад садржи: име и презиме аутора, наслов, сажетак и кључне речи на српском, сажетак и кључне речи на енглеском, основни текст, списак цитиране литературе, резиме, афилијацију и електронску адресу аутора. Дужина рада треба да буде до једног ауторског табака. У зависности од тематике рад може, у договору са Уредништвом, бити дужи.

Обавезан редослед елемената рада:

а) име и презиме аутора: у изворним и прегледним радовима изнад наслова уз леву маргину, у приказима и хроникама испод текста уз десну маргину, италиком; назив и број пројекта/програма у оквиру којег је чланак настао наводи се у подбелешци, везаној звездicom за наслов рада;

б) наслов рада: верзалом, центриран;

в) сажетак, који укратко представља проблем, циљ, методе и резултате истраживања (до 8 редова): а) на језику основног текста, без ознаке *Сажетак*; и б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;

г) *Кључне речи* (до 5): а) на језику основног текста; и б) на енглеском језику; лева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст;

д) основни текст;

ђ) ИЗВОРИ; ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА: центрирано;

е) резиме (сажет опис садржине рада, тј. проширени сажетак, до 1/10 обима основног текста): име аутора уз леву маргину, наслов рада (верзалом, центрирано), испод наслова Р е з и м е (центрирано и спационирано), текст резимеа; уколико је рад на српском језику, резиме може бити на енглеском, немачком, руском или француском; уколико је рад на страном језику, резиме је на српском; ако аутор није у могућности да обезбеди резиме на одговарајућем језику, треба да га напише на језику рада, а Уредништво ће обезбедити превод;

ж) назив и адреса установе у којој је аутор запослен и електронска адреса аутора, уз леву маргину (у приказима уз десну); називи сложених организација треба да одражавају хијерархију њихове структуре, један испод другог.

Структура изворног научног рада мора бити таква да се у уводу јасно представе: научни контекст проблема, уз осврт на релевантне резултате

претходних истраживања, корпус, методе и циљеви истраживања, те да се, након анализе истраживаног проблема, у закључку јасно представе резултати.

Прегледни рад, који не садржи оригиналне резултате истраживања, треба да пружи целовит и критички приказ одређеног проблема и релевантне литературе, нову синтезу научних информација, да укаже на сличности, разлике и недостатке у постојећој литератури и др. Прегледни рад треба да садржи и теоријски заснован став аутора.

4. ФОРМАТ

а) стандардни: А4; маргине 2,5 cm;
 б) фонт: Times New Roman; друге фонтове употребљене у тексту послати као посебан фајл; за црквенословенски текст користити фонт МОНАХ (аутори га могу добити обраћањем на електронску адресу jdjukic@maticasrpska.org.rs);

в) величина слова: основни текст 12 pt, а сажетак, кључне речи, подножне напомене, извори, цитирана литература, резиме, назив и адреса установе и електронска адреса аутора 10 pt;

г) размак између редова: 1,5;

д) напомене: у дну стране (footnotes, а не endnotes), искључиво аргументативне; први ред увучен 1,5 cm у односу на основни текст;

ђ) за наглашавање се користи *иџалик* (не **болд**);

е) наслови појединих сегмената рада дају се малим верзалом, увучени за 1,5 cm и интегрисани у почетне параграфе; пожељно је да буду нумерисани (**1.**, 1.1., 1.2., 1.2.1. итд.); параграфи **1.**, **2.** итд. одвајају се од претходног параграфа једним празним редом, а параграфи 1.1., 1.2. итд. размаком од 6 pt;

ж) илустративни примери се дају издвојени из основног текста; увучени су за 1,5 cm у односу на основни текст и од њега одвојени размаком од 6 pt; величина фонта 11pt.

5. ЦИТИРАНЕ ФОРМЕ

а) наслови посебних публикација који се помињу у раду штампају се италиком;

б) цитати се дају под двоструким знацима навода (у раду на српском „...”, у радовима на другим језицима у складу с одговарајућим правописом), а цитат унутар цитата под једноструким знацима навода (‘...’); пожељно је цитирање према изворном тексту (оригиналу); уколико се цитира преведени рад, у одговарајућој напмени навести библиографске податке о оригиналу; доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања;

в) краћи цитати (2–3 реда) дају се унутар текста, дужи цитати се издвајају из основног текста (увучени), са извором цитата датим на крају;

г) пример се наводи италиком, а његов превод под једноструким знацима навода (‘...’).

6. ЦИТИРАЊЕ РЕФЕРЕНЦИ ИНТЕГРИШЕ СЕ У ТЕКСТ, НА СЛЕДЕЋИ НАЧИН:

а) упућивање на студију у целини: (ГрицкАТ 1975);

б) упућивање на одређену страну студије: (ВЕЅЕРКА 1961: 59–60);

- в) упућивање на одређено издање исте студије: (РАДОВАНОВИЋ 1986²: 66);
 г) упућивање на студије истог аутора из исте године: (БУГАРСКИ 1986а: 55), (БУГАРСКИ 1986б: 110);
 д) упућивање на студију два аутора: (ГАМКРЕЛИДЗЕ – ИВАНОВ 1984: 320–364);
 ђ) студије истог аутора наводе се хронолошким редом: (HALLE 1959; 1962);
 е) уколико библиографски извор има више од два аутора, у парентези се наводи презиме првог аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом и др./et al.;
 ж) страна имена се у тексту на српском језику транскрибују; у парентези се наводе у оригиналној графичкој;
 з) ако је из контекста јасно који је аутор цитиран, у парентези није потребно наводити његово презиме, нпр.

Ради се, очигледно, о социолингвистичким параметрима комуникације, које детаљно разматра и образлаже М. Радовановић (1986: 67–69).

- и) ако се упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком следећем раду одвојити тачком и запетом, нпр. (БЕЛИЋ 1958; СТЕВАНОВИЋ 1968);
 ј) рукописи се цитирају према фолијацији (нпр. 2а–3б), а не према пагинацији, изузев у случајевима кад је рукопис пагиниран.

7. ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

У текстовима писаним ћирилицом најпре се наводе (према азбучном реду презимена аутора) радови објављени ћирилицом, а затим (према абecedном реду презимена аутора) радови објављени латиницом; у текстовима писаним латиницом редослед је обрнут; сви редови осим првог увучени су за 1,5 cm употребом тзв. „висећег” параграфа; презиме аутора дати малим верзалом; у радовима на енглеском, немачком и француском референце ћирилицом се могу транслитерovati латиницом.

Литература се наводи на следећи начин:

а) књига (један аутор):

ГРИЦКАТ, Ирена. *Студије из историје српскохрватског језика*. Београд: Народна библиотека Србије, 1975.

б) књига (више аутора):

RADDEN, Günter, René DIRVEN. *Cognitive English Grammar (Cognitive Linguistics in Practice 2)*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2007.

в) рад у часопису:

НАНН, Adelaide. Verbal Nouns and Adjectives in Some Ancient Languages. *Language* 42/2 (1966): 378–398.

г) рад у зборнику радова:

ПИПЕР, Предраг. О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика. Предраг Пипер (ур.). *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ, 2006, 9–46.

д) речник:

ESJS: *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* (red. Eva Havlová), 1–. Praha: Academia, 1989.

ђ) фототипско издање:

Ивић, Милка. *Значења српскохрватској инструментјала и њихов развој (синтаксичко-семантичка студија)*. Београд, 1954. Београд: Српска академија наука и уметности – Београдска књига – Институт за српски језик САНУ, 2005.

е) рукописна грађа:

Николић, Јован. *Песарица*. Темишвар: Архив САНУ у Београду, сигн. 8552/264/5, 1780–1783.

ж) публикација доступна on-line:

VELTMAN, K. H. *Augmented Books, Knowledge and Culture*. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d/6d.>> 02.02.2002.

CONTENTS

ORSAT LIGORIO. Remarks on the Etymology of Latin *oleum* (On Balkan Latin XIV). RADMILO MAROJEVIĆ. Verbalization of the Text *Stephen the Little* (Reconstruction of Incorrect Division of Words). NADA ARSENIJEVIĆ. The Grammaticalization of Semantic Features in Verbs of Visual Perception in the Serbian Language. ŽARKO BOŠNJAKOVIĆ. Functions and Meanings of Nominative in the Speech of the Villages of Binač and Klokot. SVETLANA ČIRKOVIĆ. Non-pronominal Use of the Dative Enclitic *si* in the Timok Vernaculars: Syntactic Patterns. MILJANA ČOPA. Language Anxiety in Speakers of Kosovo-Resava Dialect in Contact with Standard Language. RADOSLAVA TRNAVAC. Classification of the Value System in the News Discourse on the Covid-19 Pandemic. ANA HALAS POPOVIĆ. Metaphors in the Semantics of Adjectives from the Domain of Hardness in English and Serbian. JULIJA ŠAPIĆ. Hidden in the 'Depth': *glubina* as an Element of Conceptual Metaphor (Russian-Serbian Parallel). CHRONICLE. REVIEWS.

Зборник Матице српске за филологију и лингвистику
Издаје Матица српска
Излази двапут годишње
Уредништво и администрација: Нови Сад, Улица Матице српске 1
Телефон: 021/6622-726
e-mail: zmsfl@maticasrpska.org.rs
www.maticasrpska.org.rs

Редакција LXIV/1 књ. Зборника Матице српске за филологију и лингвистику
закључена је 12. маја 2021.

За издавача: проф. др Драган Станић, председник Матице српске

Стручни сарадник Одељења: Милена Кулић

Технички уредник: Вукица Туцаков

Штампање завршено јула 2021.

Компјутерски слог: Владимир Ватић, ГРАФИТ, Петроварадин

Штампа: Сајнос, Нови Сад

Штампање ове свеске Зборника омогућило је
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

80/81(082)

ЗБОРНИК Матице српске за филологију и лингвистику –
Archivum philologicum et linguisticum / главни и одговорни уред-
ник др Јасмина Грковић-Мејдор. – 1984/1985, књ. 27/28–. – Нови
Сад : Матица српска, Одељење за књижевност и језик, 1985–.
– 24 cm

Наставак публикације: Зборник за филологију и лингвистику

ISSN 0352-5724

COBISS.SR-ID 9630978